

**ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ
АСПЕКТИ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО
СУСПІЛЬСТВА**

МОНОГРАФІЯ

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ФІНАНСІВ
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

**ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Монографія

За загальною редакцією
професора О. Ю. Панфілова

**Харків
2017**

УДК 316.42
ББК 60.55.1
I-741

Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського інституту фінансів Київського національного
торгівельно-економічного університету
(протокол № 8 від 30.05.2017 р.)

Авторський колектив: О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, професор (розділи 4, 5, 6); О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор (розділ 1, 2); С. Б. Жданенко, кандидат філософських наук, доцент (розділ 2); В. О. Копилов, доктор філософських наук, професор (розділ 8); Є. М. Мануйлов доктор філософії, професор (розділ 2); І. Г. Мухіна, кандидат історичних наук, доцент (розділ 7); Л. В. Підадубна, кандидат філософських наук, доцент (розділ 3); М. А. Шум, кандидат економічних наук, доцент (розділ 5); О. В. Прудникова, доктор філософських наук, доцент (розділи 4, 5). О. В. Соснін, доктор політичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України (розділ 1); В. О. Чернієнко доктор філософських наук, професор (розділ 8); О. В. Чернієнко (розділ 8), Я. О. Шаталова (розділ 6).

Рецензенти: Горлач М. І. – доктор історичних наук, професор;
Кузнецов А.Ю. – доктор філософських наук, професор.

I-741 Філософсько-соціологічні аспекти сучасного інформаційного суспільства : монографія / за заг. ред. проф. Панфілова О. Ю. — Харків : ФОРМ Данилко Н. С., 2017. — 388 с.

ISBN 978-966-97579-6-8

В монографії розкриваються філософсько-соціологічні аспекти сучасного інформаційного суспільства. Розглянуто концептуальні, світоглядні та наукові уявлення про інформаційне суспільство, репрезентовано суспільство знання як інноваційну модель інформаційного суспільства, розглянуто амбівалентність сучасних інформаційних процесів, подано проблематику віртуалізації та симуляції соціальної реальності в інформаційному суспільстві, з'ясовано онтологію інформаційної культури у соціальних практиках сучасності.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, аспірантів, студентів усіх, хто цікавиться проблемами сучасного інформаційного суспільства.

УДК 316.42
ББК 60.55.1

© Колектив авторів, 2017
© ФОРМ Данилко Н. С., 2017

ISBN 978-966-97579-6-8

ВСТУП

Сучасний етап розвитку цивілізації трактують по-різному. Новий тип суспільства, що прийшов на зміну суспільству індустріальному, у західних наукових публікаціях часто називають «knowledge society» – «суспільство, що засноване на знаннях» або «суспільство знань», в Україні часто використовують поняття «інформаційне суспільство». Дослідники пропонують різні підходи щодо створення концепції інформаційного суспільства, проте в усіх концепціях найціннішим ресурсом постає інформація, а найціннішою навичкою – вміння ефективно розпорядитися інформацією.

У науковій літературі інформаційне суспільство найчастіше характеризується чотирма основними взаємопов'язаними факторами:

- переходом від окремих механічних, електричних та електромеханічних елементів до електронних систем;
- мікромініатюризацією усіх електронних елементів;
- диджиталізацією комунікації та інформації;
- вибуховим розвитком у галузі програмного забезпечення.

Можна виокремити такі основні сучасні концепції інформаційного суспільства: інформаційне суспільство як інформаційна економіка; інформаційне суспільства як постіндустріальне суспільство; інформаційне суспільство як суспільство знань; інформаційне суспільство як кінець суспільства масового виробництва.

Концепція інформаційного суспільства як інформаційної економіки містить у собі два підходи.

Промисловий підхід підкреслює послідовний перехід від сільськогосподарського сектора до промислового, а далі – до інфор-

маційної економіки як провідної у сучасному суспільстві. У такому підході для операціональної оцінки переходу до інформаційної економіки використовуються два індикатори – інформаційна швидкість та інформаційний індекс (інформаційне споживання).

Професійний підхід заснований на аналізі професійної структури суспільства. Наприклад, виділяються виробники та споживачі інформації, розглядаються різні види робіт у інформаційному секторі економіки, що діє поряд із традиційними секторами.

Інформаційне суспільство як постіндустріальне розглядається у відомій концепції американського дослідника Д. Белла [1]. У концепції наголошується, що якщо головні атрибути промислового суспільства – виробництво товарів за допомогою машин та приватна власність, то постіндустріальне суспільство пов'язано із виробництвом та використанням інформації за допомогою інтелектуальних технологій, що ґрунтуються на комп'ютерній обробці інформації. Одночасно зростає значення у суспільстві теоретичного знання та науки.

Для Д. Белла головну роль у суспільстві відіграє не соціальний контроль, а наукове інформування та підготовка рішень, що забезпечують максимізацію прибутку, конкурентоспроможність тощо. У такому контексті інформаційне суспільство трактується вже не просто як постіндустріальне, а як інформатизоване суспільство, що детермінується ринковою економікою.

Інформаційне суспільство як суспільство знань розглядається не тільки в контексті росту значення теоретичного знання в соціальному пізнанні, але й у контексті соціально детермінованих процесів розподілу та відтворення не тільки наукового, а й суспільного знання, оскільки, крім науки, у сучасному суспільстві існують й інші джерела знань (релігійне знання, мудрість, поезія тощо).

Особливого значення у такому суспільстві набуває не наявність знання, а його брак. Саме брак знання часто-густо стає соціальним аргументом, особливо у суспільстві ризику, коли сцієнтифікація суспільства комбінується із зростанням його рефлексивності, необхідністю постійного зворотного зв'язку знання із діяльністю. З одного боку, наукове знання раціоналізує взаємовідносини суспільства й природи (йдеться про природне наукове знання) та культуру

суспільства (знання соціальних наук, що перетворюються на рішення та дії). З іншого боку, наукове знання стимулює потребу в нових знаннях з метою подолання нових загроз, викликів, ризиків тощо.

У концепції суспільства знань знання відображає статистичний структурний аспект (знання – передумова діяльності), а інформація – процесуальний аспект комунікації (інформація – знання, що оброблене для використання).

Розгляд інформаційного суспільства як суспільства кінця епохи масового виробництва пов'язується зі зміною парадигми виробництва. Суспільство масового виробництва детерміновано стандартизацією виробництва товарів на гігантських промислових підприємствах, а домінуючою професійною групою у такому суспільстві є промислові робітники. Інформаційна економіка докорінно змінює організаційну структуру підприємства. З одного боку, виникають транснаціональні корпорації, що діють у міжнародному масштабі (незалежно від їхнього місця розташування) та вільні від будь-яких національних орієнтацій. З іншого боку, під впливом споживача та міжнародної конкуренції такі корпорації переходять на рейки «індивідуалізованого масового виробництва».

Саме інформаційні технології створюють основу індивідуалізації продуктів, що складаються із стандартизованих компонентів. Такі продукти виробляються у масову порядку, враховуючи побажання споживачів і скорочують розрив між виробником та споживачем. У суспільстві кінця епохи масового виробництва збір, обробка та розподіл інформації стає найважливішим елементом процесу виробництва на всіх рівнях діяльності промислового підприємства – від організації його роботи до виробництва конкретних товарів та їхнього розподілу.

Наведені концепції свідчать, що нове суспільство, яке виникає, змінює сутність сучасного соціуму, ініціює новий спосіб виробництва: праця та капітал замінюються інформацією та знанням як головними цінностями, створюється новий механізм безпосереднього застосування інформації у виробничій та сервісній сферах.

Однак такий концептуальний опис інформаційного суспільства не дає нам уявлення про соціальні умови та наслідки такого розвит-

ку, оскільки сутність різних соціальних феноменів, що виникають у такому суспільстві, визначається за результатами застосування інформаційних технологій. Так, практично недослідженим залишається атрибутивний характер інформації у соціокультурних процесах, не розглянутий антропологічний вимір сучасного інформаційного суспільства, бракує знань наслідків віртуалізації та симуляції соціальної реальності в умовах інформаційного суспільства, не з'ясовано онтологію інформаційної культури у соціальних практиках сучасності, мало дослідженим є новий прояв буття інформаційного суспільства – інформаційне насильство.

З огляду на усвідомлення актуальності дослідження в монографії зроблено спробу розкрити філософсько-соціологічні аспекти сучасного інформаційного суспільства, розглянути дискусійну проблему: яким чином нове значення інформації має розцінюватися з точки зору суспільства.

У дослідженні застосовано:

- порівняльно-критичний аналіз різних концептуалізацій інформаційного суспільства;
- діалектичний метод у формі аналізу понять, категорій та причино-наслідкових зв'язків;
- екзистенціальний підхід при розкритті сутності й змісту проблем віртуалізації та симуляції соціального простору, проблем формування інформаційної культури;
- структурно-функціональний, соціально-типологічний, діяльнісний підходи при дослідженні аспектів інформаційної культури та інформаційного насильства;
- синергетичний підхід при дослідженні бінарності «інформація-знання» у сучасних процесах антропосоціогенезу;
- системний підхід при аналізі різних аспектів розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, аспірантів, студентів, державних службовців, усіх, хто цікавиться проблемами сучасного інформаційного суспільства.

РОЗДІЛ 1

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СВІТОГЛЯДНИХ ТА НАУКОВИХ УЯВЛЕНЬ

1.1. Атрибутивний характер інформації у соціокультурних процесах

Поняття інформації є фундаментальним і ключовим поняттям для всього кола досліджень, пов'язаних з проблемами людини й суспільства. Від того, як визначається це ключове поняття, багато в чому залежить не тільки постановка, але й власне вирішення багатьох теоретичних і практичних проблем у вказаній сфері. Проте, розвиток цього поняття в науці ХХ ст., пішов таким шляхом, що сьогодні вчені-гуманітарії, охочі використовувати його достатньо строгим чином, опинилися у надзвичайно заплутаній ситуації.

Опираючись на точку зору авторитетних фахівців у даній царині В. Пушкіна та А. Урсула, зазначимо, що в сучасній науці можна виділити наступні основні значення поняття інформації [64]:

- повідомлення, інформування про положення справ, відомості про що-небудь, які передаються людьми – традиційне, «донаукове» розуміння інформації;
- зменшувана невизначеність, що знімається в результаті отримання повідомлень – розуміння інформації, яке прийшло з математичної теорії зв'язку і праць К. Шеннона;
- повідомлення, нерозривно пов'язане з управлінням – розуміння інформації, яке прийшло з кібернетики й праць Н. Вінера;
- сигнали в єдності синтаксичних, семантичних і прагматичних характеристик – розуміння інформації, яке прийшло з семіо-

тики й праць Ч. Морріса й Ч. Пірса;

- передача, відображення різноманітності в будь-яких процесах і об'єктах – розуміння інформації, яке міститься у працях У. Ешбі.

У даний час ще не вироблено єдиного й визнаного усіма дослідниками загального визначення поняття інформації, а разом з наведеними вживаються ще сотні дефініцій, часто суперечливих і взаємовиключних один одного.

Сьогодні усе більше з'являється наукових доробок, які пропонують розуміти сутність інформації як синергетичного феномена. Така тенденція бере початок, очевидно, з точки зору Генрі Кастлера, викладеної автором у книзі «Виникнення біологічної організації» (1967). На його думку, інформація – це випадковий, такий, що запам'ятовується, вибір варіанта з багатьох можливих і рівноправних. У цьому ж руслі відома сучасна дослідниця І.Мейлік-Гайказян стверджує, що феномен інформації – це процес, який притаманний системам будь-якої природи, що само організуються [47, с. 469].

Деякі вчені на цій підставі закликають навіть взагалі відмовитися від спроб дійти якого-небудь вирішення проблем, пов'язаних з розумінням феномена інформації. Ніхто ще не бачив, – заявляють, наприклад, представники природознавства – ані як субстанцію, ані як властивість, цю загадкову інформацію. Скрізь ми виявляємо лише взаємодію матеріальних речовин, наділених енергією й ніде не виявляємо того, що зазвичай називаємо інформацією, тому, що її не існує в природі, як не існує флюїдів, флогістону (гіпотетичної основи горючості в уявленнях хіміків XVIII ст., яка нібито наповняє всі горючі речовини й вивільняється з них при горінні), ефіру тощо.

Свого часу К. Шеннон описував так звану систему інформаційного зв'язку, вбачаючи в ній лише людино-технічні інформаційні об'єкти, що мають місце тільки в достатньо розвиненому людському суспільстві. Проте, аналогічні процеси можна побачити і на простішому рівні взаємодії матеріальних тіл і процесів. Розглянемо, у зв'язку з цим, наприклад, відбиток лапи динозавра, залишений

свого часу на м'якому ґрунті крейдяного періоду, згодом затверділому. Вже в цьому, простому випадку ми можемо виділити майже всі основні складові інформаційної (відоображувальної) системи й інформаційного процесу, а саме, 1) джерело відображення (воно ж і передавач, – динозавр), 2) безпосередній приймач (він же носій і охоронець) відображення (грудка ґрунту крейдяного періоду) і 3) саме відображення (сам відбиток у ґрунті, сам слід і т.д.), що представляє 4) потенційному користувачу (спостерігачу, одержувачу і т.д., – суб'єкту) деякі характеристики будови лап динозавра, його ваги тощо.

Деякі автори виключають з цієї схеми адресата й переконані, що схема будь-якої інформаційної взаємодії може бути представлена таким чином: «джерело інформації» – «канал зв'язку» – «приймач інформації».

При цьому, майже очевидно, що тільки питанням конвенції є рішення про те, чи вважати нам (і називати) інформацією вже сам по собі цей матеріальний слід динозавра, залишений в ґрунті, безвідносно до того, чи є в природі вже істота, здатна сприйняти цей відбиток саме як відбиток лап динозавра, а не просто як зовнішню форму грудки ґрунту, чи ж ми повинні вважати інформацією тільки такі матеріальні відображення, які вже можуть сприйматися кимсь як саме відображення.

Мабуть, до появи на Землі перших живих істот ніхто не міг сприймати відображення як саме відображення, а до появи на планеті перших розумних істот ніхто не міг сприймати і так багатоманітні, тонкі й опосередковані відображення, які доступні тільки людському розуму. Але самі-то ці відображення, як ми чудово розуміємо, існували в природі і до перших живих істот, як існуватимуть і після них. Вважати ж їх інформацією чи ні – справа тільки конвенції. Можна вважати їх, наприклад, потенційною інформацією.

Тому суть розбіжностей між двома даними підходами – «атрибутивним» і «функціональним» – зводиться всього лиш до того, що «атрибутивна» теорія відображення закликає прийняти пер-

шу конвенцію, а «функціональна» теорія відображення наполягає тільки на другій.

Атрибутивна конвенція зручніша для сучасної науки, оскільки вона краще узгоджується з тими широкими вживаннями терміна «інформація», які вже міцно склалися в сучасній науці.

Зокрема, сьогодні вже неможливо представити науковий опис процесів біохімічного синтезу речовин в живих клітинах без звернення до терміна «інформація», яким тут позначаються складні характеристики й відносини, що існують між молекулами різних полімерів. Так, наприклад, знамениті молекули ДНК в біології сьогодні прийнято вже називати «носіями інформації». Точно слідуючи суті того, що описується біологами як функції молекул ДНК, правильніше було б називати їх «джерелами інформації», а не її «носіями». Адже, ніхто в клітках на молекули ДНК нічого не «записує», навпаки, тільки самі молекули ДНК, взаємодіючи з навколишнім їх внутріклітинним середовищем, що складається з нуклеотидів, «записують» («відпечатують») свої структурні характеристики в ній, використовуючи як носіїв інформації (відображення) молекули РНК (що так і називається у біологів – «інформаційні», «i-РНК»), які вже відіграють роль не тільки носіїв інформації (по відношенню до відображуваних ними структурних характеристик молекул ДНК), але й роль вторинного джерела інформації (по відношенню до амінокислот і сформованих з них молекул білка). Інакше кажучи, в рамках внутріклітинних процесів молекули ДНК відіграють роль тільки джерела інформації, але не її носія, а молекули РНК відіграють тут ролі як носія інформації, так і її (вторинного) джерела (але для різних молекул і хімічних процесів).

Таким чином, як це видно із наведеного прикладу, без використання понять інформації в її атрибутивному розумінні сьогодні вже практично неможливий задовільний опис тих відносин, які існують в біохімічних процесах живої клітини, хоча в них і повністю відсутня реакція молекул одна на одну як на носіїв інформації – всі молекули реагують одна на одну безпосередньо, тобто чисто хіміч-

но (фізично). Інакше кажучи, все це, наскільки ми можемо сьогодні зрозуміти, – всього лиш псевдоінформаційні процеси.

Проте, без використання відповідної інформаційної термінології їх опис сьогодні вже практично неможливий.

Тому дотримуватимемося наступного визначення інформації: інформація – це матеріальний слід (відображення), що залишається при взаємодії двох і більше матеріальних тіл і процесів один в одному, потенційно здатний бути сприйнятим кимсь саме як слід тіла, що залишило його, або процесу.

Існування інформації, таким чином, в нашому розумінні, носить двоякий характер – 1) існування «саме по собі» і 2) існування «для іншого» («функціональне» визначення). З одного боку, інформація існує об'єктивно-фізично, сама по собі, і в цьому, безвідносному її статусі її можуть досліджувати всі математичні, фізичні й інженерні науки. Але, з іншого боку, вона існує також і суб'єктивно, або відносно, – «для когось», і в цьому її статусі її можуть досліджувати тільки біологічні, психологічні, філософські й соціальні науки, що мають своїм предметом життєдіяльність біологічних і соціальних суб'єктів.

Таке розуміння інформації допомагає, з нашої точки зору, по-перше розмежувати компетенцію природничонаукових і соціально-політичних дисциплін в дослідженні різних сторін інформаційних систем і процесів (у тому числі й у сфері досліджень проблем інформаційного суспільства), а, по-друге, ясно зрозуміти, що технічна (природничонаукова) сторона цих систем і процесів складає підпорядковану їх частину і, що, отже, головний напрям їх дослідження лежить у сфері саме соціально-політичного, а не природничонаукового й не технічного аналізу.

Отже, інформацією ми назвали реальні, матеріальні сліди, що залишаються, й породжувані всіма речами і процесами один в одному при їх матеріальній (речовинно-енергетичному) взаємодії. Проте сама по собі ця інформація є повністю даремною й безглуздою для самих (фізичних) речей і процесів, як даремний і безглуздий, втім,

і сам весь цей світ, якщо не припускати в ньому наявність хоч якогось-небудь суб'єкта, або істоти, що розрізняє в цьому світі хороше і погане, тобто, – корисне й шкідливе (йому), добре і зле (з його точки зору), правильне і неправильне (у його розумінні) і т.д. Інформація без того, хто здатний сприйняти її і відгукнутися на неї саме як на інформацію, фактично не відіграє ніякої ролі в чисто фізичному світі.

При такому розумінні стає ясне джерело своєрідної ілюзії, що виникає у представників «природничонаукової» концепції інформації. Інформація, – писав свого часу академік В. Глушков, – у найзагальнішому її розумінні представляє собою міру неоднорідності розподілу матерії й енергії у просторі й у часі, міру змін, якими супроводжуються всі протікаючі у світі процеси [12].

Сонячне світло, складки хребта, шум водопаду і т.д., дійсно, об'єктивно несуть в собі інформацію про багато що, але тільки в тому сенсі, що вони несуть на собі сліди минулих і поточних матеріальних взаємодій їх з іншими матеріальними тілами і процесами. Проте, несуть вони її не для інших таких же речей і процесів, а тільки для особливих матеріальних утворень – суб'єктів. Без наявності ж суб'єктів, здатних сприймати ці сліди як саме сліди, вся ця інформація (або потенційна інформація, «псевдоінформація» і т.д.) в той же час, як би ще і не існує – її ніхто не здатний ані сприйняти як інформацію, ані яким би то не було чином використовувати.

Ключовим поняттям у цій частині аналізованої нами проблеми є поняття використання. Якщо джерелами і носіями інформації можуть бути практично будь-які матеріальні речовини і процеси, у тому числі й чисто фізичні, то користувачами інформації може бути тільки особлива матеріальна суть (істоти), або суб'єкти.

Взагалі, використовувати що-небудь можуть тільки живі істоти, які роблять це несвідомо, і розумні істоти, які здатні вже й до свідомого використання вельми багато чого, у тому числі й інформації. До появи на Землі найперших живих істот ніяка речовина не була, наприклад, їжею, оскільки вона ніким не використовувалося в цій її реальній якості; до появи перших очей і вух ніякі речі і процеси не

були видимими і чутними, а до появи здатності реагування на певні модифікації світлових і звукових хвиль як на сліди матеріальних джерел, що їх породили, не існувало на Землі і ніякій інформації (у вузькому сенсі цього слова). Хоча, і перше, і друге, і третє, звичайно ж, разом з тим і існувало у вище роз'ясненому сенсі.

Первинним і основним завданням будь-якої живої істоти в цьому світі є підтримка сприятливого для його виживання й розмноження балансу тільки речовинно-енергетичного обміну між ним і зовнішнім середовищем. Спочатку будь-яку живу істоту в цьому світі цікавить тільки речовина й енергія, а інформація, на перших порах, їй повністю байдужа, як і всім оточуючим її чисто фізичним речовинам і процесам.

Проте, в ході виникаючої в світі живих істот конкурентної боротьби за живильні речовини і енергію, перевагу врешті-решт одержують саме ті організми, які розвивають в собі здібності реагувати не тільки на безпосередні контакти з небайдужими їм речовинами і процесами зовнішнього світу, але і на контакти з ними ж, але опосередковані контактами з біологічно нейтральними для них речовинами і процесами. Цю можливість вперше дають їм дистантні органи чуття, до яких відносяться у тварин, перш за все, органи зору і слуху, меншою мірою – органи нюху, і ще меншою – органи дотику. Органи смаку ж дозволяють живим організмам реагувати на речовину й енергію тільки в процесі безпосереднього контакту з ними (хоч й органи смаку теж якоюсь мірою є дистантними, оскільки дозволяють запобігти попаданню шкідливих речовин глибоко всередину організму).

Як приклад використання дистантних рецепторів можна привести поведінку вже найпримітивніших багатоклітинних організмів – медуз, які здатні передбачати наближення шторму, завдяки уловлюванню їх слухом-дотиком змін у звукових коливаннях, що виникають від тертя води об повітря, задовго до наближення шторму. Реагуючи на ці, біологічно нейтральні для них самі по собі, коливання як на відображення біологічно небезпечного для них процесу

(сильного хвилювання моря), тихохідні медузи встигають завчасно відплисти від берегів і тим самим врятувати себе від небезпеки, що наближається. Аналогічні механізми в ще примітивнішому їх вираженні існують навіть і у найбільш ранніх одноклітинних (амеб, інфузорій і т.д.).

Таким чином, інформація, спочатку даремна для живих істот сама по собі, виявилася корисною для них як засіб, сприяючий ефективнішому добуванню корисних речовин і енергії із зовнішнього середовища і ефективнішому уникненню контактів з шкідливими і небезпечними для них речовинами і процесами.

Тому, еволюція живих істот, починаючи з деякого етапу (очевидно, з появи перших, спеціалізованих саме на віддзеркаленні, нервових клітин у примітивних кишковопорожнинних), пішла у бік переважного відбору тих видів і форм живого, які розвивали в собі все більш могутні і витончені інформаційно-відображувальні апарати (органи чуття й нервово-мозкові аналітичні системи).

Найбільш розвиненим саме в цьому відношенні серед усіх живих істот на Землі і опинився врешті-решт вид *Homo Sapiens*. Дуже ясно і образно цю думку виразив уже в XVI ст. знаменитий лікар і алхімік Парацельс: ми, люди, – писав він, – відкриваємо те що приховано в надрах, завдяки знакам і зовнішнім відповідностям; і таким чином ми знаходимо всі властивості трав і все, що є в каменях. Немає нічого ані в глибині морів, ані у вишині небосхилу, чого людина не була б здатна відкрити. Немає такої гори, якою б великою вона не була, яка могла б приховати від погляду людини те, що всередині неї; воно відкриває нам свою присутність через відповідні знаки [56].

Проте, людські здібності до сприйняття й використання інформації, присутньої в зовнішньому середовищі, принципово відрізняються від здатностей до такої діяльності, спостережуваних нами в нижніх «поверхах» живої природи. На відміну від тварин, людина відноситься до інформації і користується нею свідомо. Але ця принципова відмінність часто ігнорується в різних кібернетичних моделях інформаційних процесів.

Інформація, – зазначав свого часу Н. Вінер – це позначення змісту, одержаного із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього [9]. У цьому визначенні, як ми бачимо, людина розглядається як: а) приймач і носій інформації (відображення) про зовнішній світ і б) її користувач. Джерелом же інформації тут приймається тільки сам зовнішній світ. У такому розумінні, інформація – це те, що міститься, правда, у нас «в голові», але те, що одержано, все-таки, «із зовнішнього світу». Звідси, при певному складі і установках розуму, тільки один крок до висновку про те, що все це, одержане нами ззовні, «зміст» якимсь чином існує в зовнішньому світі і до того, як ми його звідати «одержали».

У деякому сенсі так воно, звичайно, і є. Проте, зовсім не в тому, в якому намагаються часом представити це відношення деякі представники сучасних фізико-кібернетичних теорій. Так, наприклад, інформаціологи-уфологи В. Ажажа й Г. Белімов сьогодні вже серйозно обговорюють можливість свідомості індивіда прочитувати нову інформацію з глобального інформаційного поля Всесвіту, яке містить в своєму інформаційному банку всі мислимі знання і процеси [3, с. 12-21].

Це, звичайно, або груба помилка, або чергове інформаціологічне шарлатанство. Ми повинні дуже строго розмежовувати те, що ми можемо одержувати в інформаційному відношенні із зовнішнього світу «в готовому вигляді», і те, що ми вимушені завжди проводити самі.

Поза сумнівом, що саме в результаті нашого речовинно-енергетичного обміну із зовнішнім світом, ми збагачуємося ще й тим, що можна назвати інформацією про цей світ (але також і про нас самих як учасників цього обміну, і про самі процеси нашої взаємодії із зовнішнім світом), але ця інформація в більшій і ціннішій своїй частині утворюється саме в нас самих, а не виходить нами ззовні. Інакше кажучи, інформацію про зовнішній світ ми в основному виробляємо самі, хоч і не без деякої початкової участі зовнішнього світу в цьому специфічному виробництві.

Як і всяке матеріальне тіло, наше тіло здатне сприймати в себе

сліди від зовнішньої фізичної дії на нас від інших матеріальних тіл і процесів, воно здатне також зберігати (запам'ятовувати) ці сліди і накопичувати їх. Інакше кажучи, наше тіло, як і всяке матеріальне тіло, здатне бути приймачем і носієм інформації. Проте ця інформація (її можна назвати первинною інформацією) складає лише дуже малу і вельми незначну частину всієї тієї інформації, яку має в своєму розпорядженні свідомість окремої людини, навіть і крім тієї маси інформації (ще значнішої), яка одержана нею не від зовнішнього світу безпосередньо, а від інших людей (у тому числі і від тих, що вже пішли з цього світу). Навіть і крім цієї, соціальної за походженням, інформації кожна окрема людина виробляє, в інформаційному відношенні, багато чого такого, авторство (джерело) чого не можна приписати самому по собі зовнішньому світу.

Щоб пояснити сенс цього твердження, можна, на наш погляд, провести наступну аналогію між речовинно-енергетичними й інформаційними процесами, що протікають усередині нашого тіла і свідомості. Подібно тому, як наш організм розкладає складні живильні речовини, що одержуються ним ззовні, на їх простіші компоненти, з яких потім знов синтезуються складні речовини, але вже такі, які відповідають природі саме нашого організму, так само, мабуть, і інформаційні сліди, що одержуються нами ззовні і накопичувані в нашій пам'яті, розкладаються (аналізуються) потім нашою свідомістю на їх простіші елементи (абстракції), з яких потім знову синтезуються складніші інформаційні утворення (образи, уявлення, поняття і т.д.), але вже такі, які відповідають потребам і природі саме самої нашої свідомості. В результаті виходить, що, хоча початковий матеріал в обох цих випадках черпається нами ззовні, він не залишається, в той же час, усередині нас в своїй початковій (природній) формі, але піддається складній і доцільній переробці, в результаті якої і продукуються, в одному випадку, нові речовини, а в другому, – нова інформація (нове знання).

При всій грубості і приблизності цієї аналогії, вона дозволяє, з нашої точки зору, все-таки, зрозуміти, що інформація в людській

свідомості не тільки і не стільки виробляється й накопичується, скільки виробляється з одержаного нами ззовні матеріалу в результаті роботи над нею самої нашої свідомості.

Причому, ця переробка інформації в свідомості людини буває не одного, а декількох принципово різних типів, що приводять до утворення принципово різних інформаційних продуктів, які становлять потім зміст нашої свідомості.

Розглянемо спочатку тільки теоретичну частину цього змісту, тобто тільки ту частину його, яка володіє властивостями бути істинною або помилковою. Безпосередньо від зовнішнього світу в цій частині нашої свідомості одержані тільки сліди відчуття, сприйняття і, якоюсь мірою, уявлення. Але вся інша – власне теоретична, понятійна – частина цього змісту вироблена самою людською свідомістю, а не одержана нею в готовому вигляді ззовні. Більше того, навіть і велика частина відчуттів, сприйнять і уявлень (наприклад, всі відомості про мікро- і мегасвіт) ніколи не була б одержана людиною, не володів вона активно-теоретичними здібностями свого відношення до зовнішнього світу.

Інакше кажучи, людина не тільки і не просто «перекачує» вже готову інформацію із зовнішнього світу собі «в голову», але в процесі речовинно-енергетичного обміну із зовнішнім середовищем виробляє і запам'ятовує свої власні образи, уявлення, поняття і т.д. про цей процес, що і складає в основному багаж її особистого досвіду (її «власну інформацію»). Цю, вироблену на основі первинної, але вироблену при цьому самою людиною, інформацію можна назвати вторинною інформацією (при цьому вона може бути, умовно кажучи, і «третинною», тобто виробленою на основі вторинної, і «чвертковою» і т.д.).

Людина, зазвичай, не може проводити цю інформацію (зміст свідомості), взагалі не вступаючи в речовинно-енергетичний обмін з середовищем (без чого вона не може і просто існувати), але й зовнішній світ без істот, здатних відчувати його, сприймати, уявляти представляти, розуміти і т.д. не здатний сам по собі породити

такої інформації і не породжує її. Велика частина такої (вторинної) інформації – це плід і продукт активної діяльності саме самих розумних істот. Не природа є автором (джерелом) наших теорій про неї, а Аристотель, Ейнштейн, Дарвін і т.д. І одержати такого роду інформацію про природу шляхом якогось «прочитування» її з якихось «інформаційних банків Всесвіту» в готовому вигляді просто не можна. Такого роду інформація може бути тільки проведена свідомістю самої людини, і процес цей носить активний і принципово творчий, а не репродуктивний характер.

Отже, людська свідомість, навіть і у власне теоретичному (відображувальному) процесі не тільки сприймає, але і виробляє інформацію про зовнішній світ (правда, така, вироблена нею самою, інформація має потребу потім в особливій перевірці й відборі).

Проте, далеко не все, вироблене людською свідомістю в інформаційному відношенні має сенс тільки відображення предметів і процесів зовнішнього світу. Статусом результатів відображення володіє тільки теоретична (наукова в широкому сенсі) інформація. Отримання такого роду нової й корисної інформації називається відкриттям.

Проте, окрім відкриття, людська свідомість здібна ще і до винаходів, тобто до отримання (виробництва) знання про те, як можна (технічне знання) або який повинно (етико-морально-правове знання) робити або зробити щось. Такого роду інформацію (знання і свідомість) у філософії прийнято називати практичним знанням [5]. Його змістом є сукупність ідеалів і норм, вироблених в результаті тривалого історичного розвитку даного, конкретного соціуму. Принципова зміна цих ідеалів і норм здійснюється в ході політичних революцій.

Як теоретичне знання (теорія) саме собою не виходить з чуттєвого досвіду (з образів сприйняття і із знання фактів), так, в ще більшому ступені, і практичне знання саме собою не виходить з теоретичного – його повинно бути винайдено чиею-небудь свідомістю і завжди має конкретного автора. Знання, наприклад, навіть і всієї тео-

рії механіки принципово недостатньо для винаходу, наприклад, велосипеда. Так само і знання того, який цей світ насправді, принципово недостатньо для вироблення знання про те, яким він повинен бути.

У тому ж ступені це відноситься й до художніх творів, що є за своєю природою теоретично-практичними. Ці твори не тільки і не просто освічують свідомість, але також можуть і розважати і виховувати її. У них завжди є конкретний автор, що є оригінальним джерелом такого роду інформації. Зовнішній же світ по відношенню до таких творів відіграє роль лише своєрідного співавтора (постачальника сирого матеріалу).

Таким чином, ми можемо виділити наступні чотири основні види інформаційних продуктів нашої свідомості, що принципово відрізняються один від одного як за технологією свого отримання, так і по своєму призначенню і характеру використання. Це, по-перше, наукові (теоретичні) інформаційні продукти; по-друге, технічні (інноваційні) інформаційні продукти; по-третє, нормативні (ідеологічно-правові) інформаційні продукти; і, по-четверте, художні інформаційні продукти. Виробництвом цих продуктів в суспільстві зайняті, відповідно, наука (емпірично-експериментальна і теоретична), техніка (інженерія), ідеологія (вся нормативно-правова сфера) і мистецтво (у всіх його жанрах і формах). При цьому очевидно, що якщо перші два види інформаційного виробництва, у принципі, мають сенс і для окремого індивіда, що розглядається безвідносно до його соціального оточення, то другі два види його інформаційної творчості (ідеологія і мистецтво) поза суспільством втрачають будь-який сенс і, отже, є соціальними по своїй внутрішній природі.

Отже, людина (як окремий індивід) є найбільш складним і досконалим 1) приймачем і носієм, 2) користувачем і 3) джерелом (автором) теоретичної, практичної і художньої інформації, що в сукупності складає її другу природу – особисту культуру. Людина спочатку розвивалася в ході еволюції як істота, найбільш пристосована до сприйняття, зберігання й використання інформації, як зовніш-

ньої, так і ще більшою мірою внутрішньої, такої, що виробляється самою людською свідомістю. Тому і в матеріальній взаємодії людей один з одним інформація із самого початку відіграє величезну і все більш зростаючу роль.

Оскільки саме використання інформації дозволяє людині перемагати своїх конкурентів у боротьбі за речовину й енергію, то й усередині людського суспільства не тільки обмін речовиною і енергією, але і обмін інформацією (різні форми спілкування) є одним з найфундаментальніших обмінів, що скріпляють безліч окремих людських індивідів в єдине (соціальне) цілу.

Найбільш цінна інформація, вироблювана окремими індивідами, в результаті інформаційних обмінів і вдосконалень її безліччю інших індивідів одержує, врешті-решт, в тому або іншому суспільстві найбільш широке розповсюдження і визнання її як загальної культури, що становить основу – свого роду, інформаційно-культурний базис – життєдіяльності даного соціуму.

Ця інформація (культура) стає на певному етапі розвитку суспільства обов'язковою умовою ухвалення конкретних індивідів як повноцінних членів даного суспільства (або його окремих спеціалізованих сфер і сфер діяльності). Привиття індивідам цієї базисної культури – теоретичної, технічної, нормативно-правової і художньої культури, – тобто соціалізація індивідів, стає з часом функцією особливих соціальних інститутів – сім'ї, церкви, школи, університету, ЗМІ і т.д.

Тому, людина в суспільстві, з одного боку, виступає як творіння його культури, оскільки засвоєння нею еталонів, що зберігаються в культурі, норм, традицій, знань визначає її поведінку й діяльність, забезпечує її повноцінне включення в багатоманітні соціальні зв'язки. Але, з іншого боку, людина ж є і творцем не тільки своєї особистої, але й загальної, соціальної культури, оскільки вирішуючи поставлені перед нею в суспільстві завдання, вона здатна, спираючись на минулий соціальний досвід, що почерпнула з культури, створювати нові еталони, норми, традиції, знання і таким шляхом породжувати

нові феномени і стани культури.

В. Стьопіним запропонована оригінальна модель, що ідеалізується, описує систему цих інформаційно-культурних взаємовідносин і процесів у суспільстві. Уявимо собі, – пише він, – всю інформацію, яка утворює культуру суспільства на певному етапі його історичного розвитку, записаної на деякій інформаційній стрічці, на кшталт того, як записуються інформаційні програми в комп'ютерних системах. Знаки (стани) на цій стрічці представлятимуть різні соціокоди, необхідні для регуляції й відтворення відповідних феноменів і підсистем соціального життя [58].

Тоді зростання інформації на «стрічці культури» відповідатиме появі нових соціокодів і їх нових сенсів, що означає зміну й розвиток культури.

Оскільки нові стани і феномени культури не виникають поза людською творчістю, потрібно ввести уявлення про інформаційні структури, в яких реалізуються стани свідомості і підсвідомості окремих індивідів. Ці структури представлені нейродинамічними кодами, що виникають в мозку в результаті відображення внутрішніх станів організму й зовнішнього (природного й соціального) середовища. Їх також можна умовно зобразити у вигляді «інформаційної стрічки», на якій записана вся індивідуально значуща інформація кожної людської особини. Частина цієї інформації забезпечує соматичну регуляцію, частина її відповідає соціальним аспектам життєдіяльності індивіда, його особистому соціальному досвіду. Між «індивідуальною інформаційною стрічкою» і «стрічкою культури» існують прямі і зворотні зв'язки. Перекодування інформації з культури на «індивідуальну стрічку» постає як навчання й виховання індивіда, його програмування попереднім соціальним досвідом. У свою чергу, вирішуючи ті або інші задачі в процесі діяльності, включаючись в різні соціальні зв'язки, реалізуючи свої цілі, індивід набуває нового досвіду, який фіксується у вигляді приросту інформації на «індивідуальній стрічці». Ця нова інформація, що виникла в результаті актів індивідуальної творчості, у низці випадків може

бути перекодована і записана на «стрічку культури». Таке перекодування означає появу в культурі нових семіотичних утворень, що фіксують нову інформацію. Тим самим індивідуальний досвід суб'єкта переростає в соціальний досвід і починає активно впливати на поведінку і діяльність інших індивідів.

Зрозуміло, – підкреслює В. Стьопін, – не всякий стан індивідуального досвіду переноситься на «стрічку культури». По-перше, потрібно, щоб цей досвід був соціально значущим, відповідав завданням, поставленим суспільством. По-друге, нова інформація, що одержується суб'єктом, повинна бути оригінальною і не дублювати вже наявні в культурі утворення (повторне відкриття диференціального числення може бути відкриттям для індивіда, але не для суспільства). По-третє, процес перекодованої нової інформації, придбаної індивідом, і її «запис» на «стрічку культури» повинні задовольняти визначеним способам і нормам кодування і трансляції соціального досвіду, що історично склалися. Наприклад, індивідуальне бачення художника стає феноменом культури лише тоді, коли воно виражене в системі відповідної мови мистецтва, нова наукова теорія повинна бути представлена у вигляді тексту, задовольняючого прийнятим в науці стандартам викладу тощо.

Перетворення особових осяянь і фантазій в культурні феномени завжди вимагає вирази станів індивідуальної свідомості у формах мови, специфічної для тієї або іншої сфери культури, що історично розвиваються (науки, мистецтва, релігії і т.п.). Процес же такого виразу – це завжди муки творчості [58].

Запропонована В. Стьопіним інформаційно-культурна модель суспільства добре узгоджується з уявленнями про устрій і значущість для людини й суспільства інформаційних процесів. При цьому два принципові моменти привертають нашу увагу в цій моделі, що ідеалізується, з точки зору цілей даної монографії.

По-перше, дана модель дозволяє представити все суспільство як матеріальну систему, організовану і функціонуючу на основі інформаційно-культурних обмінів, що є для неї такими ж фундаменталь-

ними, як і її речовинно-енергетичні обміни. Розлад (або дезорганізація) правильних культурно-інформаційних процесів усередині такої системи може опинитися для неї такими ж фатальними, як, наприклад, і пошкодження генетичного коду, регулюючого процеси життєдіяльності всередині живої клітини.

Але, по-друге, В. Стьопін у описі своєї інформаційно-культурної моделі акцентує увагу лише на позитивному (нормальному) аспекті функціонування інформаційно-культурного механізму внутрішньо-соціальних обмінів, тоді як не менший інтерес для розуміння проблеми інформаційної безпеки представляє аналіз і механізмів різного порушення правильного протікання внутрішньо-соціальних інформаційно-культурних процесів.

Отже, інформація є атрибутом соціально-організованої матерії. Разом з тим, доцільно підкреслити, що атрибутивність інформації стосується не лише соціально-організованої матерії, а й інших її різновидів. Логіка цього ствердження наступна.

Н. Вінер пов'язував інформацію з управлінням – так з'явилася кібернетика. Кібернетика розширила сферу застосовності інформації за межі людських дій, показавши, що закони управління в біологічних системах дуже схожі з функціонуванням автоматів (роботів), створених людиною. І там і тут циркулюють сигнали (інформація). Далі термін інформація був використаний біологами, що вивчали спадковість і механізми управління в живих системах.

Значно обережніше дослідники поширюють інформацію на неживий світ. Частіше циркуляцію інформації пов'язують з функціонуванням систем, що самоорганізуються.

Зараз уже мало у кого викликає сумніви той факт, що весь Всесвіт, його розвиток – це процес самоорганізації. В ході самоорганізації кварків з'явилися протони й нейтрони; при самоорганізації атомів виникла безліч молекул; при самоорганізації молекул з'явилася життя [74]. Система «атмосфера – океан» також є такою, що самоорганізовується. Зірки утворилися під організуючим впливом гравітації і власного внутрішнього тиску. Приклади можна наводити

нескінченно на мікро- й макрорівнях. Якщо дотримуватися логіки, що самоорганізація не може відбуватися без інформації, то можна зробити висновок, що інформація – це атрибут усіх об'єктів природи, оскільки вони всі є результатом самоорганізації.

Разом з тим, необхідно шукати управління й інформацію не тільки в людських соціумах, але також і в глибинах біосфери. У зв'язку з цим, доцільно пошукати інформацію на рівнях передуючих життю. Можна припустити, що невідома праінформація породила і «Великий вибух» [43, с. 92-93], оскільки причини, що викликали цей вибух, дотепер невідомі.

Звертаючись до стародавніх філософських вчень, також можна углядіти «первинність інформації». Якщо, припустимо, Дух є первинним, а матерія вторинна, то в сучасному лексиконі це звучить як первинність інформації.

Навіть постулат про первинність матерії не спростовує можливості появи інформації у момент утворення нашого Всесвіту. Дослідження алгоритмів еволюції, здійснене дослідниками В. Поповим і І. Крайнюченко [48, 49, 51], переконливо показало, що сходження еволюційними сходами відбувалося безперервно і поступово. Атоми, з'явившись на ранніх етапах розвитку Всесвіту, входять як компоненти у всі вищі, ієрархічні рівні світоустрою (у тому числі і в людину). Свідомість, що стала головним інструментом виживання людини, є видимою як функція і у простіших живих організмів. Використання і виготовлення знарядь праці і полювання можна побачити у комах, ссавців, птахів [24].

Узагальнюючи, можна припустити, що будь-який природний феномен проходить свій довгий еволюційний шлях сходження. На цьому шляху він змінюється якісно і кількісно, набуваючи нових емерджентних властивостей, але зберігаючи у собі старе іноді тільки у вигляді слідів. Саме тому виникла сучасна парадигма глобального еволюціонізму. Виходячи з викладеного вище, можна прийняти як постулат, що інформація, така широко використовувана людиною, своїм корінням сягає «фундаменту світу».

Існує маса фактів, де поняття інформація широко використовується для пояснення протікаючих процесів, при цьому ці процеси протікають без участі головного мозку людини. Нервова клітина – нейрон одержує, переробляє і видає інформацію навіть поза головним мозком [62, 162]. Будь-яка клітина живого організму через мембрану, що відокремлює клітину від навколишнього середовища, передає й одержує інформацію. Гормони, метаболіти, «подорожують» по організму як «листоноші», переносять інформацію від клітини до клітини [65, с. 25-28]. Імунна система пізнає «ворогів» і вживає заходів стосовно їх знищення. Можна приводити багато інших прикладів, але й цих достатньо, щоб поняття «інформація» розповсюдити на все живе.

Інформація – це незмінний атрибут живого і це є очевидним. Усі живі істоти приймають і обробляють інформацію. Медузи (прості багатоклітинні) «чують» в шумі моря наближення шторму і відпливають від берега, а змії, кішки, риби є передвісниками землетрусів.

Якщо ж звернутися до неживої матерії то і там можна побачити прояв інформації. Молекулярні скупчення на поверхні твердих тіл здатні пізнавати певні молекули в хаосі газових сумішей і вибірково здійснювати з ними різні хімічні перетворення. Це явище називається гетерогенним каталізом. Такими властивостями володіють не тільки каталізатори, створені людиною, але й природні мінерали. Є гіпотеза, що саме глини як природні матеріали послужили субстратом для синтезу протобіонтів – перших на планеті живих ядерних організмів, які не мають обмеженого оболонкою ядра і є здатними до розмноження [40, с. 46-55].

Турбулентні процеси в атмосфері, у світовому океані не можуть відбуватися без циркуляції інформації, без наявності позитивних і негативних зворотних зв'язків. Резонансні системи всіляких природних маятників (сухий лист дерева на вітру, травинки) є своєрідними коливальними системами, резонансними фільтрами, що вирізують з шуму вітру певну смугу частот коливань.

Як видно, таким чином, інформація – це атрибут не тільки живої, але й будь-якої матерії.

1.2. Інформаційне суспільство: концептуальні підходи до розуміння сутності

Будь-який соціум, кардинально відмінний від його історичних попередників, передусім характеризується новою якістю людського життя, що породжує «нову людину» та якісно нову соціальну структуру. В інформаційному суспільстві ця нова якість полягає у забезпеченні кожної особи будь-якими знаннями, що зумовляє радикальні зміни в усій системі суспільних відносин (політичних, правових, духовних та ін.) Тобто, як слушно зазначають Д. Дубов, М. Ожеван та С. Гнатюк основна ідея інформаційного суспільства у соціогуманітарному вимірі полягає у досягненні нової фази розвитку – «суспільства знань» і забезпечення для всіх рівного доступу до них [29, с. 3-4]. Отже, поняття інформаційного суспільства відображає об'єктивну тенденцію в соціальній еволюції, коли інформація (знання) стає однією з основних цінностей у житті людей.

Зміни, що відбулися в результаті комп'ютеризації за останні 30 років виявилися такими глибокими й масштабними, що вони торкнулися серцевини соціального буття, способу життя людей. Ці соціальні зміни знайшли теоретичне освітлення у низці нових концепцій суспільного розвитку, що з'явилися в кінці ХХ ст.

Сьогодні поняття *інформаційне суспільство* міцно увійшло до світового наукового і суспільно-політичного термінологічного поля. В даний час існує велика кількість визначень феномена інформаційне суспільство. Його називають індустріальним, епохою постмодерніті, суспільством знання, науковим, телематичним, постнафтовим тощо. Як зазначає Л. Компанцева, смислові модифікації поняття інформаційне суспільство в різних країнах демонструють соціально-політичні, суспільні, наукові перспективи розвитку цього феномена: «*національна інформаційна інфраструктура*» (США), «*інформаційне суспільство*» (Рада Європи), «*інформаційна магістраль*» (Канада, Великобританія) [41].

Враховуючи важливість створення й розвитку інформаційного суспільства, 27 березня 2006 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію, яка проголосила 17 травня 2006 року Міжнародним днем інформаційного суспільства.

Перші аналітичні дослідження, які стосуються інформаційного суспільства у сучасному його розумінні, були зроблені ще у 1962 році у праці «Виробництво й розподіл знань в США» Ф. Махлупа, а потім – у дослідженні 1974 року «Інформаційна економіка» М.Поратса. Європу проблема інформаційного суспільства зацікавила в кінці 1970-х, що було відмічено появою дослідження Р. Пойрера «Інформаційний економічний підхід: характеристики обмеження і можливі перспективи» [84].

На початку 1990-х інтерес до інформаційного суспільства, здавалося б, вичерпався, але, поява Інтернету знову стимулювала дослідження інформаційного суспільства [41].

Цілісної теорії інформаційного суспільства на сьогоднішній час не існує. Це обумовлено, перш за все, тим, що дослідженням інформаційного суспільства займається ціла низка наук – філософія, політологія, соціологія, теорія комунікації, соціолінгвістика, психолінгвістика та ін. Тому, теорія інформаційного суспільства повинна носити міждисциплінарний характер і знайти своє наукове оформлення під егідою філософії.

Визначні характеристики інформаційного суспільства як моделі, є по суті, ідентичними характеристикам постіндустріального суспільства. Головним чинником суспільних змін стає виробництво та використання інформації; теоретичне знання як вища цінність і основний товар стає чинником формування нової соціальної структури суспільства, а також нових моделей управління. Якщо в індустріальну епоху в умовах капіталістичної економіки вирішальне значення мали власність і капітал, то в інформаційному суспільстві відбувається перехід до обслуговуючої економіки, коли домінуючу роль починає грати сфера послуг, причому послуг передусім інформаційних [29, с. 5].

Отже, наукові витoki теорії інформаційного суспільства лежать в концептуальних положеннях теорії постіндустріального суспільства, яка розвивалася на Заході по мірі осмислення кардинальних зрушень, що відбувалися в суспільстві, починаючи з середини 1950-х років. В рамках концепції постіндустріального суспільства поступово оформилося теоретичне ядро положень, які підкреслювали центральну роль знання (і взагалі інформації) і констатували зрушення, що прискорюється, від виробництва матеріальних благ до виробництва послуг та інформації. Це теоретичне ядро і склало концептуальну основу теорії інформаційного суспільства [7, 30, 37, 70].

Власне термін «постіндустріальне суспільство» вперше був введений у науковий обіг у 1958 році американським соціологом і юристом Девідом Рісменом [85, р. 363-385]. У 1960-і роки відбулося широке розповсюдження цього поняття, а до початку 1970-х років постіндустріальна проблематика стала однією з провідних у західній соціології й політології.

Початок систематичної роботи у цьому напрямі можна віднести до 1965 року, коли у США була створена футурологічна комісія. Прогнози до 2000 року сформульовані комісією були опубліковані в журналі «Дедалус» і в спеціальній збірці [87], де концепція постіндустріального суспільства була представлена як базисна для вивчення перспектив подальшого розвитку. Керівником цієї комісії був Деніел Белл, віце-президент американської академії мистецтв і наук, професор соціології Колумбійського й Гарвардського університетів.

Д. Белл стверджував, що завдяки масовому перетворенню машинної технології в інтелектуальну відбуваються зміни і в американській політичній системі. З цими процесами пов'язані й тенденції перетворення економічної системи в постіндустріальне суспільство, де центр тяжіння переміщається в сферу послуг, а джерела розвитку зосереджуються в основному в університетах і науково-дослідних установах, а не в колишніх індустріальних кор-

пораціях [78, р. 22-35]. У міжнародному плані прогнозувалася актуалізація таких проблем, як подолання розриву між багатими й бідними країнами, інтенсифікації комунікацій, сприяючих оновленню традиційних поглядів і уявлень.

Новий етап у розвитку концепції постіндустріалізму пов'язується з виходом у 1973 році книги Д. Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» [77], яка ще більш підсилила інтерес до цієї проблематики і зумовила появу багатьох футурологічних концепцій у західній соціології 1970-х років. Починаючи з цього періоду, з'являються численні роботи, присвячені осмисленню історичного рубежу, на якому опинилося людство.

Постіндустріальне суспільство визначається Д. Беллом як суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя; у якому клас технічних фахівців став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження нововведень у все більшому ступені стало залежати від досягнень теоретичного знання. Постіндустріальне суспільство припускає виникнення нового класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи.

Істотний внесок у розвиток доктрини постіндустріалізму вніс американський політолог, соціолог і державний діяч Збігнев Бжезинський, який виклав основні положення своєї футурологічної концепції в книзі «Між двох століть. Роль Америки в технотронну еру». Постіндустріальне суспільство, стверджував Зб. Бжезинський, стає технотронним суспільством – суспільством, яке в культурних, психологічних, соціальних і економічних відносинах формується під впливом техніки й електроніки, особливо розвиненої у сфері комп'ютерів і комунікацій [79].

Технотронна революція носить не локально-територіальний, а глобальний характер, поступово охоплюючи весь світ. При цьому автор концепції «технотронного суспільства» відноситься до ма-

сової культури і її експорту із США як до закономірного наслідку просторово-часової комунікаційної революції, яка, на думку Зб. Бжезинського, означає кінець ідеології. Електронні аудіовізуальні засоби зв'язку створюють нове бачення світу й новий шлях до рівності – через деідеологізацію, що означає звільнення від усіх організованих форм віри і що пропонує обирати стилі життя, спираючись на свої відчуття і потреби, а не на цілі, що лежать в основі політичних програм і рухів. Ця нова революція, відзначав Зб. Бжезинський, майже одночасно здійснює вплив на всю планету, і у результаті всі новації і чудасії у формах поведінки швидко переміщаються від одного суспільства до іншого. Покоління студентів вже живе в технотропну епоху, хоча у низці випадків оточуюче їх суспільство знаходиться ще поза нею [79].

Теорія деідеологізації суспільства, як відомо, не знайшла підтвердження в подальшому розвитку світової культури і сьогодні більшість західних теоретиків від неї вже відмовилися. В даний час, швидше, можна говорити навіть про посилення ідеологізації сучасного суспільства, що відбувається під могутнім впливом сучасних ЗМІ.

Концептуальні положення Зб. Бжезинського, як відзначає А. Чугунов, близькі до постулатів М. Маклюєна, проте, на відміну від ідей Маклюєна, вони оформлені у вигляді політологічної доктрини і в методологічному плані істотно відрізняються від позицій американських комунікативістів, які детально аналізують соціальне коріння, функції і перспективи розвитку засобів масової інформації [70].

В. Іноземцев у своїх відомих працях, присвячених проблемам сучасного суспільства, виділяє дві основні течії (два підходи в руслі концепції постіндустріалізму). Перша течія об'єднала авторів, що підкреслюють відмінності між тією, що склалася до кінця 60-х років в західному суспільстві новою технологічною цивілізацією і цивілізацією минулого. Деякі дослідники конкретизують свої концепції, ведучи мову про постіндустріальний капіталізм і соціалізм, екологічний і конвенціональний постіндустріалізм [76, 80, 81, 86]

тощо. В основі даного підходу лежить оцінка нового (що зароджується) соціуму який різко відрізняється від суспільства, пануючого впродовж останніх сторіч. При цьому наголошується перш за все на зниженні ролі матеріального виробництва, що випереджає розвиток сектора послуг і інформації. Цьому підходу, найбільш яскраво вираженому Д. Беллом, як і всій концептуальній лінії постіндустріалізму, властиві установки технологічного детермінізму, що стало причиною потоку критики на його адресу з боку дослідників-прихильників концепції постмодернізму, яка широко розповсюдилася у футурологічних дослідженнях 1980-1990-х років.

Слід відзначити, що характерним зміщенням для цього підходу є зміщення послуг взагалі з послугами інтелектуального характеру, тоді як робота, наприклад, офіціантів або навіть банківських клерків принципово відрізняється від роботи вчених і винахідників. Але ця відмінність дуже часто не проводиться у західних авторів і все змішується в одну категорію «послуги».

Другий підхід пов'язаний з визначенням нового стану цивілізації через аналіз його окремих ознак – зокрема інформаційних процесів. Теорія інформаційного суспільства почала розроблятися в працях таких авторів, як Й. Масуда, А. Турен, М. Порат, Т. Стоуньєр, Р. Катц та інших вчених.

Темпи розвитку інформаційних технологій, на думку прихильників цієї концепції, переводять постіндустріальне суспільство в новий якісний стан або стадію інформаційного суспільства.

У наукових доробках цього кола вчених слід підкреслити характерне зміщення інформаційно-комунікативних процесів і структур з інформаційно-продуктивними, які дуже часто змішуються в одну категорію «інформаційних». Тим часом, наприклад, спілкування підлітків або домогосподарок по телефону принципово відрізняється від тієї інформації, якою обмінюються наукові співтовариства; і якщо перше є просто звичайна побутова комунікація, що не спричиняє за собою ніяких наслідків для соціально-економічного розвитку суспільства, то в процесі других інформаційних обмінів

відбувається виробництво нового знання, здатного істотно змінювати світ. У багатьох роботах західних авторів обидва цих типи інформаційних процесів з'єднуються в одну нерозчленовану категорію «інформаційно-комунікативних» процесів і структур.

Теоретичний образ інформаційного суспільства якнайповніше представлений у наукових виданнях засновника японського Інституту інформаційного суспільства Йошита Масуди. Й. Масуда, аналізуючи період 1940-1970-х рр. відзначав, що зміна поколінь комп'ютерної техніки і перехід від одного технологічного рішення до іншого, більш здійсненого, відбувається зі все зростаючою швидкістю. Швидкість розгортання інформаційної революції є не тільки в кілька разів вищою за швидкість темпів розвитку технологій використання енергії, але й має тенденцію до постійного прискорення [82].

Інформаційне суспільство характеризується ним як новий тип людського суспільства, в принципі відмінний від моделі індустріального суспільства. «Підставою для такої інтерпретації, – пише Масуда, – є те, що виробництво інформаційних цінностей, а не матеріальних благ буде провідною силою формування й розвитку суспільства» [186, р. 29]. Масуда дає повну картину інформаційного суспільства, засновану на історичній аналогії з патерном індустріального суспільства. У схематизованій формі ця картина виглядає наступним чином [82, р. 31-33].

1. Початковою інноваційною технологією в індустріальному суспільстві був паровий двигун і його основною функцією було заміщення і вдосконалення фізичної праці людини. В інформаційному суспільстві початковою інноваційною технологією буде комп'ютерна технологія, а її основною функцією – заміщення і вдосконалення розумової праці людини.

2. В індустріальному суспільстві енергетична революція (як похідна від винаходу парового двигуна) різко збільшила матеріально-виробничу силу людини і зробила можливим масове виготовлення товарів і послуг, а також прискорене транспортування

товарів. У новому суспільстві інформаційна революція (як похідна від комп'ютеризації) різко розширить інтелектуально-виробничу потужність людини і зробить можливим масове виробництво когнітивної інформації і систематизованого знання.

3. В індустріальному суспільстві промислове виробництво стало соціетальним символом і було продуктивним центром для товарів. У майбутньому суспільстві інформаційна інфраструктура, що заснована на комп'ютерах і складається з інформаційних мереж і банків даних, замінить завод (як соціетальний символ) і стане продуктивним і розподільним центром для інформаційних послуг.

4. В індустріальному суспільстві ринки розширилися в результаті відкриття нових континентів і завоювання колоній. Збільшення купівельної спроможності людей у процесі споживчих перегонів було головним чинником експансії ринку. В інформаційному суспільстві межа пізнання визначатиме потенційний ринок і динамічне розширення можливостей у вирішенні проблем, стане основним чинником в експансії інформаційного ринку.

5. В індустріальному суспільстві провідними галузями економіки є машинобудування й хімія. В інформаційному суспільстві лідируючими галузями стануть інтелектуальні індустрії, ядром або серцевиною яких буде індустрія знань.

6. Економічна структура індустріального суспільства включає економіку: 1) товарів широкого вжитку; 2) спеціального споживання; 3) розділення виробництва і споживання між підприємствами і домашніми господарствами. В інформаційному суспільстві: 1) синергійна економіка прийде на зміну економіці обміну; 2) інформація як вісь соціоекономічного розвитку проводитиметься інформаційними службами; 3) самовиробництво інформації самими користувачами розширюватиметься; 4) ця накопичена інформація розширюватиметься через синергійне виробництво й спільне використання.

7. В індустріальному суспільстві закон сили як універсальний соціоекономічний принцип управляє рівновагою попиту й пропози-

ції і підтримує економічний порядок. У інформаційному суспільстві принцип загальної мети як фундаментальний принцип суспільства управлятиме порядком у суспільстві.

8. В індустріальному суспільстві найважливішим суб'єктом соціальної активності є підприємство, або економічна група. В інформаційному суспільстві суб'єктом соціальної активності буде добровільна община, або соціоекономічна група.

9. В індустріальному суспільстві соціоекономічна система постає як система приватних підприємств, яка характеризується приватним володінням капіталу, вільною конкуренцією і максимізацією прибутків. У інформаційному суспільстві соціоекономічна система буде являти собою добровільне громадянське суспільство, яке характеризується верховенством інфраструктури, що формується як суспільним капіталом, так і інтелектуальним капіталом, а також принципом синергії й спільної користі.

10. Індустріальне суспільство – це суспільство з централізованою владою та ієрархією класів. Інформаційне суспільство, навпаки, буде мультицентрованим, горизонтально функціональним, добровільним суспільством, де соціальний порядок підтримуватиметься автономними й компліментарними функціями добровільного громадянського суспільства.

11. Мета індустріального суспільства – забезпечити матеріальний добробут громадян від колиски до могили. Інформаційне суспільство прагнучим до реалізації цінності часу, яка (реалізація) проектує й актуалізує майбутній час для кожної людської істоти. Метою суспільства буде насолода кожного гідним життям у пошуках великих майбутніх можливостей.

12. Політична система індустріального суспільства – це парламентарна система і правління більшості. В інформаційному суспільстві політична система ґрунтуватиметься на демократії співучасті. Це буде політикою автономного самоврядування громадян, яка базується на згоді, участі й синергії, а також враховує думки меншин.

13. В індустріальному суспільстві трудові колективи є двигунами

соціальних змін. У інформаційному суспільстві громадські рухи стануть провідною силою соціальних змін. Їх зброєю буде організація суспільних слухань і судів.

14. В індустріальному суспільстві існують три основних типи соціальних проблем: безробіття, що збільшується, міжнародні конфлікти, що переростають у війни, і фашистська диктатура. Проблемами інформаційного суспільства стануть: а) футурошок, породжений нездатністю людей адекватно реагувати на різкі соціальні трансформації; б) терористичні акти, що здійснюються одинаками або організованими групами людей; в) вторгнення в особисте життя людей; г) криза контролюваного суспільства.

15. Найвища стадія індустріального суспільства – це масове споживче суспільство (високий рівень масового споживання, зростаюча моторизація населення). Вищою стадією інформаційного суспільства буде високе креативне суспільство, засноване на масовому виробництві знань, і де комп'ютеризація створює умови для пізнавальної творчості й самоудосконалення для кожного індивіда.

16. В індустріальному суспільстві матеріальні цінності, що задовольняють фізіологічні і фізичні потреби людей, є універсальними мірками для всіх соціальних цінностей. В інформаційному суспільстві відчуття задоволення від досягнутої мети стане універсальним стандартом цінностей.

17. Дух індустріального суспільства був ренесансним духом людського вивільнення, що означає респектабельність по відношенню до фундаментальних людських прав і шанування гідності індивіда. Дух інформаційного суспільства буде духом глобалізму. Це такий симбіоз, при якому людина і природа зможуть жити в гармонії, де пануватиме дух суворой самодисципліни й соціальної контрибуції.

Формування інформаційного суспільства Масуда пов'язує з комп'ютеризацією суспільства. Він виділяє чотири етапи комп'ютеризації: 1) науки, 2) менеджменту, 3) суспільства (система освіти, медицини, соціального забезпечення і т.д.), 4) на рівні індивідуальності [82, р. 36-39].

Кожен індивід буде здатний використовувати комп'ютерну інформацію, одержану з системи «людина – машина» (система, де діалог між людиною й машиною відбувається в режимі спілкування), для вирішення проблем і пошуку нових можливостей майбутнього [82, р. 39]. Цю стадію комп'ютеризації, яка приведе до розквіту масової творчості, Масуда називає «високоорганізованим креативним суспільством». У такому суспільстві вищою цінністю стає цінність часу, що безпосередньо пов'язано з процесом комп'ютеризації.

По-перше, комп'ютерно-телекомунікаційні технології роблять можливим масове виробництво передбачаючої логічної інформації, що дозволяє вибрати найбільш ефективний шлях дій. В результаті підвищується ефективність використання часу. По-друге, нові технології дозволяють усунути тимчасові обмеження для цілеспрямованої дії. По-третє, комп'ютерно-телекомунікаційні технології розширюють коло автоматизованих операцій у матеріальному виробництві, звільняють людину від продуктивної функції, внаслідок чого різко збільшується вільний час. Через ці три причини відбувається субстанційне вдосконалення інформаційної діяльності, яке наповнює, економить і ущільнює час. За рахунок цього продовжуються, розширюються масштаби життя людини, зростають її можливості у самовираженні, самоактуалізації, самоудосконаленні. Тому цінність часу в житті людини набуває набагато більшої ваги й сенсу, аніж матеріальні цінності. «Час як цінність, – пише Масуда, – це цінність, яку людина творить у цілеспрямованому використанні майбутнього часу. Іншими словами, людина проектує мету на невидимій канві свого майбутнього і прагне його досягти» [82, р. 71].

Час – це найдивніший і невловимий феномен, але що стосується життя людини, час використовується для задоволення її потреб, і одночасно «час сам творить цінності», як відзначає Масуда. У певному значенні цінність часу є конгеніальною (спорідненою) до цінності самого життя. Немає життя поза часом, але час ставить межі життя. «Цінність часу виражає собою вищий рівень людського

життя, – зазначає Масуда. – Вона є вищою, аніж матеріальні цінності, які є базисними економічними цінностями економічної активності. Це відбувається тому, що цінність часу кореспондується із задоволенням гуманістичних і інтелектуальних запитів, тоді як матеріальні цінності кореспондуються із задоволенням фізіологічних потреб... Зростання продуктивної сили пізнавальної інформації – це єдиний мотивуючий чинник, який безпосередньо прославляє цінність часу» [82, р. 74].

З розвитком комп'ютеризації, на думку Масуди, відбувається поступовий перехід від домінування матеріального виробництва до пріоритету синергійної, або інформаційної економіки, продукція якої і задовольнятиме потреби в часі як духовному феномені.

Масуда виділяє наступні фундаментальні характеристики й аспекти нового типу економічної системи. По-перше, в цій економіці інформаційні технології використовуватимуться не тільки як сервіс для масового споживача, але і як засіб створення самими користувачами нової інформації. Основною характеристикою продукції інформаційного виробництва (на відміну від матеріального виробництва) буде самозростання. І ця самозростаюча, всіма вироблювана і всіма інтегрована інформація буде доступна новому члену суспільства. Коли це відбудеться, суспільство перейде до синергійного виробництва і синергійного користування інформацією всіма громадянами. По-друге, в новій економіці місце вільної конкуренції займе вільна синергія. «Це відноситься, – уточнює Масуда, – до індивідуальних економічних суб'єктів, які повинні синергійно реалізовувати економічну активність з метою досягнення спільної економічної мети» [82, р. 98]. По-третє, економічна етика простих громадян інформаційного суспільства ґрунтуватиметься на принципі автономного й вільного обмеження споживання, що повинно привести до стабілізації економічного розвитку. На відміну від індустріального суспільства, де панує культ безмежного масового споживання, в інформаційному суспільстві гідне місце займе нова економічна концепція про те, «що проблема виснаження обмежених

природних ресурсів буде вирішена не законом, спущеним зверху, а за допомогою добровільного обмеження споживання всіма громадянами» [82, р. 99]. По-четверте, в новій економіці зросте участь простих громадян в управлінні виробництвом і розподілі капіталу. В існуючій економіці існують авторитарні відносини між власниками капіталу, які монополізували право управління, і найнятими працівниками, вимушеними виконувати вказівки зверху. У прийдешньому суспільстві будуть створені, як вважає Масуда, економічні комуни, в яких люди беруть участь добровільно і розділяють одну й ту ж мету. Еліта керівників в інформаційному суспільстві не буде привілейованим класом, це буде функціональний клас, який виконує менеджерські функції й обов'язки. Синергійна економіка, контури якої змальовані вище, природно, не відразу і не повністю замінить існуючу економіку. Елементи вільної економіки (вільна ціна, вільний ринок, максимізація прибутків і т.д.) ще довго будуть присутніми в надрах нової економічної системи. Масуда лише звертає увагу на те, що без створення синергійної економіки, що спирається на триєдність вільної синергії, мотиву суспільного внеску, синергійного виробництва і споживання, неможлива реалізація концепції інформаційного суспільства.

Далі Масуда розглядає можливі варіанти реалізації ідеї інформаційного суспільства. Якщо комп'ютери використовуватимуться невірно, тобто виключно для автоматизації виробництва, загального контролю і спостереження за суспільством, то ми прийдемо, вважає Масуда, до диктатури «автоматизованої держави». «Проте я вірю, – зазначає Масуда, – що нам вдасться уникнути цього катастрофічного курсу на «автоматизовану державу» і що нашим вибором стане все ж таки шлях до комп'ютопії» [82, р. 153]. Під комп'ютопією Масуда має на увазі високоосвічене суспільство, що базується на гуманістично орієнтованому застосуванні інформаційних технологій і досягнень фундаментальної науки.

Масуда вважає, що ми не маємо права і не повинні використовувати комп'ютер і фундаментальну науку для руйнування духовно-

го життя людини і людства. Майбутнє інформаційного суспільства він пов'язує з глибокою і системною трансформацією сучасного суспільства на принципах гуманізму; результатом цих трансформацій повинне стати формування високоорганізованого гуманного суспільства, тобто суспільства, що підтримує людську гідність усіх його членів.

Великий вплив на розвиток ідей постіндустріалізму й інформаційного суспільства зробила книга Елвіна Тоффлера «Третя хвиля».

Тоффлер запропонував своє трактування феноменології історичного процесу, яка переакцентує погляд на традиційні історіографічні тріадичні концепції. Він виділив в історії цивілізації три «хвилі» революційних змін: перша хвиля – аграрна (до XVIII століття), друга – індустріальна (до 1950-х рр. XX століття) і третя – пост- або суперіндустріальна (починаючи з 1950-х років). При цьому автор підкреслював, що його книга – це не об'єктивний прогноз, і вона не претендує на те, щоб бути науково обґрунтованою, й далі автор визначав характер своєї роботи, як напівсистематичну модель цивілізації і наших взаємин з нею [61].

Тоффлер особливо ретельно аналізує техніко-економічні й інформаційно-комунікативні чинники суспільного розвитку. При цьому він відзначає, що запропонований ним підхід до аналізу соціальних процесів фокусує нашу увагу не стільки на історичних неперервностях, наскільки б важливими вони не були, скільки на дискретності в історії, моментах порушення безперервності – нововведеннях і точках переривання.

Перша хвиля, за Тоффлером, почалася приблизно 10 тис. років тому з переходом від збирання й полювання до сільськогосподарського життя і появи перших паростків цивілізації. Всі цивілізації протягом перших тисячоліть володіли деякою фундаментальною схожістю – скрізь основою життя була земля й сільське поселення служило джерелом основного продукту. Панував простий розподіл праці й невелика кількість чітко певних каст і класів: знать, духівництво, воїни, раби (або кріпаки). Влада була авторитарною і ста-

новище людини визначалося фактом її народження. І у всіх країнах економіка була децентралізованою й замкнутою – кожне співтовариство виробляло велику частину того, що споживало.

Перша хвиля змін ще не вичерпала свого потенціалу, коли в кінці XVII ст. у Європі виникла індустріальна революція (друга хвиля планетарних змін). Новий процес індустріалізації почав рухатися по країнах і континентах вже набагато швидше. Таким чином, два окремих процеси змін, що явно відрізняються один від одного, розповсюджувалися по планеті одночасно, але з різною швидкістю.

Зіткнення двох хвиль призвело до виникнення багатьох політичних і військових конфліктів, починаючи від акцій протесту сільськогосподарських виробників з приводу індустріалізації життя, до Громадянської війни між північчю і півднем в Америці. Багатьом здається, пише Тоффлер, що Громадянська війна велася з причин етичного характеру, як боротьба проти рабства. Боротьба йшла за рішення ширшого питання: хто управлятиме багатим новим континентом – фермери або індустріалізатори, тобто сили Першої або Другої хвилі? Чи буде прийдешнє американське суспільство в основі своєї сільськогосподарським або індустріальним? Коли перемогу отримали мешканці півночі, жереб був кинутий. Індустріалізація Сполучених Штатів була гарантована [61].

Друга хвиля викликала до життя три визначальні соціальні структури (головні інститути) - мала сім'я, навчання фабричного типу і гігантські корпорації. «Таким чином, всюди в світі Другої хвилі ... більшість людей рухалися по одній і тій же стандартній життєвій траєкторії: виховані в малих сім'ях, вони йшли в потоці через школи фабричного типу, а потім поступали на службу в крупну корпорацію, приватну або державну. На кожному етапі життєвого шляху людина знаходиться під контролем одного з головних інститутів Другої хвилі».

Індустріалізація, впровадження нових технологій, вдосконалення енергетичної бази створили умови для масового виробництва, яке викликало до життя нову систему розподілу. Якщо в суспіль-

ствах Першої хвилі превалював розподіл товарів, виготовлених на замовлення, то тепер наступила епоха масового розподілу і масової торгівлі. Поступово всі сфери життя підкоряються виробничо-ринковим інтересам. Всі соціальні інститути (урядові установи, школи, лікарні тощо) набувають рис фабричності – розподіл праці, ієрархічна структура і знеособленість.

Звертаючись до «інфосфери» Тоффлер простежує основні принципи фабричного виробництва і в засобах масової інформації, які штампують однакові повідомлення, точно так, як і фабрика штампує один і той же товар. Причому, без системи інформаційного обслуговування індустріальна цивілізація не змогла б оформитися і надійно функціонувати. Таким чином, виросла добре розроблена інфосфера – комунікаційні канали, через які індивідуальні і масові повідомлення можуть розподілятися так само ефективно, як товари і сировина.

У своїй книзі Е. Тоффлер детально аналізує систему з шести провідних принципів, що діють у всіх країнах Другої хвилі: стандартизація, спеціалізація, синхронізація, концентрація, максимізація і централізація. Причому він відзначає, що ці принципи як певна програма Другої хвилі можуть бути застосовані як до капіталістичного, так і до соціалістичного крила індустріального суспільства, оскільки вони неминуче виросли з одного і того ж базового розриву між виробником і споживачем, а також завдяки всезростаючій ролі ринку. Ці ж принципи, підсилюючи один одного, створили найкрупніші, жорсткіші і могутніші бюрократичні організації, еліти і супереліти Другої хвилі.

В кінці-кінців, стверджує Е.Тоффлер, наступає глибока криза принципів і структур Другої хвилі і їй на зміну піднімається Третя хвиля, що несе нові погляди на світ і нові науково-технологічні досягнення у сфері інформатики, електроніки, молекулярної біології, які дозволяють вийти за межі обмежених життєвих і філософських концепцій індустріального періоду і створюють умови для усунення його головної суперечності – між виробництвом і споживанням.

На думку Тоффлера, точкою повороту можна вважати 1955 рік, коли в США вперше кількість «білих комірців» і працівників сфери обслуговування стала перевищувати кількість «синіх комірців». Це було десятиліття, коли почалося широке впровадження комп'ютерів і нових технологій, доступних населенню.

Цивілізація Третьої хвилі, на думку Тоффлера, суперечить старій традиційній індустріальній цивілізації, оскільки є одночасно і високотехнологічною, і антиіндустріальною. Вона тягне з собою новий лад життя, заснований на поновлюваних джерелах енергії, на методах виробництва, що виключають фабричні складальні конвеєри, на новій нуклеарній сім'ї, на новій виробничій структурі, яку Тоффлер назвав «електронним котедромом», на радикально змінених школах і об'єднаннях майбутнього. Виникаюча цивілізація веде нас за межі стандартизації, синхронізації і централізації. Нова цивілізація, на думку Тоффлера, перекидатиме бюрократію, зменшуватиме роль національної держави, сприятиме зростанню напівавтономних економік для постімперіалістичного світу.

Розвиток комп'ютерної техніки і засобів зв'язку призведе, на його думку, до зміни структури зайнятості, а в поєднанні з інтелектуалізацією праці, що посилюється, до появи так званих «електронних котедромів», які дозволять перенести роботу з офісу в житло працівника. Скорочення транспортних витрат, витрат на забезпечення централізованих робочих місць, впровадження «електронних котедромів» приведе до зміцнення сім'ї і підсилить тенденції до відродження привабливості малих міст і сільського життя. Боротьба за «електронний котедром», передбачає Е. Тоффлер, очевидно, об'єднає не тільки технологів і корпорації, які прагнуть використовувати нові технічні можливості, але й широкий спектр інших сил – захисників навколишнього середовища, реформаторів праці в новому стилі, широку коаліцію організацій, від консервативних церков до радикальних феміністок, і основних політичних груп – на підтримку того, що може розглядатися як нове, більш прийнятне майбутнє сім'ї [61].

Крім суто технологічних моментів, Е. Тоффлер відзначає тенденції створення нового інтелектуального середовища, заснованого на комп'ютерних мережах. Паралельно з процесом зменшення розмірів комп'ютерів (великі ЕОМ, міні-, МІКРО-ЕВМ, персональні домашні комп'ютери), збільшення їх продуктивності, стрімким падінням їх вартості відбувається широке розповсюдження самих різноманітних додатків, що наближають комп'ютер до безпосереднього користувача, аж до домогосподарок. Ці процеси викликали до життя послуги з доступу до різних інформаційних масивів, освітніх програм і послуг.

У своїй концепції Тоффлер приділяє особливу увагу тенденціям демасифікації виробництва. На його думку, якісні зміни в техносфері й інфосфері з'єдналися, принципово змінивши спосіб виробництва. Система виробництва поступово рухається від традиційного масового виготовлення до складної суміші масової і вже не масової продукції. Кінцева мета цього процесу – це виготовлення виробів тільки на замовлення, яке здійснюється в результаті автоматизованого безперервного процесу під все зростаючим прямим контролем замовника. Ці зміни безпосередньо пов'язані з принциповою революцією, яка відбувається в сучасному офісі.

Показуючи тенденції впровадження комп'ютерних технологій в повсякденну адміністративну роботу, Тоффлер наводить приклади реалізації перших демонстраційних електронних офісів і систем передачі комп'ютерних даних. Подвійна революція в секторі «білих комірців» і в промисловості призведе, на думку Тоффлера, до абсолютно нового способу виробництва, який впливатиме не тільки на рівень зайнятості або структуру індустрії, але також і на розподіл політичної й економічної влади, на число робочих місць, міжнародний розподіл праці, роль жінки в економіці, природу праці і змінить навіть поняття «місце роботи». Зменшення кількості робочих місць, пов'язаних з виробництвом матеріальних виробів призведе до зростання обсягів роботи, яка, при правильній схемі телекомунікацій і іншому устаткуванні, може бути виконана де завгодно, зо-

крема у власній вітальні. Сьогодні ми не знаємо, обережно відзначав Тоффлер, чи стане «електронний котедж» насправді нормою майбутнього. Проте, слід усвідомити, що якщо навіть 10-20% робочої сили, як визначено зараз, повинні будуть зробити це історичне переміщення за наступні 20-30 років, вся наша економіка, наші міста, наша екологія, структура нашої сім'ї, наші цінності і навіть наша політика змінюватися майже до невпізнання [61].

У наш час, як ми вже можемо підтвердити, що деякі тенденції, відзначені Е.Тоффлером, зберегли свою силу і розвиваються в напрямі, що передбачається ним. Приклади перших інтерактивних інформаційних систем і експериментів з їх застосування в суспільному житті, приведені Тоффлером, як зазначає А.Чугунов, ілюструють наявність соціальних потреб в технологіях, які ми зараз, через тридцять років, відносимо до технологій інформаційного суспільства. Недаремно Елвіна Тоффлера, разом з Джоном Гелбрейтом і Пітером Дракером вже відносять до перших пророків інтернет-цивілізації, які сформулювали загальне передчуття змін і змалювали їх деякі риси [70].

У той же час, багато інших уявлень Е. Тоффлера про зміни «третьої хвилі» викликають великі сумніви в їх адекватності. Зокрема, при переході від аграрного до індустріального суспільства відбувалося відразу декілька революційних змін: по-перше, відбувалося зростання продуктивності праці в самій аграрній сфері, що породжувало в ньому відносно надмірне населення; по-друге, це надмірне населення було направлено в сферу виробництва ремісничої продукції, яка, завдяки революційним змінам в рухових і старанних машинах і механізмах змогла перейти від форми мануфактури до форми фабрик і заводів, здатних забезпечувати своєю продукцією величезні маси людей; по-третє, національні господарства європейських країн на цій технологічній основі стали переходити від натурально-товарної форми до форми тотально ринкової, при якій товаром стає і робоча сила основної маси людей; по-четверте, ринкова перебудова суспільно-економічних відносин в європейських

суспільствах спричинила за собою перебудову і соціально-політичних відносин в них. Стосовно змін так званої «третьої хвилі» ми не можемо вказати ніякої принципової зміни соціально-економічних відносин між людьми в сучасних західних суспільствах. Як і раніше зберігається той тип цих відносин, який був вироблений при переході від аграрно-натурального суспільства до індустріально-ринкового. Хоча, в технічній організації виробництва відбуваються, дійсно, революційні зміни.

У цьому відношенні рубіж 1980-1990-х рр. можна позначити як початок нового етапу в розвитку ідей постіндустріалізму. Перш за все, це пов'язано з тими змінами які відбулися в розвитку сучасної індустріальної цивілізації. Зокрема у 1991 р., за оцінками аналітиків, у США вперше витрати на придбання інформації і інформаційних технологій перевищили витрати на придбання виробничих технологій і основних фондів. Зростання обсягів інформаційної складової було настільки стрімким, що до початку 1995 р. в американській економіці близько трьох чвертей доданої вартості всього промислового виробництва створювалися за допомогою інформаційних технологій. У тому ж 1995 році загальна кількість придбаних в США комп'ютерів (16,5 млн. шт.) вперше перевищила кількість придбаних автомобілів або телевізорів.

Таким чином, – робить висновок А.Чугунов, – перехід до інформаційного суспільства став набувати характеру реальної перспективи і навіть неминучої насущної необхідності. Фахівці у галузі соціології, політології, економіки опинилися перед завданням сформулювати нові перспективи розвитку економічних і соціально-політичних систем в умовах реального функціонування технологій інформаційного суспільства [70].

Проте, у багатьох фахівців відбувається сьогодні змінення понять інформатизації (оснащення будинків, офісів, канцелярій і т.д. засобами зберігання, обробки і передачі інформації) з поняттями інтелектуалізації (зростання значення інтелектуальної праці і творчості у всіх сферах життя і виробництва). Інформатизація може

відбуватися і без інтелектуалізації (наприклад, при оснащенні телефонами і електронною поштою племен пастухів і городників в Африці або підліткових банд в негритянських кварталах Нью-Йорка).

Новітні концепції в руслі постіндустріалізму й інформаційного суспільства пов'язані, перш за все, з дослідженнями П. Дракера, А. Турена й М. Кастельса.

Пітер Дракер, відомий американський економіст, один з творців сучасної теорії менеджменту, брав участь ще в дискусіях 1970-х рр. Проте, свій внесок у формування нової зовнішності концепції постіндустріалізму він вніс в 1995 р., опублікувавши книгу «Посткапіталістичне суспільство» [28, с. 67-100], в якій виклав свої переконання на сучасний стан і перспективи розвитку західної цивілізації.

П. Дракер описує тенденції, що ведуть до подолання традиційного капіталізму, причому основними ознаками зрушення, що відбувається, виступають у нього: перехід від індустріального господарства до економічної системи, заснованої на знаннях і інформації; подолання капіталістичної приватної власності і відчуження (у марксистському його розумінні); формування нової системи цінностей сучасної людини і трансформація ідеї національної держави в ідею глобальної економіки і глобального соціуму.

На думку П. Дракера, сучасна епоха – це епоха радикальних змін основ суспільного устрою – трансформації капіталістичного суспільства в суспільство засноване на знаннях (knowledge society) [28, с. 67-100]. Проте, це зіставлення не зовсім коректне. Капіталістичне суспільство цілком може бути «засноване на знаннях». Одне іншому не заважає.

Що ж дозволило, на думку П. Дракера, подолати ті «неминучі суперечності капіталізму» про яких говорив свого часу Маркс – «відчуження» й «зубожіння» трудящих, а також ліквідувати саме поняття «пролетаріат»? Це, відповідає Дракер, революція у продуктивності праці, причому перебіг цій революції пов'язується у нього з діяльністю американського раціоналізатора Тейлора, який ще в 1881 р. почав застосовувати принципи наукової організації

праці для аналізу продуктивної діяльності і проектування трудових процесів.

Усі могутні в економічних відносинах держави – Великобританія, США, Німеччина – стали такими завдяки лідерству в розвитку техніки і технології. Країни, що забезпечили різке зростання економіки після другої світової війни (Японія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур), зобов'язані своєму підйому, як вважає Дракер, системі професійно-технічного навчання за Тейлором. Вона дозволила цим країнам в короткі терміни навчити робітників практично доіндустріальної епохи, а тому низькооплачуваних, трудитися на рівні світових стандартів продуктивності [28, с. 67-100].

До 1930 р. система наукового управління Тейлора, стверджує Дракер, набула широкого поширення у всіх розвинених країнах – в результаті цього «пролетар» перетворився в «буржуа». Тому, робить висновок Дракер, капіталізм і промислова революція принесли вигоди перш за все робітникам, а не капіталістам – чим і пояснюється повний провал марксизму у високорозвинених країнах. Цим він пояснює і те, чому Велика депресія не призвела до комуністичної революції, чого з повною упевненістю чекали Ленін і Сталін, та і практично всі марксистки. До цього часу марксові пролетарі ще не стали багатими, але вже перетворилися на середній клас. Вони стали трудитися продуктивно.

Є всі підстави вважати, що ці міркування П. Дракера не зовсім коректні і професійні. У своїй концепції П. Дракер співвідносить прогрес з трьома етапами зміни ролі знання в суспільстві [28, с. 67-100]:

- перший етап пов'язаний із застосуванням знань для розробки знарядь праці, технологій і організації промислового виробництва;
- другий етап – застосування знань до процесів організованої трудової діяльності;
- третій (сучасний) етап характеризується тим, що знання стає основною умовою виробництва і знання тепер використовуються для виробництва знання.

Зміна значення знання, що почалася 250 років тому, призвела до того, що знання стало сьогодні основною умовою виробництва. При цьому, природно, традиційні «чинники виробництва» – земля, робоча сила і капітал – не зникли, але набули другорядного значення. У сучасному суспільстві, вважає П. Дракер, ці ресурси можна одержувати без особливих зусиль, якщо є необхідні знання – таким чином, знання в його новому розумінні означає реальну корисну силу, засіб досягнення соціальних і економічних результатів. Третю зміну ролі знання Дракер визначає революцією у сфері управління, оскільки використання знань для відшукування найбільш ефективних способів застосування наявної інформації з метою отримання необхідних результатів – це, по суті справи, і є управління.

Проте й ці міркування Дракера здаються також дещо наївними і банальними. Знання завжди відігравали в суспільстві ті ролі, які воно їм приписує, і завжди відігравали одночасно у всіх сферах. І навіть справжня індустрія знань процвітала, наприклад, в Середньовічній Європі (університети). Інша справа, що в сучасних суспільствах ця індустрія знань вийшла на новий рівень, завдяки тій користі, яку вона тепер може надавати матеріальному виробництву і ринковій конкуренції, як національній, так і глобальній. З іншого боку, і багато матеріальних ресурсів (наприклад, нафта, газ) не тільки не втратили своєї ролі в сучасному суспільстві, але навіть і підвищили її, завдяки, з одного боку, збільшеній конкуренції за них, а, з іншого, – наближенню їх запасів до вичерпання в осяжному майбутньому. Обіцянки науки відкрити нові джерела палива й енергії поки що так і залишаються обіцянками.

В даний час, вважає П. Дракер, наше суспільство знаходиться в процесі трансформації від капіталістичного в посткапіталістичне. Це створює нові рушійні сили соціально-економічного розвитку і спричиняє нові процеси в політичній сфері. Основним політологічним висновком з концепції Дракера є те, що перехід до «суспільства побудованому на знанні» принципово міняє владну структуру суспільства – влада і контроль поступово переходять від володарів

капіталу до тих, хто володіє знанням, інформацією й ефективними технологіями його використання. Причому, цей перехід не відміння значення капіталу, – як правило, капітал перерозподіляється, а точки концентрації знання й інформаційних технологій стають одночасно і точками управління фінансовими потоками.

Ці прозріння П. Дракера також не знаходять поки що підтвердження в реальності. Поза сумнівом, носії знання і таланту винагороджуються в сучасному суспільстві значно краще, аніж ще в недавньому минулому, але основні ролі в суспільстві як і раніше відіграють власники капіталів і контролери фінансових потоків, а не знання і не інформація.

Ідеї П. Дракера знайшли живий відгук, перш за все, в наукових і суспільних колах США. Проте, набагато реалістичнішим підходом до сучасного суспільства володіє у багатьох відношеннях концепція Мануеля Кастельса. Його фундаментальне дослідження «Інформаційна ера: економіка, суспільство і культура», що складається з трьох томів («Становлення суспільства мережевих структур», «Могутність самотності» і «Кінець тисячоліття»), було опубліковано з 1996 по 1998 рр. Російською мовою дана наукова праця видана у 2000 році [38].

У першій частині своєї роботи М. Кастельс здійснює розгорнутий аналіз сучасних тенденцій, що приводять до формування основ суспільства, яке він називає «мережевим». Виходячи з постулату, що інформація за своєю природою є таким ресурсом, який легше за інших проникає через усілякі перешкоди і межі, він розглядає інформаційну еру як епоху глобалізації. При цьому мережеві структури є одночасно і засобом, і результатом глобалізації суспільства. Саме мережі, – пише Кастельс, – складають нову соціальну морфологію наших суспільств, а розповсюдження «мережевої» логіки значною мірою позначається на ході й результаті процесів, пов'язаних з виробництвом, повсякденним життям, культурою і владою [39, с. 492-505]. Таким чином, влада структури виявляється сильнішою за структуру влади а приналежність до тієї або іншої мережі, разом з

динамікою розвитку одних мереж по відношенню до інших, виступає, за Кастельсом, як найважливіше джерело влади.

На відміну від П. Дракера, М. Кастельс, не говорить про занепад капіталізму, а навіть навпаки, стверджує, що суспільство мережевих структур є буржуазним суспільством. Проте, цей різновид капіталізму істотно відрізняється від своїх попередників двома основними ознаками: глобальний характер (що наступив після розпаду соціалістичного табору) і базування на мережі фінансових потоків. Сучасні фінансові потоки не знають меж і національностей, фінансові операції відбуваються в долі секунди і в цьому «вселенському казино», яким управляють комп'ютери, циркуляція капіталу визначає долю корпорацій, сімейних заощаджень, національних валют і навіть регіональних економік.

М. Кастельс, як і П. Дракер, підкреслює визначальне значення знання для нової економіки, яка спирається на капіталістичну форму виробництва і має інформаційну форму розвитку. Трансформаційні процеси в економіці викликають серйозні зміни на ринку праці. Індивідуалізація умов найму працівників фактично ділить робочу силу на дві категорії – тих, хто є висококваліфікованим фахівцем і/або має здібності до навчання, і тих, хто може виконувати тільки низькопрофесійні операції. Таким чином, відбувається розчленовування праці в глобальних масштабах – капітал і праця виявляються рознесеними в різний простір і час. На думку М. Кастельса, вони живуть один за рахунок одного, але один з одним не пов'язані, оскільки життя глобального капіталу все менше і менше залежить від конкретної праці і все більше і більше від накопиченого об'єму праці як такого, яким управляє невеликий мозковий центр, що мешкає у віртуальних палацах глобальних мереж [39, с. 492-505].

Процеси перетворень істотно змінюють і політичні процеси. Лідерство стає все більш персоніфікованим, а шлях до влади лежить через створення іміджу – політичні діячі виявляються залученими в гру, що ведеться через засоби масової інформації (ЗМІ) і самими ЗМІ. Аналізуючи впливи ЗМІ на політичні процеси і зростання їх

значущості в політичній системі, К.Абдинова систематизує їх таким чином [2, с. 606-607]:

- утворення інформаційного суспільства внаслідок розвитку науково-технічного прогресу;
- створення в процесі розвитку сучасної інформаційно-комунікаційної технології широких можливостей для раціоналішого управління соціально-політичними процесами;
- залежність розвитку країни і його місця в глобальній світовій системі від гнучкості й прагматизму політики, що реалізовується спільно зі ЗМІ;
- глобалізація світового інформаційного простору разом з широкими можливостями для діяльності систем міжнародної й національної безпеки створює також ряд обмежень;
- перехід політичної боротьби на інформаційну площину у зв'язку зі створенням інформаційного суспільства.

М. Кастельс підкреслює, що залежність від мови засобів масової інформації, що мають під собою електронну основу, призводить до наслідків, що далеко йдуть, для характеристик, організації і цілей політичних процесів, політичних діячів і політичних інститутів. Кінець кінцем, влада, яку мають у своєму розпорядженні мережі засобів масової інформації, займає друге місце після влади потоків, втіленої в структурі і мові цих мереж [2, с. 606-607].

Досить цікавими є погляди на сутність інформаційного суспільства французького соціолога, критика класичної соціології Алена Турена. На його думку, постіндустріальне суспільство відрізняє від індустріального суспільства прискорений розвиток комунікацій і інформаційних технологій, що дає підстави Турену іменувати його «комунікативним суспільством». Радикально новим у ньому є те, що воно визнає необхідність управляти всією сукупністю видимих наслідків свого впливу на навколишнє середовище і на самого себе. «Особливість комунікативного суспільства полягає в тому, – пише Турен, – що його можна і треба досліджувати виключно в термінах соціальних відносин» [63, с. 144].

На відміну від Й. Масуди, який розглядає становлення інформаційного суспільства у безпосередньому зв'язку з розвитком комп'ютерних технологій, А. Турен зосереджує увагу на соціальній онтології інформаційного суспільства. «Насправді ідея про те, що технологія управляє суспільством, ще раз виявилася помилковою, – зазначає Турен, – природа електрики не визначає соціального способу її використання, і також йде справа з інформаційною технікою. Зате достовірно, що створення апаратів виробництва й управління інформацією в більшості галузей веде до нової концентрації влади» [63, с. 133].

Інформаційне суспільство, за Туреном, на всіх рівнях свого функціонування представляється не продуктом природних законів або технологічної специфічності, а результатом впливу суспільства на самого себе, результатом систем соціальної дії.

«Соціальне життя, – пише Турен, – може бути перш за все охарактеризоване як діяльність самовиробництва й самотрансформації, які вона здійснює за допомогою своїх інвестицій, якщо дати цьому поняттю ширший, а не чисто економічний сенс ... Таким чином, постіндустріальне суспільство не може – як і індустріальне – бути охарактеризованим посиленням на певну технологію. Так само поверхнево було б говорити про суспільство обчислювальної машини або про суспільство плутонію, як про суспільство парової машини або електричного двигуна. Вирішальним для постіндустріального суспільства є те, що вся сукупність економічної системи складає об'єкт інтервенції суспільства відносно самого себе. От чому його можна назвати програмованим суспільством. Це слово підкреслює його здатність створювати моделі управління і виробництва, організації, розподілу і споживання» [63, с. 129-130].

Якщо в індустріальному суспільстві місцем соціальних конфліктів є організація праці, то в інформаційному (комунікативному) суспільстві – рівень виробництва потреб. Якщо в індустріальному суспільстві переважають інвестиції у виробництво й організацію праці, то в інформаційному (комунікативному) суспільстві інвести-

ції здійснюються на рівні цілей виробництва, тобто культури.

На думку Турена, перехід до постіндустріального суспільства здійснюється тоді, коли інвестиції виробляють більшою мірою не матеріальні блага і навіть не послуги, а блага символічні, здатні змінити цінності, потреби, уявлення. Якщо індустріальне суспільство змінювало засоби виробництва, то постіндустріальне змінює цілі виробництва.

Комунікативне (інформаційне) суспільство відрізняється від індустріального вищим ступенем мобілізації. В індустріальному суспільстві індивіди були залучені в системи колективної організації переважно у сфері матеріального виробництва. Особливість постіндустріального суспільства, за Туреном, полягає в тому, що в ньому виникають великі централізовані апарати управління в самих різних сферах соціального життя. А.Турен особливо підкреслює «факт формування центрів рішень і управління, здатних виробляти не тільки системи засобів, але й самі цілі суспільної діяльності, створювати технології здоров'я, споживання або інформації» [63, с. 131].

Як і в теорії креативного суспільства Масуди, в концепції програнованого суспільства Турена принцип мети виконує роль певного суператтрактора, або якогось центру, виходячи з якого все формується, все розвивається, все інтегрується. Оскільки соціокультурні моделі або ідеальні цілі управляють суспільною практикою, розробка духовної програми стає найпріоритетнішим завданням усіх дійових осіб інформаційного суспільства.

Соціальна онтологія інформаційного суспільства може бути зрозумілою як результат боротьби між суспільними силами за контроль над виробництвом цілей і моделей, у погодженні з якими різні колективи організують свою діяльність. Саме відносини між діючими суб'єктами, які борються за надання матеріалізованої форми соціокультурним цінностям (інвестиціям), є механізмами самовиробництва суспільного життя в сучасних умовах. Інакше кажучи, за допомогою боротьби конфліктуючих соціальних груп і розгортання суспільного руху сукупність соціокультурних цінностей і цілей

трансформується в суспільну практику.

В інформаційному суспільстві головний конфлікт розгортається між технократією (владою апарату) і громадянським суспільством. «Немає більше підстав протиставляти Маркса Веберу», – зазначає А. Турен [63, с. 20]. Один привносить у сьогодишню соціальну філософію ідею про боротьбу суспільних класів, інший – ідею, що дійова особа орієнтується на цінності. Коментуючи ці дві ідеї, ми одержуємо визначення суспільного руху: діючі суб'єкти, що протиставили один одному відносинами конфлікту, борються між собою за управління культурою. У даному контексті культура, за Туреном, є сенсом, сукупністю засобів і моделей, якими дійові особи прагнуть управляти і які вони хочуть контролювати.

У постіндустріальному суспільстві суспільні рухи можуть розвиватися незалежно від політичних дій, що мають на увазі пряме захоплення державної влади. Ефективність суспільних рухів в умовах інформатизації визначається їх здатністю впливати на громадську думку, впливати на колективну поведінку людей, на їх потреби, цілі і уявлення. Інформаційне суспільство має можливість здійснення масової мобілізації населення і соціальної інтеграції, використовуючи комп'ютерно-телекомунікаційні технології, і в цьому сенсі воно має тенденцію стати масовим громадянським суспільством. Така мобілізація підсилює інтенсивність обмінів і комунікацій усіх індивідів, але вона також збільшує здатність маніпуляції суспільством з боку центральної влади і ризикує наблизити небезпеку технократичного фашизму.

На думку А. Турена, «інформація все менше визначається як обмін і все більше як емісія – можна було б сказати: реклама або пропаганда, якби ці слова не мали дуже зневажливого сенсу. Інформація все більш виявляється пов'язаною з рішенням, тобто з владою, зі здатністю програмувати» [63, с. 136]. Живий досвід інформаційного суспільства показує: великі апарати управління, які Турен називає технократією, дійсно володіють могутньою силою визначати ухвалення рішень і тип політики, а також спрямовувати засто-

сування технологій. Технологічний вибір виявляється перш за все політичним відбором, і його результати виражають співвідношення суспільних сил. «Тепер має відбутися радикальніший вибір, – пише Турен, – і особливість правлячих сил полягає в можливості їх отождошення з управліннями системами інформації» [63, с. 134]. Отже, ефективність антитехнократичного руху залежатиме від здатності й волі його учасників спожити сучасні інформаційні технології на користь контрмоделі соціально-політичної організації.

Особливість інформаційного суспільства «полягає в тому, що правлячий клас у ньому контролює, здається, всю сукупність сфер соціального життя, що заважає підлеглим класам говорити і діяти з опорою на соціальну і культурну автономію. Таким чином, вони вимушені протистояти соціальному пануванню від імені того, що єдино від нього вислизає, тобто від імені природи» [63, с. 138]. Цим пояснюється популярність рухів протесту, які спираються не на соціокультурний, а на біологічний статус: жіночність, молодість, старість, етнічність і т.д. Звідси значущість екологічного напрямку – руху за стійкий розвиток, що апелює до цінності природного життя проти неконтрольованого зростання економіки, техніки й штучного середовища. «Програмоване суспільство є також обов'язково суспільством протесту, уяви, утопії, – пише Турен, – оскільки воно цілком засноване на соціальному конфлікті між апаратами, які мають здатність і владу програмувати, і тими закличками до творчості і щастя, яким постійно загрожує логіка вищеназваних апаратів» [63, с. 144]. На думку Турена, основною межею програмованого (інформаційного) суспільства є креативність, тобто вивільнення людської здібності до творчості. «Після періоду інтенсивної і творчої критики індустріальної культури, – пише Турен, – ми стоїмо сьогодні на порозі нових форм технічної діяльності, які утворюють постіндустріальне суспільство, яке є також надіндустріальним. Отже, ми знову приšli до того, щоб розглядати як силу, що управляє нашим суспільним життям, її творчу здатність» [63, с. 58].

Зростаюча креативна здатність сучасних суспільств пов'язана

із зростанням ролі свідомості в історичному процесі. У певному значенні еволюція сучасності є історією ролі свідомості діючого суб'єкта. Коротше кажучи, як свідомість, так і суспільство. У постіндустріальному (інформаційному) суспільстві свідомість діючого суб'єкта, здатна вибрати свої цінності і цілі (не узаконюючи подібні вибори за допомогою трансцендентних принципів або історичних законів) і визначає суспільне буття. Акцент на свідомості (і суб'єкті) припускає виключення всіх звернень до трансцендентної суті, природно-історичних законів, релігійних вірувань і т.д. «Суспільне життя зовсім не управляється природними або історичними законами, – пише Турен, – а спрямовується дією тих, хто бореться і домовляється про те, щоб надати певної суспільної форми значущим для них культурним орієнтаціям» [63, с. 31]. Діючий суб'єкт відмовляється обоювати технологію і ще більше – державу. Він більше вірить у власний досвід, у власні моральні достоїнства і творчі здібності, аніж у безособові закони й пануючі структури. «Наша епоха не є більше сцієнтистською, вона стає моралістичною, – помічає Турен. – Ми не хочемо тепер управляти ходом речей, а вимагаємо просто нашої свободи, права бути самими собою, не будучи роздавленими апаратами влади, сили і пропаганди» [63, с. 31]. Людина в результаті більше не уявляється завойовником природи, а творцем себе – це реальніше й більш відповідально. В умовах інформаційного суспільства людина повинна взяти на себе відповідальність за всю сукупність соціального досвіду, замість того, щоб посилатися на Бога або Випадок, на Історію або Закон. У зв'язку з цим, дослідниця творчості теоретиків інформаційного суспільства Л. Мантатова робить висновок, що принцип відповідальності – це основоположний принцип цивілізаційного розвитку в інформаційну епоху [46, с. 72].

Серед вчених, що досліджують проблеми трансформації суспільства з позицій постіндустріалізму, концепції інформаційного суспільства й розвитку інформаційної цивілізації слід зазначити, перш за все, роботи В. Іноземцева, А. Ракітова, Р. Абдеєва.

В. Іноземцев підкреслює, що теорія постіндустріального суспільства є соціальною метатеорією, яка сьогодні повною мірою прийнята західною соціологічною традицією. Він відзначає, що це фактично єдина із західних теорій, прихильники якої не тільки не заперечували наукового значення марксизму, але й прагнули вести з ним глибокий конструктивний діалог (не підтриманий, на жаль, радянськими суспільствознавцями) [32, с. 3-66].

На думку В. Іноземцева, теорія постіндустріального суспільства є вельми серйозною і глибокою соціальною доктриною, яка має тривалу історію, глибоке і розгалужене коріння, розроблену методологічну і термінологічну основу і здатна служити дієвим засобом соціального прогнозування. Сам автор пропонує свою модифікацію цієї теорії, характеризуючи виникаюче сьогодні суспільство як «постекономічне», в якому на зміну праці як пануючій раніше формі діяльності приходить творчість [35].

Інформаційно-технологічною революцією, доводить В. Іноземцев, створений той матеріальний базис, на якому виникає можливість гуманізації суспільства, тобто розвитку суспільних відносин, власне що й роблять людину Людиною. Саме ця постекономічна трансформація і складає, на його думку, основний зміст інформаційної ери.

На основі осмислення теоретичних уявлень західних вчених про інформаційне суспільство В. Іноземцев висуває власну версію «постекономічного суспільства». Він виділяє три основних складових постекономічної трансформації.

По-перше, це деструкція вартісних відносин і підрив ролі ринку. «Традиційні відтворювані й обчислені чинники виробництва стали втрачати свою провідну роль, – пише В.Іноземцев, – а господарський успіх став визначатися інформаційними ресурсами, які не можуть бути оцінені у вартісних категоріях і застосування яких залежить не стільки від характеристик самих інформаційних благ, скільки від здатності працюючих з ними людей витягнути з них нове знання, яке в змозі рухати вперед ту або іншу галузь вироб-

ництва» [34, с. 86]. Становлення постекономічної системи виявляється пов'язаним зі зниженням ринкової оцінки відтворюваних промислових товарів і природних ресурсів і, навпаки, завищенням цін на невідтворювані (унікальні) інформаційні послуги й товари. Найбільш очевидний приклад – це стійке зростання цін на предмети престижного («знакового») споживання. Інформаційне суспільство сприяє споживанню благ більшою мірою як «символічних цінностей», аніж як споживчих вартостей.

В. Іноземцев піднімає питання про модифікацію людських потреб в умовах інформаційного суспільства. «Відносячи свої основні потреби і бажання за межі масового матеріального споживання, – пише він, – людина вперше в історії конституює їх саме як свої потреби, як свої бажання, неідентичні потребам і бажанням інших людей не тільки кількісно, але і якісно» [34, с. 60]. В індустріальному суспільстві індивідуальні потреби в матеріальних благах, стикаючись з обмеженістю їх пропозиції, створювали і підтримували стан ринкової рівноваги. Тепер же потреби індивідуалізованого характеру, що формуються на основі прагнення людини до самоактуалізації, не можуть бути усереднені так, щоб у взаємодії з усередненими витратами визначати пропорції обміну. «В умовах, коли основним мотивом діяльності виявляється самоудосконалення, а її безпосереднім результатом – характеристики особи, – зазначає В. Іноземцев, – об'єктом споживання й обміну стає система знаків, і період становлення таких умов може упевнено розглядатися як об'єктивна межа економічної епохи. Цінність продукту втілює в собі тепер не стільки потенційну можливість відшкодувального обміну, скільки результат інтерперсональної взаємодії між людьми» [34, с. 62].

Друга основна складова постекономічної трансформації – це дисиміляція приватної власності й заміна її особистою власністю на засоби виробництва. Найважливішим чинником, що формує основи для витіснення приватної власності особистої, є створення інформаційної економіки, коли головним ресурсом країни стають сукупні знання її працівників і їх висока кваліфікація. Сьогод-

ні власність взагалі втрачає яке-небудь значення перед знаннями й капіталом. Іншими словами, інтелектуальна (особиста) власність і інтелектуальний (людський) капітал мають таке ж значення для інформаційного суспільства, як і приватна власність і грошовий капітал для економічної епохи.

Сучасні інтелектуальні працівники, трудовий потенціал яких поміщений в їх знаннях, в їх творчих здібностях, не є залежними найнятими робітниками, якими були робітники в умовах індустріального суспільства. Витоком незалежності й свободи сучасних інтелектуальних працівників є їх особиста власність, тобто власний інтелектуальний капітал плюс знаряддя виробництва, що належать їм. «Все це дає нам підстави вважати, – пише В. Іноземцев, – що фундаментом інституційної структури постеконічного суспільства служить нова форма особистої власності, яка дає людині можливість бути самостійним учасником суспільного виробництва, залежним виключно від того, наскільки створювані ним блага або послуги мають індивідуальну корисність для інших членів суспільства» [34, с. 68-69].

Третьою складовою постеконічної трансформації є становлення творчості як головна і провідна форма людської діяльності, що є тотожним формуванню свободи, не обмеженої економічними чинниками і такої, що не базується на них. Антиподом свободи в економічному сенсі є експлуатація (і пригноблення). «Подолання експлуатації, – пише В. Іноземцев, – стає сьогодні фактично тотожним зростанню самореалізації особистості в умовах зниження настійності матеріальних потреб і домінування прагнення до самоудосконалення» [34, с. 81]. Саме ті, хто як найбільш значущу для себе потребу усвідомив реалізацію нематеріальних інтересів, стають суб'єктами неекономічних відносин і знаходять внутрішню свободу, немислиму в рамках економічного суспільства. Тільки в цьому відношенні, можна говорити про подолання експлуатації. В.Іноземцев відстоює ту позицію, що основним шляхом подолання експлуатації людини людиною є кардинальна зміна ціннісних орієн-

тирів самих працівників, зокрема, усвідомлення свободи творчості [34, с. 78, 87].

Відомий фахівець А.Ракітов у своїх роботах [52, 53] досліджує розвиток інформаційних і технологічних революцій, які визначають радикальні зміни і фундаментальні інновації в типах культур, цивілізацій, а також транскультурних і трансквілізаційних змін. У зв'язку з цим, Ракітов пропонує розділити процес становлення інформаційного суспільства на п'ять стадій (інформаційних революцій). Першу інформаційну революцію він пов'язує з появою і розповсюдженням мови, другу – писемності, третю – книгодрукування. Четверта інформаційна революція полягає в застосуванні електричної апаратури зв'язку (телефон, телеграф, радіо й телебачення) і вона відразу ж переростає в п'яту, яка відрізняється застосуванням комп'ютерів, баз даних, локальних і глобальних комп'ютерних мереж. Паралельно з інформаційними, в суспільстві відбуваються і технологічні революції, які на п'ятій стадії інтегруються. У зв'язку з цим А. Ракітов підкреслює, що в недалекому майбутньому це здійснить гігантський вплив на всі цивілізаційні і культурні процеси в глобальному масштабі [52].

В даний час «інформація» як фундаментальна загальнонаукова категорія привертає пильну увагу і представників точних наук. Характерним прикладом може служити книга відомого кібернетика, винахідника, фахівця з теорії пізнання й філософії інформаційного суспільства Р. Абдеєва «Філософія інформаційної цивілізації» [1]. Р. Абдеєв, почавши з досліджень філософських проблем Науково-технічної революції (НТР) в кінці 1980-х, обґрунтував нову філософську концепцію «Інформаційної цивілізації». Р. Абдеєв виходить з того факту, що інформаційна революція відкрила нову епоху в прогресі людства і основні риси «Інформаційної цивілізації» формулює в наступних 8 пунктах:

- підвищення ефективності праці призводить до скорочення числа зайнятих в промисловому виробництві й сільському господарстві;

- інтенсифікація інформаційного забезпечення виробництва призводить до зниження потреб у традиційних видах сировини, що сприяє вирішенню екологічних проблем і виводить інформацію на роль основного ресурсу («знання» дійсно стає «силою»);
- впровадження наукоємних виробництв створює сприятливі умови для «відсталих» держав добитися вражаючих успіхів (приклад – «сінгапурське диво»);
- держава не «відмирає», а, навпаки, удосконалює свою структуру на основі «принципу п'яти кілець» (взаємодія п'яти незалежних влад – законодавчої, старанної, судової, влади інформації і влади інтелекту);
- створення глобальних ринкових механізмів, впровадження безпаперової технології управління, масова комп'ютеризація відкривають небачені можливості для створення абсолютно нових підприємств;
- трансформація економіки зводить нанівець значення ряду соціальних категорій («класова боротьба», «суперечності між працею і капіталом» і ін.), а також поділ світу на «капіталістичний» і «комуністичний»;
- удосконалення системи освіти й охорони здоров'я на основі зміни пріоритетів фінансування;
- успіхи в охороні природи.

Р. Абдеев вводить дві особливі структури влади: «влада інформації» і «влада інтелекту», причому він наділяє їх контролюючими функціями («вони повинні пронизувати всі інші»). «Влада інформації», за Абдеевим, означає свободу друку, гласність, велику кількість загальнодоступних банків даних і реалізується через системи супутникового телебачення, що здійснюють всесвітній цілодобовий потік новин (наводиться як приклад корпорація CNN International). Влада інтелекту, на думку Абдеева, реалізується жорстким відбором на керівні ланки всіх рівнів найбільш підготовлених, компетентних фахівців у всіх сферах: законодавчій, викона-

вчій, судовій та інформаційній [1].

Робота Р. Абдєєва незважаючи на очевидну наївність міркувань з погляду «технократа» про можливість побудови «справедливого суспільства» шляхом «правильної» кадрової політики, володіє низкою безперечних достоїнств, зокрема показує функції саморегуляції у відкритих системах, роль кібернетичної методології, а також феномена «розподіленого управління» для оптимізації складних структур. Автор застосовує системно-кібернетичний підхід до аналізу етапів інформаційної революції як частини НТР і макродинаміки процесів розвитку суспільства.

Р. Абдєєв у своєму обґрунтуванні макромоделі науково-технічного процесу як метаструктури показує етапи стрибкоподібного переходу збільшеної кількості різноманітності в нову якість, тобто її макродинаміку. Цими вузловими точками, на його думку, виступають:

- наукова революція XV-XVIII ст., яка відкрила шлях до пізнання природи, до наукової абстракції і створила понятійний апарат мови науки;
- промислова революція XVIII-XIX ст., яка забезпечила примноження фізичної сили людини шляхом створення «робочих машин» на основі пізнаних закономірностей природи;
- сучасна НТР XX ст., для якої характерний примноження можливостей розумової діяльності людини шляхом передачі цілої низки функцій ЕОМ і автоматичним пристроям.

Істотний внесок у розвиток теорії інформаційного суспільства внесли й українські дослідники. Серед основних робіт у цій сфері особливо слід зазначити роботи Ф. Власенка, В. Даніліяна, Т. Берези, М. Демкової, О. Картунова, В. Ляха, Я. Любивога, О. Маруховського, О. Прудникової, Т. Розової, І. Чхеайло та ін.

Так, наприклад, В. Даніліян пропонує розуміти інформаційне суспільство як якісно новий етап соціотехнологічної еволюції суспільства, що формується в результаті довгострокових тенденцій попереднього соціально-економічного розвитку, який передбачає

збільшення ролі інформації і знань, а також формування і споживання інформаційних ресурсів у всіх системах життєдіяльності суспільства за допомогою розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, що діють у глобальних масштабах [15]. Крім того, В. Данільян робить висновок, що в розвинутих країнах суспільство насправді ще дуже далеке від того, щоб повною мірою стати інформаційним, дотепер значна кількість людей у цих країнах зайняті простою працею, у багатьох сферах використовуються старі технології, недостатньо розвинута комунікаційна інфраструктура і доступ до одержання інформації [15].

Ф. Власенко розуміє інформаційне суспільство як принципово новий етап розвитку сучасної цивілізації. Він вважає, що його основним ресурсом постає інформація і знання, діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційно-інтелектуальних технологій та технологій зв'язку. Зазначені зрушення здійснюються завдяки процесу інформатизації суспільства, що уможливає забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки соціально-економічної, науково-технічної, духовно-культурної та інших видів діяльності. Всебічне впровадження інформаційних технологій в різні сфері життєдіяльності людини характеризується як позитивними (розвиток творчих індивідуальних здібностей особистості завдяки інформаційним технологіям, що може забезпечити перехід до креативної моделі соціалізації, пов'язаної із соціокультурним інтелектуально-моральним розвитком особистості), так і негативними тенденціями (інформаційна нерівність, маніпулювання свідомістю людей, підпорядкування особистості соціуму, тотальний контроль над нею засобами інформаційних технологій, поява такого явища як «комп'ютерна некрофілія», що характеризується психологічною прив'язаністю індивідів до комп'ютера, залежністю від інших видів сучасної техніки, орієнтацією на віртуальну реальність, зменшенням ролі безпосередньої людської взаємодії) [10].

Підводячи підсумок аналізу розвитку концепції інформаційно-

го суспільства, ми можемо відзначити, що західні й вітчизняні вчені розкрили і описали багато фундаментальних змін, що переживаються людським суспільством на сучасному етапі його розвитку. Проте, в багатьох концептуальних побудовах цієї сфери досліджень, на наш погляд, міститься значна частка неточностей і некоректних тверджень, безліч перебільшень і змишення деяких найважливіших понять (що пояснюється багато в чому, звичайно, складністю і динамізмом самого описуваного предмета).

У цьому відношенні ми можемо відзначити, по-перше, характерне змишення поняття послуг взагалі з працею інтелектуального характеру. У сучасному суспільстві зростає частка і того, й іншого, але тільки одне з них має пряме відношення до розвитку інформаційного суспільства.

По-друге, ми можемо відзначити в багатьох концепціях також вельми характерне змишення інформаційно-комунікативних процесів і структур з інформаційно-продуктивними, які дуже часто змішуються в одну категорію «інформаційних». Проте, не всяка інформація, циркулююча в суспільстві, здатна впливати на його розвиток.

По-третє, у багатьох фахівців відбувається сьогодні змишення понять інформатизації (оснащення будинків, офісів, канцелярій і т.д. засобами зберігання, обробки і передачі інформації) з поняттями інтелектуалізації (зростанням ролі і значення інтелектуальної праці і творчості у всіх сферах життя і виробництва). Інформатизація може відбуватися і без інтелектуалізації.

Нарешті, по-четверте, багато авторів, на наш погляд, дуже поспішно оголошують сучасне суспільство (або той ступінь, до якого воно реально рухається) посткапіталістичним. З нашої точки зору, ніякої принципової зміни соціально-економічних відносин між людьми в сучасних західних суспільствах не відбувається. Як і раніше зберігається той тип цих відносин, який був вироблений при переході від аграрно-натурального суспільства до індустріально-ринкового. Хоча, в технічній організації сучасного виробництва і споживання сьогодні відбуваються дійсно революційні зміни.

Тому інформаційне суспільство, з нашої точки зору, слід розглядати як сучасну стадію індустріально-капіталістичного суспільства (або як постіндустріально-капіталістичного), але не як принципово нову суспільно-економічну формацію.

Як справедливо зазначають провідні вітчизняні дослідники, для країн, подібних до нинішньої України, яка все ще перебуває у стані цивілізаційної невизначеності, інформаційне суспільство, на жаль, багато в чому залишається радше популярним гаслом із лексики європейських декларацій, аніж реальною практикою. Водночас очевидно, що і в Україні відбувається інтенсивна інформатизація більшості сфер людського життя та діяльності, а це є запорукою того, що новітні інформаційні технології невдовзі стануть визначальними чинниками соціально-економічного та інтелектуально-духовного розвитку українського соціуму [29, с. 4].

1.3. Соціотехнологічні виміри становлення й розвитку інформаційного суспільства

Інформаційно-комунікаційні технології у другій половині ХХ – початку ХХІ століть стали фундаментальним чинником формування сучасного суспільства. Інформаційні технології є стимулом розвитку глобальної економіки, й уможливають ефективно розв'язання різних економічних і соціокультурних проблем. Як зазначає О.Скубашевська, інформаційні технології сьогодні є найбільш сучасною формою знань у суспільному виробництві [57, с. 13]. Їхній вплив проявляється в різних сферах життя. Особливо це твердження слушне щодо економічно високорозвинених країн. Але навіть найбідніші держави за декілька років можуть досягти рівня розвинених за умови впровадження наявних технологій та інтенсивної розробки нових.

Передусім зробимо наступне уточнення. Технологія втілює соціальну форму практики, способи регулювання, контролю й управління взаємодією між предметом праці та знаряддям праці, його

технологічним змістом. До того ж, якщо об'єктивною природною передумовою технології є природні процеси, які зумовляють її «речовинний каркас», то підходимо соціальним аналогом технології є колективна суспільна практика, де матеріально-речовинні компоненти проявляють притаманну їм технологічну силу й розкривають своє соціальне значення. Суспільна практика об'єднує їх в певне ціле, яке утворює технологічний спосіб освоєння соціального простору. Як наслідок, у процесі становлення та розвитку інформаційного суспільства з'являється можливість поширити технологічний підхід на всі сторони суспільного життя: економіку, політику, соціальне управління, освіту, виховання тощо. Водночас, як зазначає В.Зуєв, у кожній з цих сторін запровадження технології ґрунтується не лише на узагальненні емпіричного досвіду, але й на новітніх досягненнях сучасної науки і техніки [31, с. 374].

Інформаційне суспільство характеризується системними змінами в соціальній, економічній, політичній, правовій, культурній структурі. Масштабність і глибина здійснення перетворень залежать від активного сприяння цій справі з боку органів державного управління [72, с. 166].

Фундаментом становлення інформаційного суспільства, з одного боку, є інформація та знання, а також інформаційні технології, із другого – цілеспрямована інформаційна політика країни. Це чинники, без яких розвиток держави в умовах сучасної глобалізації світу взагалі неможливий. Зі зростанням ролі інформації з'явилася ціла низка нових понять: інформаційне суспільство, інформатизація, інформаційна індустрія, інформаційні продукти та послуги, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) тощо. Деякі з них відтворюють соціальні аспекти та проблеми, інші пов'язані безпосередньо з технічними питаннями.

Як вважають Я. Черногор та Т. Михайлюк, могутність будь-якої держави на початку ХХІ століття визначається не тільки військовою й економічною потужністю, а й сильним інформаційним потенціалом, комплексом аналітико-обчислювальних засобів, здатних швид-

ко й надійно отримувати та опрацьовувати величезну кількість інформації й вчасно доставляти її у вищі ешелони влади, зацікавленим організаціям та особам [69].

Інформаційне суспільство базується на високих технологіях, впровадження яких потребує належного інтелектуального забезпечення. Наука й освіта стають стратегічним чинником прогресу. Проблемою є створення нових інформаційних технологій, адже в новому суспільстві зростає значення інформації як стратегічного ресурсу прогресивних суспільних перетворень, а інформація стає могутнім владним ресурсом [57, с. 13].

Формування постіндустріального суспільства супроводжується за останні роки докорінними соціальними перетвореннями у світі й неухильно рухається у напрямі того типу суспільства, яке характеризується поняттям «інформаційне суспільство». Соціальні перетворення сучасного світу знаходять своє вираження у становленні глобальної інформаційної індустрії, тієї, що рішучим чином трансформує роль знань та інформації в економічному розвитку. Соціальний рух інформації і знань вже не обмежується простим відтворенням знань у масштабах одного суспільства, але набуває глобального характеру і втягує у своє коло все нові й нові соціальні структури і форми. Збільшується вплив інформації на розвиток різних сфер людської діяльності, поглиблюється процес децентралізації суспільства, відбувається перехід до нових форм зайнятості, йде процес формування нових трудових ресурсів за рахунок збільшення кількості зайнятих в інформаційній індустрії.

Інформаційне суспільство є основною, центральною фазою розвитку сучасної цивілізації, що вже вступила в період свого постіндустріального розвитку. Становлення інформаційного суспільства правомірно розглядати як еволюцію якісно нових форм соціальної динаміки, характерних для постіндустріального етапу розвитку сучасної цивілізації. Нові форми соціальної динаміки на ділі означають зміни в моделях соціальної організації і співпраці, тобто активний соціальний процес, що припускає поступову заміну цен-

тралізованих ієрархічних структур гнучкими мережевими типами організації [39, с. 492-505], пристосованими до швидких змін та інноваційного розвитку. Як справедливо зазначають О. Дольська та І. Харченко, «перехід до суспільства знань – це водночас і технологічний процес, і соціальний проект модернізації. В суспільстві знань безумовний пріоритет одержують інформаційно-комунікативні технології, засновані на обміні знаннями» [27, с. 198]. За таких умов виникає принципово нова ситуація, коли інформація стає найважливішим ресурсом суспільства, раціональне використання якого відкриває можливості побудови системи соціальних відносин на наукових основах. Шляхи й методи використання інформаційних ресурсів стають одним з найбільш значущих показників рівня розвитку суспільства, яке вже сьогодні не повинне і не може ігнорувати наявну в його розпорядженні інформацію при вирішенні будь-яких проблем. Інформаційна техніка перетворюється на один з найважливіших показників рівня науково-технічного прогресу.

Виникнення нових форм соціальної динаміки є результатом тривалого і – в рамках європейської культури й цивілізації – цілеспрямованого розвитку науки і наукового знання. Усвідомлення обмеженості природних ресурсів, що служать природною основою розвитку соціального і культурного прогресу, примусило європейців шукати альтернативні шляхи для досягнення й підтримки відповідного рівня соціально-економічного розвитку. Релігійні й соціально-політичні ідеали європейської культури включали визнання за різноманітними формами людського знання право на існування не тільки як культурної цінності, але і як найважливішої основи соціально-економічного й культурного прогресу. Саме це відкривало шляхи і створювало соціальні умови для практичного використання результатів наукових досліджень з метою визначення найбільш ефективних методів досягнення економічного процвітання, могутності і стабільності у розвитку. Наука і наукове знання у такому контексті набували статусу інтелектуального засобу розвитку, що забезпечує просування й розповсюдження найбільш дорогих, ефек-

тивних і значущих у культурному відношенні товарів і послуг.

Статусне положення науки й наукового знання в країнах європейської культурної традиції у ХІХ–ХХ ст. сприяло активному процесу професіоналізації і спеціалізації наукової діяльності. У свою чергу, це зумовило економічний стан і соціальний вплив систем освіти й виховання як найважливіших моментів ефективного функціонування заданої моделі соціокультурного розвитку, вимагаючої високого рівня підготовки кваліфікованих фахівців у різних наявних галузях знань.

Професіоналізацію й спеціалізацію наукової діяльності цілком можна вважати ядром розвитку індустріальної фази в генезі європейської цивілізації, вплив якого в становленні і розвитку фази постіндустріальної є безперечним. Зокрема, була сформована ціла низка соціально значущих установок і припущень, які реально вплинули на виникнення інформаційного суспільства. У першу чергу, слід вказати на принципове прискорення темпів і ритмів економічного розвитку, ускладнення соціальних зв'язків і відносин, виникнення масової культури і її вплив на особистісний світ та індивідуальний психологічний досвід людини. Об'єктивною стороною цього процесу, проте, залишалася непорушна умова розвитку наукового прогресу, який «викидає» на поверхню соціального життя все нові й нові відомості, факти, наукові пояснення, які з успіхом моделюють різноманітність людської діяльності і змінюють традиційні засоби її розвитку, що і втілюється в актуалізації і значущості процесів інформаційних взаємодій.

Таким чином, у даний час інформація стає найважливішим чинником виробництва, що залучає до соціального обігу значну частину матеріальних і соціальних ресурсів і що формує інформаційний потенціал соціально-економічної системи.

Динамічність соціальних процесів, що характеризують фазу переходу до інформаційного суспільства, забезпечується головним чином за рахунок появи цілого спектру нових технічних засобів і впровадження нових технологій у практику соціально-економічно-

го розвитку суспільної системи. До їх числа можна віднести ключові напрями сучасної науково-технічної революції – інформатику й електроніку, нові матеріали й біотехнології, машинний інтелект і робототехніку, генну інженерію і надпровідність, гнучке автоматизоване виробництво і нанотехнології. Все це не тільки веде до появи нового вигляду товарів і послуг і радикального перетворення технологічних процесів, все це є основною ланкою формування нового технологічного способу виробництва і вимагає організації широко-масштабної інформатизації як принципово нової форми підтримки й забезпечення управлінських, виробничих, соціальних і культурних взаємодій [8, 50, 51].

Інформатизація суспільства відбувається на базі розвитку телекомунікацій, формування комп'ютерних мереж з використанням космічного зв'язку і волоконно-оптичних кабелів, факсимільного і стільникового зв'язку, електронної пошти. Доцільність і послідовність дій, направлених на просування процесів і моделей інформатизації суспільства визначається рівнем готовності населення до життя в інформаційному суспільстві. Ключовими критеріями готовності до сприйняття й використання переваг інформатизації є наступні якісні моменти і характеристики соціально-економічного розвитку: розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури; характер оволодіння й використання населенням її можливостей; організація і послідовний розвиток дистанційної освіти; рівень включеності підприємницької діяльності в обіг електронної економіки. Останнє є найбільш перспективним і фактично вже освоєним в країнах Західної Європи напрямом економічного розвитку: формування телекомунікаційної інфраструктури і, перш за все, Інтернету, привело до того, що всі більше транзакцій у сучасній економіці й суспільстві взагалі здійснюється з використанням комп'ютерних мереж. Аналогічні процеси простежуються і в соціально-політичному житті країн Західної Європи [14, с. 669-674].

Таким чином, система діяльності, навколо якої організуються процеси розвитку інформаційного суспільства, піддається серйоз-

ним впливам з боку використання технічних засобів, впровадження комп'ютерної техніки в процеси виробництва тощо. Особливістю технічних і технологічних інновацій постіндустріального етапу розвитку є свідоме й цілеспрямоване використання практичних можливостей систем штучного інтелекту. Використовуючи у даному випадку термін «системи штучного інтелекту», ми трактуємо його в широкому сенсі, припускаючи, що засоби мікропроцесорної й обчислювальної техніки і пристроїв передачі інформації є однією з системних моделей штучного інтелекту.

Межі практичних можливостей систем штучного інтелекту, що локально діють у рамках соціального середовища, задані рівнем розвитку методів збору, обробки і зберігання інформації на базі засобів мікропроцесорної й обчислювальної техніки і засобів передачі інформації. У цілому вони утворюють інформаційно-комунікаційну інфраструктуру суспільства, яка є однією з базових умов розвитку інформаційного суспільства.

Інформаційно-комунікативна інфраструктура суспільства розуміється як сукупність територіально розподілених державних і корпоративних інформаційних систем, ліній зв'язку, мереж і каналів передачі даних, засобів комутації і управління інформаційними потоками, а також організаційних структур, правових і нормативних механізмів, що забезпечують їх функціонування. Характер і рівень її розвитку формує спрямованість актів інформаційного обміну, забезпечує й підтримує соціальні якості і соціокультурні сенси інформаційних взаємодій усередині соціальної системи, а також захищає інформаційний потік від несанкціонованих впливів.

Найважливішим моментом функціонування інформаційно-комунікаційної інфраструктури, що визначає її соціальний сенс і культурну значущість, є ступінь відкритості окремих елементів інформаційно-комунікаційної інфраструктури, рівень доступності і можливості використання інформації для різних організацій, соціальних груп і окремих громадян. Насиченість певних територій елементами і вузлами зв'язків інформаційно-комунікаційної інфра-

структури, характер їх розподілу свідчить про те, що дана територія має у своєму розпорядженні високий рівень інформаційної місткості і діяльність з управління її розвитком може використовувати як основний резерв закономірності інформаційних обмінів.

З іншого боку, рівень доступності, періодичність і частота використання населенням або окремими організаціями елементів інформаційно-комунікаційної інфраструктури, а також можливості використання інформації як ресурс, що організує форми їх діяльності і спрямовує пошук нових засобів її розвитку, виявляється значним чинником підвищення соціальної й інтелектуальної енергії соціальної системи [19, 22, 24].

Таким чином, якісно нові форми соціальної динаміки, що визначають становлення інформаційного суспільства, розвиваються за рахунок оволодіння інформацією як основним ресурсом управління і соціально-економічного розвитку сучасного суспільства. Їх самовизначення в основному забезпечується за допомогою сучасних засобів інформатики і здійснюється завдяки медіатизації, комп'ютеризації й інтелектуалізації соціального середовища сучасного суспільства, що використовує вже накопичений потенціал постіндустріальної фази розвитку.

Медіатизацію правомірно розглядати як активний соціокультурний процес, що характеризується високим рівнем технічного забезпечення й соціально-економічної підтримки інформаційних взаємодій [11, 72, 75] за допомогою засобів преси, радіо, телебачення, реклами, звукозапису й відеозапису. Технічні агенти медіатизації беруть участь у формуванні фізичних характеристик і технологічних параметрів інформаційного середовища суспільства, сприяючи розширенню обсягів і збільшенню швидкості соціальних комунікацій і задаючи спрямованість інформаційних потоків.

Разом з тим, медіатизацію не можна розглядати тільки як фізико-технічний процес, оскільки соціально й культурно значуща сторона інформаційних процесів, – виробництво інформаційних товарів і послуг – активно включена в процеси економічних взає-

мообмінів, а сама інформація набуває виразно виражених якостей і характеристик товару. Іншими словами, найважливішою соціально значущою й економічно визначеною стороною процесу медіатизації стає формування ринків інформації в різних галузях знань і ринків інформаційних технологій, що підтримують технічний рівень і соціотехнічний потенціал інформаційної сфери суспільства. Відкритість соціального простору для розвитку таких ринків, їх місткість і насиченість різноманітністю відповідної продукції визначають якісні й вартісні співвідношення проведених інформаційних товарів і послуг.

Комп'ютеризація є ще однією з ключових і обов'язкових умов розвитку інформаційних взаємодій, що визначають становлення інформаційного суспільства. Комп'ютеризацію прийнято розглядати як процес розвитку і впровадження комп'ютерів, що забезпечують автоматизацію інформаційних процесів і зняття психологічних бар'єрів застосування інтелектуальних технологій в різних сферах людської діяльності. Впровадження комп'ютерів у різні сфери управління й матеріального виробництва, вдосконалення їх технічної бази і оснащення сучасними комунікаційними засобами підвищує оперативність накопичення й переробки інформації, стає чинником підвищення ефективності управлінських взаємодій і надійності техніко-економічних обґрунтувань проектів економічного розвитку, припускає точність і своєчасність оцінок економічних ризиків при змінах у ринковій кон'юктурі. Можливості комп'ютера і його програмного забезпечення є, таким чином, засобом акумуляції знань, подальшої структуризації і формалізації інформації для розробки різноманітності інтелектуальних систем, що беруть участь у підтримці й розвитку інформаційних обмінів у рамках розвиненої в суспільстві системи діяльності.

Ці моменти розвитку комп'ютеризації, що розглядаються в контексті філософського аналізу, дозволяють оцінювати цей процес і його технічні характеристики як певну форму інтелектуалізації різних зрізів соціального середовища суспільства. Відзначимо, що

інтелектуалізація як об'єкт соціально-філософської рефлексії виступає як вельми неоднозначний, ідеально виражений процес, кінцеві оцінки якого є синтезом розгляду його різноманітних сторін і характеристик. Інтелектуалізацію як цілісний ідеальний процес цілком можна розглядати як соціально-психологічний наслідок оволодіння основними верствами населення різних країн і регіонів результатами науково-технічної революції. З цієї точки зору вона вже виступає як неоднорідний чинник глобалізації соціально-економічних взаємодій і становлення глобального інформаційного суспільства. Інтелектуалізацію можна розглядати і як тенденцію, що визначає рівень, характер і сфери використання інформаційно-комунікативних процесів на базі сучасної комп'ютерної і телекомунікаційної техніки. У цьому випадку вона визначатиметься як засіб і умова формування у суспільстві позитивного відношення до наукового знання й інформації, що визначають зрештою соціальний профіль впровадження інтелектуальних технологій і розвиток процесів інформатизації. Нарешті, інтелектуалізація може виступати і як об'єктивна вимога соціально-психологічної адаптації до нових умов життєдіяльності, вже сформованих під впливом усієї сукупності соціотехнічних засобів і параметрів розвитку інформаційного суспільства. У такому ключі інтелектуалізація постає формою соціального і особистісного зростання, які визначаються творчим потенціалом соціокультурних взаємодій, основою розширення змісту інформаційно-комунікативних контактів і спрямованістю їх розвитку [73].

Враховуючи всі вказані можливості аналізу, рефлексії інтелектуалізації, можна представити її як процес, навколо якого локалізується не тільки різноманітність точок зору на соціальне значення інформатизації, але і смислові відношення до самого феномена інформації в цілому. Інтелектуалізація є не тільки вимога, але й модель розвитку культури інформаційного суспільства, в яку природно-історичні ресурси культурного життя є або можуть бути представлені як уже вторинні у порівнянні з особистісними резервами суспільства. Тому, проблема інтелектуалізації постає як межа, що умовно розділяє дві

протилежні точки зору на перспективи розвитку інформаційного суспільства і оцінки реального потенціалу закладених в ньому можливостей особистісного зростання, соціально значущих досягнень, культурного і психічного розвитку особистості і т.д. Позитивне відношення до феномена інформації визначається усвідомленням зростання соціальної значущості наукового знання й наукової інформації і характеру їх співвідношень у конкретному соціально-історичному періоді розвитку суспільства. Складність, проте, полягає в тому, що в умовах інформаційного суспільства з розвинутою або такою, що розвивається структурою ринкових взаємодій, особливо значення набуває не тільки соціальний статус наукового знання, але й проблема відтворення інформації і її кругообігу.

Важливо зрозуміти, що процес створення інформаційних товарів і послуг у багатьох випадках має не творчу форму створення абсолютно нового знання, а є процесом переробки вже існуючого знання залежно від кон'юктурних суспільних або індивідуальних потреб. Через це розрахунок визначень державної політики у сфері інформаційних взаємодій повинен враховувати співвідносність інформації і знання і позначати пріоритет розвитку наукового потенціалу суспільства й просування наукової продукції у сфері соціальних комунікацій і взаємодій.

Ці процеси можна розглядати як основні процеси, сприяючи позначенню меж соціальної інтерпретації можливостей систем штучного інтелекту. Саме в цих межах формуються нові значення й цінності соціального життя, змінюються особові зразки й норми повсякденної поведінки людей, розширюється комунікативний простір, позначаються моменти трансформації способу життя. Важливо підкреслити, що соціальні рубежі можливостей у використанні систем штучного інтелекту позначені головним чином розвитком у суспільстві інформаційних і комунікативних процесів, а також істотною зміною характеру і соціально-психологічних умов розвитку у суспільстві традиційних систем діяльності. Традиційні системи діяльності – політична, економічна, наукова і інженерна,

естетична і ідеологічна – під впливом інтенсифікації інформаційних взаємодій і обмінів, змін у змісті, обсягах і різноманітності форм комунікативних процесів, підвищенні вимог до інтелектуального рівня набувають нових якостей і вимагають нових організаційних принципів розвитку. Змінюється також і значущість співвідношень традиційних чинників виробництва, таких, як земля, праця й капітал, у структурі соціально-економічних взаємодій.

Ці рубежі й формують власне конструкцію сучасного інформаційного суспільства. Крім того, вони ж і забезпечують базовий соціокультурний процес, супроводжуючий його формування й розвиток, процес підвищення інтелектуального потенціалу суспільства, заснований на свідомій здатності людини відбирати, оцінювати і зберігати інформацію.

Інформація й сучасні інформаційні технології стають нормою соціотехнічного розвитку, забезпечення якого відбувається завдяки їх впровадженню практично у всі сфери життєдіяльності сучасного суспільства і впливу на зміну форм соціальної динаміки. Розвиток нових форм соціальної динаміки – на основі широкого впровадження інформаційних технологій – принципово змінює тип соціальної організації сучасного суспільства, характер протікання соціально-економічних форм діяльності і взаємодій, а також впливає на базові структури цінностей різних соціальних груп.

Інформаційне суспільство як новий тип соціальної організації знаходить своє вираження у зміні місця і статусу інформаційної діяльності серед інших видів свідомої діяльності людей. Інформаційна діяльність має тривалий період розвитку, спочатку втілюючись у діяльності журналістів, перекладачів, агентів приватних і державних спецслужб, консультантів дипломатичних і юридичних служб, адвокатських бюро і т.д. Бурхливий розвиток промисловості, що забезпечує крупний товарообіг, породив розвиток таких видів інформаційної діяльності, як комівояжер і комісіонер, маклер, брокер, фахівець з реклами і т.д. Розвиток науки й наукового знання, а також їх прерогативи у забезпеченні раціональності ухвалення управ-

лінських рішень поставило в риг кута нову спеціалізацію інформаційної діяльності, що важко піддається однозначному іменуванню. Учений, науковець, фахівець у певній сфері наукового знання, науковий консультант – усі ці специфікації наукової роботи утворені за підставою доцільності подачі інформаційних матеріалів у режимі поточних завдань управління розвитком. Таким чином, неоднорідність інформаційної діяльності у сфері науки зумовлена історичним розвитком розподілу праці всередині самої науки.

У даний час, у зв'язку з можливостями технічного забезпечення управління процесами людської діяльності, інформаційна діяльність переростає свої колишні межі і стає основою соціальної організації сучасного суспільства, сприяючи перетворенню постіндустріальної фази його розвитку у фазу інформаційну. Це приводить до виникнення принципово нових ситуацій у пізнанні й практичній діяльності людини, а також здійснює вплив на конфігурацію соціальної структури, форми зайнятості, системи цінностей тощо [4, с. 59-69].

Нові ситуації пізнання і практичної діяльності, що виникають у суспільстві, формуються за рахунок активного поєднання творчого інтелекту людини й інформаційно-обчислювальної техніки, а також за рахунок застосування комп'ютерних технологій в різних сферах економіки й управління. Відповідно, становлення інформаційного суспільства стимулюється головним чином широким розвитком потреб суб'єктів соціально-економічних взаємодій в інформаційному забезпеченні їх діяльності.

Формування такого роду потреб забезпечує інституціалізацію інформаційної діяльності як одного з найважливіших напрямів у спеціалізації сфери наукоємних і технологічних виробництв. Інституціалізація інформаційної діяльності є необхідною умовою становлення сучасного інформаційного суспільства і задовольняє потреби розвитку виробничого, економічного й ділового життя у умовах ринкової економіки. Її основою є наступні якісні зрушення у характері функціонування соціальної системи [13, 59, 73]:

- інформація й знання набувають широкого соціального і культурного статусу і стають якісно новим видом серед інших ресурсів розвитку суспільства;
- розвиток обчислювальної й інформаційної техніки стає важливим пріоритетом науково-технічного розвитку;
- значно зростають технічні можливості збору, зберігання й передачі інформації, що приводить до посилення впливу інформації на характер розвитку основних сфер людської діяльності;
- доступ до інформації здійснюється в режимі операційної взаємодії «людина-машина»;
- організація й обробка інформації і знань набуває форми самостійної професійної діяльності і включається в режим економічних взаємодій.

Таким чином, перераховані вище нові форми соціальної динаміки фактично є необхідною й достатньою умовою формування інформаційного суспільства.

Важливо підкреслити, що їх дія не обмежується перетворенням традиційних економічних і соціальних інститутів, а розповсюджується також і на спосіб життя, менталітет і процеси культурного розвитку сучасного суспільства.

У контексті цивілізаційного розвитку ці умови носять глобальний характер, проте їх конкретні прояви в різних регіонах і країнах різко відрізняються один від одного. Ця обставина робить картину сучасного етапу розвитку цивілізації, тісно пов'язаного з передумовами розвитку інформаційного суспільства, надзвичайно строкою й неоднорідною.

Підтвердженням цієї тези є різноманітність підходів до перспектив реалізації і соціально-політичного обґрунтування ідеї інформаційного суспільства. При цьому, державні органи провідних країн зайняли надзвичайно активну позицію у справі формування інформаційного суспільства. Нижче наведені деякі особливості цієї позиції, характерні для різних регіонів і країн.

У 1966 році в Японії в доповіді групи з наукових, технічних і економічних дослідженнях стверджувалося, що інформаційне суспільство є суспільством, в якому є достатньо висока за якістю інформація, а також є всі необхідні засоби її розповсюдження. У 1971 році в доповіді Японського інституту з розповсюдження і впровадженню комп'ютерної техніки був розроблений документ «План створення інформаційного суспільства – національна мета до 2000 року».

Специфікою підходу японських вчених до проблем формування інформаційного суспільства є трактування кінцевої мети і спрямованості соціальної еволюції. Соціальний розвиток забезпечується, з їхньої точки зору, не матеріальним достатком, а розквітом інтелектуальних здібностей людини. У даному документі виробництво інформації вже тоді було визнано рушійною силою розвитку суспільства, а сама інформація розглядалася як основна соціальна цінність. Матеріальним втіленням цих ідей, згідно розробникам документа, повинна стати програма створення технополісів – міст майбутнього, забезпечених принципово новими інформаційними і телекомунікаційними структурами [54, 55].

У 1978 році у Франції була підготовлена доповідь про вплив нових інформаційних технологій на французьке суспільство. Французькі дослідники вказаних проблем дотримувалися у своїй доповіді принципово іншої методологічної орієнтації. Вони виходили з прагнення зрозуміти соціально-економічну, політичну і культурну сторони процесів впровадження нових інформаційних технологій і запропонувати єдине бачення процесу інформатизації і його наслідків у плані змін промислового виробництва, соціальної структури, культури, сфери освіти. Розробники доповіді визнавали, що реалізація будь-яких технологічних суспільств неминуче супроводжується соціально-політичними змінами і виходили з прагнення визначити місце й роль держави в цих процесах [32].

Специфікою підходу французьких учених і дослідників до проблеми формування інформаційного суспільства залишається послідовна розробка уявлень про інформатизацію як системний процес

з урахуванням її соціально-економічних ефектів в різних сферах життєдіяльності соціуму, включаючи адміністративне й фінансове управління, політичну систему, промислове виробництво і бізнес. Спроба визначити пріоритетні напрями інформатизації і обґрунтувати тезу про можливість цілеспрямованого розвитку цього соціотехнічного процесу на основі їх урахування в політиці держави можуть бути визнані актуальними і сьогодні.

Американські політики, вчені й адміністратори стали розглядати ідею формування інформаційного суспільства як один з постулатів стратегії глобального розвитку. У 1988 році Національна адміністрація США з телекомунікацій і інформації опублікувала доповідь «NTIA Telecom 2000 report» [83], у якій підкреслювалося, що телекомунікаційна й інформаційна інфраструктура є життєво важливою для підтримки дієздатності американської і світової економіки.

У 1993 році Альберт Гор, віце-президент США в адміністрації Білла Клінтона, використовував поняття «інформаційна супермагістраль», а наступного року, на конференції Міжнародної спілки зв'язку, говорив вже про Глобальну інформаційну інфраструктуру. Специфікою американського підходу до розуміння завдань і цілей розвитку інформаційного суспільства зрештою можна вважати створення умов для широкого доступу до різноманітної інформації, послуг і форм зайнятості через уже існуючі електронні магістралі, що розвиваються.

Таким чином, у цілому технологічні інновації, пов'язані з реалізацією електронних можливостей засобів мікропроцесорної й обчислювальної техніки і пристроїв передачі інформації, розцінюються як важіль перетворень соціально-економічного й культурного середовища сучасного постіндустріального суспільства. При цьому політики, адміністратори і вчені різних країн, оцінюючи характер і наслідки цих перетворень, вбачають в них дійсну умову виникнення інформаційного суспільства і формулюють нові цілі соціального розвитку суспільної системи.

Разом з тим, є сенс розрізняти умови виникнення й передумо-

ви розвитку інформаційного суспільства. Передумови виникнення інформаційного суспільства є не тільки прямим результатом впровадження інформаційних технологій, але складаються залежно від особливостей регіонального і національного соціально-економічного і культурного розвитку. В основному вони формуються завдяки відносно стійкому існуванню й розвитку особливої структури соціальних цінностей і, отже, існують і розвиваються у сфері соціальної культури і практики. Вони знаходять своє вираження головним чином у зміні характеру й форм інтелектуальної діяльності, зміні соціального типу вченого, розвитку соціальних технологій і активному впровадженні їх у практику ухвалення управлінських рішень.

Один з найавторитетніших дослідників проблем розвитку різних типів цивілізацій англійський історик Арнольд Тойнбі називав цей процес «гуманітарним аспектом промислової системи» і припускав, що між наукою і індустріальною системою існує якась «передвстановлена гармонія»¹. «Якщо ж це так, – констатував вчений, – то не слід дивуватися, що наукове мислення стало організовуватися індустріальним чином. У будь-якому випадку, це цілком правомірно для науки на її ранніх етапах розвитку, оскільки для дискурсивного мислення необхідно спочатку накопичити достатньо емпіричних даних. Проте, той же самий метод останнім часом знайшов розповсюдження в багатьох галузях знання і поза суто науковим середовищем – у мисленні, яке звернене до Життя, а не до неживої природи, і, більше того, навіть у мисленні, яке вивчає різні форми людської діяльності» [60, с. 14-15].

Таким чином, однією з найважливіших передумов розвитку інформаційного суспільства виявляється тісний взаємозв'язок науки, техніки і промислового розвитку. Очевидно, що цей взаємозв'язок

1 Фундаментальна праця А. Тойнбі «Осягнення історії» виходила послідовно у 1934, 1939, 1954 роках ХХ ст. Останні томи побачили світ у 1959 і 1961 рр. відповідно, коли ще тільки формувалися перші уявлення про інформаційне суспільство.

не просто здійснював вплив на динаміку соціального розвитку, а перетворював традиційні інститути, методи і принципи організації інтелектуальної діяльності [73, с. 29] і тим самим змінював пануючі принципи організації мислення. Пошлемося ще раз на А. Тойнбі. Конкретизуючи свою думку про тісний взаємозв'язок індустрії й науки він пише: «Нерідко зустрічаються вчителі історії, які визначають свої семінари як «лабораторії» і, можливо, не усвідомлюючи цього, рішуче обмежують поняття «оригінальне дослідження» відкриттям або верифікацією яких-небудь фактів, раніше не встановлених» [60, с. 15]. Очевидно, що нові соціальні форми інтелектуальної роботи, характерні для періоду панування індустріальної системи, були, зрештою, орієнтовані на «індустріалізацію історичного мислення». Важливо і те, що для самого Тойнбі це є очевидною аберацією (відхиленням від норми), яка приводить до появи і розповсюдження «апатетичної помилки», згідно з якою, з живими істотами вчиняють так, немов вони неживі предмети [60, с. 17]. Очевидно, Тойнбі одним з перших передбачав і оцінив витoki кризи матеріального начала сучасної європейської цивілізації.

У контексті розвитку нових і новітніх форм соціальної практики саме ці процеси формували ціннісні установки й орієнтації (передусім молоді), які зрештою забезпечили зростання знань (нерівномірне, однак, для різних регіонів і країн) і створили стійку потребу в систематичному отриманні інформації про зміни різних сфер життєдіяльності соціуму. До таких ціннісних установок можна віднести [67, 68]:

- орієнтацію культури на сприйняття інноваційної діяльності і її результатів як резерв соціально-економічного і культурного розвитку;
- орієнтацію наукової спільноти на систематичний приріст нових знань і споживання значних обсягів інформації;
- орієнтацію промисловості на активну зміну техніки й технологій, головним чином завдяки систематичному застосуванню у виробництві наукових знань, нових і новітніх технологій;

- орієнтацію торгівлі на забезпечення ринків нових товарів і послуг;
- орієнтацію на самостійний розвиток технологічних інновацій у сфері організації й обробки інформації і знань;
- орієнтацію управлінських і державних структур на засвоєння кібернетичної моделі управління, інформації, що керується принципом єдності й управління;
- орієнтацію філософів і культурологів, соціологів, економістів і політиків, на осмислення процесів інформатизації і ефективну економічну експлуатацію його засобів і результатів, а також на формулювання нових цілей і перспектив розвитку сучасного суспільства.

Другою найважливішою передумовою розвитку інформаційного суспільства є зміна технологічного рівня основних параметрів сучасного способу життя, що знаходить своє вираження у зміні трудового, освітнього, дозвільного й побутового середовища. Цей процес удосконалення технологічного рівня соціального середовища супроводжується формуванням і засвоєнням нових норм повсякденної діяльності, а також змінами у змісті соціальних ролей, мотивацій і стимулів особистісного розвитку.

Отже, становлення й розвиток інформаційного суспільства супроводжується збільшенням темпів соціальної динаміки. Динамічність соціального розвитку досягається головним чином за рахунок підвищення інтенсивності інформаційних обмінів і взаємодій у всіх сферах людської діяльності. Виробництво інформації відособлюється, стаючи самостійною сферою діяльності і, завдяки розвитку електронної техніки, вдосконаленню засобів і якості зв'язку, розвитку телекомунікацій, набуває форм сучасної індустрії. За спостереженнями українських вчених, соціальні й економічні пріоритети все більше й більше зміщуються від власності і капіталів до наукових знань, інформації й форм її накопичення, обробки й використання [18, 23].

Джерелом активних ресурсів розвитку соціальних, економічних

і культурних взаємозв'язків у суспільстві стає освоєння й використання можливостей інформаційно-комунікативних технологій, реально сприяючих окремим людям і суспільству в цілому у використанні наукових знань і ідей. Інформаційно-комунікативні технології, спеціальним призначенням яких є обробка і передача інформації, стають важливим чинником перетворень у різних сферах людської діяльності, імпульсом організації людської життєдіяльності на принципово нових основах. Відповідно, філософський аналіз інформаційного суспільства включає не тільки розгляд передумов, умов і основ його становлення, але й вивчення характеру дії і особливості впливу інформаційно-комунікативних технологій на розвиток системи діяльності сучасного суспільства. Той факт, що інформаційно-комунікативні технології стають провідним засобом організації життєдіяльності людей і функціонування соціальних інститутів суспільства, вказує, перш за все, на розширення прикладних функцій наукового знання. Проте, очевидність і доступність цієї оцінки свідчить, що така точка зору не виходить за рамки розуміння значущості науки і наукового знання для розвитку сучасних форм соціального життя.

Система діяльності індустріального суспільства була структурно орієнтована на розвиток виробничих процесів крупного промислового виробництва, управління власністю і капіталом у його речовинних і нематеріальних формах. Наукова й інженерна діяльність, менеджмент, економічне й соціальне прогнозування, а згодом – моделювання розвитку соціокультурних процесів стали пріоритетними напрямками у розвитку й відтворенні системи діяльності капіталістичного господарства. Саме вони орієнтували і економіку, і управління і в цілому соціальну систему на принципи раціональності й ефективності використання наявних ресурсів розвитку. Разом з тим, досягнення науково-технічної революції ставали не тільки чинником удосконалення виробничих процесів у вигляді засобів механізації трудових операцій і автоматизації окремих видів виробництв, але й засобом перетворення соціокультурного середовища

індустріального суспільства.

Очевидно, найважливішим напрямом в змінах характеру людської діяльності на етапі переходу від індустріальної до постіндустріальної системи став процес її активної технологізації. Створення технології як певного впорядкованого процесу дій, не тільки гарантує наперед задані властивості товарів або послуг, але й забезпечує раціональність самого процесу діяльності. Більше того, принцип технологізації привносить у людську діяльність елементи норм, заборон, правил, стандартів і зразків, які або віддаляються від процесу здійснення діяльності, або стають об'єктом культивування й піддаються подальшому розвитку, що є особливо важливим для моделювання соціокультурних параметрів у розвитку системи діяльності соціуму.

Потреба в технологізації системи діяльності постіндустріальної фази економічного зростання й соціального розвитку виникла не випадково. Система діяльності постіндустріального етапу орієнтована більшою мірою на надання послуг в різних сферах суспільного виробництва і споживання, відтворюючи інший, аніж раніше, тип соціальних і ділових відносин. Об'єктивно особливості нового типу соціальних і ділових відносин, що виникають при орієнтації системи діяльності на надання послуг у різних сферах економіки й управління, складаються на основі відмітних ознак послуги як певної форми економічної дії.

Відзначимо, що виробництво послуг і виробництво товарів мають серйозні соціально й культурно виражені відмінності. На відміну від виробництва товарів, виробництво послуг, по-перше, хоч і має речовинні форми, але, по суті, носить нематеріальний характер, по-друге, обумовлено параметрами часу і характером комунікативної взаємодії виробника і клієнта, по-третє, відрізняється широким діапазоном якостей, похідних від особистісних або психологічних особливостей виробника і вимог клієнта. Перераховані об'єктивні особливості виробництва послуг багато в чому визначають принципи організаційної, психологічної і соціальної трансформації люд-

ської діяльності в умовах постіндустріального розвитку економіки і соціального життя. Перш за все, виявляє себе необхідність знайти нові технічні засоби й нові принципи впорядкованості діяльності для розвитку актуальних процесів виробництва послуг різних типів. Таку потребу задовольняє інтелектуальна технологія, яка й виступає як основа для перетворення організаційної форми різних видів людської діяльності в інформаційному суспільстві. При цьому, саме виникнення інтелектуальної технології є одним з етапів у розширенні технологізації як соціального процесу, що акумулює результати науково-технічної революції.

Слід визнати, що на етапі переходу від постіндустріального до інформаційного суспільства змінюється характер самої технології. Технології інформаційного суспільства є заснованими на дослідницьких принципах, сконцентрованих на пізнанні людини й особливостях її взаємодій з технічними системами. Це істотним чином змінює об'єкти технологізації і докорінним чином перетворює системи індивідуальних і соціальних взаємодій в рамках відносин «людина – природа», «людина – машина», формує нові цілі й засоби людської діяльності.

Конструювання якостей виробів, отже, виступає як дослідницький акт і в цьому своєму якісному визначенні є джерелом технологізації не лише процесів виробництва, але й різних видів людської діяльності. Важливо й те, що конструювання якостей виробів, як дослідницький акт, опосередковано наявними у розпорядженні даними про існуючі соціальні пріоритети, цілями виробників і можливостями споживачів, усвідомленням потреб у розвитку засобів і якостей життєдіяльності. Це інтуїтивно впливає із заданого культурою образу людини як носія різноманітності соціальних і особистісних прагнень.

Основна установка соціального і економічного розвитку формується на основі використання прикладних можливостей наукового знання і накопичення інформації про технологічні можливості різних видів людської діяльності. Посилення соціальних орієнтацій у

розвитку науково-технічного прогресу і стає умовою формування інтелектуальних технологій, застосування яких реально трансформує різні види людської діяльності, змінюючи їх зміст і структуру й відкриваючи перспективи їх реалізації як послуги.

Через це інтелектуальні технології, орієнтуючі професійний досвід у наявних зразках і моделях різних видів людської діяльності, стали альфою й омегою розвитку постіндустріального типу економічного розвитку. На відміну від виробничої, інтелектуальна технологія, якщо розглядати їх функції в контексті філософського аналізу, спрямована на рефлексію знань, умінь, інтелектуального досвіду і навиків у певній сфері діяльності, штучне моделювання яких дозволяє розвивати й оптимізувати наявні системи ділових, політичних, соціальних і культурних зв'язків і комунікацій.

У даному випадку важливо підкреслити, що сталого визначення інтелектуальних технологій немає, що, звичайно, не сприяє усвідомленню місця і ролі їх функціональних властивостей у розвитку різних видів людської діяльності. Проте, загальноновизнано, що вони відносяться до класу сучасних інформаційних технологій, що використовують програмні засоби штучного інтелекту. Таке визнання має місце, очевидно, тому, що використання інтелектуальних технологій як спеціального засобу перетворення, організації і впорядкування різних видів діяльності, має на увазі оптимізацію й індивідуалізацію процесів аналітичного моделювання, проектування й реалізації складних моделей або програм їх розвитку. Іншими словами, інтелектуальні технології правомірно розуміти як форму саморефлексії людської діяльності з подальшим створенням технічних засобів автоматизації й інформатизації її окремих операцій. Не випадково, що визначення, наприклад, нового виду підприємницької діяльності з використанням електронних засобів зв'язку припускають такі формули як «бізнес для бізнесу», що насправді означає можливість створення електронних (або віртуальних) моделей ведення бізнесу, у яких проміжні операції між підприємствами, установами банків, приватними підприємцями тощо здійснюються в

електронній формі (яскравий приклад – електронна система «банк – клієнт»). Не оцінюючи, в даному випадку, цей феномен, відзначимо його як одну з тенденцій у характері впливу інтелектуальних технологій на систему діяльності постіндустріального (інформаційного) суспільства.

Не можна не відзначити, що орієнтації економіки на надання послуг, рівно як і сам факт технологізації діяльності, здійснили серйозний вплив на характер і стиль соціальних і ділових взаємодій. Віднесення принципів технології до ціннісних компонентів людської діяльності формує принципово новий стиль в її організації й управлінні, роблячи акцент на таких чинниках розвитку, як перспективність, можливість перетворень, готовність до інновацій і нововведень, нарешті, реалізує потенціал індивідуалізації рішень досягнувши основних цілей діяльності. Таким чином, в контексті філософського аналізу розуміння технології як організаційної цінності людської діяльності акцентує увагу на її моделюючих значеннях, важливих для формування нових типів соціальних відносин і зв'язків або нових форм здійснення діяльності. Пізнання психологічних чинників розвитку людської діяльності розширює сферу моделюючих значень технології і дозволяє технологізувати ті види діяльності, які раніше не були доступні для її впливу. Розповсюдження таких стратегій перетворення людської діяльності, як «технологія управління», «технологія спілкування», «соціальна технологія», «нові технології освіти» дозволяє вважати, що об'єктом технологізації можуть стати самі різні сфери людської діяльності, зокрема комерційна діяльність, освіта, медицина, туризм, а також різні зрізи й форми міжособистісних комунікацій.

За останні роки основним напрямком у розвитку науково-технічної революції стали досягнення у розвитку засобів комунікації й організації масових потоків інформації. Поштова служба, телефон і засоби масової інформації формують у даний час свою нову зовнішність за рахунок використання засобів телекомунікацій і мережі Інтернет.

Формування основ інформаційного суспільства супроводжується розширенням ринку інформаційних послуг. Розвиток останнього є найбільш важливим і відповідальним моментом для адаптації соціальної системи до нових форм життєдіяльності в інформаційному суспільстві і формування в ньому соціокультурних принципів взаємозв'язку між державою і суспільством. Його актуальні умови функціонування, а також прийняті за узгодженням з суспільством норми розвитку інформаційної діяльності, зумовлюють становлення громадянського суспільства в рамках держави з її правовими й законодавчими актами, розвитком політичного життя, культурною традицією, активами історичної і формами соціальної пам'яті.

Ринок інформаційних послуг формується двояко: як за рахунок виникнення і розвитку потреб держави, корпоративних структур, окремих осіб і організацій, усвідомлено виступаючих в ролі клієнтів, у нових типах і видах інформаційних послуг, так і за рахунок розвитку специфічних видів інформаційної виробничо-комерційної діяльності, що мають самостійне соціальне значення, – реклами, «public relations», маркетингу й формування політики цін. Тим самим система діяльності інформаційного суспільства розвивається за рахунок професіоналізації, поглиблення спеціалізації й виявлення соціально і культурно значущих напрямів розвитку інформаційної діяльності, розширення сфер застосування її результатів, що істотним чином перетворює характер, форми і типи соціокультурних взаємодій у суспільстві. Є всі підстави вважати, що цей аспект розвитку системи діяльності є однією з актуальних форм розвитку інформаційного суспільства, в якому придбання і доступність основних засобів життєдіяльності, соціальний статус, рівень освіти і доходів залежать від якості й надійності інформаційно-комунікативних взаємодій, в які включена людина в процесі здійснення своєї діяльності.

З іншого боку, звертає на себе увагу той факт, що розвиток потреб держави в застосуванні інтелектуальних технологій і використанні результатів інформаційної діяльності в системі державного і

територіального управління опосередкований іншими чинниками, зокрема прагненнями до збереження належного рівня інформаційної безпеки і збереження цілісності держави, зниження технологічної залежності, підтримки адекватного стану системи обліку і розповсюдження науково-технічної інформації, формування піар-супроводів зовнішньополітичного і внутрішньополітичного курсу тощо [16, 20, 21, 25]. Різноманітність, соціокультурних сенсів розвитку суспільного й державного життя, функціональна специфікація інформаційних потреб держави, а також застосування інтелектуальних технологій відповідного профілю в практиці роботи органів державного управління змінює характер організаційної культури їх діяльності і активно впливає на формування політики розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки.

Технічне і програмне забезпечення баз знань нового покоління дозволяє накопичувати відомості про закономірності, які відображають існуючий рівень розвитку об'єкта управління, а також теоретично виводити нові факти або прогнозувати його потенційно можливі стани. Такі прилади зараз мають величезний попит у всьому світі. Розробники нової продукції у сфері наукового приладобудування чітко усвідомлюють перспективність своєї діяльності, оскільки передбачають, що бази знань можуть істотним чином розширити сферу застосування інформаційних технологій, що закладає створення нових приладів, перспективних для ринку наукоємних технологій. У зв'язку з цим, найважливішим чинником, що здійснює вплив на характер, ефективність і організованість людської діяльності в умовах інформаційного суспільства, виявляється ступінь і форми її комерціалізації. Розробка фінансових технологій, їх організаційна і соціальна доступність стає умовою нормального функціонування всіх підсистем соціуму. Відзначимо тут, що і сама фінансова діяльність зазнає істотних змін у зв'язку з розвитком і розповсюдженням інформаційних технологій і нових засобів зв'язку.

Розповсюдження автоматизованих засобів виробництва, обробки й передачі інформації, зокрема, комп'ютерів і їх технічного

й програмного забезпечення, породило цілий спектр спеціально орієнтованих автоматизованих послуг з обробки і використання інформації і засобів комунікації, що визначають форми перетворення соціального і економічного середовища з метою створення умов для формування інформаційного суспільства. Соціальна роль комп'ютера визначається можливостями його технічного і програмного забезпечення, заснованими на розвитку швидкості і зручностях у процесах обробки інформації, можливістю безпосередньої міжособистісної комунікативної взаємодії незалежно від відстані, інтелектуальної доступності інтерфейсного середовища, що забезпечує діалог користувача й машини.

Програмні засоби, що розробляються, як правило, направлені на підтримку і полегшення найбільш трудомістких фрагментів управлінської, аналітичної, наукової роботи, що вимагає заощадження часу на пошук і обробку інформації, формування значних за своїми обсягами архівів документів, збереження яких у традиційному вигляді часто є перешкодою для їх активного використання в роботі. У даний час розроблені надійні довідково-енциклопедичні й пошукові системи типу «Yandex» чи «Google», які покликані стати помічником і зручним інструментом пошуку інформації. Відрізняються своїми евристичними функціями і спеціалізовані технології для інформаційно-аналітичних служб.

Очевидно, що функції комп'ютера і його програмних засобів вимагають від людини підвищення «порогу чутливості» до інформації, знань, рівня і змісту освіти, необхідності постійного оновлення знань. Крім того, вони об'єктивно створюють умови для конкретизації соціальних сенсів інформаційної діяльності, а також зумовлюють її ефективність у різних сферах людської діяльності, створюючи для них нові соціокультурні можливості і горизонти розвитку. Іншими словами, функції і можливості комп'ютера опосередковують процеси активної соціалізації інформаційної діяльності, включають її в середовище безпосередньої життєдіяльності і багато в чому змінюють спосіб життя сучасної людини.

У практиці управління використання комп'ютера і програмного забезпечення, а також розширення сфер застосування нових інтелектуальних технологій, набуває в даний час ролі основного засобу, що забезпечує керування і функціонування основних підсистем розвитку суспільства, а також надійність взаємодії їх окремих підрозділів і організацій. Особливості комп'ютерних технологій припускають можливість створення інформаційних просторів регіонів, галузей економіки, сфери освіти і т.д., як віртуального аналога соціального і інтелектуального середовища їх розвитку. Інформаційний простір є особливим середовищем людської діяльності, де основним інструментом, засобом, ресурсом і джерелом розвитку діяльності стають комп'ютер як пристрій обробки інформації, рівень розвитку навиків використання програмного забезпечення, знання спеціальних мов програмного забезпечення, порядку доступу до інформаційних ресурсів тощо.

В даний час основною складністю організації інформаційного простору в рамках окремих структур і підсистем суспільного розвитку залишається проблема забезпечення його функціональної єдності. За свідченням фахівців, активні і зацікавлені користувачі стикаються з ситуацією роздробленості і фрагментарності наявних інформаційних ресурсів, орієнтацією баз даних на вирішення вузькопрофесійних задач свого розробника або власника. За свідченнями деяких дослідників, результати таких принципів організації інформаційного простору є невтішними. «Величезні інформаційні ресурси, накопичені в суспільстві, – зазначає В.Шварцберг, – практично не використовуються. Вони або недоступні тим, кому вони гостро потрібні, або відсутня інформація про їх наявність. Але і це ще не все. Навіть якщо виникає ситуація, при якій всі необхідні відомості можна зібрати, скориставшись вмістом декількох баз даних, інформаційні «фрагменти» виявляються несумісними і, тим більше, не допускають сумісної обробки» [73, с. 82-83].

Напрями оптимізації використання наявних інформаційних ресурсів засновані на пропозиціях з розробки моделі єдиного інфор-

маційного простору при дотриманні наступних умов [6, 36, 44]:

- домовленості про принципи доступу до інформаційних ресурсів;
- відомості структури основних інформаційних масивів; розробки технології швидкої конвертації фрагментів інформаційних масивів, потрібних для вирішення конкретних завдань і їх перенесення в єдине сховище;
- домовленості про формування єдиного сховища інформації;
- виборі принципів організації єдиного сховища (тимчасове або постійне сховище, сховище, засноване на віртуальній основі тощо).

Звертає на себе увагу той факт, що комп'ютерні технології, як різновид інтелектуальних технологій інформаційного суспільства, мають цілу низку особливостей. По-перше, комп'ютерні технології мають структурний характер, явно виражений і в будові самого комп'ютера, що складається з технічного і програмного забезпечення, і в початкових принципах його працездатності. Умови працездатності комп'ютера засновані на принципі сумісності як окремих вузлів технічного забезпечення між собою, так і сумісності технічного і програмного забезпечення в цілому. Разом з тим, соціального і філософського сенсу набуває не сама по собі комп'ютерна техніка і технічно виражені в ній функції інтелекту, а ті можливості і задуми людини, які вона потенційно може реалізувати, працюючи з інтелектуальними функціями комп'ютера і його технологічними можливостями. Не випадково, тому, що на ринку праці в даний час утворюється вільна ніша саме для тих, хто досконало володіє навиками роботи з функціями комп'ютера, що виражено терміном «інтернет-діяльність», а також формується ціла низка принципово нового виду зайнятості, наприклад, «системний адміністратор», т.д.

По-друге, до особливостей комп'ютерних технологій, якщо оцінювати їх в контексті філософського аналізу, слід віднести їх допоміжний характер, що надає потенціалу людини і її цілям, намірам і задумам творчого характеру. Вказівка на допоміжний характер

комп'ютерних технологій, проте, не зменшує їх дійсних соціотехнічних можливостей, спрямованих на перетворення характеру людської діяльності. Трудова діяльність людини набуває якісно іншої форми і змісту при поєднанні з технічними можливостями і інтелектуальними функціями комп'ютерних технологій. За оцінками вчених, «... праця індивідуалізується і з досягненням певного рівня інформаційної складності її зміст втрачає алгоритмічний характер. У міру того, як це відбувається, ринок праці пропонує вже не безособову однотипну «виробничу послугу», а послуги особистості, що володіє в необхідному професійному діапазоні відносно рідкісними, а іноді й унікальними якостями» [42 с. 119].

Нарешті, по-третє, слід звернути увагу на те, що комп'ютерні технології супроводжуються технічно припустимим і логічно організованим феноменом віртуальної реальності, різноманітність форм і змісту якої впливає на характер інформаційного обміну і принципи організації масових і приватних комунікацій, а також на стани і образи індивідуальної свідомості і психіки (у тому числі й граничні). Тим самим, технічні засоби й інформаційні прийоми організації віртуальної реальності виявляються здатними кардинально змінити характер і сенси життєдіяльності як окремої людини, так і соціуму в цілому.

На підставі всього вищевикладеного можна стверджувати, що комп'ютерні технології мають яскраво виражений соціотехнічний характер, що має різні, у тому числі й неоднозначні, наслідки. Проте, усвідомлення й оцінка соціальних меж комп'ютеризації, а також соціокультурні пріоритети політики інформатизації дозволяють актуалізувати саме ті аспекти комп'ютерних технологій, які звернені до розвитку людської життєдіяльності. В усякому разі, засоби філософського аналізу дозволяють стверджувати, що грамотне використання комп'ютерних технологій приводить до того, що людська діяльність в різних галузях виробництва, науки, мистецтва, освіти, торгівлі, сфери обслуговування здатна набути власне якостей і сенсів вільної індивідуалізованої праці. З цієї точки зору очевидно, що

однією з основних тенденцій розвитку діяльності в інформаційно-му суспільстві стає підприємництво як така формоутворююча ознака в характері людської діяльності, яка змінює її масштаби, прагне до подолання і зняття часових і просторових меж, а також перетворює її традиційні соціально і психологічно значущі характеристики.

Можна виділити й деякі субстанційні характеристики інформаційного суспільства, які стали наслідком всеосяжної інформаційної діяльності:

- поява нового цивілізаційного устрою;
- радикальна зміна існуючої інфраструктури суспільства;
- зміна характеру людської праці;
- поява нового символічного середовища;
- створення нового супертексту культури, що стала домінуютьою свідомості сучасної людини;
- виникнення нової тотальної реальності наших днів, що привела до антропологічних змін людини.

Отже, можна стверджувати, що соціокультурний простір інформаційного суспільства – це розповсюдження і впливи культурних досягнень інформаційного соціуму. Як зазначає Т. Лугуценко, специфічні риси цього феномена виражені в наступному [45, с. 401-402]:

- образний, демасифікований, віртуальний характер сучасної культури, оскільки основним об'єктом людської діяльності стала інформація. Атрибутами сучасного культурного простору стали віртуальний світ, бліп-культура²;
- на зміну інтерперсональній комунікації приходить комунікація масова, здійснювана за рахунок ЗМІ. З одного боку, глобалізація інформаційного ринку приводить до уніфікації масової інформації, з іншого – підвищується можливість диверсифікації інформаційних послуг з регіональних або змістовних ознак;
- у зв'язку з активним впровадженням у соціальну реальність мережі Інтернет, акцентується проблема взаємин «людина –

2 Бліп – це одиничний спалах відображення дійсності у свідомості людини.

мережа», «індивідуальне – загальне»;

- витвори сучасного мистецтва виконані в основному на перетині «мистецтво – технологія», що свідчить про позитивний вплив процесу інформатизації на культуру. Постмодерне мистецтво продовжує вслід за модернізмом вести пошук нових смислових і образних просторів, відповідним запитам сучасного соціуму;
- центр соціокультурної динаміки поступово все більше переміщується до культури технологічної. Головним джерелом новацій в культурному житті інформаційного суспільства служить саме технологічна інформація.

Усі ці феномени носять глобальний характер. Звичайно, було б передчасно говорити, що з'явився новий тип людини – *Homo informaticus* разом з *Homo sapiens*, *Homo faber*, *Homo religios*. Проте, антропологічні трансформації людини, які відбулися через те, що інформаційна картина світу стала визначальною формою світобачення сучасності, говорить про те, що ми маємо справу зі складним і багатовимірним явищем, що вимагає для свого адекватного розуміння, перш за все, філософського аналізу [17, с. 13-21].

Фундаментальна реальність інформаційного суспільства й інформаційної культури робить правомірним визначати свідомість сучасної людини в категорії інформаційної картини світу, яка є такою ж всеохопною й глобальною, як і релігійна, мовна та інші картини світу, властиві виключно людському світосприйняттю.

Таким чином, у сучасному світі сфера інформаційних технологій гармонійно поєднує телекомунікаційні й інформаційні послуги, виробництво засобів інформаційних технологій і телекомунікацій, програмних засобів, електронних інформаційних ресурсів, що робить її чимось більшим, аніж просто однією з інфраструктур і галузей економіки. У сучасних умовах вона має розглядатись як системний, потужний чинник як політичної й суспільно-економічної модернізації, так і соціогуманітарного розвитку країни, створення конкурентоспроможної економіки, забезпечення оптимальних

умов людського розвитку, запровадження ефективних демократичних процедур. Разом з тим, бурхливий розвиток і розповсюдження інформаційних технологій спричиняє й значні ризики, пов'язані передусім з інформаційною безпекою держави, а також з інформаційно-психологічною безпекою суспільства та громадян [29, с. 6].

Для становлення інформаційного суспільства необхідною є єдність інформації й культури, оскільки наявність культурної свідомості є обов'язковою умовою розвитку світу, суспільства, індивіда. Глобальна інформатизація ще більше загострила існуючу розірваність, роз'єднаність культурної свідомості на дві культури – світ гуманітарний і світ точних наук і техніки. Як справедливо вважає Г. Камаралі, мета подолання даного протистояння двох культур поміщена в одвічному прагненні людства до єдності світобачення, гармонійного розвитку особистості [73, с. 401]. Звідси виникає завдання досягнення рівноваги, гармонії у процесах гуманізації інформаційних технологій і формування інформаційного суспільства.

РОЗДІЛ 2

БІНАРНІСТЬ «ІНФОРМАЦІЯ-ЗНАННЯ» У НОВІТНІХ І ПЕРСПЕКТИВНИХ СТАДІЯХ АНТРОПОСОЦІОГЕНЕЗУ

2.1. Суспільство знання як інноваційна модель інформаційного суспільства

Необхідність нової концептуалізації специфіки сучасного суспільства, визначення векторів соціальних змін і місця в них особистості викликана пошуком можливостей відповісти на нові глобальні виклики. Мислителі кінця ХХ ст. дійшли висновку, що глибинною трансформацією, що відбувається на наших очах, є становлення сучасного суспільства як суспільства знання. Про прихід *knowledge economy* і *knowledge society* пишуть в англомовних виданнях; про рух до *Wissengesellschaft* – в німецькомовних; франкомовні автори критично обговорюють концепт *capitalisme cognitif*. Соціальна думка «відкрила» перспективу входження в суспільство знання. Проте місце останнього в історичній стадіальності мислиться різними авторами по-різному.

Усвідомлення нетотожності знання й інформації, історичності інформації по відношенню до знання, переорієнтація з інформації на знання були викликані неоднозначністю глобальних інформаційно-комунікативних процесів, наслідками яких, разом з безумовним техніко-технологічним і економічним зростанням і споживчим благополуччям, стали нові форми інформаційної залежності, несвободи, когнітивної нерівності. Суспільства опинилися захоплені процесами «гіперіндустріалізації», інформаційні процеси – відносинами симулякризації, маніпулювання, тоталізуючого комерційного обмі-

ну, в результаті чого актуалізувалися серйозні загрози об'єктивному знанню, глибині й різноманітності «когнітивних культур». Інформація – інструмент знання, сама по собі вона знанням не є; проте спотворено сприйнята, така, що невірно тлумачиться «вразливими верствами населення», вона стає «набором незрозумілих відомостей», джерелом нових форм соціального відчуження.

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя істотно підвищило залежність суспільства, кожного конкретного індивіда від надійності функціонування інформаційної інфраструктури, достовірності використовуваної інформації, її захищеності від несанкціонованої модифікації, а також протиправного доступу до неї. Сучасна людина, її повсякденне життя стали усе більш залежними від масової комунікації. Інформаційні технології як реальний соціальний ресурс адаптації людини до життя стали активно використовувати для маніпулювання свідомістю. Набули поширення методи інформаційного управління людьми. При цьому, як зазначає О.Дубас, у постійному припливі інформації для втілення таких цілей, як орієнтування в сучасній ситуації й соціальному середовищі, розвиток загального кругозору та вирішення повсякденних практичних проблем реалізуються на 70% за рахунок спеціалізованої інформації, одержуваної з засобів масової комунікації (ЗМК). ЗМК створили в суспільстві своєрідну «другу», «суб'єктивну реальність» [29]. Відбувається формування «підпорядкованості» свідомості ідеям, які пропагуються засобами масової комунікації, що робить людину відкритою й беззахисною перед маніпулятивними технологіями. Таким чином, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій несе з собою не тільки нові можливості, але й цілу низку загроз, здатних дестабілізувати життя людей.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій створив для суспільства принципово нові можливості вирішення накопичених соціальних і економічних проблем. У той же час, такий розвиток став причиною й нових інформаційних загроз, здатних дестабілізу-

вати суспільство. Як зазначає О. Дубас, такими загрозами є [30]:

- цифровий розрив на національному й глобальному рівнях, що поглиблює соціальну нерівність;
- загроза маніпулювання суспільною думкою, політичними установками й орієнтаціями різних соціальних груп за допомогою електронних ЗМІ й тотального контролю над громадянами;
- інформаційна безпека особистості й держави;
- використання Інтернету терористичними організаціями й ін.;
- можливість безконтрольного збору й нагромадження інформації про користувачів, відстеження їх «неблагонадійної», з точки зору державних структур, діяльності.

Нову ситуацію зростання обсягів і швидкостей трансльованої інформації за відсутності можливостей її повноцінної рецепції й декодування осмислив І.Валлерстайн. За Валлерстайном, якість знань у сучасному суспільстві істотно погіршилася, а інформація перетворилася на «ексформацію» [9, с. 139]. Термін «ексформація» є опозицією терміну «інформація» і означає неминучу надмірність повідомлення, визначувану способом його передачі, цілями продуцента інформації, когнітивним контекстом, тобто тим, що не входить безпосередньо у повідомлення. Домінування «ексформації» створює семантичний хаос внаслідок великої кількості сенсів, які не розшифровуються споживачем. Глобальна доступність інформації, Інтернет, світові інформаційні програми звузили світовий простір, з'явилися засобом об'єднання різних темпоральних, когнітивних та інших складових, але об'єднання створило ситуацію «нерозшифрованих сенсів», зручну для здійснення маніпуляцій. Зі збільшенням кількості інформації відбувається зменшення, деградація сенсу; апелюючи до бажань і чуттєвих імпульсів, власники інформації грають сенсами, перекручують факти, підміняють реальності, породжують ситуацію нісенітниці; населення перетворюється на суспільство «нічогонезнайок» (І. Валлерстайн).

На сьогоднішній день уже цілком усвідомлена необхідність ко-

ригування концепції інформаційного суспільства, в рамках якої знання й інформація часто трактувалися як синоніми. Суспільство виявило потребу створення іншого місця існування, стимулюючого виробництво й розповсюдження знання, пошуку нових правил і етичних норм, вибудовування нового дисциплінуючого контексту, здатного подолати суперечності й розриви, що дали про себе знати в інформаційному суспільстві.

Прояснення особливої ролі знання, передусім, об'єктивного, науково-теоретичного, було обумовлено свого роду ностальгією європейського суспільства за цінностями епохи Просвітництва. Сучасне західне суспільство уподібнилося епосі Відродження, коли населення випробувало такі ж сильні інформаційні потрясіння (релігійні війни, Великі географічні відкриття, винахід друкарського верстата й виникнення книгодрукування), наслідками яких стали світоглядна і моральна кризи. Епоха Просвітництва сформулювала соціально-етичні норми і створила суспільні цінності Нового часу. Одним з найважливіших завдань суспільства знання, що формується, було проголошене перетворення інформації в знання, при цьому на лідируюче місце вийшли науково-теоретичне знання і цінність науки.

У сучасній філософії проблема диференціації інформації і знання є широко і активно обговорюваною. До аналізу проблематики знання сьогодні привернуті фахівці багатьох нефілософських галузей, для яких проблематика знання є новою.

Так, в сучасній теорії управління знання – це специфічний економічний ресурс, що породжує проблему вимірювань своєї ринкової вартості. Знання в категоріальному апараті теорії управління не виділене з різноманіття невидимих активів, до яких відносять: вкладення в людський капітал, торгову марку, інтелектуальну власність, кваліфікацію персоналу, корпоративну культуру тощо – управління невидимими активами іменують «управління знаннями» [37, 46, 93]. Не заперечуючи проти професійної термінології, І.Алексеева застерігає проти «ринкового фундаменталізму» у відношенні до знання, коли і за межами економічних контекстів цінність знання

помилково розуміється як його ринкова вартість [3].

Сучасні аналітики схиляються до думки, згідно з якою саме виробництво й використання знання стають у центрі аналізу питань, пов'язаних з функціонуванням і розвитком соціальних систем. Як вказує С. Попова, сьогодні загально визнано, що знання перетворилося на предмет колосальних економічних, політичних і культурних інтересів настільки, що може служити для визначення якісного стану суспільства, контури якого лише починають перед нами вимальовуватися [74, с. 47]. Знання кваліфікується фахівцями як «ген» суспільства знання, яке формується, як «вісь» постіндустріалізму тощо.

Знання – традиційний предмет філософської епістемології, де затвердилася ідея подвійного існування знання: як необхідного елемента всіх соціальних практик і як знакова система. Знання у формі соціальної практики – це первинне знання. Завдяки пізнанню констант свого оточення людиною створюється штучне місце існування. За параметром урахування законів оточення «досвідне знання» і заснована на ньому поведінка, як відзначав М. Петров, не дозволяє функціонально розрізнити людину, тварину, автомат, і саме на такому нерозрізненні будується техносфера з властивими їй субституціями переведених в репродукцію (повтор) функцій людини. У біології, кібернетиці, історії, як відомо, використовується запозичений з психології термін пам'ять, як здатність живих і кібернетичних систем активувати типові ситуації минулого досвіду для вирішення тих, що знов виникають, але схожих з минулими питань [71, с. 31-33]. Навик переводить знання у сферу підсвідомих автоматизмів, спираючись на згадування як на здатність типово реагувати в типових ситуаціях. Деяка частина людських навиків зберігається в незалежній від цих навиків знаковій формі, що є властивим тільки людині.

Знання у знаковій формі, у свою чергу, використовується соціумом для цілей комунікації всередині покоління, для зберігання й міжпоколінної трансляції знання і для засвоєння соціальним цілим нового у процесі переходу нового в наявне [71, с. 30-33]. Знання у

знаковій формі – це результат спеціалізованого пізнання дійсності, цілеспрямоване ідеальне відображення властивостей об'єкта у свідомості, виражене в поняттях певної мовної системи.

У епоху високої класики античної філософії Сократ, Платон, Аристотель вперше поставили питання про специфіку знання і його відмінність від професійних знань-умінь, вплетених у практичні навички. Перший підсумок цих роздумів затвердив протилежність знання думці, а також загального знання («знання що») – знанню, вплетеному в практичний навик («знанню як») і уявлення про переваги теоретичного знання над практичним. Почав складатися новий ідеал освіченості громадян античного полісу, в якому загальний інтерес, або інтерес соціального цілого, загальний суспільний навик, – затмарив переваги оволодіння приватними ремеслами. У Аристотеля ми знаходимо соціальне розрізнення теоретичної освіченості й спеціальної підготовки: філософ вважав, що якщо людина загальним чином освічена судить про будь-які речі, а «знаючий як» – досвідчений тільки в своєму ремеслі, то переважно бути загальним чином освіченим, аніж таким, що «знає як».

У даний період розвитку старогрецької філософії поняття знання представлено двома лініями (умовно – платонівською й аристотелівською). Сократ, потім – Платон і платоніки вважали єдиною функцією знання самопізнання, самозростання людини за допомогою оволодіння нею знаннями. Опоненти Сократа – софісти вперше випробували прагматично спрямовану версію знання, вбачаючи мету знання у досягненні людиною успіху за допомогою забезпеченої знанням діяльності (головним чином, мовних практик, використовуваних у політиці). Аристотель, який створив перипатетичну школу, привертав учнів до досліджень проблем реальної політики, для чого, зокрема, була складена капітальна праця, що містить опис ста п'ятдесяти восьми варіантів державного устрою. Користувачами сільськогосподарських і ремісничих технологій античного суспільства були раби, тому практичні навички не могли стати предметом дослідницького інтересу. Уміння й навички, відтворні рабом, не

розглядалися як діяльнісна форма знання, а сприймалися як царина конкретних маніпулятивних тілесних умінь, результат накопиченого індивідом досвіду; як здатність, що транслюється іншими через показ, а не через слово.

Старогрецька пайдейя була направлена не на передачу практичних навиків, а на досягнення загального для всіх громадян ідеалу досконалості – калокагатії. Ідеал калокагатії був складений з характеристик, що приписуються вільному громадянину, і протиставив апайдевії, тобто соціальній обмеженості, неутцтву [34, с. 162]. Процес освіти був осмислений не як наповнення відомостями наївної, непідготовленої душі і не як створення у індивіда деякого спеціального «ручного» уміння, а як перетворення його душі в цілому.

Позначена проблематика мала місце у наукових дискусіях практично у всі епохи розвитку філософської культури. В результаті сформувалася певна парадигма, яка й зумовлює сучасне розуміння знання і його місця та ролі у розвитку інформаційного суспільства.

Знання фундаментальне і прикладне володіє різними принципами доступності. Будучи загальнодоступним, воно чинить спротив своєму перетворенню у приватну власність, а також у «секрет», у «таємницю». Загальнодоступність парадоксальним чином тільки підвищує його значення [7, с. 124]. У соціальному контексті знання може виступати як предмет споживання, але в цій іпостасі воно є дуже специфічним. Знання не зменшується, будучи розділеним між багатьма користувачами.

Знання створює підстави для прогностичної діяльності, зокрема, для точного й довготривалого планування. На відміну від інформації, знання «дозволяє робити прогнози, виявляти причинні зв'язки або ухвалювати рішення щодо подальших дій» [74, с. 52]. Сучасному суспільству іманентно нарощування знання, що приводить до необхідності в ще більшому знанні.

Знання служить підставою для конкретної соціальної дії, будучи при цьому універсальним. Широко відомим і знаним є афоризм Ф. Бекона: «*scientia est potentia*», який прийнято переводити як:

«знання – сила». Термін «потенція» характеризує силу знання, його можливість змінювати фрагменти дійсності. Знання актуалізується, коли люди вдаються до перевірки нових гіпотез, що відкидають минулі знанняві стереотипи. Така актуалізація є можливою також при інших формах відрегульованої й контрольованої соціальної поведінки. Науковий дискурс не може запропонувати для практичного використання завершене, безумовно достовірне знання, він залишає за собою момент свободи, всередині якого може «добирати» ступінь істинності, ніколи не доходячи до абсолютної істини. У суспільстві знання відбувається постійне відтворення дефіциту знання, тому масштабні зміни вимагають все більших обсягів знань.

Момент усвідомлення різнотипності фундаментального й прикладного знання, розколу, що відбувся у науковому світі, виявився надзвичайно важливим для формування розуміння соціальної природи знання як наочної основи концепції суспільства знання. Один з основоположників концепції суспільства знання П. Дракер звернув увагу на те, що епохальна подія перетворення капіталізму в цілісну соціальну систему супроводжувалася радикальними змінами концепції знання. Раптово зі сфери свідомості, співвіднесеної зі сферою буття, знання перетворилося на діяльнісний ресурс, споживчу послугу, суспільний товар, більше того – у визначальний чинник виробництва, при цьому на задній план відсунулися капітал і робоча сила [28, с. 67-100]. Це дозволило Дракеру вести мову про створення нової економічної системи на основі знання.

Відомо, що Дракер уникав так званих «простих пояснень» і не вважав, що який-небудь єдиний чинник може стати вирішальним для виникнення суспільних систем. За Дракером, історичні події відбуваються в результаті кумулятивної дії низки незалежних один від одного обставин і процесів. У той же час він вважав, що все ж таки є один найважливіший елемент, без якого такі загальновідомі явища, як капіталізм і технічний прогрес, не могли б перетворитися на соціальну пандемію всесвітнього масштабу. Цим елементом ста-

ла радикальна зміна значення знання, яке відбулося в Європі близько або відразу після 1700 року [28, с. 67-100]. З цієї миті формується поняття технології як знання особливого роду: до складу терміну входять: *techne* (секрети ремесла) і - логії (за Дракером – організованому, систематизованому, цілеспрямованому знанню).

Дракер дійшов висновку, що всі суспільні трансформації капіталізму XIX-XX ст. відбувалися під впливом зміни функцій знання. Перший етап використовував знання для розробки знарядь праці, виробничих технологій і видів готової продукції, що позначило початок промислової революції, привело до виникнення класових антагонізмів та ідеології комунізму. Протягом другого етапу (1880-1945 рр.) виникло знання про трудову діяльність людини, результатом його застосування стала революція у продуктивності праці, що порівняла доходи пролетаря з доходами середнього буржуа і що позбавляла сенсу класову боротьбу. Третій етап характеризується «застосуванням знання до сфери знання», що, за Дракером, запустило революцію у сфері управління. Знання швидко перетворюється на визначальний чинник виробництва, відсовуючи на задній план і капітал, і робочу силу. Дракер вважає, що нинішнє суспільство ще передчасно розглядати як «суспільство знання»; зараз ми можемо вести мову лише про створення економічної системи на основі знання. Таким чином, був зроблений висновок про нові функції знання, що зростається з технологіями і змінює свою соціальну природу.

У науковій літературі часом ототожнюються інформація і знання, або під інформацією розуміється один з різновидів знання. Існують контексти, коли відмінності знання й інформації дійсно виявляються неістотними. Але вони стають значущими при обговоренні проблем виробництва й утилізації знання, а також передумов суспільства знання.

Низка мислителів актуалізують ідею технології як ключову проблему «регулятивного світу» (соціальності), засновану на знаннях. Будемо солідарні з авторами, які вважають, що відмінність між ін-

формацією й знанням носить функціональний характер. Так, знання є ідеальною формою уявлення інформації в людській діяльності. Розуміння здійснюється на рівні знання, але не інформації; оволодіння індивідом знанням знімає відносини відчуження.

Дану проблему розглядає А.Ракітов, справедливо відзначаючи, що інформація сама по собі не дає підстав для соціальних дій, не володіє регулятивним сенсом. Для того, щоб деяка одиниця інформації стала формою знання, необхідно, щоб на підставі змісту цього повідомлення було можливо проводити деякі системно зв'язані операції, що володіють характеристиками цілераціональної діяльності. Одиниці інформації самі по собі не стимулюють людських рішень і діяльності. Даний критерій змістовних відмінностей між знанням та інформацією, згідно з Ракітовим, є умовним і відносним. Одиниця знання, навпаки, може бути перетворена на змістовне знання, що мотивує людину до дій, оскільки на основі знань можливо сформулювати послідовність правил, матрицю, що обґрунтовує деяку системну соціальну практику. Цю послідовність правил Ракітов називає регулятивною системою, що забезпечує процес переходу від знання до дії. Звичну бінарну опозицію «знання – діяльність» пропонується замінити тернарною структурою «знання – правила – діяльність» [76, с. 84-85]. Регулятивні системи не виникають автоматично, але будуються на творчих зусиллях індивідів і соціальних груп, що ніколи не припиняються. Світ знань не є гомогенним; науковий компонент у ньому постійно зростає, але в процесах життєдіяльності, в повсякденних практиках наукові знання не домінують, а інформаційно-комунікативні технології використовуються для передачі побутової, релігійної, економічної та іншої інформації.

Термін знання у новому соціальному контексті вимагає нової інтерпретації. На рівні буденної свідомості продовжує залишатися достатнім наївне визначення знання як правильного бачення світу, як дійсного знання. Стає актуальною недооцінений раніше взаємозв'язок знання й незнання. Наука не тільки створює знання, але одночасно проблематизує відсутність знання – брак знання стає джерелом

соціальних суперечностей. Соціальні структури і процеси орієнтовані на трансформацію знання в дію. Багато метасоціальних зв'язків виявляються розірваними й інформаційне суспільство стикається з дефіцитом несоцієтальних трансцендентальних орієнтирів.

Другий напрям актуалізації знання у наш час – це підвищення цінності неформалізованого, непрофесійного, особового знання (не тільки в науці). Як справедливо вважає Андре Горц, інформатизація підвищила в ціні непіддатливе формалізації знання, засноване на персональному досвіді (що включає кмітливість, здатність до переорієнтації, самоорганізації, комунікації тощо) [14]. Способи вкладання індивідом знання цього типу у свою працю наперед не визначені, і Горц говорить про самовіддачу й мотивацію. Праця в «економіці знань» не піддається вимірюванню в одиницях часу: не згааний на роботу час, а мотивація і особове знання працівника стають найважливішими чинниками створення вартості. Очевидно, що хоча особові знання належать стихії повсякденності, вони вже стали предметом наукової рефлексії.

Як відомо, поняття «особового знання» було проаналізоване стосовно науки англійським фізиком, хіміком і філософом Майклом Полані, який переглянув пріоритет деперсоніфікованого наукового знання, що задовольняє критерію об'єктивності, на користь стихії персонального знання [73]. Висунутий ним термін «особове знання» сприймався свого часу його сучасниками як виклик. Полані намірився всебічно врахувати той факт, що самі акти пізнання здійснюються особою і носять глибоко особовий характер. Когнітивний процес є невіддільним від способів трансляції знань і процесів соціалізації, тому професія вченого передається у безпосередньому спілкуванні. Люди науки є невіддільними від проведеного ними наукового результату. Представлений в наукових текстах зміст складає явне наукове знання, що завжди знаходиться у фокусі свідомості. Але на периферії свідомості перебуває так зване неявне знання, як фон, що постійно супроводжує пізнавальний процес, поміщає його у свої рамки. Полані порівнює неявне знання з «краєвим пізнанням від-

чуттів» з інструментом, що знаходиться в руці, яким забезпечується практична дія, але який завжди знаходиться в зоровій «сліпій плямі». Поняття особового знання сьогодні широко використовується в теорії управління, де протиставляється спеціальному знанню.

Проведений аналіз дозволяє зробити наступні попередні зауваження. Когнітивним фундаментом будь-якої соціальності є знання. Знання не є ідентичним інформації, остання є інструментом знання. У передумовах суспільства знання – нова система знань про природу, достовірність яких доводили / спростовували експериментально, завдяки чому конституювалося корисне знання виробничих технологій, сполучене з «повчальним знанням» академічних (університетських) практик. Другий напрям актуалізації цінності знання при переході до суспільства знання – визнання соціальної значущості неформалізованого, особового знання. Способи оволодіння особовим знанням залишаються невизначеними і значною мірою належать стихії повсякденності. Суспільство з ринковою економікою (капіталізм) вперше здійснює свідому орієнтацію на постановку й вирішення інноваційних задач, що потребують знань (наукоємних виробництв, економічних і соціальних проєктів). Іншими словами, сучасний етап розвитку суспільства характеризується тенденціями орієнтованості на суспільство знання.

Прийнято вважати, що ідея суспільства знання вперше була артикульована наприкінці ХХ ст. Цей факт найчастіше пов'язують з іменами П.Дракера, Н.Штера, Т.Сакаїї. Однак, як справедливо зазначає В.Копилов, генеза цієї ідеї сягає своїм корінням більш ранньої історії, хоча самого поняття «суспільство знання» у ті часи, дійсно, ще не було, проте саме так в історії світової філософії було з багатьма поняттями та ідеями, наприклад, з ідеєю правової держави. Концепт Платона про філософа на троні вже цілком можна вважати зародженням ідеї суспільства знання [50, с. 45-46].

Як відомо, влада в той час ототожнювалася з державою, а держава – із суспільством, отже, розробляючи модель влади, побудованої на знанні (чи то платонівська модель філософа на троні, чи

то аристотелівська модель філософа біля трону), античні філософи фактично артикулюють модель суспільства, побудованого на знанні, тобто суспільства знання. І таких ідей в історії світової філософії була сила-силенна, наприклад, наш аналіз генези ідеї епістемократії – влади, побудованої на знанні, цілком можна вважати деяким прообразом аналізу історії ідеї суспільства знання [50, с. 46].

Сьогодні ідея суспільства знання посідає важливе місце в соціальній теорії, спрямованій на експлікацію сучасного стану суспільства та його перспективних трансформацій. І в західній, і у вітчизняній соціальній філософії формуються свої школи і традиції дослідження суспільства знання, іноді вони мають самостійний характер, однак найчастіше розвиваються в предметному полі теорії інформаційного суспільства.

Важливою віхою у дослідженні суспільства знання став 2005 рік, коли ЮНЕСКО опублікувала свою чергову всесвітню доповідь, що так і називалася – «До суспільств знання». У цій доповіді було поставлене завдання перенести дослідний центр з інформаційного суспільства на суспільство знання, що саме по собі не сформується ані в інформаційному, ані в будь-якому іншому суспільстві, оскільки зростання обсягу інформації зовсім не обов'язково детермінує збільшення обсягу знання і, поготів, зміну його соціальної ролі та місця. Необхідно, аби засоби відбирання, оброблення, осмислення та споживання цієї інформації також були адекватні завданню продукування і використання знань для розвитку людського суспільства у всіх сферах, а не тільки в матеріальній. Якщо поняття «інформаційне суспільство» експлікують переважно через досягнення в технологіях виробництва, то поняття «суспільство знання» пропонують інтерпретувати в ширшому соціальному контексті із залученням філософських, психологічних, етичних, аксіологічних, культурологічних та інших параметрів [40].

З одного боку, сам факт такої доповіді ЮНЕСКО поставив остаточною крапку в теоретичних дискусіях про те, наскільки є актуальним і самодостатнім суспільство знання. З другого боку, це означало

не що інше, як соціальне замовлення з боку соціуму на дослідження проблем суспільства знання як практичне завдання. На думку В.Копилова, це свідчить про те, що не тільки філософія, а й держави та громадянське суспільство усвідомили реальність перспективи суспільства знання і необхідність підготовки до цієї перспективи [50, с. 46]. Таким чином, ідея суспільства знання була переведена з розряду утопічного ідеалу в розряд реальних перспективних моделей соціальної організації.

Поняття і концепт «суспільство знання» в категоріальний апарат соціальної філософії ввів П. Дракер у роботі «Посткапіталістичне суспільство», що вийшла в 1993 р. в Нью-Йорку. Дракер розрізняє поняття «посткапіталістичне суспільство» і «суспільство знання»: «Сьогодні знання вже застосовують до сфери самого знання, і це можна назвати революцією у сфері управління. Знання швидко перетворюється на визначальний чинник виробництва, відсуваючи на задній план і капітал, і робочу силу. Напевне, нинішнє суспільство ще передчасно розглядати як «суспільство знання»; зараз ми можемо говорити лише про створення економічної системи на ґрунті знання (knowledge society). Однак суспільство, в якому ми живемо, безперечно слід характеризувати як посткапіталістичне» [28, с. 70-71]. Очевидно, тому, що ще не сформовано суспільство знання, а лише формується економіка знання, П. Дракер приділяє основну увагу аналізу саме економічних характеристик посткапіталізму, та й саме визначення суспільства знання виглядає доволі технологічно – знання застосовують до сфери самого знання.

Звичайно ж, П. Дракер не перший і далеко не єдиний, хто констатував підвищення ролі знання в житті суспільства і насамперед матеріального виробництва. Досить згадати Ф. Бекона, А. Сен-Сімона або К. Маркса, не кажучи вже про сучасників П. Дракера – представників так званого технологічного детермінізму ХХ ст. від Т. Веблена і Дж. Бернхема до численних сучасних теорій «нового індустріалізму» Дж. Гелбрейта та його послідовників, «постіндустріалізму» Д. Белла та його послідовників, «постфордизму»

Р. Райха, «інформаційного капіталізму в мережному суспільстві» М. Кастельса, «постмодернізму» Ж. Бодрійяра та його послідовників, «суспільства корпоративного, споживчого капіталізму» Г. Шиллера, «рефлексивної модернізації» Е. Гідденса, «гнучкої спеціалізації» Л. Харшхорна, «публічної сфери» Ю. Хабермаса, «інформаційного суспільства» Е. Массуди та його послідовників та ін., які так чи інакше вже концептуалізували ідею пріоритетної ролі знання в економічному житті сучасного суспільства.

У 1990 р. у США у світ вийшла книга Т. Сакаї «Вартість, створювана знанням, або Історія майбутнього» («The Knowledge-Value Revolution, or A History of the Future»). Т. Сакаї, говорячи про knowledge-value revolution, має на увазі, що в сучасних умовах традиційні чинники виробництва вже не визначають тієї цінності, яку споживачі визнають за тим чи іншим продуктом; саме ця обставина, на його думку, і є одним із найбільш фундаментальних зрушень, що відбуваються в сучасній економіці.

У 90-ті роки ХХ ст. в науковий обіг остаточно входить поняття «інтелектуальний капітал», що категоризує ту саму ідею – частка знання у створюваній вартості стає домінантною. Л. Едвінссон і М. Мелоун публікують дослідження «Інтелектуальний капітал» (1997), основну увагу в якому приділяють проблемі чіткого визначення інтелектуального капіталу як теоретичної категорії і врахуванню його частки в ринковій вартості тієї чи іншої компанії. Це завдання є надзвичайно актуальним в умовах сучасної інформаційної економіки, коли ціни на фондовому ринку ростуть набагато швидше, ніж реальні результати господарської діяльності тієї чи іншої корпорації. Автори дотримуються досить широкого тлумачення інтелектуального капіталу, відносячи до нього фактично всі види ресурсів сучасної корпорації, що не піддаються традиційному оцінюванню. Виділяючи в межах інтелектуального капіталу капітал «людський» (human capital) і «структурний» (structural capital), Л. Едвінссон і М. Мелоун зазначають, що кожна із цих форм «капіталу» породжена людськими знаннями і саме їхня сукупність ви-

значає приховані джерела цінності, які наділяють компанію нетрадиційно високою ринковою оцінкою.

У тому ж 1997 р. виходить друком книга Т. Стюарта з ідентичною назвою й аналогічною ідеєю. І таких робіт стає дедалі більше. А ще раніше – в 70-ті роки ХХ ст. – американський економіст Г. Беккер розробляє теорію людського капіталу, в якій доводить, що вкладення у людину – в її освіту, кваліфікацію – дають значні за обсягом, тривалі за часом дії, інтегральні за характером економічні та соціальні ефекти. Саме ці ідеї стають підґрунтям теорії засновника сучасної неокласичної економіки А. Маршалла.

У 1994 р. канадський дослідник, професор університету Альберто Ніко Штер публікує першу монографію вже з абсолютно адекватною назвою «Суспільство знання» [111]. Філософ наполягає на тому, що термін «постіндустріальне суспільство» слід замінити на термін «суспільство знання». Під суспільством знання він розуміє суспільство, в якому переборено розбіжності дискурсів науки, технології, культури та соціуму. Н.Штер вбачає у суспільстві знання нову соціальну реальність, яку він характеризує безліччю ознак, таких, як посилення значення фундаментальної науки як безпосередньої продуктивної сили, зростання ролі знання як засади індивідуальних та колективних дій, поява політичної економії знання, підвищення статусу експертів та експертних груп тощо.

Таким чином, на наш погляд, можна стверджувати, що концепт «суспільство знання» сформувався вже на початку 90-х років ХХ ст., тобто не набагато пізніше остаточного формування теорії інформаційного суспільства. У зв'язку з цим, Є. Наумкіна вважає, що «усвідомлюючи глибокі суперечності і загрози в розвитку інформаційного суспільства, мислителі стали активно досліджувати інші виміри нового соціального порядку. Наслідком такого пошуку стало формування на межі століть концепції суспільства знань» [66, с. 32].

Однак якщо поняття «інтелектуальний капітал», «економіка, основана на знаннях» усталилися в категоріальному апараті не

тільки економічної, а й соціальної теорії, ставши практично загальноновизнаними, то поняття «суспільство знання» дотепер так і не змогло посісти гідне місце в філософській науці, хоча сам по собі цей концепт мало в кого викликає суттєві заперечення. Навіть після того, як у 2005 р. ЮНЕСКО опублікувала згадувану вище всесвітню доповідь під назвою «До суспільств знання», «наукової революції» у контексті суспільства знань так і не відбулося. Як стверджує В. Копилов, концепт «суспільство знань» так і не трансформувався в теорію і не витіснив теорію інформаційного суспільства на периферію дослідницького інтересу [50, с. 49]. Хоча, звичайно ж, зростання інтересу до цієї проблеми є очевидним.

Отже, суспільство знання розглядається як вищий ступінь інформаційного суспільства; або сучасного етапу розвитку інформаційного суспільства; або суспільства, що приходить на зміну інформаційному суспільству. Низка дослідників вважає концепції інформаційного суспільства, постіндустріального суспільства і суспільства знання змістовно близькими: те, що якісні соціальні зміни в сучасному світі обумовлені функціонуванням у ньому інформації й знання – цей очевидний факт демонструє, із їхньої точки зору, «споріднений» характер теорій. Тобто, між інформаційним суспільством, постіндустріальним суспільством і суспільством знання не виявляються нездоланні перешкоди, що дозволяють проводити жорсткі демаркаційні лінії. Так, ще у 1990-х роках авторитетний дослідник А. Ракітов пропонував розглядати ідею суспільства, заснованого на знанні, як «посилену версію» ідеї інформаційного суспільства [38, 48, 77].

На складність розмежування понять інформаційного суспільства і суспільства знань звернула увагу І. Алексеєва. Усталений звичай вбачати за цими термінами стадії розвитку пояснюється нею, зокрема, тим, що широкої популярності відповідні ідеї набували саме у такій послідовності (постіндустріальне суспільство – інформаційне суспільство – суспільство знань). Алексеєва нагадує, що висунуті ці ідеї були практично одночасно, а осмислювані за їх допомогою

процеси – тісно переплетені [3, с. 24]. З останньою тезою не можна не погодитися, оскільки протягом тривалого періоду інформаційне і знанняєве суспільства ототожнювалися (як знання й інформація).

Протилежна точка зору, що вбачає в суспільстві знання альтернативу інформаційному суспільству, актуалізувалася порівняно недавно. Інформаційне суспільство мислилося як техноцентристське, на противагу йому знанняєве суспільство робило акцент на антропоцентричних цінностях, на нових якостях людської особистості, на невідчужуваних від свого носія інтелектуальних і креативних здібностях людини, які стають безпосередньою продуктивною силою, а інноваційні процеси виробництва і впровадження наукових знань – головним джерелом ефективності. У такому ракурсі людська особистість постала як основна рушійна сила суспільного й економічного прогресу.

Неминучість переходу від інформаційного суспільства до суспільства знання концептуалізується як наслідок низки причин (прагматичної, соціально-гуманістичної, аксіологічної, когнітивної). Прагматична причина вбачається у прагненні протиставити американській ідеологічній експансії, розрахованій на гомогенізацію всього світу – «Європу знання», що продукує європейський інтелектуальний і гуманістичний ідеал. Соціально-гуманістична причина позначила глобальний когнітивний розрив між населенням Півночі й Півдня, а також тендерний, поколінський, освітній, розрив фізичних можливостей тощо, викликаний економічною нерівністю й нерівним доступом до інформації, наслідки якого підсилюють соціальну несправедливість і призводить до нових конфліктів. Аксіологічна причина констатує необхідність відходу від технологічного детермінізму, що культивувався інформаційним суспільством, тим часом, мета суспільства знань – встановити баланс соціального й техніко-технологічного. Когнітивні підстави виражають потребу у створенні нової інфраструктури знання, механізмів когнітивної обробки й використання інформації і перетворення її в знання для подальшого використання у дослідницькій, освітній, виробничій

діяльності [11, с. 7-10]. На феномен «відродження ідеалів Просвітництва» вказують і інші автори.

Складність осмислення досліджуваного предмета полягає також у тому, що суспільство знання як етап розвитку суспільства представлено переважно прогностичними концепціями, де суспільство знання – конструкт ціннісної природи. Рефлексія суспільства знань здійснюється при використанні різних типів його моделювання. І хоча деякі моделі містять онтологічні твердження про фактичну суть і зміст суспільства знання, їх онтологічний зміст неявно конструюється цінностями. Найменше ціннісно забарвлені економічні й соціологічні моделі суспільства знання, хоча і в них присутність цінностей є латентною [10].

Низка авторів констатують, що на сьогодні існують тільки попередні версії теорії суспільства знання. Визначальні характеристики суспільства знання зв'язуються із зростаючим значенням знання, пов'язаної з ним знаннєвої праці для розвитку суспільства в цілому і інститутів виробництва знання, зокрема. У структурі суспільної праці все більш важливу роль одержують перетворення, пов'язані не з обробкою даних, а з отриманням нового знання. Сучасні транснаціональні корпорації, організовані за принципом аутсорсингу, вже сьогодні готують форми й умови для віртуальних підприємств майбутнього.

Серед наукових праць, присвячених аналізу проблеми, виділяються аналітичні тексти, зосереджені на змісті документів ЮНЕСКО стосовно суспільства знання й присвячені аналізу й упорядкуванню сукупності представлених там ідей. Друга група досліджень виконана відповідно до методології позитивізму і звертається до реальних характеристик сучасного суспільства, які можна зафіксувати емпірично, у т.ч. статистично, фактично, подією тощо. Тобто, суспільство знань виступає, по-перше, як ідеал, або нормативна модель, до якої реальним суспільствам запропоновано свідомо прагнути, відповідним чином перебудовувавши цілі й завдання політики. По-друге, суспільство знань розглядається як об'єктивна тенденція

суспільства, що динамічно розвивається, послідовно проходить стадії: постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство, суспільство знань.

Для осмислення поняття «суспільство знання» варто звернутися до еволюції цього терміну і позначити тимчасові рамки його концептуалізації.

У суспільства знання «коротка історія, але довга передісторія», справедливо відзначає Д. Єфременко: категорія «знання» легко проектується на платонівську «ідеальну державу», на «Нову Атлантиду» Ф. Бекона, на Місто Сонця Т. Кампанелли, на ноосферу В. Вернадського тощо [31, с. 49]. Витоки концепції локалізовані в теоріях інформаційного й постіндустріального суспільства, в тих сегментах, де аналізується радіальна зміна соціальних функцій знання, а також у науці про науку, де розроблялася проблема «онаучування» суспільства.

Проблема знання, як одного з чинників виробництва, опинилася в центрі дискусій другої половини ХХ ст. Процес посилення ролі науки і знання в поєднанні з модернізацією й нелінійним розглядом суспільства датується раннім періодом – у 1962 р. Ф. Махлуп, який аналізував економіку наукових досліджень і засобів розповсюдження науково-технічної інформації, підкреслив їх значення, що зростає, об'єднавши їх загальним терміном «індустрія знань» [61]. Висновки Ф.Махлупа були з ентузіазмом зустрінуті американською громадськістю і закладені в основу обґрунтування концепції інформаційного суспільства.

Термін «суспільство знання» в 60-х роках вжив політолог Р. Лейн, який розглядав вплив наукового знання на сфери економіки і політики. Ним ставилося питання про організацію влади й системи управління в ситуації подальшого підвищення суспільної ролі знання [109].

Показово, що Деніел Белл, який одним з перших спробував осмислити нову соціальну ситуацію й виразно прописав остаточне й безповоротне завершення ери індустріалізму, не протиставляв

інформацію і знання: згадував їх поряд, всіляко підкреслював цінність науково-теоретичного знання і прогнозував зростання його ролі в суспільстві нового типу, що формується, де наукоємні галузі займатимуть перші позиції. Але автори, що йшли за Беллом, істотно перерозподілили акценти, переоцінивши, як справедливо помічає І. Алексеева, зокрема, нетеоретичні різнотипні дискурси, обґрунтувавши значущість буденної, міфологічної, паранаукової й іншої інформації і позначивши перспективу втрати науковим знанням дискурсивних привілеїв в ході розвитку інформаційного суспільства [2]. Можна сказати, що вплив філософії постструктуралізму на ідеологію постіндустріалізму призвів до переоцінки, зниження й нівелювання розуміння об'єктивного знання як смислового стрижня суспільства нового типу.

Д. Белл номінував сучасне йому суспільство як «постіндустріальне». Малюючи картину трьох стадій розвитку суспільства, Белл знаходився під впливом ідей Г. Спенсера й О. Конта, і, крім уваги, відведеної ним ролі теоретичного знання в постіндустріальному суспільстві, відзначав стрімкість входження теорії у царину практичного, її здатність служити основою інновацій, чим багатьма своїми параметрами визначати ступінь розвиненості соціуму. «Але відмінною рисою постіндустріального суспільства є характер знання. Найважливішого значення для організації рішень і напряму змін набуває центральна роль теоретичного знання, що припускає першість теорії над емпіризмом і кодифікування знань в абстрактних системах символів, які... можуть використовуватися для інтерпретації різних сфер досвіду, що змінюються. Будь-яке сучасне суспільство живе за рахунок інновацій і соціального контролю за змінами, воно намагається передбачати майбутнє і здійснювати планування. Саме зміна в усвідомленні природи інновацій робить вирішальним теоретичне знання» [107]. Тобто, Д. Беллом були зафіксовані варіативні відносини між наукою й технологією, у т.ч. інтелектуальною технологією, покликаною реалізувати вікову мрію про впорядкування масового суспільства. Інтелектуальна технологія, як вважав

Белл, не знімає проблеми особистого вибору, але до поведінки співтовариств стали застосовними статистичні закономірності.

Позначити суспільство нового типу, що з'являється, у 90-і роки ХХ ст. спробував П.Дракер, що констатував створення економіки на основі знань. На користь якісної відмінності свідчили, зокрема, якісна зміна й різке підвищення економічної ролі працівників інтелектуальної праці, дослідників, вчених, управлінців – Дракер констатував появу нового типу працівників – knowledge workers. Головна суперечність сучасного суспільства, на його думку, розгортається не між працею й капіталом, а між творцями інтелектуального продукту й тими, хто застосовує його у сфері господарських відносин. Низка дослідників використовували термін «нова економіка», вкладаючи в нього сенс економіки знань, у якій низька вартість робочої сили й обмеженість природних ресурсів компенсується високим індексом рівня знань для базових галузей промисловості [13, 88, 95, 105]. Суспільство з новою економікою було орієнтоване на ефективне використання знання, а не тільки інформаційно-комунікаційних технологій, а також на нові соціальні функції знаннєвого класу (knowledge class).

Прихід до влади соціальних груп, що володіють знаннями, як закономірність суспільного розвитку обґрунтований ще в соціальних утопіях ХІХ ст., а більш детальне обговорення цього питання здійснили ідеологи першої технократичної хвилі (Т. Веблен, А. Берл, А. Фріш, Дж. Бернхейм та ін.), які вважали, що вчені, технічні фахівці й менеджери змінять буржуазію і фінансистів і управлятимуть суспільством за допомогою наукового планування всіх сфер соціального життя. Після Другої світової війни ця проблема набула нового звучання: постало питання про те, як за допомогою досягнень науки і техніки удосконалити існуюче капіталістичне суспільство.

Поняття «цифрове суспільство» використовується з середини 1990-х рр. Д.Тапскотт, характеризуючи даний етап суспільної еволюції, виділяє вузлові ознаки цифрового суспільства, першим серед яких називає орієнтацію на знання. До таких знань віднесені: циф-

рова форма представлення об'єктів, віртуалізація виробництва, інноваційна природа виробництва, інтеграція, конвергенція, «безпосередність» (усунення посередників) тощо [87]. Для Д. Тапскотта, який сповідує технологічний детермінізм, більш істотною є еволюція у сфері високих технологій, коли перехід від аналогової техніки до цифрової, від напівпровідників до мікропроцесорів, від централізованих обчислень до архітектури сервер-клієнта, від роздільного існування даних, тексту, зображення і звуку – до мультимедіа, від спеціалізованих систем до відкритих систем і ін. створюють підґрунтя пової економіки.

Згідно з точкою зору Н. Штера, оскільки застосування знання стає в наші дні принципом, організуючим життєдіяльність суспільства, остільки доречно назвати таку «форму життя» – «суспільством знання» [104]. Канадським соціологом стверджується інноваційна значущість змін, що відбуваються: знання підриває панування колись могутніх соціальних інститутів (держави, церкви, армії); соціальне управління і прогнозування стають все більш ускладненими; суспільство стає «крихкішим», але не внаслідок глобалізації й економізації відносин, а внаслідок втрати панування над тиском знання. Епоха індустріалізму завершується і здібності, і навички, якими забезпечувався соціальний порядок у минулому, сьогодні втрачають своє значення. «Суспільний порядок, що вимальовувався на горизонті, базується на знанні» [104].

Знання визначається Н. Штером прагматично: як «здібність до дії», або як діяльнісна здатність. Соціальний статус наукового знання в сучасному суспільстві забезпечений не його істинністю, об'єктивністю, адекватністю й ін., а тим, що тільки цей тип знання перманентно і в більшій мірі, аніж який-небудь інший, створить нові можливості ефективної дії, що засвоюються і використовуються індивідами, корпораціями, державами. Фундаментальне знання є первинним і ніби «даремним»; але через певний час нові теоретичні знання стають практично дієвими. Завдання завершення наукових досліджень (осмислення результатів і перетворення їх в

корисні знання) виконують у сучасному суспільстві знанняві працівники. Праця, заснована на знанні, відзначає Штер, існувала завжди. Але на нинішньому етапі число професій, заснованих на роботі із знанням, стрімко зростає. «Дискусія про соціальну роль знання дуже довго знаходилася у полоні класово-, професійно- й наукоцентричних способів бачення, носії яких часто побоювалися можливої концентрації влади в руках однієї з перерахованих суспільних груп. Вільна від ілюзій оцінка соціальної ролі знання повинна привести до висновку, що розповсюдження знання спричиняє не тільки ризики, що не передбачаються, і невизначеності, але й створює «звільняючий потенціал дій» [104].

Але не тільки неопросвітницька ідея розгортання потенційної могутності знання, перетворення знання в силу, здатну удосконалити суспільство й особистість, інтегрована в концепцію знанняєвого суспільства, а й ідея нової еліти, нового «знанняєвого класу», основою якого стане креативна й інновативна особистість. Прогнозувалося, що економічні й соціальні функції капіталу повинні були відійти до інформації, ключовою інституційною роллю корпорації повинні були поступитися університету. Передбачалося, що соціальна стратифікація стане принципово іншою – освіта знайде рекурентність, що забезпечується доступом до її оновлення, а нову еліту складуть «інформовані члени суспільства». Соціальна організація інтегрує інформаційні технології, суспільство вступить у нову «технотронну еру», перетворившись у тотально керовану «мегамашину».

Дж. Гелбрейт ввів поняття «техноструктура», розуміючи під ним суспільний прошарок, що складається з учених, фінансистів, конструкторів, фахівців у сфері управління й створення технологій та ін. Він вважав, що за допомогою інвестицій в охорону здоров'я, освіти, комунальні послуги й охорону навколишнього середовища капіталістичне суспільство дійде суспільства достатку, і техноструктура виявляється найбільш підготовленою для досягнення цієї мети. Поступово зміниться структура владних відносин у су-

спільстві, місце капіталу займе організоване знання, і з цієї причини влада в суспільстві буде перерозподілена, оскільки «межа між індустріальною системою й державою ... стає все більш штучною й невиразною» [16, с. 537]. Основною умовою, що забезпечує функціонування як виробництва, так і соціуму, стає взаємодія кваліфікованих фахівців-експертів в рамках техноструктури, Техноструктура орієнтована на підтримку соціальної й політичної стабільності в умовах, коли вона оптимальним чином здійснює свої інтереси.

Тезу про «технократії», висунуту німецьким соціологом Хельмутом Шельські, представляв радикальний фланг знань про техноструктуру, що припускав фундаментальні зміни відносин панування у процесі формування науково-технічної цивілізації. На зміну політичного волевиявлення народу приходять закономірності, які людина формує у процесі праці й наукового пізнання. Традиційна демократія веде до підриву ефективності. Тому Х. Шельські переконаний, що політичний суверенітет мінімізується: «чим досконалішими є техніка й наука, тим вузьчий простір політичних рішень» [110].

Підйом креативності як економічну силу вперше пов'язав з масштабним географічним переселенням народів і появою «креативного класу» американський економіст Річард Флоріда. У той же час, він зафіксував глибокий розкол сучасного суспільства на два різні суспільства (з різними інститутами, різними економіками, різними доходами, громадськими, політичними й релігійними організаціями). Одне суспільство відрізняється космополітизмом, креативністю, різноманітністю й представляє фахівців з високих технологій, вчених, інженерів, працівників засобів масової інформації і людей вільних професій. Інше суспільство, що складається з представників робочого класу й жителів сільськогосподарських районів, відрізняє традиціоналізм і цінності старого громадянського суспільства. Саме перше суспільство знаходиться на підйомі і має перспективу домінування в економічному майбутньому нації.

Р. Флоріда показує, що теорія соціального капіталу є не цілком адекватною при поясненні регіонального економічного зростання

і зростання інновацій, але дане зростання пояснюється теоріями людського капіталу й креативного капіталу [96]. Креативні співтовариства і співтовариства соціального капіталу рухаються в протилежних напрямках. Флоріда висловлює нетривіальний погляд на особливості креативних співтовариств, виступаючих породжуючими центрами різноманітності. Для розуміння цих особливостей він, зокрема, актуалізував поняття «ослаблених зв'язків», які витісняють «міцні зв'язки», що характеризуються довгостроковістю, довірою й обопільністю. Але міцні зв'язки, відзначає Флоріда, за визначенням вимагають великих витрат часу й енергії, на відміну від підтримки ослаблених зв'язків, які індивіди просто використовують в міру необхідності. Ослаблені зв'язки мають вирішальне значення для креативної атмосфери міста або регіону, робить висновок Флоріда, оскільки дозволяють швидко інтегрувати нових людей і нові ідеї і, тим самим, сприяють творчому процесу. Саме ослаблені зв'язки дозволяють мобілізувати ресурси і можливості, дають доступ до нових ідей, які виявляються джерелом креативності. Міський район абсорбує і захищає приїжджих (переселенців, іммігрантів, транзитне населення), створюючи соціальний капітал. Місто стає зборами різних можливостей, а гнучкість в їх використанні стає активом, а не перешкодою. Місто стає можливістю швидко і просто переходити з одного етичного середовища в інше, що додає міському життю спонтанності, ускладнює соціальні взаємини і створює основу для виникнення різноманітних нових типів особистості. Місто з його анонімністю ініціює, дає додаткові стимули молоді («для людей з молодістю і незайманою нервовою системою»). Кожен виявляє в ньому атмосферу, в якій він може розвиватися, де його природні схильності стимулюються, і де винагороджується те, що зневажається в невеликому співтоваристві традиціоналістського типу – ексцентричність і обдарованість. У подібних міграціях, у виникненні нових просторових констеляцій креативності помічена довгострокова тенденція сучасного життя, робить висновок Флоріда.

Питання про співвідношення креативного і середнього класів

уявляється вельми злободенним. Знання як головний ресурс економіки знань актуалізує питання про основних агентів суспільства знань, а також про соціальну структуру суспільства знань і його стратифікаційних принципи. Р. Флоріда, що висунув поняття креативного класу, переважно роздумував над проблемами внутрікласового характеру (цілями, цінностями, мотивами представників креативного класу). Важливо, що вперше до складу класоутворюючих ознак була включена здатність індивідів проводити новаційний соціально значущий продукт (нове знання). Дана проблема ставилася в роботах з економіки знань, де креативний клас виступав як складова середнього класу, свого роду його «інтелектуальне / іновативне ядро» [101, с. 101].

Причетність до інновацій може бути представлена різнотипною діяльністю: власне створенням творчого продукту і його просуванням або впровадженням.

У сучасних публікаціях часто визнається кризовий стан інституту науки напередодні формування суспільства знання. Немає єдності в питанні про те, яку науку треба вважати такою, що лідирує в епоху інформаційного розвитку: прикладну чи теоретичну (фундаментальну). Вирішення цього питання лежить в комплексній науковій політиці, об'єднуючій зусилля галузей промисловості науково-дослідного сектора, урядових і неурядових організацій. Це повинні бути різноманітні моделі національних інноваційних систем, що зважають на соціально-економічну і культурну специфіку кожної країни. Одним з проявів кризи науки є проблема витоку мізків – небажана для менш розвинених країн форма наукової мобільності. Разом з тим, зустрічаються й обґрунтування того, що з точки зору інтенсивної моделі «онаучування» суспільства – вказана тенденція є законною й ефективною (дослідження С. Попової) [74].

Суспільство знання неможливе без розвинених форм демократії, без постійного оновлення цих форм, тому що перевагами знання можуть скористатися представники вузьких кіл. Важливі рішення повинні ухвалюватися в межах суспільного публічного простору.

Вже сучасні Інтернет-форуми підключають до обговорення соціально значущих питань велике число учасників, склад яких характеризується широкою різноманітністю: політики, представники неурядових організацій, експерти-фахівці. Концепція суспільства знання припускає ще ширшу демократичну експертизу, що характеризується не стільки різноманітністю учасників, скільки високим рівнем їх компетенції, оскільки повноцінне обговорення можливо лише при достатньому оволодінні знаннями.

Концепція суспільства знання та її інтерпретації в перспективі може призвести до «глибинної трансформації» наявних теорій суспільства. Зростання значення знаннієвих інститутів, посилення ролі знання у виробничих процесах приводить до перегляду соціальних орієнтирів. У економічному й соціальному плануванні відбувається перехід від інтуїтивних думок до знань, збудованих на ґрунті об'єктивних критеріїв, що здатне в перспективі забезпечити сцієнтифікацію різноманітних сфер життя. Теоретичне знання перетворюється на лідера соціальної організації, конституюючи позначений вище вектор розвитку: постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство, суспільство знання.

Сучасна форма знання в знаннієвому суспільстві характеризується орієнтацією на інноваційне застосування його у сфері економічних відносин. Х. Вільке підкреслює у цій ситуації необхідний момент відтворення незнання при виробництві знання і вказує на те, що це веде до виникнення соціальних ризиків при застосуванні знання. Робота із знанням здебільшого поміщена в мережевих системах знання. Знання перетворюється на найбільш значну, провідну галузь виробництва [113]. У суспільстві знання змінюється традиційний список професій, виробляється поняття «когнітивний працівник», тобто людина що працює із знанням. Цей термін замінює такі, якийсь час існуючі поняття, як працівник інтелектуальної праці, інженер знання, професіонал хай-теку тощо. Іншу пропозицію для позначення цієї нової спеціалізації запропонував Роберт Райх. До них він відносить дизайнерів, розробників програмних

продуктів, інвестиційних банкірів, біоінженерів, проектних менеджерів, контролюючих експертів, професіоналів індустрії розваг, фахівців з інформатики, фахівців з підбору персоналу, адвокатів, фінансових консультантів і консультантів з управління, музикантів, журналістів. Втрачається значущість роботи за фахом, одержаної у вузі. Виникає інтерес до нових професій, якими займаються через індивідуальні здібності, готовність змінюватися згідно вимогам моменту, уміння адаптуватися до нових реалій [75].

Сьогодні велику частину вартості фірм складає капітал знання. Капітал знання є власністю корпорації незалежно від того, хто його провів. Трансформація результатів індивідуальної праці в корпоративну власність складає сьогодні один з найважливіших аспектів авторського права. Тут виникають суперечності з традиційною науковою етикою, результати наукової діяльності передаються не всьому людству, а окремій корпорації. Ці зміни вимагають нових форм управління індустрією знання. Пітер Вайнгарт обґрунтувавши концепцію суспільства знання, акцентуючи увагу на зміні основного вектора виробництва знання, яке орієнтоване на економічний інтерес і практичне застосування; знаннєву підтримку процесу соціального навчання; переміщення фундаментальних досліджень з університетів в промислові лабораторії; одночасна дія тенденцій спеціалізації й трансдисциплінарності [112].

Знання сьогодні перетворюється на ресурс, оскільки його можна трансформувати в ринкові товари й послуги. Можна розглядати знання у трьох аспектах (за об'єктами знання, за змістом, за відношенням), вважаючи їх достатньою підставою для формування соціологічної концепції знання [74, с. 84]. У даному випадку підтверджується правота тих соціальних мислителів, які вбачають основу всіх соціальних трансформацій у сфері економіки.

Кризова ситуація в суспільстві актуалізує дискурс про можливість науки взагалі і науки гуманітарної впливати на розвиток суспільства. Кризові періоди виявляються епохами трансформацій, коли йде пошук нових концептуальних засобів, що сполучають проблеми

повсякденності з філософськими ідеями. Формується новий дискурс, що означає серйозну дискусію між людьми. Він завжди пов'язаний з певним контекстом, реальними проблемами, обговорення яких ведеться і за межами науки й філософії. Пріоритет теоретичного знання виступає при моделюванні не тільки високих технологій, але в питаннях регулювання повсякденного життя, вирішенні екологічних проблем, проблем освіти й охорони здоров'я. Розуміння того, що виробництво знання чревате невизначеністю вже прийшло. Але паралельно зберігалось переконання, що застосування знання не пов'язане з серйозними ризиками і що його накопичення сприяє зменшенню невизначеності.

Суспільство знання стало інноваційним проектом, направленим на позитивні гуманітарні соціальні перетворення й на елімінування низки деструктивних позицій, які несло з собою інформаційне суспільство. Необхідність створення моделі нового суспільства усвідомлена, завдання теперішнього часу – трансформація когнітивного сектора суспільства, впровадження інноваційних проєктів у соціальні практики.

Таким чином, суспільство знань – це суспільство, що створює, підтримує й оновлює систему інститутів, які транслюють і породжують знання для свого функціонування й розвитку; що створює систему стимулів для підтримки наукоємних виробництв; орієнтоване на інтенсивну «сцієнтифікацію» усіх сфер життєдіяльності; свідомо прагне зняти обмеження доступу до знань, в т.ч. комерційні.

Неминучими є зміни ціннісної сфери суспільства знання й формування нових її елементів, суть яких вбачається суперечливою. З одного боку, йдеться про суспільство, що індивідуалізується, в якому в загальній ієрархії цінностей на високий рівень стрімко піднімаються нові початки креативної й інноваційної особистості. З іншого боку, на перший план виходять нові форми управління індустрією знання, вирішення проблеми вирівнюванні розвитку країн з різним економічним і культурним потенціалом.

На думку В. Ткачука, сьогодні вже немає жодного сумніву сто-

совно того, що ХХІ століття буде століттям інформації та наукових знань, а отже необхідно вирішувати принципово нову глобальну проблему, пов'язану з підготовкою мільйонів людей до життя та діяльності в цілком нових для них умовах інформаційного світу. Сучасний стан розвитку суспільства дозволяє розглядати інформаційне суспільство (information society, digital society, electronic society), як етап переходу до нового перспективного стану свого соціально-економічного й науково-технічного розвитку – до суспільства знань (knowledge society). У такому суспільстві головним джерелом існування й розвитку, основним ресурсом функціонування й рушійною силою прогресивних перетворень стануть знання, які накопичило і продовжуватиме накопичувати людство і які ефективно будуть використовуватися практично усіма підсистемами суспільства для розв'язання своїх повсякденних і перспективних завдань. Можна з впевненістю сказати, що модель «суспільства знань» – це те ж саме інформаційне суспільство, але збагачене духовним та інтелектуальним потенціалом людства. У такому суспільстві знання сприяє розвитку продуктивних сил, рухає економіку, морально вдосконалює суспільство. Саме знання стає джерелом багатства й успіху особистостей, підприємств (установ), регіонів, країни в цілому. В.Ткачук підкреслює, що трансформуючись у суспільство знань, Україна може стати однією з процвітаючих країн світу та явити новий спосіб державного устрою й життя, випередивши інші держави, навіть не наздоганяючи їх [89].

2.2. Амбівалентність сучасних інформаційних процесів на рівні соціально-організованої матерії

Як відомо з попередніх параграфів, на сучасному етапі розвитку суспільства значна увага вчених різних галузей знань привертає феномен інформації, інформаційного обміну й інформаційної складової суспільного буття в цілому. В епоху переходу до інформаційної цивілізації стає очевидним те значення, яке має у соціумі інформа-

ція, знання, таємниця. Процеси накопичення і збереження інформації імпліцитно властиві людському суспільству і з якнайдавніших часів є однією з найважливіших соціальних функцій. Інформаційне поле забезпечує існування, як примітивних форм суспільної організації, так і сучасних складних систем. Особливо зростає значущість інформації як найважливішої складової суспільного буття на сучасному етапі розвитку суспільства і держави.

Як зазначалося вище, в основі еволюції життя на землі лежить феномен інформації. В ході відображення буття людина, в першу чергу, виявила чинники, що забезпечують її виживання: виробництво матеріальних благ і інтенсифікацію інформаційних процесів. Іншими словами, з давніх часів життя людини залежало не тільки від її здатності й уміння здобувати їжу, будувати житло, але в не меншому ступені і від того, наскільки швидко і точно вона одержувала інформацію (наприклад, про ту ж їжу або небезпеку, що їй загрожувала) і наскільки швидко на неї реагувала. Будь-який процес життєдіяльності й розвитку в людському суспільстві нерозривно пов'язаний з прийомом, обробкою інформації і управлінням, з тим, наскільки швидко й ефективно це робиться.

Особливо вказані проблеми проявляються у перехідних суспільствах, тобто суспільствах, які переживають стан нестабільності у всіх сферах, вирішують проблеми зміни самого типу соціальної системи. Перехідне суспільство характеризується, перш за все, процесами переструктурування. Ці процеси торкаються сфер економіки, політики, соціальної комунікації, відносин, системи норм і цінностей, але для нас найбільш важливими є зміни інформаційних процесів, механізмів їх функціонування [80, с. 14].

Чим викликані процеси переконструювання у суспільстві, що лежить в їх основі? Ці й подібні питання традиційно виникають в найбільш складні і кризові періоди розвитку суспільства. Ймовірно, можна вести мову про сукупність різних причин, що призводять суспільство до кризи, але їх основний сенс полягає в тому, що вони виявляються способом руху соціальної системи від її колишнього

стану, через дезінтеграцію й конфлікт, до нового стану.

Основна межа нестабільного або хаотичного суспільства – його надчутливість до будь-якої флуктуації, до кожної нової ідеї, нового образу думок і дії. Фактично це означає утворення простору для індивідуальної творчості і, якщо говорити в масштабі суспільства в цілому, розширення вільного інформаційного простору.

У процесі руху суспільства до нового стану конкурують дві протилежні тенденції: стійкість наявності у даній системі зв'язків і нестійкість флуктуацій, що як упродовжуються ззовні, так і руйнують систему зсередини. Коли нові співвідношення, внесені флуктуацією, починають протистояти колишнім способам функціонування системи, остання наполегливо захищається. Якщо система є достатньо стійкою, то вона може погасити вплив новацій; якщо ж флуктуації здійснюють переважний вплив, підтримані зовнішнім середовищем, або швидко розповсюджуються, охоплюючи всю систему, то відбувається зміна всієї системи – вона переходить на новий режим функціонування [17, 23].

Ервін Ласло відзначає, що самі нестабільності можуть бути різного походження. Найбільш вірогідними є три причини їх виникнення: недостатня асиміляція або погане застосування технологічних інновацій (такого роду нестабільності Е.Ласло визначає як «Т-біфуркації»); політичні конфлікти, створюючі «С-біфуркації»; крах локального соціально економічного порядку під впливом криз, які інтенсифікуються, що породжують «Е-біфуркації» [57, с. 16]. У перехідному суспільстві присутні всі види вказаних біфуркацій в різних поєднаннях і з переважанням якої-небудь у різний час. У більшості випадків стабільність суспільств у післявоєнні роки порушується комбінацією Т- і Е-біфуркацій. Вони є результатом того, що соціально-політичні системи, що розвиваються, стають відкритими під раптовим впливом глобальних потоків інформації, технологій, торгівлі і глобальних людських потоків.

Перехід до відкритості політично ізольованих або напівізольованих систем призводить до їх включення в різноманітні і числен-

ні зв'язки із зовнішнім для них середовищем. Існуюча в закритих суспільствах інформаційна недостатність при швидкому знищенні перешкод та інформаційних фільтрів викликає ефект нееквівалентного інформаційного обміну, і в перехідне суспільство спрямовуються лавиноподібні потоки інформації. Менш розвинені країни здебільшого сприймають чужу інформацію, аніж пропонують свою на ринок соціокультурного обміну. Але наявні структури суспільства, зокрема соціальні і інформаційні, не пристосовані ані до такого обсягу інформації, ані до якісного змісту нових інформаційних потоків, і виявляються не в змозі справитися з переробкою, засвоєнням і використанням інформації, що надходить [26, с. 15].

Система соціальної комунікації в закритому суспільстві є такою, що найефективніше нові інформаційні потоки можуть бути використані елітарною групою людей, які складають незначну частину суспільства. Це або ті соціальні групи, які завдяки своєму положенню мають можливість швидко «модернізуватися» (наприклад, перейшовши з партійно-владних структур в комерційні), або найбільш соціально активні й рухомі люди, що діють на свій страх і ризик в обстановці відсутності чітких законодавчих норм і переоцінки норм моралі. Велика частина суспільства продовжує жити в колишніх або гірших умовах, випробовуючи все більш сильне розчарування.

Соціально-економічна поляризація суспільства, доповнена процесами активізації частини населення, сприяє розмиванню структури суспільства, існуючої системи комунікації. В той же час, відбувається послаблення тотального контролю з боку держави за соціальними й інформаційними процесами, інформаційна політика держави перестає відігравати визначальну роль, хоча засоби масової інформації, технічні засоби з трансляції й розповсюдження інформації в значній мірі залишаються в руках суб'єкта, що управляє. Але, оскільки механізм самодобудовування структур в рамках самоорганізації ще не склався, інформаційні процеси набувають стихійного, багато в чому не передбаченого характеру.

Стан перехідності позначається на процесах руйнування синхронних і діасхронних інформаційних структур. Руйнування синхронних зв'язків призводить до заповнення інформаційного поля інформаційними шумами, або інформацією, яка не відповідає потребам, не резонується з можливостями більшості індивідів до її засвоєння й використання.

Складнощі упорядкування різнорідних інформаційних потоків, які мають місце на «вході» соціальної системи, багато в чому викликана диспропорціями у співвідношенні загальної соціокультурної і спеціальної технологічно прикладної інформації, що впливає на зміну цілей і цінностей суспільства, стандартів і способу життя значно випереджає інформацію, орієнтовану на зміну технологічних засобів. В результаті в суспільстві формуються достатньо високі життєві стандарти, запозичені в суспільствах з вищим рівнем розвитку, але у більшості соціальних груп і індивідів відсутні можливості їх досягнення.

Внаслідок збільшення кількості циркулюючої інформації комунікативний обмін стає інтенсивнішим, але, в той же час, є мало ефективним із-за неадаптованості інформаційних блоків, деформацій колишніх інформаційних структур сприйняття й переробки інформації і відсутності нових. Інформація, що одержується в процесі інформаційних взаємодій, часто виявляється неадаптованою до ситуації, інтересів конкретних соціальних груп. Ця неадаптована інформація не може бути включена в програми соціальної діяльності, в механізми зворотного зв'язку. Реально вона служить засобом маніпулювання суспільною свідомістю.

Інтенсивні потоки інформації, що проходять по деформованих інформаційних структурах, приводять до психологічної напруженості, саме інформаційне середовище стає джерелом стресів. Внаслідок цього індивід починає віддавати перевагу такій інформації, яка не вимагає інтенсивної інтелектуальної роботи. Проте інформація, яка не вимагає зусиль для її засвоєння, сприймається пасивно, а це послабляє зворотний зв'язок. У цій ситуації суб'єкт, що управляє,

спрямовує дії соціальних груп і індивідів через систему установок, що дозволяє здійснювати маніпулювання не прямо, а опосередковано, викликаючи ілюзію свободи поведінки й вибору.

Тривала інформаційна закритість, передуюча перехідному періоду, сприяє формуванню певної ментальної установки в суспільстві, що виражається в надкритичному відношенні до внутрішньої інформації, яка відображає минуле, і некритичному до інформації, що поступає ззовні [20, 24, 25]. Це є своєрідною реакцією соціуму на циркуляцію в період закритості великої кількості інфологом у внутрішніх інформаційних потоках.

Найяскравіше ці установки відображаються в інформаційних пристрастях такої соціально-демографічної групи, як молодь. Вік 22-24 роки відповідає максимальній потребі у загальній інформації [36, с. 248], коли комунікативні процеси відбуваються стрімко, інтенсивніше вбирається різноманітна інформація, не придатна для прикладного, спеціалізованого застосування, відбувається загальне інформаційне накопичення, орієнтоване на неспеціалізоване духовне виробництво. Саме такій загальній інформації, що поступає в суспільство у великій кількості із зовнішнього середовища, віддає перевагу молодь як соціальна група. У цьому, без сумніву, є істотні позитивні моменти – молодь знаходиться під впливом референтних груп найбільш розвинених країн світу.

Але, з іншого боку, коли цьому передуюче тривала ізоляція від зовнішнього впливу, а інформаційна дія здійснюється переважно на основі певних традицій і ідеологічної демагогії, крах «залізної завіси» викликає різкий розпад традиційних зв'язків. З точки зору інформаційних процесів це означає порушення діахронних (різномірних, різнонаправлених) структур. У суспільстві рветься зв'язок поколінь, загострюється конфлікт між молоддю і старшим поколінням, якому складніше адаптуватися до нової інформаційної ситуації, кардинально змінити установки, що склалися, і систему цінностей.

Взагалі можна вести мову про різну активність соціальних груп

в інформаційних взаємодіях (комунікаціях), і молодь є найбільш сприйнятливою до таких блоків інформації: загальної соціокультурної, неадаптованої і нової, зокрема наукової. Але через меншу включеність в управлінські структури вона менше володіє спеціальною інформацією соціально-технологічного типу. В процесі соціалізації відбувається оволодіння саме спеціалізованою інформацією, тобто перехід до суб'єктного освоєння інформації, що дає можливість брати участь в інформаційному діалозі, взаємодії, комунікації. Це і є процесом глибшого включення у систему соціальної комунікації.

Якщо період соціалізації, як відзначають в літературі, є період прискороного засвоєння елементів суспільного середовища шляхом підвищення швидкості приросту інформації і розширення її різноманітності [36, с. 252], то можна вважати, що перехідне суспільство – це суспільство, що переживає період соціалізації.

Початок дорослості, тобто становлення відкритого суспільства, знаменується відносною інформаційною стабілізацією, при цьому інтенсивність споживання інформації залишається достатньо високою, але скорочується її різноманітність. Формування нових інформаційно-комунікаційних структур дозволяє індивіду більше орієнтуватися на переважне споживання інформації, необхідне для спеціалізованої професійної, суспільної діяльності. Проте слід враховувати, що формування нових інформаційних структур неможливо досягти шляхом їх штучного впровадження, це тільки підсилює стохастичний характер інформаційно-комунікаційних процесів у суспільстві, особливо у перехідні періоди їх розвитку.

Таким чином, різке збільшення кількості циркулюючої інформації в перехідному суспільстві, не забезпечене відповідними інформаційними структурами її селекції, відбору і застосування, призводить до ситуації, коли переважають безсистемні інформаційні зв'язки й комунікації, недостатньо ефективні інформаційні взаємодії і розпадається єдине інформаційне поле, об'єднуюче людей. Незважаючи на велику кількість інформації, індивід виявляється зануреним у потік розрізнених, у принципі ніяк ієрархічно невре-

губльованих повідомлень: він знає помалу про все на світі, але структурна його мислення украй обмежена. Відсутність упорядкованого об'єднуючого інформаційного поля у свою чергу сприяє розриву існуючої системи соціальних комунікацій і відносин. Подібна структурна «розірвана» відсутність цілісності має негативні соціально-психологічні наслідки, викликаючи у людей відчуття невпевненості, відчуття нестійкості суспільства і свого положення в ньому.

Прагнення змінити ситуацію до кращого шляхом прискореної модернізації, як правило, приречене на невдачу. Відтворення традиційних структур або створення абсолютно нових за готовими запозиченими зразками – дві крайнощі, що часто є сусідами в перехідний період і призводять до зворотного ефекту: в результаті того, що амплітуда коливань досягає деякого порогового значення, суб'єкт блокує потік інформації, не в змозі сприймати, переробляти і застосовувати інформацію.

Отже, здатність людських істот сприймати, використовувати і зберігати інформацію є істотною для їх виживання. За допомогою використання інформації можна уникнути катастроф, запобігти несприятливим подіям і забезпечити кошти для існування. За образним виразом Н.Корченкової, трагедією Гамлета було те, що його точно проінформували, тоді, як трагедія Отелло була в тому, що точної й акуратної інформації було недостатньо [51, с. 13].

Інформація необхідна, щоб зробити розсудливий вибір або ухвалити мудре рішення. Моральні й етичні оцінки залежать від інформації, придбаної нами через власний досвід і досвід наших попередників. Інформація у формі фактів складає основу порядку в житті індивіда, у спільноті, сприяє повторюваності і стабільності подій, забезпечує нас знанням. Вона є істотним, якщо не винятковим елементом процесу спілкування між людьми. Ми всі є джерелами інформації. Проте зворотна сторона надання інформації – це контроль над інформацією, внаслідок того, що конфіденційність і таємниця приватного життя є також необхідними для розвитку й індивідуальної цілісності людини.

Ще в найдавніші часи розв'язувалися питання накопичення і збереження відомостей, даних, що забезпечувало необхідний рівень розвитку. Провідною формою збереження інформації виявлялася передача інформації у формі знань, навиків, методик від одного покоління до іншого, від старших членів суспільства до молодших. На примітивних формах суспільної організації почався процес формування інформаційної номенклатури і заощадження її за допомогою навчання і виховання молодшого покоління.

З розвитком суспільних відносин і утворенням держави еволюціонувало відповідно й інформаційне поле, приймаючи багаторівневий і різновекторний характер. Визначилися два основні види соціальної інформації: елітарна і народна.

З позицій сучасної філософії й низки наукових дисциплін формування правлячої еліти пов'язане з володінням інформацією, що припускає як знання фактів, так і методології набуття на основі відомих даних нового рівня знань. По суті справи, такі найважливіші якісні критерії, що визначають соціальний статус індивіда, як власність і влада, опиняються в прямій залежності й підлеглості від обсягу та якості інформації, що знаходиться у розпорядженні індивіда. Це енергомісткі засоби міжлюдських комунікацій, які ведуть до можливостей панування над «незнаючими».

Первинне формування еліти здійснювалося на базі монополізації певної частини суспільно значущої інформації відособленою соціальною групою. Коли концентрація знань, інтелектуальних навиків і методик досягла критичної маси, межа між «знаючими» й «незнаючими» членами суспільства стала практично непереможною. Навіть і в даний час зберігається значний обсяг інформації про функціонування суспільства й держави, що знаходиться у розпорядженні вельми обмеженого кола осіб – соціальної еліти.

На ранньому етапі розвитку державності, знання, сприяючи виділенню еліти, були ефективно реалізовані у сфері управління суспільством і в процесі створення економічних, політичних, юридичних, конфесійних інститутів, що забезпечують соціальну владу. Ця

влада дуже міцно пов'язана з монопольним володінням інформацією, здобутою попередніми «елітарними» поколіннями. Природно, охорона інформаційного джерела владної монополії стає найважливішою справою.

З метою охорони цінної інформації від широкого розповсюдження виникають особливі механізми посвячення в знання: «таємні» й «цілком таємні» доктрини, «апокрифічні» й «відчужені» книги. З еліти зростає супереліта – жрецтво, яке володіло монополією на освячені тим або іншим сакральним авторитетом концептуальні знання і концептуальну владу.

Античний езотеризм не знайшов віддзеркалення у християнській ідеологічній системі. Монополія жерців на володіння вищими знаннями була знищена і, відповідно, позбулися ідейної основи греко-римські політичні і юридичні інститути. Язичницькому езотеричному знанню була протиставлена «мудрість старців». Проте, на зміну античній еліті прийшла середньовічна, тісно пов'язана з християнською церковною ієрархією. Так, освячуючи приватні права на земельну власність і політичні права світських феодалів, високі церковні ієрархи створили світську ієрархію. Згодом було вироблено значне число способів для отримання необхідних інформаційних засобів управління і для утримання в неутті простолюддя. Окрім банальних обмежень, заборон, таємниць і таїнств до таких способів можна віднести використання елітарної (латинської) мови, обмеження конфесійних процедур спілкування з Богом, а головне, звільнення основної маси населення від письменності.

Особа, розчинена в структурно організованій групі у вигляді общини або цеху, втрачає здатність до адекватного сприйняття дійсності, а структурна організованість натовпу підсилює її бездумність, полегшує керівництво нею.

Відповідно до законів синергетики системна замкнутість середньовічного суспільства вела його до стагнації й руйнування. В першу чергу дифузним явищам став піддаватися інформаційний простір, коли опозиційні соціальні сили протиставили церковній

ідеології своє таємне знання. Наприклад, різні інформаційні потоки у XII-XIII ст. призвели до створення релігійної концепції, що обстоювала особливий погляд на світовий суспільний процес. Інші ідеї і знання були властиві мусульманській ідеології, привнесеної до Європи в результаті хрестових походів.

Окрім релігійних існували і мирські форми закритої інформації – національно-державні, цехові, купецькі, а також методологія науки і технологія образотворчих мистецтв. Проте, в епоху Просвітництва була зруйнована монополія церкви на освітню діяльність. В інформаційному полі стали превалювати «вільні» академії замість феодальних університетів з їх строгою системою «порційного» розповсюдження інформації. Реформаційні рухи XIV-XVI ст., переклади священних книг Біблії на народні мови в Англії, Чехії, Німеччині, Словаччині також розширили інформаційне поле.

Руйнування феодальних інформаційних інститутів, у тому числі й освітніх, у XVII ст. набуло ще гостріших форм в результаті виникнення ідеології лібертінів (вільновідступників). Ця частина інтелігенції пом'якшувала трансцендентно орієнтоване пізнання, пропонувала до вивчення математику, механіко-фізичні закономірності, геометрію [81, 82]. Наукове знання проголошувалося незалежним від релігійно-церковних обмежень. Особливо значущим виявилось утвердження нової «громадянської» етики, основоположником якої вважається видатний філософ Самуель Пуфендорф, а його ідеї оформилися в книгу під назвою «*De officio hominis et civis*». Роздуми у вказаному творі про обов'язки громадянина не тільки підірвали традиції схоластичних шкіл, але й вивели питання про політичну моральність на рівень стандартного елемента в системі освіти для суспільного служителя релігії і для шкільного вчителя. Вона стала необхідною передумовою для відправлення ними своєї ідеологічної функції, тобто для ідейного виховання широкого кола підростаючих поколінь поза зв'язком з їх становими статусами. Дуже скоро відповідні ідеї стали основою політичної і юридичної освіти в Європі.

У працях видних представників природно-правової теорії Гуго

Гроція, Томаса Гоббса, Христіана Томазіуса в центрі роздумів також опинилося питання про громадянську рівність людей, яка сполучалася з гідністю людини. Гідність же визначалася ступенем освіченості індивіда, тобто володінням соціально значущою інформацією, що мала відношення до практичних дій у сфері природничої науки, техніки і юриспруденції. На думку вказаних філософів, соціальна еволюція і добробут суспільства базуються на залученні в інформаційний і освітній процес якомога більшої кількості людей. Такі ідеї привели до того, що стали видаватися науково-популярні журнали, створюватися освітні установи, викладання в яких велося рідною мовою; набула розвитку наукова термінологія. У багатьох країнах Європи став формуватися середній ступінь освіти. Усі ці явища наближали наукову інформацію до широких кіл населення і сприяла демократизації самої науки.

В епоху Просвітництва стала формуватися доктрина освіти населення, включення в інформаційне поле як повноправних учасників усе більшого числа людей. Просвітницька діяльність уявлялася як основний чинник суспільного розвитку. Саме в цей період виникають і мультиплікуються ідеї про «свободу друку», натхненником якого став Джон Мільтон і його праця «Ареопагітика: Мова про свободу друку від цензури, звернена до парламенту Англії». Еволюціонує й форма правління, набуваючи в найбільш освічених країнах характеру «освіченого абсолютизму».

Видатні мислителі цього періоду затверджували пріоритет особистості, її свободи й гідності перед державними структурами. Ідеї просвітителів – Пуфендорфа, Вольфа, Локка, Монтеск'є, Вольтера, Руссо та інших про рівність, віротерпимість і гуманізм впливали на різні суспільні кола. Все це розхитувало доктрину божественних прав і влади богопомазаника – владики. Проте, елітарна інформація продовжувала існувати в руках небагатьох. Не обов'язково це був монарх, але, як правило, група осіб, що ухвалюють стратегічні державні рішення. Зберігалася й монополія на освітню діяльність, яка належала суб'єктам влади. Таке становище дозволяло виховувати

частину населення в рамках державної ідеології. Саме третій стан, утворений з навчених і вихованих (інформаційно підготовлених) простолюдинів, повинен був консолідувати суспільство навколо монарха.

Впродовж усієї людської історії можна констатувати прагнення будь-якої держави максимально засекретити свою діяльність, відгородитися від населення. Монопольне розпорядження інформацією дозволяє безконтрольно розпоряджатися державною владою, використовувати всі ресурси суспільства обмеженим колом осіб.

Сама реалізація владних повноважень, зокрема процес вироблення рішення, завжди носить і носитиме закритий характер. Причина цьому, перш за все, психологічна – немає сенсу обнародувати рішення, поки воно остаточно не визріло, інакше ставиться під загрозу авторитет влади. Але в процесі реалізації владних повноважень завжди присутній корпоративний дух, що відокремлює інтереси володарюючих людей від підвладних. Крім того, таїнство влади сприяє спробам деколи приховати за завісою таємності некомпетентність тих, що володарюють. Як підкреслював свого часу ще Карл Маркс, «загальний дух бюрократії є таємниця, таїнство» [60, с. 272].

Відсутність свободи інформації особливо характерне для бюрократичної системи. Керовані суб'єкти, побоюючись несприятливих наслідків, повідомляють спотворені відомості про те, що відбувається, на верхні поверхи ієрархії. Вказівки зверху можуть ігноруватися, тлумачитися іншим чином, або якимось інакше видозмінюватися. Бюрократія також ретельно контролює інформацію, щоб зберегти свою владу по відношенню до інших суб'єктів соціальної системи. Дані про внутрішнє функціонування бюрократичного органу приховуються щоб уникнути можливості виявитися схильним до жорсткої критики з боку інших державних органів або груп лобіювання. Бюрократична еліта, маючи значну владу, схильна до корупції. Вона контролює інформацію, щоб приховати корупцію, а також неякісні або навіть небезпечні рішення. На практиці інфор-

мація є важливою частиною боротьби за владу, добробут і вплив. Бюрократи, володіючи інформацією, контролюють підлеглих і клієнтів. Для досягнення справедливішого і рівнішого суспільства необхідна боротьба за інформацію і її вільну циркуляцію. З появою традицій демократичного волевиявлення значно збільшився вплив засобів масової інформації, ретрансляторів громадської думки, на масову свідомість. Усе це в комплексі є потужним засобом боротьби за виборну владу між різними політичними угрупованнями. В Україні, наприклад, сьогодні спостерігається перехід від традиційних виборчих технологій до завуальованих, які здебільшого базуються на засобах психологічного впливу на свідомість виборців, на підкупі, обмані тощо.

Інформація сама по собі служить основою дієвого функціонування економіки, політики, права. Наприклад, ринкові відносини вимагають повноцінної інформаційної сфери й інформаційних технологій, які виконують функції нервової системи у соціальному організмі. У сфері політики також демократичні норми не можуть здійснюватися, а демократичні інститути функціонувати без інформаційного плюралізму і якісно нових структур у сфері комунікацій, сприяючих ухваленню оптимальних рішень. У сьогоденних умовах досить гостро постає питання отримання й реалізації інформації. На думку Т. Стеценко, це зумовлено саме тим, що інформація за деяких умов може коштувати дуже дорого і навіть змінювати хід подій у суспільстві та державі. Але в такій запеклій боротьбі за «ласий шматочок» інформації інколи доводиться «закривати очі» на деякі норми, як законів, так і моралі. Трапляються й ситуації, коли отримуючи якісь дані, інформатори «дещо вносять корективи», цим самим змінюючи їх зміст і суть [84].

Нарешті, для впливу на державу особа й громадянське суспільство в цілому повинні володіти реально забезпеченими правами людини, перш за все, правом на інформацію, виступаючим гарантом функціонування усіх інших прав особистості.

В даний час роль інформації неухильно підвищується, що вияв-

ляється в інтенсифікації інформаційних процесів у різних сферах, появі величезного числа ефективних інформаційних технологій, послуг, широкої комп'ютеризації, появі нових наукових дисциплін, таких як інформатика, інформологія, тощо.

Сучасний соціокультурний розвиток проходить під знаком експансії інформаційних технологій, що все посилюється, в самі різні сторони людської діяльності. Самі поняття інформації, інформаційних процесів усе ширше використовуються у природознавстві, суспільствознавстві, науках про мислення й філософських науках. Сьогодні мало хто сумнівається у визначальній ролі інформації в молекулярній біології, в теорії штучного інтелекту, в комп'ютерних науках, теорії зв'язку й комунікації, в теорії наукової інформації, в теорії управління. Похідні поняття «ера інформації», «глобальна інформаційна революція», «інформаційне суспільство», «інформаційний вибух», «інформаційна криза» все частіше зустрічаються не тільки в дослідницькій літературі, але і в ЗМІ. Людство стоїть на порозі відкриття нової наукової картини світу, де об'єктивним началом і підставою стає не речовина або енергія, а інформація [1].

Особливої значущості набуває дослідження соціальної інформації, що є об'єктивним знанням як формою ідеального в соціальних системах. Серед найважливіших властивостей соціальної інформації потрібно назвати те, що вона володіє економічною цінністю як джерело матеріального багатства, політичною цінністю як знання, необхідне для ефективного розвитку і самоврядування суспільних систем, соціальною й історичною цінністю, що відображає рівень освіти, культури і т.д.

«Соціальна інформація є когнітивна інформація у соціальній формі, або суспільна форма індивідуальної свідомості, а соціально-інформаційний світ – це світ соціальної інформації, яка є невідомостями про соціальну форму руху матерії, а соціальною формою руху ідеального» [51, с. 21]. Соціальна інформація втілена в техніку й технологію, в цінності культури, в знання й досвід людей, у форми їх спілкування, у всю систему суспільних відносин.

Інформаційна економіка, інформаційна теорія вартості, проблема влади і доступ до інформації, соціологія знання, роль історичної інформації в духовному розвитку, логічна інформація як засіб соціальної комунікації, вплив соціальних ідей і цінностей на поведінку індивідуума, на формування стилю мислення – це неповний список проблем, що вимагають свого швидкого вирішення.

Інформаційне суспільство виступає як соціальна система, в якій наукова інформація (об'єктивне знання) стає вирішальним чинником соціально-економічних якісних змін: знання (достовірне і об'єктивне) стає основною продуктивною силою суспільства.

Все це безпосередньо торкається практично усіх аспектів життєдіяльності соціуму. Наприклад, які форми поєднання централізації, влади, управління й індивідуальної свободи можуть існувати в інформаційному суспільстві. Який результат є найбільш вірогідним при повній інформатизації: абсолютна централізація або децентралізація як управління суспільством, так і доступу до інформації? Іншими словами, чи буде посилена ієрархічна структурна організація сучасних систем або ж досягнемо цілісного взаємозв'язаного світу з функціонально розгалуженою ієрархічною організацією, де кожна ланка – органічна частина всієї глобальної соціально інформаційної системи. Існує реальна перспектива інформаційного суспільства тоталітарного типу. Інформатика, зрідившись з бюрократичною владою, «... захолине непохитною глибою і різко підсилить окостеніння вже існуючих адміністративних, економічних, політичних, ідеологічних структур за рахунок їх технічної інформатизації, за рахунок зростання кібернетичної озброєності» [51, с. 22]. Але концепція суспільства як гомеостатичної системи, що адаптується, теж недалеко пішла від можливої перспективи централізованої бюрократичної держави, оскільки економічні й політичні процеси характеризуються тенденцією до збереження рівноваги (гомеостазису) за рахунок придушення будь-яких збурень і нерівноважностей (нових партій, технологій, ідей).

Ключовими в новій соціально-технічній організації, що динаміч-

но розвивається, є принципи самоорганізації, самоврядування, автономії. А інформаційні процеси відображають рівень організації. Ефективно управляти можна лише там, де є достатня інформація. Така управлінська інформація – вже не просто форма відображення. На передній план висувається в ній єдність відображення й організованої дії, внутрішньої й зовнішньої, її активна і творча роль.

Таким чином, інформаційне суспільство це децентралізована система рівнозначних, взаємопов'язаних підсистем, що динамічно розвивається: економічної, культурної, політичної. Інформаційна ж техніка виконуватиме роль технічного засобу швидкої, ефективної переробки знання, а також роль засобу для вільного і оперативного доступу до систематичного знання у формі систем баз знань, інформаційних банків даних та інших автоматичних інтегральних інформаційно-пошукових систем.

Особливого значення в інформаційному суспільстві набуває така функція держави як формування продуктивної інформаційної політики, що виступає найважливішою передумовою динамічного розвитку суспільства в рамках демократичного режиму і ринкової економіки. У сучасних дискусіях досить часто поняття «інформаційна політика» держави не виправдано звужується до спроб звести її до проблематики інформатизації, тобто створення сучасної електронної інфраструктури збору, зберігання, передачі й обміну інформацією. Невиправдано зводити проблеми інформаційної політики до питань технічного й інженерного порядку, незважаючи на важливість формування сучасних інформаційних мереж і баз даних, створення технічних можливостей для швидкого обміну інформацією.

Поширеним тлумаченням інформаційної політики є також тлумачення її в значенні «обмеження свободи інформації» [33, 68], що також чревате перекосами, оскільки будь-які спроби державної влади і місцевих органів організувати потік даних про свою діяльність натрапляють на звинувачення у поверненні до тоталітарного минулого, в обмеженні творчої свободи авторів, що працюють у тих або інших засобах масової комунікації.

Один із способів подолання існуючої практики – виведення даної проблематики на вищий рівень осмислення, включення в інший культурологічний контекст. Так, зокрема, неефективними є спроби побудувати інформаційну політику на основі обмежень смислотворчої активності тих або інших учасників інформаційного процесу. Найважливішим атрибутом продуктивної інформаційної політики буде зняття будь-яких обмежень на творчу свободу самовираження, смислотворчу діяльність в рамках індивідуального існування, яка не зачіпає інтереси інших людей, не пов'язана з обмеженням їх свободи комунікації, пошукової й творчої активності.

Найбільш стисло зміст такої інформаційної політики держави можна визначити як забезпечення умов для повної свободи самовираження і розповсюдження ідей і символів не тільки в межах обмеженого інформаційного поля, наприклад, серед однодумців, але й у межах інформаційного простору. Проте, в даному зв'язку особливої значущості набувають ресурсне забезпечення інформаційного пошуку, продукування й розповсюдження інформації. Це обумовлено кардинальною зміною традиційних форм управління даним процесом, принциповими змінами умов надання таких ресурсів. Однею з організаційно-правових форм забезпечення вказаних процесів виступає принцип інформаційної відкритості сучасних держав [53].

Класична теорія демократії базується на положенні про те, що громадяни держави володіють рівними правами на управління суспільством, правами брати участь у процесі реалізації влади. Це конституційний принцип народовладдя. Згідно з теорією Джона Локка люди суверенні, а уряди є вмістищем влади, делегованої народом. Проте, даний принцип народовладдя піднімає питання про відповідальність сучасних урядів перед електоратом. Більше того, традиційні механізми відповідальності (вибори, опозиція, вільна преса) не є адекватними через складність соціальних і економічних проблем.

Поняття інформаційної відкритості все більш активно розробляється в гуманітарній науці як необхідний елемент сучасних де-

мократій. У зарубіжній літературі в основному використовується термін транспарентність, що перекладається дослівно як «прозорість». Транспарентність означає відкритий режим функціонування державних органів і доступність до інформації, що знаходиться в їх розпорядженні. Все наполегливіше дослідники звертаються до теми транспарентності у пошуках її суті. Часто висловлюються думки, що навіть за наявності згоди за принциповими елементами транспарентності залишається завдання вибрати відповідні моделі для гарантування такої транспарентності і визначення меж прав доступу. Таким чином, єдина і цілісна концепція транспарентності відсутня, хоча практично всі автори погоджуються в головному транспарентність – це відкритість для суспільного погляду управлінської системи суспільства і гарантовані права доступу громадськості до інформації.

Відкрите суспільство – це суспільство з вільним потоком інформації від держави до громадян і від громадянського суспільства до держави. Вільна циркуляція інформації розглядається як сприяюча досягненню низки соціально значущих цілей, зокрема стабільності й поступального розвитку суспільства, мирного співіснування в сучасному світі.

Відкритість включає три основні рівні [22]. Першим і найбільш важливим є доступ до інформації. Даний базовий рівень припускає доступність і зрозумілість інформації (мови, процедури і т.п.). Наступним рівнем є доступ до процесу ухвалення рішень: що стоїть за тим або іншим рішенням, чим воно викликане і чому саме дане рішення було ухвалено. Таке знання необхідне, щоб забезпечити відповідальність тих, хто приймає або впливає на ухвалення рішень, які стосуються сфери суспільних справ. За наявності такого рівня доступності інформації транспарентність може бути охарактеризована як ліберальна. Нарешті, третій рівень припускає відкритість процесу ухвалення рішень для участі неурядових і недержавних груп, що і являє собою феномен демократичної участі й народовладдя. Даний рівень відкритості може бути охарактеризований як демо-

кратичний.

Термін «відкритість» може включати і можливість для кожного набутити знань про діяльність уряду за допомогою надання доступу до громадського обговорення, на якому повинні обговорюватися суспільно значущі рішення, а також за допомогою забезпечення доступу до носіїв інформації (документи й інші візуальні і аудіальні носії), на яких рішення фіксуються і які дають можливість заглянути в процес підготовки рішень.

Поняття «інформаційна відкритість» може позначати і загальний режим циркуляції і потоків інформації в суспільстві і, в той же час, особливу характеристику діяльності управлінських органів, коли велика частина використовуваної й створюваної цими органами інформації знаходиться у вільному для громадськості доступі.

Відкритість як принцип діяльності демократичного управління може включати декілька елементів. Основними виступають доступ до засідань органів, що реалізують владні повноваження, і доступ до офіційних документів; як найбільш ефективний розглядається доступ громадян до документів, що лежать в основі дискусій і рішень. Інформаційна відкритість також означає наявність права знати «хто що робить», кого лаяти і кого хвалити за законодавство, що безпосередньо стосується громадян. Виступати як слуга суспільства – це теж частина відкритості, що відноситься до відповідальності за роботу на загальне благо.

Необхідно відзначити, що аналіз поняття «відкритість» зазвичай тісно пов'язаний з принципом демократії. Їх можна назвати принципами-близнятами. Відкритість, звичайно ж, є для демократії засобом, але навряд чи демократія зможе розвиватися і вижити за відсутності відкритості. Людям потрібна інформація, інакше вони виключені з демократичного процесу. Зв'язок відкритості й демократії підкреслюється у низці джерел, коли мовиться, що демократія, якщо вона не повинна залишитися тільки формальним принципом відповідальності, залежить від наявності певних до-правових умов, такі, як вільні обговорення, що продовжуються, між опозиці-

йними соціальними силами, інтересами й ідеями, в яких політичні ідеї виявляються і змінюють у цілому курс і з яких походить громадська думка, що формує зачатки політичних намірів. Це також припускає, що процес ухвалення рішень органами, що здійснюють суверенну владу і переслідуючі різні політичні цілі можуть бути в цілому усвідомлені й зрозумілі.

У середині дев'яностих років минулого століття звернення до теми відкритості і права доступу до офіційної інформації було викликано у зв'язку з питанням про забезпечення відповідальності в посткомуністичних країнах. Наприклад, Н. Корченкова вважає, що рух до більшої відкритості й транспарентності повинен бути початий, в першу чергу, в парламенті через його особливу соціальну роль [51]. Він наполягає, що парламентська відкритість особливо важлива для демократії, оскільки одночасно забезпечує і відповідальність, і легітимність рішень безпосередньо вибраних представників, що здійснюють законотворчі й інші суспільні функції. Інакше не спостерігається політичної відповідальності і демократичної законності, незважаючи на «вільний і справедливий» характер виборів.

Прагнення зробити діяльність не тільки владних органів, але й бізнесу зрозумілішою й відкритою для суспільства засновано на переконанні, що в цих нових умовах корупція відіме. «За допомогою транспарентності ми зобов'язані підтримати програму «Порядок денний кінця сторіччя» в ім'я торжества адміністративної чесності й суспільної етики, а також з метою викорінювання політичної корупції й корпоративного хабарництва» [51, с. 28]. Проте, керівники закритих, нікому не підзвітних, але процвітаючих режимів схильні вважати, що в умовах більшої транспарентності постраждає процвітання, перебільшуючи значення секретності в управлінні суспільством. Та й винести привілеї на суд громадськості не просто. Свого часу Європейський парламент – бастион демократії – відкинув вимогу про те, щоб члени парламенту реєстрували «подарунки», одержані ними від лобістів [81].

Відвертість і транспарентність не вичерпується доступом до до-

стовірної інформації. Ця ідея сприяє розвитку філософії вільного ринку. Ринок процвітає завдяки інформації, а транспарентність як режим функціонування свободи інформації в цілому заохочує розповсюдження інформації і таким чином є благом, гарантуючи розвиток вільного ринку. Крім того, цілком очевидно, що навіть за наявності висококваліфікованої робочої сили, хорошого медичного обслуговування, здорового навколишнього середовища і широких можливостей політичного вибору суспільство мало чого досягне, якщо в країні не буде налагоджене отримання інформації, її обробка й ефективне розповсюдження.

Приведене вище дозволяє нам зробити наступний висновок. Відкритість – основоположна межа й необхідна гарантія демократії. Це підтверджується тими наслідками, які спричиняє за собою дія принципу відкритості і його істотним внеском у демократичний характер будь-якої системи. У зв'язку з цим, важко погодитися з аргументом, що демократія була можлива і за відсутності інформаційної відкритості як такої. За своєю природою демократія як плюралістичне суспільство завжди включала феномен відкритості. Здійснюване в даний час філософське осмислення соціуму, розуміння цінності прав людини і зростаючої персональної відповідальності за долю людства доводять, що демократія не в змозі еволюціонувати без належного проголошення й реалізації принципу відкритості.

Відкритість має складну структуру. Вона складається з декількох рівнів, які розрізняються за своєю глибиною й формами реалізації. Первинний і обов'язковий рівень відкритості – це доступ до інформації, що представляє суспільний інтерес. Таким чином, наявність доступу до інформації може виступати свого роду свідомством «відкритого» характеру системи. Відповідно, головне завдання сучасних демократій – забезпечити, принаймні, даний примітивний рівень. У свою чергу, можливість доступу до інформації може бути забезпечена у двох формах: гарантуванні права громадян на інформацію або в правовій регламентації й забезпеченні принципу відкритості й доступності для громадян суспільних установ і дер-

жавних органів. Правове визнання однієї з цих форм може виявитися недостатнім для забезпечення доступу до інформації, що має суспільний інтересом. Проте, як свідчить законодавство і практика в зарубіжних країнах, цей вибір для кожного конкретного суспільства залежить від цілей і стратегії законодавця. Проте, законодавство на національному і міжнародному рівнях доводить прогресивне визнання права індивіда на доступ до офіційної інформації, що значно розширюється, викликане зміною погляду на взаємини між адміністрацією і громадянином.

У вітчизняній науці вже давно стали розроблятися питання інформаційної відкритості й вичерпного інформаційного забезпечення громадян як важливі елементи функціонування демократичного суспільства. Переважна більшість дослідників приходять до висновку, що за допомогою інформації політична система і її компоненти пізнають суспільні процеси, враховують зміни, що відбуваються і виробляють заходи дії. Разом в тим, інформація забезпечує в соціальному аспекті прямий і зворотний зв'язок між системою, її інститутами, іншими компонентами і населенням.

Фундаментальне дослідження інформаційної відкритості органів управління в державі зроблене ще за радянських часів А. Безугловим і В. Кряжковим [82]. Згідно з даною теорією, гласність – невід'ємний елемент демократичного суспільства, необхідна умова самоврядування народу, здійснення конституційних прав і обов'язків. За своєю сутнісною стороною гласність є специфічною формою і проявом інформації в суспільно-політичній сфері. Інакше кажучи, конституційне право громадян на інформацію знаходить своє втілення і в гласності, яка визначається як «політико-правова гарантованість відкритої, безперервної і достовірної інформації про соціально-політичні процеси суспільства, політичної діяльності всіх суб'єктів політичних відносин, функціонування всіх державно-правових інститутів. Іншими словами, гласність – це доступність суспільному ознайомленню, обговоренню, контролю будь-якої інформації, публічність, загальновідомість, доведення інформації до широкого

кола громадян» [82, с. 27].

Громадяни мають право знати про характер питань, що розглядаються органами державної влади і управління, про те, як вони готуються, про ухвалені рішення і їх реалізацію. Спеціальним аспектом гласності роботи органів влади і управління виступає гласність рішень. Вона гарантує доступність у плані ознайомлення політичних та юридичних розпоряджень для громадян.

Широко поширене переконання, що секретність є філософією тоталітарної держави. Навпаки, демократичне суспільство вимагає більшого ступеня інформації доступної для забезпечення урядової відповідальності й інформованої участі громадськості. Важко не погодитися з цим твердженням, проте, даний підхід здається надзвичайно спрощеним. Це вимагає аналізу проблеми секретності.

Навряд чи припустимо розглядати секретність тільки як атрибут тоталітарної держави. Будь-яке державне утворення використовує секретність у своїй діяльності. Ядро секретності необхідне для будь-якої держави для здійснення її діяльності. Ця сфера включає військові й інтелектуальні секрети, певні сфери стратегічної економічної політики, поліція, деталі іноземної політики і дипломатії і тюремна безпека. Нації поводяться таким же чином як домовласники, зберігаючи у секреті від незнайомих систему безпеки проти злодіїв. Усвідомлюючи необхідність у самозахисті, населення приймає існування особливих груп, наділених особливою владою. В результаті, громадськість додає певній інформації статусу демократично санкціонованих секретів. Демократія б руйнувалася під тяжкістю розкритих секретів, а процес ухвалення рішень, що супроводжується суспільними дебатами, виявився б паралізованим.

Цілком очевидно, що функціонування демократії вимагає певного ступеня суспільного схвалення. Технічні секрети, такі як специфікація зброї, імена секретних агентів або військові накази битв або секрети, які союзники довіряють один одному – повинні бути збережені до певної дати і люди це приймають. Громадськість також приймає секретність для цілей переговорів. Жодна країна не може

вести справи з іншими з питань національної безпеки без утримання частини життєвої інформації, яка у разі обнародування може загрожувати самому існуванню держави.

З іншого боку, інші секрети, навіть якщо люди не хочуть їх знати, не повинні триматися в таємниці. Люди повинні знати, наприклад, економічні угоди, укладені урядом з іншими країнами і з приватними фірмами і банками. Вони повинні знати про урядові справи будь-якого сорту: від підстав, за яких засіб військової техніки оголошується проданим, до планів покупки землі місцевою радою. Вони повинні знати, якщо тортури або вбивства здійснюються поліцейськими або військовими офіцерами. І навіть якщо відсутня публічна реакція при виявленні таких фактів, це істотна частина демократичної відповідальності.

Слід відзначити, що вищі посадовці виконавчої гілки влади завжди наполягали на певному ступені конфіденційності, необхідній для ефективного здійснення повноважень. Це базувалося на тій принциповій підставі, що це сприяє вільному аналізу проблем без загрози професійній кар'єрі посадовців у вигляді політичної дискваліфікації за необережні зауваження або пропозиції, зроблені ними в ході вирішення питання.

Таким чином, можна зробити висновок, що, з одного боку, секретність необхідна, але часто спричиняє істотні спотворення механізму управління, суперечить ідеї демократії. Часто явище секретності не тільки сприяє досягненню конкретної мети. Воно дає відчуття реальній владі, що дозволяє маніпулювати поведінкою інших учасників суспільного життя, на основі відсутності у них необхідної інформації. Тому, зайва секретність може бути підтримана і навіть штучно викликана владними особами для утримання влади і використання її в своїх інтересах.

Причини офіційної секретності є по суті тими ж самими, що й для персональної секретності, тобто недоторканності приватного життя, що захищається законодавством. Звичайно, сфера офіційної секретності повинна бути набагато більш обмеженою, оскільки

кінцевою метою управлінської діяльності є суспільне благо. В той же час, збиток від порушення державної таємниці є набагато більшим і серйознішим, аніж від порушення персональної таємниці. Надмірна відкритість не повинна ударяти по здатності працювати суспільних інститутів, яким потрібна хоч би деяка упевненість, що важлива стратегічна інформація не буде передчасно обнародувана, а її конфіденційність сприятиме досягненню поставленої мети швидше й найбільш ефективним способом. Важливо знайти межу між необхідною й неприпустимою секретністю. Відкритість не виключає таємниці. Примирення цих явищ – виклик для сучасного демократичного суспільства.

Серед конституюючих елементів відкритості часто виділяють, з одного боку, право громадян на інформацію і, з іншого боку, принцип відкритого управління. Будучи двома сторонами однієї монети, і право доступу до інформації, і принцип відкритості (гласності) адміністрації забезпечують, в цілому, відкритість і транспарентність як важливі елементи демократичної системи. Право на інформацію – один з кроків до концепції відкритого уряду і відкритого суспільства. Воно припускає конкретні обов'язки органів управління, проте, з іншого боку, право на інформацію має потребу в наявності режиму відкритості в суспільстві, інакше так і залишиться нереалізованим. Таким чином, право на інформацію й відкритість – це різні феномени, хоча й тісно взаємопов'язані і взаємозалежні.

Забезпечити справжню демократію, свободу особистості й громадянського суспільства, їх цілісність і гармонію можливо тільки при безперервному, вільному обміні інформацією, який знаходить своє юридичне вираження в інституті права громадянина на інформацію. Дане право гарантує реальне і ефективне здійснення влади народом і його виборними органами, формує політичні установки, погляди, організовує, упорядковує відносини між людьми, створює особливий соціально-політичний клімат – клімат довіри в суспільстві.

Демократія базується на згоді керованих. Згода є реальною тільки тоді, коли це інформована згода. Якщо громадяни мають право

брати участь в управлінні своєю країною (а вони, поза сумнівом, його мають в демократичній державі), вони обов'язково володіють і правом на інформацію, яка необхідна, щоб виробити свою позицію з питань, що знаходяться в полі діяльності органів управління.

Знаменитий вислів Джеймса Медісона свідчить, що народний уряд без публічної інформації або засобів її придбання це не що інше, як пролог до фарсу або трагедії; або, можливо, обох. Знання завжди управлятиме незнанням і люди, які мають намір бути своїми власними керівниками, повинні озброїти себе владою, яку дає знання [12].

Таким чином, інформаційна відкритість є провідним принципом сучасного механізму держави, направленим на досягнення ефективності управління і вдосконалення політичної системи в цілому. Гарантує й забезпечує принцип інформаційної відкритості право на інформацію, виступаючи найважливішою формою взаємозв'язку між суспільством, особою і державою в умовах інформаційної цивілізації і сприяючи досягненню обізнаності й самоцінності громадянського суспільства.

2.3. Антропологічний вимір інформаційного суспільства

Як зазначалося вище, перехід людського суспільства від індустріальної до інформаційної стадії розвитку приводить до якісної зміни не тільки умов людського буття, але й веде до модифікації самої природи людини. Сучасні інформаційні й комунікаційні технології, генна інженерія й біотехнології, а також нові технології виробництва їжі й енергії у глобальному масштабі принципово відкривають нові можливості входження людини в інформаційне суспільство і одночасно пред'являють особливі вимоги до її життєдіяльності й поведінки.

У сучасному світі засоби масової комунікації володіють значною символічною владою, адже вони репрезентують циркулюючі в соціумі знання, норми, ідеали, символи, образи, ціннісні ієрархії,

які незалежно від того, адекватно вони відображають реальність чи нееквівалентні їй, завжди відтворюють домінанти та атрибути суспільного устрою, соціального порядку та культури, надаючи легітимності ціннісним категоріям колективної та індивідуальної свідомості [52, с. 621].

Засоби масової комунікації, постійно трансформуючись під впливом загальнокультурних змін принципів та критеріїв масового спілкування, виробництва нових стилів інформаційної взаємодії, локалізують чи збільшують свої соціальні і просторові параметри та конструюють інформаційний простір соціуму. Вплив інформаційної компоненти на соціум різко посилюється з повою інтерактивних медійних технологій, а особливо Інтернету, який дозволяє не тільки споживати інформацію, а й брати активну участь у процесах вироблення та циркуляції інформаційних потоків. Як наслідок, інформація набуває цінності не тільки завдяки загальнодоступності, пізнавальності, економічному або політичному потенціалу, а й тому, що відкриває нові можливості для персоналізації та самоідентифікації особистості. Таким чином, новий інформаційний простір, генерований Інтернет-технологіями, виступає одночасно і засобом, і середовищем соціального розвитку та становлення особистості.

Суспільство, безперервно розвиваючись, встановлює свої власні закони, норми, цінності, правила поведінки. Як справедливо зазначає Л. Анпілогова, в умовах стрімкого вдосконалення інформаційних технологій і безмежного розвитку можливостей, що надаються ними, питання про ціннісні установки конкретної особистості стає одним з найактуальніших питань [4].

Формування нової людини – «людини інформаційної» – це одна з базисних характеристик інформаційного суспільства. У даній характеристиці важливими стають наступні визначальні моменти. По-перше, значущим є те, якою повинна бути особистість в умовах інформатизації. В умовах розгортання інформатизації кожне з діалектично взаємозв'язаних начал людини: фізичне, психічне й соціальне, вимагає спеціального урахування, оскільки тільки в цьому

випадку нові можливості інформаційного суспільства можуть бути повною мірою використані для розвитку людини. Без урахування специфіки цих начал людини, інформатизація чревата негативними суспільними наслідками.

Кожна людина, вступаючи у суспільні відносини, одержуючи й передаючи певну інформацію, вливається в дане суспільство шляхом засвоєння й дотримання тих норм і правил, які історично в ньому склалися. І природно, що питання про роль суспільства в житті людини, так само як і питання про роль людини в житті суспільства, займає розум не одного покоління дослідників.

Різні галузі науки, що включають філософію, антропологію, соціологію, політологію й ін. розглядають феномен інформаційного суспільства, місце людини в новій соціально-економічній формації, а також вплив різних чинників соціальної, економічної й політичної взаємодії в нових умовах на особистість і на суспільство в цілому.

Багато проблем сучасної діяльності людини пов'язані з розумінням соціальних і комунікаційних процесів, які проходять процес деформації, обумовлений виходом людської цивілізації на новий етап соціально-економічного розвитку. Як було показано у попередньому розділі, багато авторів, що працюють у різних сферах наукової діяльності, досліджували проблеми, що стосуються інформаційного суспільства. Також чимало досліджень в самих різних галузях знань присвячено проблемам особистості, які виникають в умовах інформаційного суспільства [19, 49, 56, 99].

Основними соціальними проблемами, пов'язаними з особистістю, в умовах інформатизації є [22, 116]:

- проблема мовної комунікації, що становить ядро інформатизації;
- проблема інформаційної безпеки особистості, під якою розуміється стан захищеності інформаційного середовища суспільства, що забезпечує її формування й розвиток на користь громадян, організацій і держави. Проблема забезпечення інформаційної безпеки особистості означає її право на

отримання об'єктивної інформації і припускає, що одержана людиною з різних джерел інформація не перешкоджає вільному формуванню й розвитку її особистості.

Впливами на особистість можуть виступати [22, 116]:

- цілеспрямований інформаційний тиск з метою зміни світогляду, політичних поглядів і морально-психологічного стану людей;
- розповсюдження недостовірної, спотвореної, неповної інформації;
- використання неадекватного сприйняття людьми достовірної інформації. Інформаційні впливи є небезпечними або корисними не стільки самі по собі, скільки тим, що управляють могутніми речовинно-енергетичними процесами. Суть впливу інформації якраз і полягає в її здатності контролювати речовинно-енергетичні процеси, параметри яких є на порядок вищими за саму інформацію;
- комп'ютерна злочинність, віруси. Спроба творців вірусів, як правило, молодих людей реалізувати себе у вірусотворчості пов'язана низкою причин: бажанням самостверджуватися, «прогриміти», а також відсутністю усвідомлених життєвих цілей.

Інформаційне суспільство як суспільство нового типу, має низку особливостей у порівнянні з попередніми типами суспільств. Відбувається різке збільшення кількості інформаційних потоків і технічних засобів, що не тільки забезпечує циркуляцію інформації в суспільстві, але й забезпечує життєздатність інформаційного суспільства, виявляє нові проблеми і труднощі у взаємодії різних соціальних груп. Соціальні комунікації і соціальна взаємодія в цілому відбуваються тепер по-іншому, аніж двадцять або тридцять років тому. У різних сферах людської діяльності спостерігаються процеси інтеграції, що спричиняють процес глобалізації. З'являється єдина глобальна комунікаційна система, що забезпечує людство великими обсягами досяжної інформації. Зміни у сфері виробництва, у культурному середовищі, у мовному середовищі спричиняють зміну в

моделях поведінки людини. І ці моделі повинні бути осмислені й прийняті людиною.

Відповідно, при переході до інформаційного суспільства, змінюються соціальні відносини у цьому суспільстві. Так, наприклад, для сучасного суспільства характерні тенденції до концентрації, бюрократизації й монополізації у сфері масово-інформаційних процесів [78]. Це примушує по-новому поглянути на певні зміни у структурі соціальної системи. З'являються нові форми комунікації, викликані розвитком глобальної комунікаційної системи. Важливою умовою для функціонування особистості в сучасному інформаційному середовищі стають процеси соціальної комунікації, які стали можливими завдяки віртуалізації сучасного суспільства [18, 21, 24, 27]. Перенесення процесів фізичної соціальної взаємодії в середовище симуляції актуалізує появу нового погляду на розвиток особистості.

Соціум сьогодні – це комунікаційна система, де постійно здійснюється обмін інформацією та думками, і де кожен член суспільства має право на доступ до інформації, на відстоювання власної позиції. Як зазначає С.Куцепал, комунікація пронизує всі соціальні процеси, проте має не лише позитивні, а й тривожні наслідки, оскільки призводить до віртуалізації (дереалізації) реальності, уможливає маніпуляцію свідомістю, перетворює людину у «розірваного» «часткового» суб'єкта, який перетворюється на «ретранслятора» повідомлень, наслідком чого стає втрата власного «Я», втрата особистості [55, с. 531].

Віртуальність і дистанційний характер взаємодії дають підставу для подальшого розвитку теорії інформаційного суспільства і теорії соціальної взаємодії. Відповідно, стає необхідним новий погляд на соціалізацію й успішне функціонування особистості у новій структурі соціальної системи, де безліч форм взаємодії винесена у сферу віртуальної реальності.

Функцією віртуалізації є симуляція, тоді як її агентами виступають симулякри. Процес віртуалізації є соціальним феноменом і має

тенденцію проникати у всі сфери соціуму та «життєвого світу» індивіда. Можна спостерігати тотальне взаємопроникнення та взаємодію повсякденної соціальної реальності і реальності віртуальної та стверджувати, що відбувається віртуалізація повсякденного життя, оскільки сам стан віртуалізації став або стає повсякденністю [95, с. 11].

Однією з ланок, що об'єднує всю суспільну систему, є людина, котра водночас виступає як суб'єктом, так і об'єктом соціальних інтересів, потреб та духовно-моральних цінностей, ідеалів, переконань і прагнень. Безпосередньо пов'язані з інформаційною сферою моральні цінності істотно впливають на поведінку й діяльність людини, формують всю систему її індивідуально-суспільних відносин. Саме людина як найвища соціальна цінність акумулює в основних формах своєї життєдіяльності й інформаційно фіксує взаємозв'язок матеріального й духовного, відображаючи в цілісному вигляді життя як об'єктивну реальність, де виявляються внутрішньо взаємозалежні її інтереси, моральні цінності, ідеали, її культура, релігійні вподобання та суб'єктивне розуміння сенсу життя. Суспільство стає тією універсальною матеріально-духовною сферою, в якій особистість реалізує себе цілісно. З іншого боку, разом із соціально-економічними та політичними трансформаціями інформаційного суспільства відбувається процес переоцінки духовних цінностей, формування принципово нових засад моралі. Все це ускладнює процес формування особистості в нинішніх інформаційних умовах.

Деякі характеристики суб'єктів соціальних відносин також знають змін. Наприклад, аналізуючи соціальні комунікації в інформаційному суспільстві і порівнюючи їх з аналогічними процесами у попередніх типах суспільств не можна не враховувати нові форми комунікативної взаємодії, які виникають завдяки віртуальним формам комунікації. Саме тому не тільки саме інформаційне суспільство, а й внутрішня структура нових соціальних відносин і зокрема структура соціальної комунікації, є актуальними для подальшого вивчення. Індивідуальний суб'єкт є невіддільним від колективно-го і не може розвиватися відчужено. Оскільки суб'єкт залежить від

суспільства, зміни у суспільстві також привносять зміну в його існування. У цьому плані особистість може розглядатися як суб'єкт нових соціальних відносин.

Численні концепції інформаційного суспільства припускають, що в структурі суспільства головна роль відводиться збільшенню ролі інформації і створенню розвиненої глобальної комунікаційної системи, тому в даному параграфі особистість розглядатиметься здебільшого як суб'єкт комунікації у віртуальному середовищі.

У сучасній філософії, особливо останніми роками, віртуальна реальність, розглядається як концептуалізація революційного рівня розвитку техніки й технологій, що дозволяють відкривати й створювати нові виміри суспільства. Суб'єкти взаємодії в умовах віртуальної реальності також одержують нові виміри свого буття. Множення контекстів для взаємодії, майданчиків для комунікації і додавання нових вимірів цим майданчикам для комунікації, робить вірогідною можливість появи багатовимірних суб'єктів соціальних відносин. Це дозволяє припускати можливість конструювання багатовимірної особистості в умовах віртуальності.

Мова йде про те, що реальність інформаційно-комп'ютерних технологій поставила перед людиною низку серйозних проблем, які змушують шукати шляхи подальшої продуктивної життєдіяльності. Іншими словами, як зазначає О. Панфілов, вплив глобалізаційних процесів на наше життя став настільки великим, що змушує підлаштовувати під ці процеси всю соціальну систему. Стосовно конкретної людини йдеться про виникнення нового типу мислення, оскільки сьогодні завдяки глобальним інформаційно-комунікаційним системам змінюється весь духовно-культурний простір життя. Адже комп'ютер, який увібрав всю систему новітніх комунікаційних технологій, вже став не просто технічним засобом, а своєрідним продовженням людини, доповнюючи її можливості й допомагаючи їй реалізовувати різні завдання, від суто побутових до високотворчих у сфері науки, мистецтва, освіти, техніки, політики тощо [70, с. 152].

Перенесення соціальних практик з «фізичного» світу у світ віртуального вказує на загальносвітову тенденцію у сферах виробництва, споживання, освіти тощо. Ці процеси на рубежі ХХ-ХХІ ст. знайшли своє віддзеркалення на сторінках наукових праць, присвячених філософському аналізу світу віртуальності і процесів віртуалізації тих або інших сторін суспільного буття. Якщо визначати особистість через сукупність усіх суспільних відносин, то в контексті виявлення багатовимірності особистості актуальним стає вивчення участі в різних соціальних практиках, які переносяться у віртуальну реальність. І в цьому плані питання дослідження соціальних ролей і їх нових характеристик, що з'являються при комунікації у віртуальному комунікаційному середовищі, також набуває актуального характеру.

Інтенсивне застосування наукових знань більше, аніж коли-небудь, починає впливати на положення самої людини у світі, формування її як особистості, змінює сам характер людської діяльності. Людина повинна відповідати всім строгим запитам сучасного суспільства, знаходитися в гармонії з сучасними технологіями і науковими відкриттями. Змінюється і сама наукова діяльність, специфіка наукових досліджень. На перший план починають висуватися міждисциплінарні дослідження, широко застосовуватися комплексні дослідницькі програми, в яких беруть участь фахівці різних напрямів. Наукові дослідження починають носити все більш соціальний характер, картини реальності окремих сфер дослідження стають взаємозалежними, у зв'язку з чим особливо гостро ставиться питання про історичність, еволюційність наукового знання. У сучасній науці все більше усвідомлюється той факт, що неможливо побудувати таку картину світу, яка буде незалежною від людини, природи; така картина світу є ілюзією. Наукове знання складається не тільки з об'єктивних фактів, воно має і суб'єктивну складову, сучасна наукова картина світу є людиною розмірною [85].

Сьогодні динамічно експоненційно зростає кількість наукової інформації, котра зумовлює для людини можливість творчого ви-

бору закономірних способів зміни або створення нових технологічних варіантів. І нарешті, це динамічний канал самоврівноважування різних форм соціального життя: управління та самоуправління суспільними об'єктами, процесами і системами всіх рівнів; поділу та інтеграції в опосередковано складних системах праці, науки і культури; регулювання економічного життя через фінансово-грошову систему; управління політичною, соціально-психологічною й екологічною сферами тощо [56].

Відповідно, буттєва вкоріненість сучасної людини в інформаційно-технічні детермінанти цивілізаційного розвитку, без сумніву, сьогодні стає актуальною та злободенною проблемою. У контексті цього Н.Лазарович слушно зауважує, що соціокультурні виміри інформаційного суспільства також зумовлені виникненням особливого типу автономії особистості: людина може змінювати свої корпоративні зв'язки, не будучи до них жорстко прив'язаною; вона може і здатна дуже гнучко будувати відносини з іншими людьми, долучатися до різних соціальних спільнот і різних культурних традицій. Світ, який постійно змінюється, обриває численні коріння минулого, змушуючи людину одночасно жити у різних традиціях, культурах, пристосовуватись до перманентно змінних соціокультурних та технічно зумовлених обставин.

Ф. Фукуяма представляє майбутнє інформаційне суспільство високонауковим, багатоканальним суспільством, пронизаним мережами інформаційних систем, насиченого комп'ютерно-комунікаційними технологіями. Наукова концепція створює методологію конструювання моделей біотехнологічних перспектив людини. Висновки Ф. Фукуяма цікаві не тільки в контексті формаційної парадигми (тобто аналізу переходу від постіндустріального до інформаційного суспільства), але і в контексті цивілізаційної парадигми – як досвід зіставлення країн Заходу і Сходу в умовах глобалізації інформаційних відносин.

Перехід від індустріального до постіндустріального, а далі – до інформаційного суспільства вимагає якісного переосмислення тих

життєвих реалій, які були визначальними в масовому суспільстві. Новий тип суспільства – це своєрідний поворот від всіх наших звичок, початкових посилок. Сучасна людина спрямована до активності, а розвиток інформаційних технологій веде до створення відкритого суспільства. Комунікативні процеси обумовлюють про-яв нових якостей людської особистості, що розвиваються в епоху «третьої хвилі»: ініціативності, комунікабельності, різностороннього розвитку.

Ф. Фукуяма, констатуючи радикальну зміну світогляду людини, припускає, що людство йде до кінця історії й вершини прогресу. Нам цікавий цей погляд із-за сцієнтистського тлумачення Ф. Фукуямою сенсу історії. Цей погляд вписується в планетарно-ноосферне бачення світу, що допомагає вирішувати проблеми взаємодії людини і природи.

Як відзначає А. Назаретян, «події складаються таким чином, що для забезпечення подальшої життєздатності розумний суб'єкт буде вимушений штучно трансформувати свою матеріальну основу, послідовно звільняючись від тих, що сковують і прирікають його на звироднілість біологічних залежностей» [64, с. 179].

Нарощування потужності техносфери, що розвивається за законами інформо- й енергоємності на елементарний акт технічного прогресу, загрожує самому життю на планеті в глобальному масштабі. Техногенний тиск на природне середовище примушує останнє дрейфувати вбік від природної рівноваги, усталеної протягом мільйонів років. Техносфера, безмірно споживаючи біосферні ресурси планети, відчужує людство від природи, частиною якої воно є. За словами С. Харламова, «розвиток сучасної цивілізації, часто не контрольований, прийшов у конфлікт з природою і суттю самої людини... Аналізуючи ці дані, можна прийти, принаймні, до двох висновків: 1) необхідні надзвичайно не тільки природо- і ресурсозберігаючі технології, але й такі технології, які дозволили б берегти і раціонально використовувати людський потенціал; 2) необхідний новий рівень міждисциплінарної взаємодії наук» [99, с. 80-81].

В ході розвитку нових інформаційних технологій стрімко формується нова біоприрода, пов'язана із задоволенням потреб сучасного суспільства. «У ХХ ст., – відзначає В. Кутирєв, – на Землі утворилися дві реальності, «два світи» – світ природного і світ штучного. З одного боку, зберігається те, що може існувати без людини, з іншого – набуло небаченої значущості і власних законів розвитку те, що нею створено... Якщо це відношення загостриться до несумісності, до того, що один зі світів буде пригнічений або поглинений іншим, людина, як така приречена на зникнення. Або безпосередньо, в результаті біологічної деградації, або в результаті переродження в інший стан» [54, с. 3]. Така взаємодія біологічного й технологічного в людині призводить до екотехнологічної трансформації, яка, за словами С. Чувіна, є «корінна зміна біосоціальної природи людини і її інтеграція з технікою й техносферою в цілому під впливом багатьох чинників, і, в першу чергу, – наукотехніки» [102, с. 150-151]. Дослідник відзначає у зв'язку з цим три основних напрями трансформації людини: біологічний, етично-психологічний й соціокультурний.

Багато філософів ведуть мову про антропологічну катастрофу, яка безпосередньо пов'язана з руйнуванням і розпадом достовірно людського в людині, з негативними змінами в її природі й духовному світі, з глибокою і тотальною кризою людини. Ця криза, яка багато в чому стала наслідком віртуалізації людського життя, веде до втрати людиною підстав свого існування – природних, соціальних, культурних та інших, до зникнення самої перспективи до існування.

Чому виникла проблема пошуку нових вимірів людини? Перш за все, тому, що в традиційних вимірах (біологічний, соціальний, психологічний, синергетичний) не вдається створити про неї адекватного уявлення, яке дозволило б ефективно вирішувати життєво важливі для соціуму проблеми і забезпечити нормальний гармонійний розвиток суспільства в нових інформаційних умовах. Б. Юдін упевнений, що «безпосередня причина сьогоденного звернення до питання про природу людини – це перспективи, деколи зовсім

близькі, але частіше віддаленіші, таких дій на людину, які здатні викликати в ній глибокі й радикальні зміни» [106, с. 113].

У численній наукових працях, присвячених інформаційній ері, здебільшого підкреслюється, що змінюється не тільки технологічна база й інформаційно-технологічні можливості людини, але й сама людина, її самосвідомість. Сучасна людина стає немислимою без інформаційних технологій, які здійснюють величезний вплив на все її існування – як біологічне, так і соціальне. Предметом дискусій стає лише те, що несуть ці зміни і при всій суперечності точок зору практично всі вчені погоджуються в одному: особливу роль у сучасному світі й становленні нової людини відіграє інформація.

Відомий теоретик інформаційного суспільства Е. Тоффлер у своєму бестселері «Третя хвиля» розглядає «особистість майбутнього», котра глибоко вкорінена в динаміку соціокультурних перетворень. Він зазначає, що третя хвиля є продуктом драматичних змін рис, нав'язаних суспільством, – не нова людина, а новий соціальний характер [91]. А це означає, що відповідно до різноманітності, поліваріативності, багатоцентровості інформаційної соціальної системи особистість теж являтиме собою розмаїтість ролевих моделей і життєвих стилів. Зрештою, поява «конфігуративного» чи «модулятивного Я» – це необхідність в умовах інформаційного суспільства. «Модульна людина» – це людина, яка здатна змінювати типи діяльності, може потенційно вписуватись у будь-які сфери соціальної системи: організації, угруповання, співтовариства, а також легко їх полишати, змінювати власні переконання. «Третя хвиля змінює природу ідентичності... Перехід до гетерогеннішого, диференційованішого суспільства передбачає те, що індивід все менше зв'язаний контекстом свого народження і володіє великим вибором у самовизначенні. Прихід Третьої хвилі пов'язаний також із помітним прискоренням темпів соціальних та культурних змін, так що ідентифікації, які обираються, стають короткочаснішими, а люди приймають чи відмовляються від якихось компонентів своїх ідентичностей швидше, аніж будь-коли» [90, с. 281-282]. Тому «Третя

хвиля найбільше винагороджує за пізнавальні здібності та освіту, а також людей, які здатні до швидкого пристосування, до змін... Вона винагороджуватиме людей допитливих, цікавих, які прагнуть з'ясувати, що відбувається, і впливати на те, що відбувається, людей, які здатні володіти собою в умовах хаосу та незрозумілості. Їй знадобляться люди, які... можуть не мати навиків у якійсь одній спеціальності, але володіють досвідом у деяких різних сферах і здатністю екстраполювати ідеї з однієї сфери в іншу. Вона буде винагороджувати індивідуальність та підприємливість» [90, с. 287].

Саме тому необхідно зосередитися на різних інтерпретаціях інформаційних технологій, під такою точкою зору, яка дозволить визначити моделі людини, розглянуті в різних концепціях, які внесли найбільш вагомий внесок у розуміння її місця й ролі у сучасному інформаційному світі. Оскільки, як переконливо доводить С. Харламов, між інформацією, інформаційними технологіями й людиною існує глибинний змістовний зв'язок [99], то в даному параграфі основна увага буде зосереджена, перш за все, на концепціях М. Кастельса й Ф. Фукуями, де ця проблема розв'язується, на наш погляд, найбільш адекватно.

В інформаційному суспільстві, що формується, відбувається не тільки кількісне розширення застосування інформаційних технологій, але і з'являються якісно нові форми комунікації. Інформація і знання, розміщені в мережі Інтернет, стають вирішальним ресурсом індивідуального розвитку, що дозволяє одержувати результати в різних галузях знання.

Головним принципом соціального самовизначення індивіда в мережевих комунікаціях є гнучкість, еластичність ідентичності, яка позбавлена «внутрішньої» центрації, вільно впускає в себе зовнішнє й також легко проникає в зовнішнє, граючи своїми ролями та уявленнями. Є.Уханов справедливо вважає, що умовою успішного самовизначення індивіда та його самоідентифікації в мережевих комунікаціях є «мережева» внутрішня структура індивіда – метастабільна, без центру, мозаїчна ідентичність [94, с. 12].

Однією з умов вдалого самовизначення індивіда в мережових комунікаціях є «розірваний», нецілісний характер свідомості, інакше було б складно сприймати реальність, якої «не існує». Це є однією з основних умов успішної соціалізації в процесі самовизначення індивіда. Нестійка, ігрова, ситуативна ідентичність характерна не тільки для мережевої реальності, але й для постмодерної ситуації в цілому. Визначальною рисою безпосередньо мережових комунікацій є гіпертрофований вияв цієї тенденції. Це сприяє більш гнучкому соціальному конструюванню реальності порівняно з повсякденною реальністю.

Однією з важливих рис самовизначення індивіда в мережових комунікаціях є взаємопроникнення віртуалізованої соціальної реальності та внутрішнього світу індивіда. Суттєвою відмінністю від повсякденної, «реальної» реальності є те, що актуалізація індивідом віртуальної реальності робить його частиною віртуальної реальності також за умови «неперебування» безпосередньо індивіда в мережі [94].

Людина є не тільки суб'єктом інформаційних комунікацій, які вона створює й використовує. Не меншою мірою вона стає й об'єктом дії інформаційних мереж, оскільки її життєдіяльність забезпечується ними. На думку Е.Фромма, «людина, застосовуючи своє розуміння фізичного світу до практичних цілей, підвищує свої внутрішні здібності, і їй необхідна комунікація, що відповідає її здатності мислити і творити» [98, с. 178]. Тому, у наш час різко зростає значення комунікаційних мереж, що украй формалізують процес отримання інформації. З цього приводу Г. Аркадьєв підкреслює, що «умови «інформаційного суспільства» разом з реаліями природного, наочного, соціального й образно-знакового світу створюють реалії інформаційної мережі як ще одну умову розвитку й буття людини» [5, с. 4].

Інформаційні мережі існують з виникнення поштового зв'язку, потім телеграфу й телефону. Від первинної форми комунікації – листи колезі – до сучасних – on-line спілкування в мережі – такий, як

справедливо зазначає С. Харламов, шлях розвитку комунікації [99, с. 52]. Значна частина економічної, наукової й суспільної діяльності є просто незбагненою без цих інформаційних мереж. Зважаючи на їх тривалу історію й поступовий розвиток, можна погодитися з думкою В.Гухмана, що прискорений розвиток таких мереж обумовлений «зростаючою інформатизацією сучасного соціуму, в якому від 1/3 до 1/2 – сцієнтистсько-технократично орієнтоване покоління, раціонально мисляче в інформаційних поняттях, виховане в інформаційному середовищі, сприймаюче і таке, що раціоналізувало її як повсякденний атрибут свого буття, не мисляче себе поза цим середовищем» [15, с. 11]. Саме наростання процесу комп'ютеризації викликає підвищений інтерес у наукових концепціях, в яких інформаційні мережі будуть інтерпретовані як ключова тенденція трансформації людини.

У зв'язку з цим, актуальним завданням філософсько-правового аналізу в контексті даного дослідження є розгляд становлення «нової» людини, яка виступає носієм нової інформаційної культури, є суб'єктом правових відносин. По аналогії з характеристикою людини, даною французьким філософом Ж. О. Ламетрі як «людини-машини», людину ХХІ століття, на думку Л. Скворцова, слід називати комп'ютерною і специфіка її полягає в тому, що вона «має систематичний контакт з універсальним інформаційним середовищем, і це радикальним чином змінює тип її ментальності – як несвідомі, так і усвідомлені реакції на події» [80, с. 35]. Проте, необхідно не тільки «обійняти вширину» пізнання людини, вбудовувавши все під традиційні пояснювальні моделі, потрібно розібратися, що призводить до нової «комп'ютерної» людини, розглянути всі чинники, які відповідають за трансформацію людини. Одним з чинників стає розповсюдження інформації за допомогою невимірно більшого числа комунікацій, які є першими проявами лавиноподібного процесу, що радикально змінює місце людини у світі. Цю думку відобразив І. Негодаєв, кажучи мову про характерну межу інформаційного суспільства: «Головну роль у розвитку й функціонуванні всіх сторін,

сфер, аспектів суспільства відіграє знання у вигляді інформації» [67, с. 72]. Це і є докорінна відмінність сьогоденшнього дня від попередніх років.

Термін «комунікація» фіксує сам факт зв'язку між індивідами, факт перенесення інформації від одного суб'єкта до іншого, причому революційна зміна форми комунікації, значно підвищує швидкість передачі інформації. Така «комунікація на основі електричних і електронних засобів стала можливою завдяки процесам телефонізації, автоматизації, медіатизації, вінцем яких стала комп'ютеризація» [6, с. 222]. Проте, як стверджує В. Келле, «ці суб'єкти в мережах комунікації виступають переважно як джерела і споживачі інформації. Ці індивіди можуть мати різну наукову вагу, належати до різних професійних груп, виступати як члени тієї чи іншої наукової спільноти тощо» [45, с. 113]. Тому, людина перестає бути унікальною особою, оскільки вона оцінюється функціонально, виходячи з того, яку кількість і якість інформації вона здатна розповсюдити в мережі.

Виходячи з різкого зростання надшвидких і наддалеких форм комунікації, В. Сухіна ще на початку 90-х років минулого століття підкреслювала, що «розгляд різних видів комунікацій, їх особливостей дозволяє зробити висновок, що комунікація – це процес, тобто безперервна послідовність дій у часі. Користувач повинен бути не тільки активним учасником соціального інформаційного процесу, але й мати всі можливості для найбільш яскравого прояву своєї індивідуальності» [86, с. 53]. Тому важливо осмислювати комунікаційний процес як явище, що накладає свої функціональні особливості, свою структуру на людину інформаційного суспільства.

Причому дані комунікаційні потоки не тільки не поглинаються як енергетичні ресурси, але й примножуються, змінюючи саму людину, її можливості й уявлення про себе й суспільство. На думку А. Наріньяні, «трансформація тільки починається, вона торкається кожного різною мірою, але ми вже не ті Ното, якими були 20 років тому, хоча ще й не такі, якими станемо через 10-20 років» [65, с. 3].

Тим самим, комунікації беруть безпосередню участь у формуванні й відіграють вирішальну роль у створенні моделей нової «комп'ютерної» людини. Модель людини можна визначити як «упаковане знання», що несе цілком певну антропологічну інформацію, закодовану у спеціальну форму. І ця модель містить не тільки ту антропологічну інформацію, яка послужила її джерелом, у даному випадку це – інформаційна революція. Вона може містити потенційне знання, яке людина, «досліджуючи модель, може отримати, зробити наочним і використовувати у своїх практичних життєвих потребах» [63, с. 178].

Моделі людини знаходять віддзеркалення в описаній у попередніх параграфах концепції М. Кастельса, який при аналізі нових форм суспільства опирається на поняття «комунікаційна система» і «мережеве суспільство». Філософське дослідження комунікацій включає проблему відношення глобальних мереж і людини. Аналіз даної проблеми дозволяє виділити відношення між мережею й людиною, визначаючи тим самим спосіб розгляду концепції М. Кастельса.

Для виявлення перспектив модифікації природи людини, М. Кастельс провів фундаментальне дослідження, присвячене розгорненому аналізу сучасних тенденцій, що приводять до формування основ суспільства, яке він назвав «мережєвим». Нові інформаційні й комунікаційні технології, будучи необхідним інструментом такої багатоаспектної трансформації, не є її причиною. Генезис мережевого суспільства значною мірою обумовлений ходом історії. На цей процес вплинули три найважливіші процеси 70-х років: інформаційно-технологічна революція, культурні й соціальні рухи, криза соціально-економічних систем. У цьому процесі, визначальну роль у житті людини відіграє інформація, проте необхідно розуміти, що інформація й обмін інформацією супроводжували розвиток цивілізації впродовж усієї історії людства. Тому нова людина формується в такому суспільстві, яке, на думку дослідника «вказує на атрибут специфічної форми соціальної організації, в якій завдяки

новим технологічним умовам, що виникають в даний історичний період, генерування, обробка і передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності і влади» [42, с. 42].

Передвісником поняття мережевого суспільства може виступати вислів А. Ракітова: «Будь-який індивід, група осіб, підприємство або організація в будь-якій точці країни і у будь-який час можуть одержати за відповідну платню або безкоштовно на основі автоматизованого доступу й систем зв'язку будь-які інформації і знання, необхідні для їх життєдіяльності і вирішення особистих і соціально значущих завдань» [77, с. 32]. Тому, мережеве суспільство – це не просто суспільство, де є інформація й людина, а й суспільство, де соціальні і технологічні форми соціальної організації пронизують усі сфери життєдіяльності людини – від економіки до повсякденного життя.

У роботах М. Кастельса представлений синтез емпіричних досліджень і аналітичної роботи, проведених автором у цілій низці країн. Вчений як відправну точку своїх роздумів використовує комунікації, як основні ознаки нового світопорядку, що формується. Виходячи з цього, основне положення концепції М. Кастельса полягає в тому, що інформаційна епоха позначає появу нової людини, яка виникає завдяки розгортанню мереж і пріоритетному значенню інформаційних потоків. Дослідник вважає, що «визначальні дії у всіх сферах людської практики роблять на основі інформаційних технологій, що такі дії організовані (у глобальному масштабі) в інформаційні мережі і зосереджені на обробці інформації (символів)». М. Кастельс представляє державу інформаційної епохи як новий тип мережевої держави, заснованої на мережі національного, регіонального, місцевого й локального рівнів. Він підкреслює, що таке використання інформації і знань веде до виникнення нової людської трансформації, причому значення даного переходу для історії людства таке велике, що він не може навіть бути зіставлений з переходами ані від аграрного до індустріального, ані від індустріального до сервісного господарства. Така інформаційна революція, за словами

А. Ракітова, «здійснює зростаючий вплив на перебіг історичних подій, поступово змінюючи систему цінностей, світогляд і уявлення людей про саму людину, сенс її буття й призначення. Тому філософська рефлексія над комп'ютерною революцією переростає у завдання осмислення соціально-історичної долі людства» [77, с. 14].

Сучасні технології, включаючись у середовище суспільних відносин, стають важливим чинником соціальних трансформацій. Крім того, зафіксовані зміни у сфері духовної культури, викликані несвідомими діями її творця – людини, а безособовою логікою технічного розвитку, процесами самоорганізації техногенного середовища. Наприклад, інформаційні технології, за допомогою структуризації інформації й забезпечення її доступності здійснюючи глибокі трансформації індивідуальної й масової свідомості, уніфікують соціальні практики, забезпечують включення людей у глобальний інформаційний обмін і стають інструментом психологічного тиску, насильницьки втручаючись в емоційно-вольову сферу людини. В сучасному інформаційному суспільстві бурхливо поширюються сублімовані форми агресивності. У теперішній час агресія й насильство набули нового вигляду, соціальна агресія стала неминучим та закономірним результатом надмірно тривалого перехідного періоду, що супроводжується розвалом економічних зв'язків, надзвичайно глибоким соціально-економічним розшаруванням населення, регіональними конфліктами, різким падінням рівня життя, кризою моральності [72]. Стало очевидним, як підкреслює О.Жидкова, що створення загальнопланетарного поля інформації, окрім прискорення взаємообміну культур і їх творчих змін, призводить до розхищення традиційних цінностей [32].

Наскільки ширшою є сфера застосування технічного, настільки менше аспектів людської діяльності залишаються незалежними від неї. Постійне зростання матеріальних і культурних потреб – причина розвитку промисловості і головний стимул технологічних удосконалень. Але технологічні інновації, крім досягнення своєї прямої мети – підвищення ефективності матеріального виробництва – од-

ночасно розхитують і традиційні основи суспільного життя, і базу традиційної культури. Ці технологічні зміни істотно перетворюють не тільки місце існування людини, але і впливають на саму людину, на організацію всіх видів її діяльності, на взаємини між спільнотами людей на ринку сировини, товарів і послуг, на систему освіти і, на рещті, на норми й закони, що фіксуються і розвиваються законодавчою, судовою і виконавчою владою.

Усе вище сказане свідчить про те, що сьогодні різко актуалізується необхідність філософського обговорення самої проблеми взаємодії людини з інформаційним середовищем. На перший план виходить проблема успішної адаптації людини в сучасному інформаційному середовищі. Проблема адаптації людини невіддільна від питання про саму її суть, актуальну для філософів у всі часи. Вітчизняні й зарубіжні дослідники неодноразово звертаються до цієї проблематики. Інформаційне середовище, стаючи все більш важливою і невід'ємною частиною навколишнього середовища, пред'являє до людини зростаючі адаптивні вимоги. Людство було вимушене адаптуватися до природного й штучно створеного інформаційного середовища протягом усього свого розвитку, проте, життя сучасної людини визначається новими реаліями, новими екологічними й соціальними обставинами.

Наведене вище дає достатньо повне уявлення про суть нового мережевого суспільства, його технологічні підстави, методологічні принципи і специфічні властивості. Важливо також те, що технічні досягнення у сфері комунікацій визначають першу відмінність нової «мережевої» людини – середовище взаємодії. Людина живе в такому комунікаційному просторі, відмінними рисами якого є відсутність меж, а взаємини відрізняються цілою низкою нових рис і характеристик, які виникають на основі не вертикальних, а горизонтальних зв'язків.

Створення сучасного світового інформаційного простору поступово висуває нові вимоги перед людиною як духовно-суспільною істотою, здатною приймати виклики інформаційної цивіліза-

ції і нести відповідальність за власні дії та їх наслідки. Як зазначає Л. Овсянкіна, сучасний світ як система складних і суперечливих глобальних соціально-економічних, політичних, духовних, культурних та інформаційних взаємозв'язків активно підводить людство до вироблення нових цінностей і світоглядних орієнтирів, необхідних для його виживання сьогодні. В епоху, коли руйнуються минулі авторитети і стереотипи, дефіцит духовності може стати серйозною загрозою для подальшого розвитку сучасної цивілізації [69, с. 224].

Вражаючим є прогрес комп'ютерів і телекомунікацій які послужили тому, що маловідома технологія Інтернет перетворилася на рушійну силу переходу до мережевого суспільства. Мережева структура проникає у всі сфери життя людини й суспільства: економіку, політику і культуру, і тим самим перетворює людину.

Як відзначає М. Кастельс, «незважаючи на всі спроби врегулювати, приватизувати й комерціалізувати Інтернет і системи, які входять до нього, мережі комп'ютерних комунікацій, як в Інтернеті, так і за його межами, характеризуються щонайширшим розповсюдженням, багатобічною децентралізацією й гнучкістю» [42, с. 339]. Кастельс вважає Інтернет технологічним базисом формування нової людини. На його думку сучасний Інтернет-мислитель уподібнюється енергетичній системі і електродвигуну, тому що «він здатний поставляти «інформаційну енергію» для будь-яких сфер людської діяльності» [41, с. 8].

Наступною важливою межею в «мережевій» людині М. Кастельса є трансформація простору і часу, яка стала також результатом інформаційної модернізації й розвитку комунікацій. Подолання відстані за допомогою комунікацій і швидких транспортних систем дозволяє людині проводити час спільно без просторового зближення, що робить можливим її включення в гнучкі міжтериторіальні структури, які еволюціонують у функціональні мережі взаємодії й нові форми зайнятості.

Подолання інформацією величезного простору за короткий проміжок часу, призводить до перегляду розуміння часу, який знище-

ний швидкістю зв'язку між комп'ютерами. Цьому підпорядковано прагнення уникнути марних витрат часу, які призводять до втрати можливостей людини хоча б на секунду, що стосується організації праці. У концепції М. Кастельса, «позачасовий час» інформаційної епохи приходить на зміну біологічному часу більшої частини людській історії і хронологічному часу індустріальної ери. «Влада над часом, контроль над ритмічністю колонізували території й перетворили простір у процесі широкомасштабної індустріалізації» [42, с. 402]. Він вводить поняття «простір потоків», що поступово встановлюють панування над простором місць. У цих потоках представлена більшість стратегічно важливих видів діяльності, а людина облаштовує життя, накопичує досвід і набуває відчуття ідентичності. Сама ідентичність формується не на природних підставах, а на інформаційних (оскільки інформація, а не природні процеси, стає основним сенсом життя людей), тобто, є створеною самою людиною на основі проєктів і програм.

Час, згідно з М. Кастельсом, має різну цінність і різний темп у цих двох різних просторах. Новий професійний клас великих міст прагне якомога більше зробити за 24 години, тим самим заперечуючи часові обмеження. Тут існує лише сьогоднішнє, причому не тільки в роботі, але і в житті. Для значної більшості людей, вкорінених у просторі місць, час має інше значення і набагато повільніший темп. Людина використовує час як основний ресурс для вирішення багатьох проблем. Парадокс полягає у тому, що ті люди, чий час має високу цінність, прагнуть знищити його несамовитими спробами витіснення з нього останньої краплі грошової вартості. Ті ж, чий час не має цінності з точки зору системи, використовують його як єдиний ресурс як для виживання, так і для життя, що означає великий ступінь особистого контролю над своїм часом. Простір потоків перевизначає поняття відстані і встановлює різні часові режими для мешканців двох форм простору.

Також, на думку М. Кастельса, нова людина з одного боку, позбавляється свого конкретного простору, тобто занурюється в бе-

зособовий «простір потоків» і виводиться в «передчасний час» миттєвих інформаційних повідомлень. З іншого боку, комунікації наділяють незадоволені пануванням такого негативного «передчасного часу» групи такою могутньою зброєю, як Інтернет, через що ці групи дістають можливість мимовільної самоорганізації й миттєвої концентрації своїх зусиль.

Наступною характеристикою нової «мережевої» людини є можлива втрата ідентичності і можливість анонімного доступу до наявної інформації. Весь цей світ зв'язаний телекомунікаціями, комп'ютерами і загальними джерелами інформації. Нові технології і мережева логіка зв'язують воедино все цінне, виключаючи з цих зв'язків все і всіх, що не володіють цінністю ані як виробник, ані як споживач, незважаючи на їх пристрасне бажання бути включеними в ці мережі. М. Кастельс стверджує, що «приналежність до тієї або іншої мережі або відсутність такої разом з динамікою одних мереж по відношенню до інших виступають як найважливіші джерела влади і змін у нашому суспільстві» [42, с. 415]. Проте, сучасні суспільства здебільшого структуруються навколо протистояння мережевих систем і осіб, причому саме поява організаційних мереж, розповсюдження культури віртуальної реальності і розвиток технології викликає до життя наростання самотності, що допомагає людині протистояти агресивному зовнішньому світу.

Багато проблем господарського, економічного, політичного і культурного плану, зрештою, виявляються питаннями про ідентичність. Тому антропологічна проблематика тісно пов'язана з концептуальним полем самотності. «Теорія мережевого суспільства – це не просто аналіз глобальної інформаційної економіки. Ядро цієї теорії складає напруженість, що виникає між становленням мережевого суспільства й культурною ідентичністю» [100, с. 142].

Розкриття проблеми ідентичності стосується безлічі взаємозв'язаних питань і понять. Серед них можна виділити соціологічні, філософські, біологічні, культурологічні поняття. Крім того, сама наявна сфера дослідження ідентичності в рамках сучасного інформаційно-

го суспільства припускає аналіз інформації, управління, системи. П. Хіманен і М. Кастельс розкривають дану проблему на прикладі Фінляндії: «відсутність суті, що чинить сильний опір становленню інформаційного суспільства, є одним з чинників, що роблять Фінляндію цікавою в глобальному контексті» [100, с. 142]. Пов'язано це з тим, «що всі ці особливості є результатом відносин, які відрізняються від глобальної тенденції, між інформаційним суспільством і національною ідентичністю. Фінська модель інформаційного суспільства побудована на фінській ідентичності» [100, с. 143].

До найбільш яскравих прикладів національної ідентичності може бути віднесена модель Японії. За словами В. Келле, «японській традиційній культурі не властивий західний індивідуалізм, але для неї органічним є визнання цінності сім'ї і працьовитості. Ця культура була використана для розвитку виробництва і, що дуже важливо, не тільки не ставила перешкод розвитку інноваційної діяльності, але сприяла її успіху» [44, с. 165]. Враховувати національну ідентичність необхідно при антропологічному аналізі, тому що загальноприйнятий західний підхід «по суті, ігнорує культурний потенціал решти цивілізацій, як і серйозні кризові явища в розвитку найзахіднішої індивідуалістично-техногенної цивілізації в багатьох її проявах – від сфер політики й культури до економіки й природо-користування» [39, с. 132].

У контексті цього можна сказати, що децентралізовані, мережеві і глибоко вкорінені процеси людської зміни, що використовують інформаційні і комунікаційні інструменти і створюють нову людину, є новим алгоритмом соціальної трансформації. У зв'язку з цим, як справедливо зазначає С.Харламов, в сучасному суспільстві все більшої значущості набуває особистісне, продуктивне, творче, особливе [99, с. 64]. Суб'єктивне, національне, соціальне, виходять на перший план. Поняття ідентичності, яке охоплює і суб'єктивний час, і особисту діяльність, і національні особливості є однією з найважливіших характеристик «мережевої» людини.

Розділяючи поняття «віртуальний» і «реальний», М. Кастельс

спирається на ідею початкової віртуальності нашого культурного досвіду, який посилюється засобами комунікацій і стає фундаментальною межею культури нової «мережевої» людини. Оскільки роль мереж полягає не в їх змісті, а в самому факті доступу до них, то якщо людина не знаходиться в мережі, то вона не зможе повноцінно брати участь в житті мережевого суспільства. Сама ж культура, визначена як «культура реальної віртуальності» [42, с. 316], виявилася значною мірою захопленою електронним гіпертекстом, який комбінує, артикулює й виражає сенси у вигляді аудіовізуальної мозаїки, здатної до розширення або стиснення, узагальнення або специфікації залежно від аудиторії.

Особливістю культури реальної віртуальності є те, що вона утворює систему, в якій сама реальність повністю занурена у віртуальні образи. Розвиток комп'ютерних мереж веде до формування специфічних віртуальних співтовариств, при цьому спостерігається широка соціальна й культурна диференціація. Важливим антропологічним аспектом стає проблема відчуження. І. Негодаєв особливо виділяє, що «пасивне споживання інформації формує жорсткість мислення, позбавляє людей безпосереднього спілкування один з одним, звужує персональний простір, призводить до втрати міжособового спілкування» [67, с. 183]. Це призводить до того, формується клас професіоналів, які, управляючи зв'язками з глобальною економікою, здійснюючи їх сервісне обслуговування й контролюючи розвиток приватного бізнесу, утворюють місцеві суспільства, які живуть у новій інформаційній епосі. Але в цілому «становлення інформаційного суспільства породило канали трансляції соціокультурних норм і цінностей» [67, с. 100], що характерне для появи масової культури, маніпуляції свідомістю людини, що стає могутнім засобом антропосоціогенезу.

В результаті культурологічний аспект «мережевої» людини є важливим і сприяє появі на наших очах нового типу культури як «культури суспільства епохи інформатизації» [67, с. 91]. І. Негодаєв виділяє три її рівні: звичаї і традиції; сегменти культури, що за-

безпечують відтворення існуючих в даний час форм життєдіяльності; програму майбутніх форм життєдіяльності людей – етап, який і визначає сучасний етап розвитку культури. Необхідно також підкреслити, що «в епоху інформатизації зникає минула відмінність між матеріальною й духовною культурами» [67, с. 95], що інформаційне суспільство характеризується суперечністю еволюційних процесів в культурі – наявністю як диференціації, так і інтеграції.

На думку М. Кастельса, мережеві структури здійснюють вплив на гендерний чинник «мережевої» людини. «Нова самобутність, спрямована в майбутнє, – вважає М. Кастельс, – виникає не з минулої самобутності громадянського суспільства, якою характеризувався індустріальна епоха, а з розвитку сьогоднішньої самобутності опору» [43, с. 300]. До суб'єктів цього опору віднесені, перш за все, релігійні, екологічні, жіночі й феміністські організації і рухи. Аналізуючи гендерні характеристики інформаційного суспільства, М. Кастельс говорить про фемінізацію праці, заміну «організаційної людини» на «мобільну жінку», підкреслюючи, що ці риси в цілому характеризують трудову сферу й систему виробничих відносин. Він відзначає, що для мережевого суспільства характерна загальна криза патріархату. На його думку, «культурна революція в жіночій соціальній поведінці, сексуальності, в репродуктивних технологіях і поведінці, опір цим процесам чоловіків, центрована на «я» культура, індивідуалізація життєвих зразків і ослаблення впливу держави, зацікавленої в збереженні патріархізму – все це процеси, які, з одного боку, зрушують, а з іншого – самі виявляються можливими тільки за умови зрушення міжособових відносин від нуклеарної сім'ї до системи мережевих відносин. Те, що залишилося від сім'ї, трансформувалося в партнерство, яке є мережевими вузлами. Сексуальність відокремилася від сім'ї і перетворилася на споживчий образ, стимульований і симульований електронним гіпертекстом. Тіло стає вираженням ідентичності» [108, р. 14].

Людина «втрачається» у світі інформації і не встигає цю інформацію успішно обробляти й використовувати її на користь свого

«біосферного» життя. Як відзначив Д. Тапскотт, «ера Мережевого Інтелекту – це ще й ера потенційного ризику. Для окремих громадян, організацій і суспільств, які не встигають влитися в струмінь, розплата наступить швидко» [87, с. 14].

Функціонування мережевого простору неможливе без комп'ютерної техніки. Проте, як явища культури вони в масовій свідомості перестали асоціюватися один з одним. Вчений, що розмірковує над шляхами удосконалення штучного інтелекту, може взагалі не користуватися Інтернетом, і, навпаки, людина, що не має ніякого поняття в інформатиці, здатна створювати видатні мережеві проекти. Якщо найважливішою характеристикою настання технічної ери вважалася поява величезної групи людей – техніків, зайнятих виключно обслуговуванням техніки, то нині число людей, що професійно працюють в мережевому просторі, значно збільшується. Ці факти демонструють, що мережева реальність сьогодні стає однією з головних сфер людського життя. «Технічна думка дотепер є переважно виразом інтелектуальної, наукової діяльності, тоді як мережевий простір – найважливіша частина масової культури» [79, с. 415]. Мережеве суспільство виглядає нераціональною сферою, воно не бажає формалізуватися й організовуватися, воно бажає жити й розширювати себе без жодних обмежень.

З питання впливу на моральний світ людини мережевої реальності висловлюються діаметрально протилежні точки зору, неначе йдеться про абсолютно різні явища. Оцінки коливаються від визнання світової мережі головним розсадником пороку до віри в можливість вирішення всіх соціальних проблем. «Криза традиційних людських форм комунікації необхідно спричиняє собою кризу моральності, оскільки вона за своєю суттю є уявленнями про ідеальні відносини між людьми» [79, с. 416]. За допомогою мережевого простору можна вивчати мови, знайомитися зі світовою культурою, брати участь в інтерактивних конференціях. Іншими словами, перед людиною є вибір: використовувати мережу як розвагу, або з її допомогою займатися власною освітою. І цей вибір залежатиме не від

факту наявності Інтернету, а від виховання й соціального оточення людини. На відміну від спілкування з людиною технікою, яке носить знеособлений характер і примушує бути такими ж тих, хто ставить своє життя в залежність від подібного спілкування, мережева реальність є місцем прояву яскраво виражених особових якостей.

З цього виходить, що головний вплив на трансформацію людини здійснюють інформаційні й комунікаційні технології. Технологічний розвиток можна розглядати як відхід від початкових умов людського існування. За інформаційними технологіями слідує біотехнології, які вже можуть змінювати нас самих, а не характер наших дій. Доречно погодитися з думкою С. Харламова, що усвідомлення передумов створення біотехнологічних перспектив людини, в яких провідну роль відіграє етика науки й технології – одне з головних питань антропологічної полеміки нашого часу [99, с. 68].

Сучасна наука і техніка, зберігаючи загальну установку на перетворення об'єктивного світу, втягує в орбіту людської дії принципово нові типи об'єктів, які змінюють тип раціональності й характер діяльності, що реалізується у виробничих і соціальних технологіях. На думку В. Стюпіна, «йдеється про складні системи, що саморозвиваються, серед яких головне місце займають людинорозмірні, які включають у себе людину як свій особливий компонент. Зразки таких систем – біосфера як глобальна екосистема, біогеоценози, об'єкти сучасних біотехнологій, соціальні об'єкти, системи сучасного технологічного проектування, складні інформаційні комплекси й системи штучного інтелекту» [83, с. 141]. При вивченні людинорозмірних об'єктів пошук істини виявляється пов'язаним з визначенням можливих напрямів перетворення такого об'єкта, що безпосередньо торкається гуманістичних цінностей.

В результаті складається багатовимірна структура відносин, яка володіє згуртованістю й лояльністю у відношенні один до одного. Визначальними в біотехнологічних перспективах людини є інформаційні технології і саме з їх допомогою відбувається вироблення нових смислових орієнтирів і цінностей сучасного суспіль-

ства. Аналізуючи зв'язок технологічної інновації зі станом знання, М. Кастельс писав, що «технологічна інновація не є ізольованою подією, вона відображає даний стан знання, конкретне інституційне й індустріальне середовище, наявність необхідної кваліфікації, щоб описати технологічну проблему й вирішити її» [42, с. 56]. Цикл таких передумов привів до нової інформаційної ери, що ґрунтується не стільки на механічній техніці, скільки на інтелектуальних технологіях, що дозволяє говорити про новий принцип суспільної організації.

Як відзначає М. Кастельс, «в кінці двадцятого століття ми переживаємо один з ... рідкісних в історії моментів. Момент цей характеризується трансформацією нашої «матеріальної культури» через роботу нової технологічної парадигми, побудованої навколо інформаційних технологій» [76, с. 49]. Стрибкоподібний розвиток інформаційних технологій йде врозріз з можливостями людського чинника. Людський чинник виявився серйозною перешкодою на шляху широкого впровадження інформаційних технологій не тільки в тих, що розвиваються, але і в розвинених країнах.

У зв'язку з цим, Б. Козлов ще в кінці 90-х років минулого століття писав, що «виникла щонайгостріша проблема невідповідності практично необмежених технологічних можливостей сучасної техніки, з одного боку, і стану суспільної свідомості й цілей життєдіяльності, що залишилися в основних рисах і принципах на рівні світогляду індустріальної епохи – з іншого» [47, с. 42]. «В інформаційні технології, – стверджує М. Кастельс, – я включаю, як і всі, сукупність технологій в мікроелектроніці, створенні обчислювальної техніки (машин і програмного забезпечення), телекомунікації / віщанні й оптико-електронній промисловості. На додаток, на відміну від деяких аналітиків, я включаю у сферу інформаційних технологій генну інженерію і безліч її досягнень і застосувань, що розширюються» [42, с. 246].

При виявленні майбутніх антропологічних змін, необхідно відзначити етичні наслідки технологічних змін. Як відзначає Е. Фромм,

«людина реагує на зміну зовнішньої обстановки тим, що змінюється сама, а ці психологічні чинники, у свою чергу, сприяють подальшому розвитку економічного й соціального процесу» [97, с. 246].

Протилежна точка зору приводиться А. Медушевським, який пише, що «глобалізація й інформаціоналізм породжують якісно нові технічні умови, але вони не змінюють природи людини й мотивів її поведінки» [62, с. 121]. Комп'ютеризація створює реальну можливість подолання розриву між двома культурами – природознавством і точними науками, з одного боку, і гуманітарними з іншого. У цьому сенсі комп'ютеризація сучасної науки окреслює контури науки майбутнього, що характеризується «розмиванням» меж між відособленими раніше культурами, становленням нового стилю мислення, збільшенням можливостей розвитку духовного, інтелектуального світу людини як дійсного мірила суспільного багатства.

Виходячи з цього, за словами А. Ракітова, «по відношенню до інформаційних технологій людина повинна зробити особливий, наддетермінуючий історичний вибір, заснований на чіткому розумінні страхітливої сили пов'язаних з ними негативних наслідків, а також конструктивних, позитивних можливостей» [77, с. 47].

Проте інтеграція людства й інформаційних технологій призводить до негативних наслідків. Наприклад, американський футуролог Е. Тоффлер приводить міркування Д. Міллера про душевне здоров'я людини: «Механізм людської поведінки ламається під дією переважання інформацією... але вже зараз, не розуміючи її потенційного впливу, ми збільшуємо швидкості змін в суспільстві. Ми тиснемо на людей, примушуючи їх адаптуватися до нових ритмів життя... ми спонукаємо їх обробляти інформацію з набагато більшою швидкістю. Тому можна не сумніватися, що ми піддамо їх свідомість перебудженню» [92, с. 386].

Таким чином, нова мережева форма організації сприяє становленню нової «мережевої людини», причому комунікації беруть безпосередню участь у формуванні й відіграють вирішальну роль

у трансформації такої людини. Перша відмінність нової «мережевої» людини – середовище взаємодії. Людина живе в такому комунікаційному просторі, відмінними рисами якого є відсутність меж, а взаємини відрізняються цілою низкою нових рис і характеристик, які виникають на основі горизонтальних зв'язків. Другою важливою межею в «комп'ютерній» людині М. Кастельса опиняється трансформація простору й часу, яка стала також результатом інформаційної модернізації й розвитку комунікацій. Третьою характеристикою нової «мережевої» людини є втрата ідентичності. Культура «віртуальної реальності» стає фундаментальною четвертою межею нової «мережевої» людини. П'ятою відмінністю є гендерні зміни. Основною суперечністю мережевого суспільства, що формується, і людини, є суперечність між глобалізацією світу й ідентичністю конкретної людини, між віртуальним простором і присутністю в ньому малих етнічних і культурних груп, що претендують на збереження ідентичності.

Найважливішою характеристикою інформаційної цивілізації є необхідність організації й відбору інформації. Одним з основних питань, що стоять перед сучасним суспільством повинне стати питання не просто про отримання, але й про відбір інформації. Неконтрольована, неорганізована інформація не може стати соціальним ресурсом, освітньою базою. Структурована інформація – цінність, розрізнена ж створює хаос, інформаційні деструкції людської свідомості.

З іншого боку, дистанційованість сучасної людини від собі подібних, її свого роду ізольованість призводить до того, що в ній розвивається внутрішня вимога діалогу, необхідність комунікації. Особливістю сучасного суспільства є те, що постійне впровадження технологічних нововведень веде до того, що люди постійно прагнуть бути разом, виникає інтерес іншого типу – тяга до комфорту, душевності, гуманізації всього життєвого простору, гуманітаризації сфери освіти. Інакше кажучи, виникає потреба в таких фахівцях як вчителі, юристи, бібліотекарі, архітектори, репортери, соціальні

працівники і т.п. Спроба перерости з масового індустріального суспільства, приводить до різнопланового прояву людської індивідуальності.

Сучасний етап у розвитку суспільства є таким, що людині все швидше і швидше доводиться переходити від звичного способу життя до якісно нового. Головні зміни повинні відбутися в свідомості людей, в першу чергу, відносно розуміння того, що основою сучасного суспільства є розвинена особа, у якої існує можливість вибирати. Людина повинна зрозуміти, що сучасні знання технології – це основний потенціал майбутніх інновацій. Розвиненість сучасного суспільства, технічна оснащеність інститутів гуманітарної сфери дає можливість розвиватися висококваліфікованій універсальній особистості. Одним із завдань сучасного суспільства, якщо воно дійсно піклується про своє майбутнє, повинне стати формування уміння пошуку й відбору інформації, яка в єдності з новітніми технологіями її обробки виступає стратегічним ресурсом соціального прогресу.

Результати узагальнення сучасної наукової літератури дозволяють констатувати, що серед переваг, які демонструє нам нова інформаційна епоха, можна виділити наступні [8, 32, 35, 74]:

- високий рівень взаємодії комп'ютерів з людиною. Комп'ютер виступає в ролі персонального помічника людини, він здатний взяти на себе функції всіх існуючих засобів масової інформації відразу. Це означає, що людина отримує можливість вибирати ті види засобів масової інформації, через які вона хоче одержувати й передавати ідеї;
- оскільки інформація може бути представлена у видовому різноманітті, людині надається можливість багатобічно розглянути ідеї або проблеми і звести воедино інформацію від різних джерел. За допомогою комп'ютера можна одержати не просто статистичні викладки, а наочні моделі, які описують і перевіряють теорії, що суперечать одна одній, забезпечують можливість більш наочного «бачення» світу;

- нові можливості у вирішенні проблеми успішної адаптації людини в інформаційному середовищі відкриваються з розвитком низки передових інформаційних технологій, зокрема Інтернет. Перш за все, розширюються когнітивні й комунікативні можливості людини, використання нових засобів комунікації принципово знижує витрати передачі інформації, спрощує й стрімко прискорює процес створення нових соціальних спільнот, члени яких територіально розсіяні, відповідно, розширюються соціальні мережі взаємодії.

Життєдіяльність сучасної людини тепер реалізується на шляхах все більш активного спілкування з технічними пристроями; якщо раніше вони були як би продовженням людських рук і сприяли посиленню її фізичних потенцій, то виникнення комп'ютера різко змінило положення: він грає роль співробітника, що спільно виконує складну інтелектуальну роботу.

Людина потенційно готова жити і працювати в якісно новому інформаційному середовищі, адекватно сприймати його реалії і, більше того, успішно розвивати його. Таким чином, це змінює не тільки умови життя людини, але і її саму.

Проте, ці зміни носять суперечливий характер, що пов'язано з багатьма вельми різноплановими чинниками, наприклад, з необхідністю виділення значних ресурсів суспільства, з неминучою і нерідко хворобливою ломкою різних структур (соціально-економічних, виробничо-технологічних, культурних, чисто інформаційних тощо), з труднощами культурно-психологічної адаптації людини до нетрадиційних інформаційних засобів і технологій. Коротше кажучи, цей процес не можна представляти як суто позитивне явище, без недоліків, витрат і небажаних наслідків.

Один з найсерйозніших моментів, який необхідно враховувати в першу чергу, – можливий негативний вплив новітніх інформаційних засобів і технологій на здоров'я людей, особливо дітей і підлітків. Крім того, зараз, в епоху різкого зростання ролі комп'ютерної техніки, проблема збереження самотності людської особистості

набуває особливої важливості як у сфері теоретичного осмислення місця людини в сучасному суспільстві, так і у зв'язку з назрілою необхідністю нових підходів до виховання людини. Існує побоювання, що комп'ютеризація діяльності фахівця, вирішення пізнавальних задач, що не володіє фундаментальною культурою, здатна перетворити людину на придаток машини, позбавити її здатності до творчої діяльності.

Багато дослідників заговорили про виникнення людини нової культури, демонструючи залежність трансформації свідомості від використання абсолютно нового для людської руки інструменту – кнопки. І дійсно, користувач персонального комп'ютера проводить за ним стільки часу і так швидко звикає до механізмів роботи, що можна стверджувати, що кнопка стає новим культурним артефактом.

У світі глобальних інформаційних потоків, неконтрольованого зростання інформаційних ресурсів і необмеженого доступу до них людина стикається з проблемою переробки інформації, вибору необхідної для себе діяльності. І тут комп'ютер не помічник, він може лише видати результат пошуку, але аналіз інформації – завдання людського мислення. А воно не завжди готове до цього вибору, і тоді настає зниження сприйняття й розумових здібностей.

Інша проблема – психологічна залежність від нових інформаційних технологій. Наприклад, В.Логінов виділяє наступні характеристики цього феномена [58, с. 154-156]:

- залежність від комп'ютера, тобто obsесивна пристрасть до роботи з комп'ютером (ігри, програмування тощо);
- «інформаційне перевантаження», тобто компульсивна навігація по WWW, пошук у віддалених базах;
- патологічна схильність до опосередкованих Інтернетом азартним ігор, аукціонів, онлайн, або електронних покупок;
- залежність від кібервідносин, тобто від соціальних застосунків Інтернету: від спілкування в чатах, групових ігор і телеконференцій, що може в результаті призвести до заміни наявних в реальному житті сім'ї і друзів віртуальними.

Взаємодія людини й інформаційного середовища здійснює радикальні перетворення і в людській свідомості, вона реалізується на основі вирішення складного завдання розвитку мислення, завдання оперування формальними поняттями і об'єктами. У зв'язку з цим, розвиток комп'ютерної техніки породжує нові парадигми в наукових уявленнях і, відповідно, зміни у звичках і поглядах людей. Нові парадигми формують нове сприйняття людиною свого місця по відношенню до інформаційного середовища і відповідно нове усвідомлення себе і своєї свободи.

Сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що проблема адаптації людини до інформаційного середовища є гостро сучасною, дуже актуальною, смисложиттєвою для нинішнього етапу цивілізаційного розвитку людства.

Сучасне інформаційне середовище можна визначити як «сукупність інформаційних умов існування суб'єкта (наявність інформаційних ресурсів і їх якість, розвиненість інформаційної інфраструктури), а також соціально-економічних і культурних умов реалізації процесів інформатизації» [56].

Отже, розвиток аудіовізуальних засобів передачі інформації (телефон, радіо, кіно, телебачення) і, особливо, комп'ютерних технологій у багато разів розширило і якісно змінило потік інформації, що обрушується на людину. Інформаційні засоби здійснюють величезний вплив на свідомість людини і її культуру, на процеси соціальної адаптації, сприяючи формуванню певних цінностей і зразків поведінки.

З'являються такі адаптивні механізми, як утворення соціальних структур за групами ідентичності і стереотипність масової культури й масової свідомості. Утворення соціальних структур за групами ідентичності можна розглядати як адаптивний механізм у боротьбі людини за збереження свого колективного «Я» у світі, де розпадаються старі соціальні зв'язки. Масова культура, як і стереотипізація, є адаптаційним механізмом, що виконує роль психологічного регулятора в житті суспільства і окремого індивіда. Без стереотипів людина не справилася б з тим обсягом інформації, який вона одержує

із зовнішнього світу.

Окремо слід виділити проблеми екології людини, пов'язані з бурхливим розвитком інформаційних технологій. В результаті створення людиною нового навколишнього середовища (інформаційного) виникає ситуація, при якій людський організм реагує на зміни середовища появою нових професійних захворювань, хронічною напругою адаптаційних систем. Перераховані проблеми, що виникають в ході взаємодії людини й сучасного інформаційного середовища, вимагають подальшого комплексного осмислення для пошуку оптимальних шляхів їх вирішення.

Таким чином, інформаційне середовище є чинником, що вимагає фундаментально нової адаптації людини. Специфіка сучасного інформаційного середовища веде до корекції існуючих природних і соціальних механізмів адаптації людини і вироблення нових. Інформаційні технології, ставши стрижнем сучасної цивілізації, змінюють не просто якість і зміст життя сучасної людини, вони загрожують трансформувати сам спосіб її буття у світі.

Для інформаційного суспільства характерна велика свобода вибору моделей поведінки людини, в основному за рахунок дистанціювання людей один від одного в процесі життєдіяльності. За умови доступності й відносної легкості і швидкості виробництва інформації, елітарність статусу виробника і розповсюджувача інформації падає, оскільки ним може стати практично будь-який член суспільства, а в ідеалі, інформаційна цивілізація, як і суспільство знання, прагне саме до цього.

Глобальна інформаційна мережа і можливість організації власних інформаційних каналів дає можливість не просто день за днем заходити на одні і ті ж Інтернет-портали, але по-різному і з різною метою використовувати багаторівневість віртуального спілкування. У тому числі, за допомогою анонімності – двосічного меча сучасного Інтернету – особа може одержати важіль тиску на певні соціальні інститути, соціальні процеси й конкретні громадські, комерційні і державні організації, які під тиском технологій також переходять в

режим віртуальної взаємодії.

Одновимірність особистості, задоволення помилкових потреб нікуди не зникають у разі використання сфери віртуальної взаємодії тільки як джерела розваг і споживання. З іншого боку, використання можливостей анонімності й креативної свободи відкриває нові можливості для комунікації з суб'єктами, недоступними раніше. Подібні процеси є одним з аспектів, сприяючих формуванню багатовимірної особистості.

Крім того, в інформаційному суспільстві актуалізуються апробації нових моделей поведінки і реакції на певні соціальні практики й подальше застосування цих моделей в умовах вже не віртуальної, а константної реальності.

Таким чином, резюмуючи викладені вище роздуми підкреслимо, що інформаційне суспільство дійсно стоїть на порозі новітньої історії, і від того, як люди зможуть його сприйняти й інтерпретувати, залежить характер цивілізації майбутнього. Як і будь-який революційний процес, перехід до інформаційного суспільства може мати непередбачувані наслідки. Небезпечний поворот подій є надзвичайно ймовірним, варто лише уявити собі ситуацію монополізації планетарної інформаційної системи або її підпорядкування егоїстичним інтересам окремих груп. Тому, проблеми формування інформаційного суспільства, розробки адекватних об'єктивній реальності способів і засобів його життєдіяльності – колективна турбота всього людства.

З філософських позицій важливо виявити онтологічні й гносеологічні чинники появи інформаційного суспільства. Онтологічно й гносеологічно даний тип суспільства представлений інформаційною парадигмою, яка, у свою чергу, бере початок у теорії комунікацій. Згідно з інформаційною онтологією, реальність є тотожною інформації. В рамках такої парадигми людська особистість зводиться до укладеної в ній сумі інформації. Поняття інформаційного суспільства вказує на принцип, навколо якого організована ця соціальна форма – інформація та знання. Інформаційне суспільство

виникає там, де головним стає управління не матеріальними об'єктами, а символами, ідеями, образами, інтелектом, і де більшість працюючих зайнято виробництвом, зберіганням і реалізацією інформації, особливо її вищої форми – знання. Саме оброблена інформація як знання має практичне значення для соціуму. Вона змінює суспільство на кожному структурному рівні його організації. Вміння добувати, накопичувати й використовувати інформацію – умова розвитку соціуму. Інформація є соціальною за своєю природою. Соціальна організація значною мірою – це організація інформації. Вона стає можливою при здійсненні певних форм обміну інформацією між членами суспільства, тому інформацію можна вважати елементарною функцією людської поведінки. Традиційне розуміння інформації як змістовного опису об'єкта чи явища (К. Шеннон) поступається сьогодні місцем визначенням інформації як засобу передачі різноманітності (У. Ешбі). На цьому заснована якісна, або ціннісна теорія інформації, покликана враховувати смисловий та естетичний зміст інформації, її аксіологічний потенціал. Збереження культурної різноманітності уявляється у зв'язку з цим однією з проблем і завдань інформаційного суспільства.

Проблематика інформаційного суспільства тісно пов'язана з концептуальним полем глобалістики. Глобалізм або глобалізація є результатом важливих процесів обміну інформацією з усім світом. Як зазначає Н. Лукіна, основним протиріччям несформованого інформаційного суспільства є протиріччя між глобалізацією світу й самобутністю (ідентичністю) конкретної спільноти, між нівелюючим технологізмом віртуального простору і присутністю в ньому малих етнічних і культурних груп, що претендують на збереження ідентичності [59]. Як справедливо зазначає у зв'язку з цим І. Чхеайло, перехід до інформаційного суспільства супроводжується розвитком соціуму за нормами особистісного розвитку через заглиблення, вироблення ідентичності та автентичності, співвідношення різних ідентичностей у діалозі й поліфонії різних світів, культур, світосприймань, явищ і процесів [103, с. 37].

Найважливішими особливостями становлення сучасного інформаційного суспільства є формування самостійної інформаційної сфери розвитку соціальних зв'язків і взаємодій, прискорення інформаційних обмінів, самовизначення інформаційної діяльності як найважливіша складова системи діяльності, а також вкорінення інформаційної індустрії як ринок праці і капіталу, активи якого мають тенденцію до зростання.

Іншою стороною цих процесів, є розширення соціального і культурного діапазону використання інформації і зміна уявлень про її значущість і цінність для формування різноманітності і стійкості соціальних зв'язків і відносин. Це має двоякі наслідки. По-перше, це ставить наукову спільноту перед фактом актуалізації соціального руху інформації й необхідністю глибшого пізнання природи інформації. По-друге, суспільні й державні структури, які мають безпосереднє відношення до правової сфери, стикаються з виникненням нового типу самоорганізації системи діяльності на основі активного й відносно вільного функціонування у соціумі інформації й знань, а також зі зміною якісних характеристик праці. Це ставить їх перед необхідністю пошуку нової парадигми для цілеспрямованої й ефективної організації інформаційної діяльності, її правового забезпечення в умовах трансформації постіндустріального суспільства в суспільство інформаційного типу.

РОЗДІЛ 3

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ ТА СИМУЛЯЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Це абсолютно невпізнаваний світ. Це – катастрофічна зміна. Інтернет – найбільша ілюзія з-поміж усіх створених коли-небудь. Він змушує людей вважати, що вони дійсно інформовані, що вони дійсно популярні, що в них є велика кількість друзів, що вони – частина суспільства. І що вони насправді мають право голосу. Вони фактично не розуміють, що, як і усі ми, вони просто обдурені й безсилі. Це завжди було нашою відправною точкою як групи: "Ви в прольоті". "Ми в прольоті". Це – ілюзорно, це може створити неймовірно неправильне уявлення про себе, це усе про "самоїзм" – те, наскільки популярним Ви можете бути. Ми зростали, думаючи, що ми повинні бути непопулярними й люди не повинні любити нас! Одна з причин того, щоб бути в групі, полягала в тому, щоб бути альтернативними.

Нікі Вайр

Першим наприкінці XIX ст. термін "соціальна реальність" використав В. Дільтей для опису всього "людського світу". У XX ст. цей термін набув широкого розповсюдження завдяки роботам А. Шюца [31], П. Бергера і Т. Лукмана [2] та інших. Так, А. Шюц зазначав, що соціальна реальність містить у собі елементи віри й переконання, які реальні, оскільки так їх визначають учасники, і які вислизують з їх чуттєвого спостереження [31, с. 486 – 487].

Дійсно, соціальна реальність є продуктом людської діяльності, яка своєю чергою є результатом суб'єктивних процесів відображення у свідомості людини різноманітного соціального досвіду.

Поведінка людини в процесі практичного засвоєння світу й соціально-комунікативної взаємодії, спрямована на інформаційно-значущий обмін, не буває однаковою, має свій порядок. Вона структурована, типізована, відповідає певним сценаріям і схемам.

Сучасна наука визнає різноманіття реальностей, відповідних їм статусів людського існування та дискурсів – реальність сновидінь, текстова реальність, художня реальність, віртуальна реальність тощо. Кожне суспільство виробляє певні критерії класифікації дискурсів, зокрема поділяючи їх на такі, що конструюють та описують дійсну та придуману реальності в межах сформованих у даному суспільстві соціальних практик. Відповідно до усталених соціальних норм вважається, що члени суспільства повинні соціально діяти, ґрунтуючись на прийнятих в даному суспільстві уявленнях про реальність. Незважаючи на розподіл дискурсів на дійсні та вигадані, останні беруть активну участь у конструюванні соціальної реальності. Соціальна реальність, сконструйована певними смислами, і є об'єктивною.

Соціальний світ конструюється учасниками діяльності інтерсуб'єктивно й характеризується як такий, що існує поза ними. Він існує як екстеріоризовані "очікування", інтерпретації, інтенції людей, що діють, оскільки істина є і в субстанціальних моделях соціальної реальності. Система культури формує аксіологічні й когнітивні образи, які є легітимними, тобто суттєвими для суб'єктів, що діють. Соціокультурні дії базуються на цих образах незалежно від того, формуються вони в рамках дійсних чи вигаданих дискурсів. Наприклад, книги, кінострічки, вистави, пісні тощо мають статус вигадки, але вони активно формують уявлення про реальність, задаючи людині аксіологічні й когнітивні зразки поведінки.

На межі XX – XXI ст. виявляється загальносвітова тенденція у сфері виробництва і споживання, пов'язана з перенесенням соціальних практик з "фізичного" світу у світ віртуального. Відбувається зростання ролі різноманітних симулякрів як образів реальності, що заміщують реальність в житті людей. Людина взаємодіє вже не з ре-

чами, а з симуляціями, породжуючи віртуальну реальність і сприймаючи світ як середовище для гри. Сучасна людина "має систематичний контакт з універсальним інформаційним середовищем, і це радикальним чином змінює тип її ментальності – як несвідомі, так і усвідомлені реакції на події" [25, с. 274].

Соціальна реальність інформаційного суспільства є продуктом цілеспрямованого конструювання й може визначатися як "сукупність об'єктів і подій усередині соціокультурного світу, що відображують досвід повсякденної свідомості людей, які живуть своїм повсякденним життям серед собі подібних і пов'язані з ними різноманітними інтеракціями" [31, с. 54]. Саме в межах даного феномену формуються й функціонують різноманітні світи досвіду, у тому числі й віртуальна інформаційна реальність, яка постає як інтерсуб'єктивний світ, загальний і потенційно доступний для всіх користувачів Інтернет. Але, на відміну від повсякденності, він сприймається не як об'єктивно даний, а винятково як інтерсуб'єктивно сконструйований. Соціальна інформація відіграє в цьому процесі важливу роль, впливаючи на широкі верстви населення, у певний спосіб будуючи комунікацію, формуючи ту чи іншу картину сучасного світу. Видозміна соціальної інформації внаслідок комп'ютеризації – одна з найважливіших тенденцій розвитку сучасного інформаційного суспільства [23, с. 147]. Природно, що мислення, свідомість, діяльність, взаємодія, поведінка людей, їх інформаційна картина світу, механізми функціонування соціальної інформації в інформаційно насиченому середовищі, у світі артефактів значно змінюється. Ці трансформації набувають якісного характеру. Причому потрібно враховувати той факт, що вплив інформації на різні покоління та вікові категорії залежить від рівня інформаційної сприйнятливості, виховання, освіти, професійної підготовленості, життєвого досвіду, особистісних якостей людей [20, с. 403]. Для різних поколінь нова інформація є ніби результатом взаємодії та взаємопроникнення різних соціально-культурних пластів.

Традиційні для сучасної людини інформаційно-комунікаційні

технології, продукти й потоки тиражують у свідомості особистості базові образи, що формують її світогляд. Перманентне оновлення завдань і засобів діяльності занурює людину в штучно створений віртуальний світ як нове нематеріальне середовище буття, суттєво трансформуючи психологію суспільства й особи. Сформовані нові форми взаємодії в соціумі, наслідки яких не можна спрогнозувати. Ці форми взаємодії в перспективі можуть як гарантувати свободу й незалежність громадського суспільства та індивіда, так і призвести до централізації й абсолютної керованості людини бюрократичними структурами. Глобальний інформаційний простір поширює можливості людини одержувати й поширювати інформацію. Завдяки своїй трансграничності інфраструктура телекомунікацій стає полем міжнародного спілкування й міжнародних взаємозв'язків, що сприяє зростанню ролі міжнародного права в регулюванні інформаційних обмінів. Особливо це стосується регулювання інформаційних відносин у середовищі Інтернет, у системах електронного документообігу, де інформаційні технології інтегруються в правову площину. Бурхливий розвиток світових інформаційних процесів зумовлює переоцінку особистісних та суспільних цінностей; зміщує акценти зі споживання інформації на процес виробництва та циркуляції інформаційних потоків, з персоналізації на самоідентифікацію особистості.

Формується і постійно трансформується картина світу як цілісна знакова система; запас значень, смислів, імен, ціннісних орієнтацій, пріоритетів життєдіяльності людини, за допомогою яких можна будувати моделі та образи видимого й ідейного світу, стратегії поведінки та сценарії розвитку. Інформаційна картина світу відкривається суб'єктом для себе здебільшого у формі особливих внутрішніх переживань, відчуттів, утворених саме завдяки становленню особистісних смислів з їх неповторними барвами. Феномен картини світу, на думку Т. Кумеди, полягає в розумінні її як специфічного способу духовного засвоєння й емоційно-образного відображення дійсності, пов'язаного з певним мисленням та ментальністю людини [17,

с. 213]. Не викликає сумніву той факт, що картин світу є саме стільки, скільки є людей. Як відмічає А. Назаретян, "події складаються таким чином, що для забезпечення подальшої життєздатності розумний суб'єкт буде вимушений штучно трансформувати свою матеріальну основу, послідовно звільнюючись від тих, що сковують і прирікають його на звироднілість біологічних залежностей" [21, с. 179].

Людина відчуває на собі цілеспрямований інформаційний тиск з метою зміни її світогляду, її політичних переконань, психологічного стану через сприйняття сумнівної, викривленої, часткової інформації або неадекватне сприймання достовірної інформації. Вона водночас ототожнюється з суб'єктом та об'єктом соціальних інтересів, потреб, цінностей, ідеалів, переконань, прагнень, що накопичує й інформаційно закріплює в ключових формах своєї діяльності співвідношення матеріального й духовного; віддзеркалює життя як об'єктивну реальність відповідно до власних інтересів, моральних цінностей, ідеалів, культури, релігійних уподобань та суб'єктивного розуміння сенсу життя.

Дж. Келлі вважає, що "... людина дивиться на світ крізь примарні трафарети або шаблони, які вона сама створює, а потім намагається підігнати їх під ті реалії, з яких складається цей світ" [14, с. 57]. Людина реалізує себе як цілісність у суспільстві, що піддається соціально-економічним, політичним трансформаціям, переоцінці духовних і моральних цінностей, тому вона як суб'єкт взаємодії в умовах віртуальної реальності здобуває нові виміри свого буття. Збільшення контекстів взаємодії, нових вимірів комунікаційних майданчиків робить вірогідною можливість виникнення багатовимірних суб'єктів соціальних відносин. Усе констатоване дозволяє припустити можливість конструювання багатовимірної особистості в умовах віртуальності.

Зміщення процесів фізичної соціальної взаємодії в мережу Інтернет як середовище симуляції актуалізує формування нових оцінок розвитку особистості. Технології сприяють новій людській трансформації, яка, за словами А. Ракітова, чинить "зростаючий

вплив на перебіг історичних подій, поступово змінюючи систему цінностей, світогляд і уявлення людей про саму людину, сенс її буття й призначення" [24, с. 32].

Свобода слова та вільний доступ до інформації межують із перенасиченістю інформаційного поля, яка робить окрему людину нездатною до синтезу неоднорідної "мозаїчної" інформації, до прийняття на її основі свідомих і раціональних рішень; схиляє людину до міфологічного світобачення, базованого на стереотипах. Гнучкість, еластичність ідентичності, позбавленість "внутрішньої" централізації, стають визначальними домінантами соціального самовизначення суб'єкта в мережевих комунікаціях. Є. Уханов з цього приводу зауважує, що умовою успішного самовизначення та самоідентифікації індивіда стає "мережева" внутрішня структура індивіда – метастабільна, без центру, мозаїчна ідентичність [28, с. 12].

Відбувається віртуалізація соціального простору, фізичний простір за допомогою комп'ютерів заміщується віртуальним, реальні речі й вчинки – образами-симуляціями. Така заміна спостерігаються в усіх сферах життя сучасної людини, що дає підстави для цілісного розгляду соціокультурних змін на межі ХХ – ХХІ ст. як процесів віртуалізації суспільства.

Німецький вчений А. Бюль розуміє під віртуалізацією технічний процес створення віртуального суспільства, що існує "паралельно" з реальним суспільством. А. Крокер і М. Вейнстейн під віртуалізацією розуміють новий тип відчуження людини від власної плоті в процесі використання комп'ютера й розчинення її у потоках електронної інформації, що живлять віртуальний капітал [8, с. 164].

Поняття "віртуальність" має два основних значення. У першому значенні термін "віртуальність" розкривається через протиставлення ефемерності нескінченно малих переміщень об'єктів або нескінченно малих періодів існування часток і стабільної в її просторово-часових характеристиках реальності. Друге значення породжується практикою створення та використання комп'ютерних симуляцій і розкривається через протиставлення ілюзорності об'єк-

тів, що утворюються засобами комп'ютерної графіки, і реальності матеріальних об'єктів. Про віртуальність відносно суспільства можна говорити тому, що суспільство стає схожим з віртуальною реальністю, тобто може описуватися за допомогою таких самих характеристик. Віртуалізація у цьому разі – це будь-яке заміщення реальності її симуляцією / образом, не обов'язково за допомогою комп'ютерної техніки, але обов'язково з використанням логіки віртуальної реальності. Віртуалізація проявляється в культурі різноманітно: у формі образів літератури, театру, а з нещодавнього часу – радіо й телебачення. Однак сучасні форми віртуальної реальності дійшли до нас за допомогою комп'ютера. Комп'ютерні технології синтезували "часточки інформації" в когерентні моделі реальності, розширили межі технологічно можливого; створили можливості для появи потоків нових теорій, ідей, ідеологій, художніх осяянь, технічних проривів, економічних і політичних інновацій, які донедавна були в прямому сенсі неможливі. Комп'ютер надавав будь-який тип соціальної інформації в цифрованій формі, а саме: текст, звук, зображення, зробив її придатною для зберігання й обробки, а також передавання на інший комп'ютер [26, с. 203].

Інформаційно-комп'ютерна революція створила віртуальну реальність, яка, своєю чергою, породила нові для людини й соціуму форми існування, світи й переживання. Повсякденним стало використання термінів "віртуальний магазин", "віртуальна конференція", "віртуальна економіка", "віртуальне суспільство". Вражаючим фактом стало перенесення з реального простору магазину, офісу, кафе або кухні у віртуальний простір Інтернет таких форм взаємодії, як купівля-продаж, наукова дискусія або пліткування.

Людина створила комп'ютерну культуру як штучну природу, уподібнивши себе творцю; створила віртуальні світи на свій розсуд і відповідно до свого рефлексивного образу. Комп'ютерна культура принесла новий тип спілкування і новий тип освіти, що ґрунтується на можливості вільного контакту людини з інформаційним простором, а також нові психологічні проблеми для людства. Актуалізува-

лася проблема комп'ютерної самотності, інформаційної самоізоляції індивіда, розриву рівня знань між поколіннями, очевидною стала проблема духовного, культурного, концептуального й діяльнісного провалля, яке відділяє інформаційні цивілізації від тих, які не пішли шляхом науково-технічного прогресу [9, с. 25].

З розвитком технологій віртуальної реальності, за А. Бюлем, комп'ютери з обчислювальних машин перетворюються на універсальні машини з виробництва "дзеркальних" світів. У кожній підсистемі суспільства утворюються "паралельні" світи, в яких функціонують віртуальні аналоги реальних механізмів відтворення суспільства: економічна діяльність і політичні акції в мережі Інтернет, спілкування з персонажами комп'ютерних ігор. Людина-творець створює техносферу ("інфосферу"), яка стає людиноподібною. Відповідно до уявлення про своє "Я", про структуру свого тіла, людина заснувала свою штучну подобу [22, с. 234].

Процес віртуалізації пронизує всі сфери соціуму й життєвого світу індивіда через симуляцію. Можна спостерігати тотальне взаємопроникнення та взаємодію повсякденної соціальної реальності й реальності віртуальної та стверджувати, що відбувається віртуалізація повсякденного життя, оскільки сам стан віртуалізації став або стає повсякденністю.

Формується так звана "модульна особистість", яка спроможна трансформувати типи діяльності, потенційно вписуватись у будь-які галузі соціальної системи: організації, фракції, співтовариства, а також легко їх покидати, переробляючи свої оцінки, судження. "... Перехід до більш гетерогенного, більш диференційованого суспільства передбачає, що індивід все менше зв'язаний контекстом свого народження і володіє великим вибором у самовизначенні. ... ідентифікації, які обираються, стають короткочаснішими, а люди приймають чи відмовляються від якихось компонентів своїх ідентичностей швидше, ніж будь-коли" [27, с. 281 – 282].

Американський соціолог М. Кастельс визнає мережу Інтернет технологічним підґрунтям для утворення нової "мережевої" людини

і зазначає: "Нова влада полягає в інформаційних кодах, у представницьких іміджах, на підставі яких людство організує свої інститути, а люди будують своє життя і приймають рішення щодо своїх вчинків. Центром такої влади стає людський розум. Ось чому владу в інформаційну епоху одночасно можна ідентифікувати і неможливо вловити. Ми знаємо, що вона являє собою, але не здатні вловити її, оскільки влада є функцією безкінечної битви навколо культурних кодів і кодексів суспільства. Незалежно від того, хто вийде переможцем у боротьбі за людський розум, саме він правитиме світом..." [12, с. 42].

Трансформуються форми і методи впливу соціальних комунікацій і соціальної взаємодії, зміщуючись у сферу віртуальної реальності. Світ, що постійно змінюється, обриває численні корені минулого, змушуючи людину одночасно жити у різних традиціях, культурах, пристосовуватись до перманентно змінних соціокультурних та технічно зумовлених обставин, – стверджує Н. Лазарович у роботі "Людина у світлі концепцій інформаційного суспільства" [18].

Формування соціальних структур в мережі Інтернет за групами ідентичності є адаптивним механізмом у боротьбі людини за збереження колективного "Я" у світі, де знищуються старі соціальні зв'язки. Масова культура та її стереотипність також є адаптивними механізмами, психологічними регуляторами в житті суспільства та окремого індивіда. Особливість сьогодення полягає в трансформації наявних і виробленні нових природних і соціальних механізмів адаптації людини.

Упровадження нових інформаційних технологій в усі сфери життя – це переворот, який змінив основи традиційної економіки в напрямку її віртуалізації, надав можливість отримувати прибуток шляхом підвищення наявної товарності та задовольняти безупинне зростання інформаційних потреб суспільства. Сьогодні у світі немає країни, не інтегрованої в мережу Інтернет. Користувачами всесвітньої комп'ютерної мережі є сотні мільйонів людей з різних соціальних груп, всіх національностей і віросповідань.

"Віртуальна реальність і глобальна мережа Інтернет втрачають

статус приналежних винятково до сфери техніки, техногенних явищ і стають у відомому значенні метафорами, що дозволяють хоча б загалом визначити контури тих реалій культурологічного, антропологічного й філософського порядку, з якими ми зіштовхуємося на рубежі століть... " [16, с. 6]. Вони змінюють якість життя сучасної людини, трансформуючи сам спосіб її буття у світі, утворюючи різноманітні моделі її поведінки за рахунок дистанціювання в процесі життєдіяльності. Інтернет і можливість користувачів створювати власні інформаційні канали дозволяють їм відвідувати одні й ті самі Інтернет-портали, але по-різному і з різними цілями користуватися багаторівневістю віртуального спілкування. Соціум вирізняється все більшою мозаїчністю.

Інтернет сприяє створенню кіберкомунікативного простору і здвоєє соціальну реальність. Він вбирає в себе соціальну реальність у тій її частині, яка може існувати без посилання на фізичну реальність і перетворює її у віртуальність, позбавлену просторово-часових характеристик. Подолання інформацією великого простору за маленький проміжок часу, сприяє перегляду розуміння часу, який знищується швидкістю міжкомп'ютерного зв'язку. М. Кастельс підкреслює, що влада над часом, контроль над ритмічністю колонізували території й перетворили простір у процесі широкомасштабної індустріалізації [13, с. 402]. Він звертає увагу суспільства на можливість анонімного доступу до інформації й можливість втрати людиною власної ідентичності.

Формування індивідуальності в кіберкомунікативному просторі відбувається випадково під впливом соціальних інститутів і віртуальної реальності, переважно на основі особистих уподобань людини й практично не асоціюється з об'єктивною реальністю. Віртуальна реальність сприймається як штучна реальність, що існує поза людською свідомістю й актуалізується лише при зверненні до неї конкретного індивіда. У зв'язку з цим, як зауважує В. Храпова, в сучасному суспільстві все більшої значущості набуває особистісне, продуктивне, творче, особливе [30, с. 247]. Суб'єктивне, національ-

не, соціальне, висуваються на передній план. Поняття ідентичності обіймає суб'єктивний час, особистісну діяльність, національні особливості людини і стає найважливішою характеристикою "мережевої" людини.

Перехід розвинутих держав до інформаційного суспільства є амбівалентним процесом за своєю суттю, оскільки, з одного боку, дозволив вирішувати суспільні проблеми, які до того часу можна було вирішити в неповному обсязі (свобода поширення інформації, свобода слова, якісно новий рівень державного управління, формування глобального банку знань й інтегрованого інтелекту людства, інтелектуалізація й віртуалізація суспільства, становлення інфосфери), а з іншого боку, створив нові кризові соціальні явища, що впливають на весь соціум (збільшення потужності інформаційних потоків, посилення інформаційної нерівності, зростання інформаційного насильства й агресії, формування нових типів людського спілкування, збільшення впливу ЗМІ на масову свідомість). Залежність від інформаційних технологій зробила суспільство надзвичайно чутливим до певних форм втручань, в тому числі терористичних.

Сучасні демократичні держави не можуть більше повністю контролювати потоки інформації. Водночас диктаторські режими маніпулюють інформацією та впливають на громадську думку. Основними формами інформаційного насильства стають інформаційний пресинг, спотворена або недостатня інформація, незаконне отримання інформації. Зростає потужність інформаційних потоків, яку не можна стримувати ані моральними, ані культурними межами. В інформаційну сферу інтегрується вся чинна система геополітичних відносин, зростає залежність усіх сфер діяльності суспільства від електронних засобів обробки інформації і комунікацій, трансформується поняття міжнародних конфліктів і криз, характер загроз опосередковується інформаційною сферою. Відбувається зміна ролі старих елементів комунікацій. Надзвичайного впливу зазнають недержавні структури, що широко використовують мережеві комунікативні канали. Саме принцип "мережевого суспіль-

ства" є найбільш ефективним у структурі суспільства, яке можна охарактеризувати такими рисами, як індивідуалізація, локалізація, фрагментація та плюралізація. Людина втрачає традиційні зв'язки з родиною, знайомими, друзями, із соціальним класом, до якого належить за походженням, й стає дедалі самостійнішою у виборі і формуванні власної ідентичності й біографії. Усе, що пов'язує людей, – це суто ринкові відносини. Відбувається процес системної "атомізації" людини й суспільства.

Гігантський інформаційний потік, що обрушується на сучасну людину, актуалізує проблему перевищення кількості отриманої інформації об'єктивним можливостям її сприйняття. Нестача інформації в результаті її надмірності викликає, з одного боку, інформаційне перевантаження, з іншого – інформаційну кризу. Інформаційне перевантаження призводить до зайвої автоматизованості повсякденного життя людини, провокує сприйняття інформації автоматично без потрібної критичної оцінки, без обмірковування запропонованих нею дій. До цього додається сугестивний характер самої соціальної інформації і загальне прискорення темпів життя, яке не дозволяє витратити час на перевірку отриманих відомостей. Сучасне покоління людей змушене жити в океані інформації. Її потік неможливо сприйняти в повному обсязі.

Створення нових смислів як основи соціального конструювання реальності, пронизує усі сфери сучасного суспільного життя на всіх рівнях. На рівні особистості це конструювання іміджу політичних, громадських діячів, видатних людей, діячів культури й мистецтва, що здійснюється штучно професійною діяльністю стилістів, іміджмейкерів, журналістів, спеціалістів з реклами і PR тощо. З метою впливу на цільову аудиторію відбувається масова інформаційно-психологічна атака, в ході якої одні відомості підносяться строго визначеним чином, інші замовчуються. Такий вплив дозволяє, поза сумнівом, контролювати не тільки репрезентативність створеного образу, але й створювати позитивну громадську думку щодо нього. Фактично нав'язуються ті потреби, задоволення яких економічно

вигідне виробникам товарів і послуг, але не завжди необхідне й корисне споживачам. Засоби масової інформації здійснюють добір інформації, її коментування і візуальний супровід, безпосередньо впливають на емоційний стан аудиторії, забезпечують необхідний кут зору на проблему, що висвітлюється, й ставлення до неї.

Вплив інформаційних процесів стає необмеженим. Вони, а не реальний світ починають формувати одномірних людей, позбавлених моральних ознак, духовних якостей, типу *Homo informaticus*, які віддалено, але жахливо нагадують зомбі чи роботів. Не можна нехтувати тим, що, віртуалізуючи та конструюючи соціальну реальність, Інтернет замінює реальне життя, викликаючи нав'язливе бажання скористатися мережею й нездатність відмовитись від її застосування. Має місце надмірна упевненість людей у достовірності інформації, що надається Інтернетом, некритичне ставлення до неї. Соціальна реальність може опиратися силам, що прагнуть її трансформувати відповідно до власних інтересів, і зберігати стабільність пріоритетних ціннісних орієнтацій населення та виявляти непередбачувані реакції конкретних індивідів і соціальних груп.

За допомогою нових інформаційно-комунікаційних технологій та мережі Інтернет людина отримує можливість самостійно формувати простір індивідуального буття й структурувати життєвий простір, виходячи з особистих уподобань, в тому числі нав'язаних соціумом. Завдяки цьому життя людини розглядається в двох паралельних середовищах: середовищі соціальної реальності та його копії – віртуальному світі, сформованому за допомогою техніко-технологічних засобів.

Сьогодні інформаційно-комунікаційні технології не розглядаються як приналежне винятково до світу техніки. Вони настільки глибоко проникли в життя людей, вплелися в саму тканину повсякденності так, що виокремити їх із загального світоглядного й культурологічного контексту неможливо.

Під впливом мережі Інтернет формується глобальна мережева економіка, яка у доповіді Європейської Комісії визначається як "се-

редовище, в якому будь-яка компанія або індивід, що знаходяться в будь-якій точці економічної системи, можуть контактувати легко й з мінімальними витратами з будь-якою іншою компанією або індивідом з приводу спільної роботи, торгівлі, обміну ідеями і ноу-хау або просто для задоволення". Мережева економіка прагне догодити людським бажанням: повтори, копіювання, автоматизація знецінюються, а оригінальність, уява, здатність до творчості зростають в ціні. Так, процес придбання товарів і надання послуг давно стали прерогативою мережі. Фінансові питання громадяни можуть вирішувати за допомогою електронних платежів.

В інформаційному суспільстві, за Д. Беллом, у сфері праці домінують працівники сфери інформації. Акцент поступово зміщується з власне інформаційних та комунікаційних технологій на людей, що здатні вести новий спосіб життя – інформаційний. Саме вони – дизайнери, дилери, ніш-файндери, "символічні аналітики", "експерти", "інформаційні робітники" створюють дієву силу сучасного суспільства [1].

Використання Інтернет сприяє перетворенню компаній, підприємств і організацій в мережеві структури, в яких покращується використання всіх ресурсів, їх гнучкість й адаптивність до зовнішніх і внутрішніх проблем, збільшується конкурентоспроможність. Йде розвиток мережевих стандартів взаємодії та управління, що сприяє збільшенню їх престижу, посиленню контролю над зовнішнім середовищем, покращенню економічних результатів.

Використовуючи Інтернет, люди здійснюють з меншими витратами масштабніші та інтенсивніші комунікації, у результаті чого просторові та часові бар'єри між людьми не обмежують їх обмін інформацією й комунікації. З цього приводу Е. Фромм акцентує увагу на тому, що "людина, застосовуючи своє розуміння фізичного світу до практичних цілей, підвищує свої внутрішні здібності, і їй необхідна комунікація, що відповідає її здатності мислити і творити" [29, с. 178].

Інтернет створює необмежені можливості для посилення концентрації і централізації інформації, для розширення меж пізнання

людини й освітнього простору. Інформація зберігається в соціогенах, які є способом інтерпретації інформаційної картини світу та використовуються певним соціумом залежно від його потреб і потенційних можливостей. Інтернет загострює проблему, пов'язану не лише з комп'ютерною самотністю і розривом "комп'ютерних" та "некомп'ютерних" людей, а також з розривом у знаннях між поколіннями; між незаможними і заможними, між освіченими та малограмотними.

Формування індивідуальності, соціального статусу людини пов'язане з процесом соціальної стратифікації. Саме Інтернет надає людині доступ до необмеженої інформації, в тому числі для отримання якісної освіти й розвитку індивідуальних здібностей особистості. Інтернет технологізує інтелектуальну діяльність, змінює комунікативні основи, сприяє виникненню принципово нових форм взаємодії, наприклад, інформаційної соціалізації, яка базується на сучасних комп'ютерних технологіях та значно розширює можливості людини, її інформованість. Внаслідок розповсюдження електронної пошти, систем онлайн-комунікації, інших комп'ютерних технологій утворилися нові соціальні простори – "Інформаційні супермагістралі" [7, с. 17].

Знання, відображені в Інтернет, – це знання про сучасність, сьогодення. Знання про минуле, досвід предків – це мала крапля в океані наявних даних. Спостерігається катастрофічний розрив між минулим і сучасним. Через відсутність інформації про минуле руйнується соціальна та індивідуальна пам'ять.

Збільшення різноманітних можливостей зменшує опортя на традиції, звичаї, прийняті соціумом, але від цього збільшується значущість власного культурного доробку, культурного світу. Інфраструктура Інтернету сприяє всебічному інтелектуальному розвитку людини. Використовуючи технічні досягнення, людина може вибудовувати своє бачення світу, своє інформаційне поле, інформаційну картину світу, поєднуючи те, що створило людство, використовуючи накопичені людством знання і додаючи до них свій досвід. З'являється більше можливостей для конструювання самого себе, значно

зростає роль особистості в суспільних процесах, у формуванні майбутнього суспільства інформаційної культури.

Водночас масова культура суспільства робить особистість "одновимірною" через відсутність критичності (Г. Маркузе), перетворює її в "масу". Особистість втрачає свою індивідуальність (Х. Ортега-і-Гассет) та придушується ідеологією (Р. Барт). Формування індивідуальності відбувається через засвоєння наявних знань, соціальних норм шляхом перетворення отриманої інформації в індивідуальні знання.

Завдяки використанню Інтернету людина розширює свій світогляд та отримує відображення цілісної картини буття. Цей процес є нарцисичним за своєю основою й містить елементи соціального егоїзму, який дозволяє людині жити незалежно від соціуму, базуватися лише на власних фантазіях про соціальне. Інтернет-простір, організований у вигляді гіпертексту, є основою формування людської індивідуальності, дозволяє людині жити ілюзією свободи вибору й свободи інформації. Електронний гіпертекст комбінує, артикулює й виражає сенси у вигляді аудіовізуальної мозаїки, здатної до розширення або стиснення, узагальнення або специфікації залежно від аудиторії [10, с. 202].

Мережа Інтернет породила культуру реальної віртуальності й характеризується обмеженим сенсорним переживанням, множинністю особистості й анонімністю, вирівнюванням статусів, розмиванням просторових кордонів, розтягуванням і конденсацією часу, необмеженою доступністю контактів. Вона утворила систему, в якій сама реальність повністю занурена у віртуальні образи. За допомогою Інтернет може конструюватися та програмуватися сама соціальна реальність. Те, що для нас віртуальне, для інших може представлятися реальністю "sui generis".

Часте й довге перебування в мережі веде до розриву соціальних зв'язків, втрати цінностей людської спільноти. Про це свідчать факти збільшення кількості розлучень, послаблення родинних і дружніх контактів, прохолодні відносини між колегами. Інтернет сприяє

певній ізоляції людей. "Контакти" і "комунікації" заміщують людське спілкування, їх місце займає формальна, позбавлена індивідуальності, визначеність; зникає довіра. Людина ховається від агресивного фізичного світу, зникає у віртуальній мережі. Весь неозорий космос компактно розміщується у комп'ютері.

Так 1990 року в Японії за допомогою засобів комп'ютерної телекомунікаційної мережі й технологій віртуальної реальності було створене віртуальне містечко Habitat, яке населяють тисячі мешканців. Кожен власник комп'ютера може стати мешканцем цього міста – "автором". Тут складаються відповідні ділові та особисті стосунки, формується кіберкультура, віртуальна психологія людей. При отриманні громадянства людині пропонують обрати зовнішній вигляд, умови життя та праці з безлічі варіантів. У системі використовується новітня комп'ютерна графіка, яка посилює реалізм віртуального середовища. Поступово людина стає рабом машини, яка замість неї думає і управляє.

На відміну від реальних потрясінь, що викликають імпульсивний непередбачуваний спосіб поведінки людей, мешканці цього міста живуть спокійним розміреним "диванним способом життя", не здогадуючись про те, що на цьому ґрунті може виникнути інша цивілізація, інша людина. У результаті відбувається деструкція реального світу в уявленні звичайної людини. Виникає парадоксальна ситуація, коли людський мозок відкритий для інформації, а інтелект закритий для розуміння.

Має право на життя ідея Ламетрі про те, що людина перетворилася на машину, правда, з одним уточненням: машину інтелектуальну, цифрову. Надмірне перебування людей у віртуальній реальності викликає негативні наслідки. У таємничому світі, де панують свої закони й правила життя, реальність пластична, рухома й піддається найлегшому впливу, з неї можна вилпити все, що завгодно. Людина стає всемогутньою, набуває властивостей деміурга, її існування безхмарне та комфортне, що позначається на психіці. Вона не напружується, не переборює труднощі, розслаблюється, втрачає

здатність опиратися, перетворюється на благополучне створіння, не здатне впоратися з реаліями справжнього життя. Online-гравець у результаті багатогодинного перебування у віртуальному середовищі потрапляє в залежність, близьку до наркотичної. У ході гри виробляється гормон щастя дофамін. Якщо на деякий час суб'єкта "відключити" від комп'ютера та Інтернет, у того починається своєрідна "ломка", яка викликає дискомфорт, роздратованість, агресію.

Юнаків та дівчат віком до 18 років прийнято називати "поколінням Інтернету", яке замість реального "живого" спілкування прагне електронних контактів. Воно стає розсудливим, проте не йде на компроміс, не терпить заперечень, втрачає такі елементарні людські якості, як співпереживання, співчуття, вміння ділитися душевним теплом, навички комунікативного спілкування, вміння знаходити друзів. Виростає згубна прірва між особистістю й соціальним світом.

Простежується тенденція розширювального, метафоричного використання поняття "віртуальна реальність", за допомогою якого позначаються нові економічні, політичні, культурні феномени, не пов'язані безпосередньо з комп'ютеризацією, що виявляють подібність логіки віртуальної реальності до логіки людської діяльності.

Віртуальна реальність сприймається як створена реальність, яка існує поза людською свідомістю й актуалізується лише при зверненні до неї конкретного індивіда. Людина отримує можливість самостійно формувати простір індивідуального буття і структурувати життєвий простір, виходячи з особистих уподобань, сформованих кіберкомунікативним середовищем. Життя людини розглядається у двох паралельних середовищах: середовищі соціальної реальності і його копії – віртуальному світі, сформованому за допомогою техніко-технологічних засобів. Відбувається постійне зростання питомої ваги Інтернет при виборі можливостей самореалізації різних соціальних груп.

Комп'ютеризація повсякденного життя ввела в обіг віртуальну реальність як комп'ютерну симуляцію реальних речей і вчинків. Важливим є, наприклад, не тільки те, що покупки здійснюються за

допомогою комп'ютера в мережі Internet, але й те, що процес покупки все частіше організується як відвідування віртуального магазину. Якщо комп'ютерна графіка web-сторінки продавця симулює розташування товарів на вітрині, їх огляд та оплату, то це слід трактувати не просто як перенесення операції купівлі-продажу з реального простору у віртуальний, а як симуляцію інституційної форми товарного обміну. Суспільство в традиційному розумінні заміщується кіберпрототипом – віртуальним магазином. За допомогою технологій віртуальної реальності відтворюється уявлення інституційного обміну, який здійснюється як симуляція – віртуальний аналог реальної соціальної взаємодії.

Створення кіберпрототипів інституційних форм соціуму стало характерною особливістю інших форм віртуальної взаємодії – віртуальних суспільств, віртуальних корпорацій, віртуальних розваг, віртуальних злочинів, віртуального відпущення гріхів тощо. У мережі Інтернет можливо обговорювати політиків, поп-зірок, погоду, новини, дискутувати або спілкуватися з віртуальними друзями – учасниками чатів, форумів, віртуальних співтовариств. Тут можна заробляти гроші, приймати замовлення на розміщення реклами на віртуальних дошках оголошень – банерах, вигравати гроші у віртуальних казино або викрадати їх, зламуючи віртуальні замки електронної системи обліку банків, розвінчувати недоліки та каються в гріхах у віртуальних проповідях і сповідях у чатах на веб-сторінках, що відкривають священики віртуальних парафій.

Відбувається заміщення реального виконання соціальних ролей симуляцією, створюється образ атрибутів суспільної інституційності. Віртуальні суспільства симулюють безпосередню присутність у спілкуванні і соціальну близькість людей, що спілкуються. Віртуальні фірми і корпорації симулюють укладання контрактів та існування організації як суб'єкта господарської діяльності, віртуальні казино симулюють змагання партнерів по грі, віртуальний злам симулює порушення прав власності вкладників банків. Відбувається заміщення соціальної реальності її комп'ютерними симуля-

ціями, здійснюється трансформація соціальної інформації, яка на основі Інтернету стає різновидом симулякра.

Віртуалізація фірми, корпорації пов'язана з симуляцією праці. Вартість утворюється не на конвеєрі, не в конструкторському бюро і тому нема потреби в багатьох атрибутах виробничої організації. Віртуалізація продукту припускає нову організацію праці, заміною старі форми "робочого часу" як розпорядку присутності в офісі або розкладу виконання технологічних операцій. Така організація праці втрачає економічний зміст, але зберігає соціальне значення і тому не зникає, а стає симулякром. Відбувається симуляція соціальних ролей керівника, робітника, клієнта. Гроші стають не стільки речовинним заміником товарів, скільки заміником права запозичення, образом платоспроможності, симулякром. Вони персоніфікуються, втрачають властивості байдужої щодо індивіда об'єктивної реальності. Електронний підпис, можливість анулювати загублену кредитну картку перетворюють платоспроможність у функцію знання індивідуального паролю, а не володіння анонімними грошовими знаками.

В умовах масового виробництва і масового споживання в якості товару виступає, насамперед, товарний знак, статус якого не залежить від реальних якостей товару і витрат праці, пов'язаних з його виробництвом. Вартість товару визначається соціальним статусом виробника. Образ товару або фірми забезпечується рекламою. Виробляються не речі (одяг, послуги, продукти), а образи (привабливості, упевненості, стильності, унікальності, респектабельності). Прибутковими стають галузі, в яких створюються образи. На ринку обертаються зображення цінностей споживача й можливою стає симуляція інновацій. Модифікації, що не зачіпають функціональних якостей речей і не потребують реальних трудових витрат, у віртуальній реальності рекламних образів виглядають як "революційні зміни". Головним напрямом в стратегії фірм стає створення модельного ряду – серії виробів, що функціонально однакові, але розрізняються аксесуарами, головне призначення яких – бути інформацій-

ним приводом для створення рекламного іміджу. Модельний ряд – це мистецька симуляція технологічного прогресу, що дозволяє отримувати "справедливу ціну" за серію "нових можливостей" і "покращених характеристик". Указані симуляції відображають віртуалізацію інститутів ринку й підприємництва.

Віртуальний продукт, віртуальне виробництво, віртуальна корпорація, віртуальні гроші сприяють перетворенню мережі Інтернет на середовище економічної діяльності, а віртуалізація економіки викликає комерціалізацію кіберпростору.

Відбувається віртуалізація інститутів виборів, держави, партій. Сьогодні політична боротьба – це не боротьба партійних організацій або конкуренція програм дій, це боротьба образів – політичних іміджів, які утворюють рейтинг. Політичний процес залишив засідання партійних та урядових комітетів, що укладають програми реформ, розподіляють функції і контролюють їх виконання. Політика створюється в медіа-агенціях, в телестудіях, на концертних майданчиках. Заміна реальних політичних позицій і дій їх образами зберігає політику у вигляді симулякрів і забезпечує успіх тим кандидатам, чий імідж, створений політичними технологами, а не програма або дії, втілює загальнолюдські цінності. Відбувається заміщення апеляцій до громадської думки маніпуляціями з рейтингами, що засновані на вибірковому опитуванні, коли респонденти погоджуються з варіантами думок, які сконструйовані експертами. Рейтинги становлять лише модель, образ громадської думки. Респонденти беруть участь в опитуваннях, оживляючи симулякри, і образи стають реальними факторами прийняття й впровадження політичних рішень. Симулякри заміщують реальні вчинки політиків і волевиявлення громадян. Інтенсивна політизація кіберпростору демонструє залежність нової політики від дефіциту реальних вчинків і ресурсів, що компенсується достатністю образів.

Великі маси людей спілкуються у віртуальному просторі – на сайтах соціальних мереж, тематичних блогах, форумах, присвячених обговоренню тих чи інших проблем за допомогою *pick name*,

не називаючи свого власного імені, застосовуючи знаки, символи та мову, зрозумілі лише "віртуальній людині". Найчастіше про учасника діалогу нічого не відомо, окрім його стилю спілкування. Відбувається повне заміщення особи людини, в тому числі й її зображення, у наслідок чого відбувається спілкування двох або більше людей, які нічого не знають один про одного й обмежені в темі і засобах обговорення цієї теми лише власними уявленнями про взаємні обмеження. Таке спілкування здатне не тільки конструювати соціальні настрої та суспільну думку, але й спонукати громадян до активних масових соціальних дій. Саме в кіберкомунікаціях найбільш велика небезпека поширення екстремістських поглядів, загроза інформаційного тероризму. Активно використовується політична міфотворчість, спрямована на згладжування соціальних протиріч, продукування й впровадження у масову свідомість ідей і політичних спонукань, які сприяють завоюванню або зміцненню влади того чи іншого політичного актора.

Сьогодні є всі підстави стверджувати, що кіберпростір є "територією" свободи і демократії. "Віртуальна людина" має своєрідну правосвідомість: мислить як категоріями національно-культурної спільноти, в якій мешкає, так і орієнтується в "нормах" різноманітних мереж, активно глобалізується, є відкритою для різноманітних новацій; її дії у просторі та часі позбавлені зовнішнього контролю; вона вільна створювати будь-який світ. Репрезентуючи себе в Інтернет-просторі, користувачі реалізують одне з головних прав людини – право на інформацію, знання та кіберпростір. Віртуальна людина за допомогою мережі отримує можливість порівнювати законодавчі бази різних країн, з'ясувати ставлення до різних правових ситуацій суб'єктів з різноманітних культурних світів, має право на доступ до достовірної наукової інформації відкритого характеру в тій галузі, яка її цікавить. Проте ця "демократичність" кіберкомунікативного простору має свій зворотний бік. У мережі відбувається утворення "віртуального натовпу" як "різноманіття хаотичних об'єднань

користувачів мережі Інтернет, спілкування яких є безособовим, невизначеним у просторі і часі чіткими межами; ненормованих правом, які базуються на комунікативних, інформаційних, розважальних, психологічних інтересах та потребах суб'єктів" [11, с. 83]. Формується покоління людей – кіберпанків, для яких сутністю життя є занурення в світі комп'ютерних симуляцій й "Інтернет-бродяжництво". Руйнуються традиційні соціальні інститути, соціальність відходить на другий план віртуального буття, соціальні ознаки репрезентації як стійкої формалізованої структури зникають [15, с. 118]. Цей процес дозволяє людині жити незалежно від соціуму, базуватися лише на власних фантазіях про соціальне. Людина прагне за допомогою комп'ютерних симуляцій компенсувати відсутність соціальної реальності.

Інформаційний негатив може породжувати песимізм, апатію і громадську пасивність населення. Штучне нагнітання депресивності у певному сенсі сприяє маніпулюванню суспільною свідомістю без критичного осмислення наданої інформації, спонукає продукуванню думок, оцінок і дій у потрібному напрямку, дозволяє окремим політичним силам згурпувати людей для боротьби з реальною або уявною загрозою. З іншого боку, відбувається процес включення пересічних громадян в обговорення актуальних питань. За допомогою соціальних та Інтернет-конференцій представники вищих ешелонів влади отримують можливість вступати у відкритий діалог з суспільством і коментувати події, що відбуваються, і рішення, що приймаються. Зазначені тенденції створюють специфічне інформаційне поле, яке виступає фундаментом конструювання актуальної соціальної реальності.

Формування інформаційного суспільства досить чітко корелюється в західних країнах з постмодерністською ідеологією і культурою. Представники постмодерністської філософії і культурні діячі постмодерну зробили значний внесок в осягнення та критику нового, кіберінформаційного типу соціальної реальності.

Так, Ж. Бодрійяр зазначав, що ми живемо у гіперреальності й

навіть існує можливість розпалювання військових конфліктів не у реальному житті, а на екранах комп'ютерів, у ЗМІ або мережі Інтернет, створення гіпертекстових війн як особливої містики гіперреальності, як снів на яву. Виникнення гіпертекстової субкультури та її прагнення розширити в творчості ліберальні цінності, привнести розпливчатість вибору і хаотичність свободи є природним для відображення процесів у житті суспільства. Світ повільно повертається від обов'язкової свободи у бік свободи толерантної, поліваріантної, фрактальної. "Сучасний світ можна назвати цивілізацією гіпертексту, ... а сучасну людину – віртуальною, мережевою людиною ... Наука, філософія, література, релігія, сам ... світогляд став віртуальним, гіпертекстовим, мережевим" [4, с. 107].

Не позбавлена підстав думка Ж. Бодрійяра, що "інформація, на яку перетворюється або за допомогою якої поширюється певна подія, вже подає деградовану форму цієї події". Тому людина, яка володіє відомостями про реальні події в інформаційній формі, використовує їх, веде спрощений, примітивний спосіб життя, що стає шляхом до аморальної поведінки, соціального нігілізму. "Людина втрачає здібності відрізнити реальне від того, що вважається реальним та правдивим" [6, с. 72]. Вплив інформаційних процесів стає необмеженим. Вони, а не реальний світ, починають формувати новимірних людей типу Homo informaticus, позбавлених моральних ознак, духовних якостей, таких, що віддалено, але жахливо нагадують зомбі та роботів.

Ж. Бодрійяр слушно наголошує, що "інформації стає все більше, а сенсу все менше", заявляє про наступ "ери симуляції" і "заміни реального знаками реального". Такими знаками стають так звані "симулякри" – копії, оригінали яких ніколи не існували; образи, які не є відображеннями чогось і які породжують нову реальність – гіперреальність. Реальна віртуальність – це система, в якій сама реальність цілком занурена у віртуальні образи, а зовнішній світ не тільки відображується на екрані, але й сам стає досвідом.

Сучасний світ постає як безкінечне посилення знака до знака.

Знаки замкнуті самі в собі, вони не обмежуються на означуване. У такому світі знак нічого не означає, він не відсилає до реально-го об'єкту "...симулякр ... хибна подоба, умовний знак кого-небудь, який функціонує в суспільстві як його замітник" [5, с. 132]. Симулякр не співвідноситься з жодною реальністю, окрім власної. Слід розуміти, що симулякр реальний віртуально. "Симулякр починається там, де закінчується подібне й починається віртуальна реальність ... як організований простір симулякрів". "Симулякр" – це ідіократично спроектована і сконструйована реальність, що виявляється здатною направляти, регламентувати нашу духовну та інтелектуальну діяльність; маніпулювати нашим життям у різних його проявах; видозмінювати соціальну пам'ять, видаючи відсутність за присутність, одночасно нівелюючи різницю між реальним і нереальним, минулим і сьогоденням, сьогоденням і майбутнім, модифікуючи соціальну інформацію, яка стає різновидом "симулякра" [5, с. 135].

Ж. Дельоз під симулякром розуміє не просту імітацію, а дію, через яку сама ідея зразка, або особливої позиції, спростовується, відхиляється. "Симулякр – інстанція, що включає в себе відмінність як (щонайменше) відмінність двох розбіжних рядів, якими він грає, усуваючи будь-яку подобу, щоб з цього моменту не можна було вказати на існування оригіналу чи копії" [8, с. 166].

Трансформація соціальної інформації в комунікативному просторі породжує нові для людини й соціуму форми існування, нові світи й переживання. Д. Тапскот підкреслює, що "внаслідок перетворення інформації на цифрову форму, об'єкти віртуальної природи неминуче приходять на зміну фізичним" [26, с. 120 – 122].

Отже, розповсюдження, обмін інформацією та створення віртуальної інформаційної реальності відбувається за допомогою інтерсуб'єктивної масової комунікації в глобальних комп'ютерних мережах. Для користувача не важливе фізичне розташування інформації, а важлива кількість кроків (кліків), які необхідно зробити усередині

семантичної ієрархії доступу до того чи іншого симулякру.

Однією з основних характеристик сучасного суспільства виступає поліваріантність віртуальної реальності, оскільки "... верховенство індивідуального начала над всезагальним, ... багатоманітності над однаковістю, дозволеного над примусовим" [19, с. 170] складає фундаментальну основу суспільства, базованого на новому типі реальності. Таке суспільство і його розвиток формально обмежено лише рівнем розвитку техніки й технології. Розповсюдження технологій віртуальної реальності викликане прагненням компенсувати за допомогою комп'ютерних симуляцій відсутність соціальної реальності.

У хаотичній динаміці нелінійної системи реального світу реальні і віртуальні світи постійно взаємодіють. Світ віртуального впливає на реальність, відіграючи у формуванні останньої вирішальну роль. Фізична реальність відносно стійка й тому "нерухлива". Віртуальне активне й рухливе саме завдяки власній нестійкості. Можливість перетворення віртуального на реальне й віртуалізація реальності призводить до реальності віртуального. Така парадигма актуальна у практиці формування віртуальної освіти як базової структурної моделі, що забезпечує людині осмислене й цілеспрямоване існування протягом її життя.

Поняття "комп'ютерна віртуальна реальність" означає не "можливий" у дійсності світ, а такий, який відчувається людиною, впливає на реальний світ не тільки окремих людей, але й людства в цілому, але насправді не існує. Не можна не погодитися з думкою директора Бібліотеки Конгресу США Дж. Х. Біллінгтона, який писав, що "... надто пізно ми усвідомили, що віртуальна реальність (virtual reality) – не чеснота (virtue)". Людство не усвідомлює ту згубну й не завжди очевидну небезпеку, в яку увергає себе тому, що за суттю "віртуальне є те, що йде на зміну реальному й остаточно руйнує його" [3, с. 11].

Таким чином, такі трансформації соціальної реальності, як віртуалізація та симуляція соціального простору, пов'язані з розробкою

й масовим поширенням інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема, трансграничних глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж, що організують і синтезують "крихти інформації" в когерентні моделі реальності, розширюють межі можливого; створюють потоки нових теорій, ідей, ідеологій, художніх осянянь, технічних проривів, економічних і політичних інновацій, які до цього часу навіть не мислилися.

Розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, шалене збільшення обсягів інформації, глобальність процесів, що відбуваються, неминуче підвищує інтерес до теоретичного осмислення атрибутів розвитку сучасного інформаційного суспільства, емпіричного опрацювання впливу технологій на трансформацію політичних, економічних, правових, соціокультурних структур.

РОЗДІЛ 4

ОНТОЛОГІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ СУЧАСНОСТІ

4.1. Концепт природи інформаційної культури

Інформаційне суспільство, як вказувалося у попередніх підрозділах, характеризується прискоренням і ускладненням соціальних і культурних процесів, інформатизацією й комп'ютеризацією. Сучасні інформаційні процеси ведуть до ціннісно-сміслових трансформацій основ культури [29].

Становлення інформаційного суспільства з необхідністю потребувало забезпечити адекватність освіти динамічним змінам, що відбуваються у всьому навколишньому середовищі людини, у природі й суспільстві, стрімкому розвитку нових інформаційних технологій, збільшеному обсягу інформації.

Особливе значення в інформаційному суспільстві набуває організація інформаційної освіти та підвищення інформаційної культури особистості, яка в умовах інформаційної взаємодії, що постійно удосконалюється, зазнає певних трансформацій.

Оскільки авторська концепція передбачає культуру взагалі й інформаційну культуру зокрема розглядати з точки зору системного підходу, а саме як підсистему суспільства поряд з економікою, політикою та ін., то можна стверджувати, що системотворчим началом нової інформаційної культури стає її більш тісний сутнісний взаємозв'язок із зовнішнім середовищем, з яким вона з'єднана багатьма мережевими зв'язками. Як справедливо стверджує з цього приводу О. Захарова, уміння маніпулювати цими "нитками", не втрачаючи

зв'язку з внутрішньою культурою людини, вміння добудувати необхідні для цього компоненти без забуття головних ціннісних установок особистості характеризує ступінь розвиненості сучасної інформаційної культури [8, с. 40-41]. Дана ситуація визначає потребу нової інформаційної цивілізації у швидкому способі перегляду норм і стандартів, які конструюють зміни культури відповідно до соціальної динамікою й еволюцією. Глобальна комп'ютерна мережа сьогодні стає якісно новим інформаційним середовищем, яке може, при певних умовах, адекватно відображати поточний стан суспільства, але, як правило, навпаки, спотворює уявлення користувачів про об'єктивну реальність.

Становлення нового рівня інформаційної культури відбувається залежно від зміни відносин між соціальними суб'єктами та від соціальних змін, які пов'язані з переходом від суспільства індустріального до суспільства постіндустріального.

Витоком індустріального суспільства вважається промислова революція кінця XVIII – початку XIX ст. У цей період розвивається велике машинне виробництво, засноване на використанні природних ресурсів.

Для інформаційного суспільства характерними є: найвищий рівень індустріалізації, поява великих промислових корпорацій, масове виробництво стандартизованих товарів, високий рівень професійної спеціалізації. Виробництво в умовах індустріального суспільства спрямоване на збільшення випуску товарів шляхом залучення якомога більшої кількості сировини, енергії і робочої сили, тобто воно є екстенсивним. Як підкреслює А. Тойнбі, “завдання індустріальної системи полягає в тому, щоб максимально збільшувати свою продуктивну здатність, переробляючи рукотворними засобами сировину в певні продукти і залучаючи до цього механічно організовану працю великої кількості людей” [37, с. 13].

Масове виробництво ще в епоху індустріального суспільства стало причиною широкого споживання економічних і культурних цінностей. У цьому проявляються витоки виникнення культури

суспільства масового споживання, стандартизації всіх сфер життєдіяльності людей, які ще з більшою силою проявляються в сучасну епоху.

На відміну від індустріального суспільства, яке змінило засоби виробництва, інформаційне суспільство, що формується, трансформує самі цілі виробництва, його культуру. Іншими словами, технічні фактори збагачуються соціокультурними. У той час, як “світ соціалізму” продовжував орієнтуватися на індустріальний розвиток, засуджував кібернетику і був дуже консервативним, за влучним висловом Р.Дарендорфа “індустріальні суспільства пізнього капіталізму виявили вражаючу здатність до реформування й змін” [3, с. 27].

Проте, в межах авторського концептуального розуміння інформаційної культури вважається, що соціокультурні фактори відіграють все більш вагомую роль у розвитку нового соціуму, що є характерною рисою цього суспільства. У зв'язку з цим, при аналізі інформатизації суспільства непридатним виявляється окремо взятий технократичний підхід, який розглядає в цьому процесі лише його техніко-технологічну складову.

Інформатизація стала однією з найважливіших рис сучасного суспільства. Будь-яка сфера людської діяльності певною мірою пов'язана з процесами отримання й обробки інформації для її практичного використання. Існують множинні спроби осмислити сутність інформатизації суспільства. Немає необхідності наводити всі точки зору з цього питання зарубіжних і вітчизняних дослідників. Тим не менше, можна виділити два основних теоретико-методологічних підходи до інформатизації суспільства.

Незважаючи на світоглядну обмеженість, суттєву роль у дослідженні процесів трансформації суспільства відіграє технократичний підхід. В рамках даної парадигми інформатизація суспільства досліджується в аспекті технічного та технологічного оснащення трудової діяльності людей у сфері виробництва й управління. Інформаційні технології трактуються як засіб збільшення продуктивності праці. Даний підхід позбавлений аксіологічного виміру, оскільки

оцінює технічний розвиток ізольовано від людських цінностей та ідеалів, наділяє техніку властивістю саморозвитку й саморуху.

Інформаційна культура, якщо розуміти її в ракурсі технократичного підходу, – це оптимальні способи оперування знаками, даними, інформацією та подання їх зацікавленому споживачу для вирішення завдань теоретичного та практичного спрямування, механізми вдосконалення технічних засобів виробництва, зберігання і передачі інформації. У такому розумінні вона є показником не культури взагалі, а швидше професійної культури.

Інформаційна культура містить у собі запас знань наук, використання досягнень яких необхідні для успішної інформаційної діяльності, і вміння використовувати набуті навички у практичній діяльності. До наук, що забезпечують процес інформатизації, насамперед, можна віднести математику, кібернетику, інформатику, теорію проектування та низку інших дисциплін.

Невід'ємною частиною інформаційної культури в цьому ключі є розуміння нової інформаційної технології і здатність її застосовувати як для автоматизації рутинних операцій, так і в неординарних ситуаціях, що вимагають відступу від стандартів і нетрадиційного творчого мислення. У цьому аспекті інформаційна культура – це знання про способи отримання, обробки, зберігання, передачі і використання інформації, а також уміння цілеспрямовано працювати з інформацією для її використання в практичних цілях.

Інший напрям в оцінюванні сутності інформатизації суспільства – соціологічний. У рамках цього підходу інформатизація аналізується як процес, який увібрав в себе всі сфери людської діяльності, що впливає на саму людину – її знання й мораль, економічні та духовні інтереси, її розвиток як особистості. Інформатизація суспільства уявляється як сукупність взаємопов'язаних технічних, економічних, соціальних, політичних, духовних і культурних чинників.

В умовах інформаційного суспільства, розвинених засобів комунікації, комп'ютерних мереж, банків інформації, знання відразу нівелюються і стають загальним надбанням. Іншими словами, як

справедливо вказує О. Астаф'єва, зростання знань можна розглядати як зростання змісту й кількості інформаційних потоків. Нова інформація, знання, нові інформаційні потоки народжуються при їх взаємодії, в діалозі, причому інформаційні потоки можуть належати навіть різним ієрархічним рівням [1, с. 13].

В інформаційному суспільстві формується в певному сенсі “нова людина”, тобто змінюється спосіб мислення людини, її погляди на світ і трансформується її культура. Відбувається становлення “людини інформаційної” [4], “телепатичної”. За висловом Ж. Бодрійяра, “вона – оператор віртуальності, і її дії націлені на інформацію та комунікацію; насправді ж йдеться про те, щоб випробувати всі можливості програми, подібно до того, як гравець випробовує всі можливості гри” [2, с. 31]. Таким чином, разом з віртуалізацією в культурі посилюється роль ігрових елементів. Все це сприяє і розширенню горизонту культури, і, відповідно, горизонту особистості.

Сучасна інформаційна культура в якійсь мірі є новим типом мислення, який формується в результаті вивільнення індивіда від повсякденної інформаційно-інтелектуальної роботи за допомогою нових інформаційних технологій.

Ця нова культура увібрала в себе всі свої попередні форми, поєднавши їх в єдине ціле. Тому важливим є, як зазначає Ю. Зубов, “розгляд інформаційної культури не тільки як феномена, обумовленого умовами науково-технічної революції, електронними засобами переробки, зберігання та передачі інформації, але, перш за все, як діяльної інфраструктури, що пронизує всі сфери людської діяльності і всі стадії розвитку індивіда як соціальної істоти та особистості” [9, с. 6].

Отже, інформаційна культура являє собою сукупність механізмів і принципів, які забезпечують сприятливу взаємодію етнічних і національних культур, їх суміщення з універсальним досвідом людства. При такому, концептуальному розумінні, інформаційна культура може бути зрозуміла як елемент загальної культури людства, найважливіший засіб відтворення світової культурної спільноти,

створення світового інформаційного простору. Інформаційна культура визначає новий рівень інформаційного спілкування, який виражається в нових формах зв'язків без обов'язкової особистої присутності індивідів у режимі діалогу.

В епоху інформатизації суспільства інформаційна культура являє собою прагнення до досягнення іншого способу життя на основі застосування інформації, розробку нової (інформаційної) картини світу, а також знаходження й визначення свого місця в цьому світі, який швидко змінюється.

Узагальнюючи концепти розуміння природи інформаційної культури зазначимо, що інформаційна культура являє собою систему, "зібрану" навколо певного системотворчого центру, функції якого виконує інформаційна діяльність суб'єктів обміну інформацією, яка забезпечує функціонування та подальше удосконалення інформаційного потенціалу суспільства. Саме в процесі інформаційної діяльності люди розвивають і вдосконалюють культуру поводження з інформацією, методи її одержання, обробки, зберігання та своєчасної видачі. Слід зазначити, що інформація в сучасному суспільстві швидко застаріває, в цьому виражається прискорення перебігу соціального життя, розвитку науки, технологій і промисловості, техніки і способів спілкування людей один з одним. Інформація сьогоднішня, що має велику цінність в даний момент, може вже завтра бути повністю знеціненою, тому своєчасне отримання інформації підвищує її актуальність і практичну значущість.

Інформаційна культура пов'язана із соціальною природою людини. Вона є продуктом різноманітних творчих здібностей людини і виявляється в таких аспектах: у конкретних навичках по використанню технічних пристроїв (від телефону до персонального комп'ютера і локальних мереж); у володінні основами аналітичної переробки інформації; у здатності використовувати у своїй діяльності комп'ютерну інформаційну технологію; в умінні вилучати інформацію з різних джерел (як з періодичної преси, так і з засобів електронних комунікацій, представляти її в зрозумілому вигляді і

вміти її ефективно використовувати); в умінні працювати з різною інформацією; у знанні особливостей інформаційних потоків у своїй галузі діяльності.

Інформація та культура можуть бути представлені як дві сфери, які взаємно перетинаються, в зоні яких утворюється простір, що позначається як інформаційна культура. Це культура взаємодії людини з інформацією на рівні суспільства і особистості.

Культура та інформація являють собою два феномени, в яких існує багато спільних рис. До їх загальних рис, насамперед, слід віднести універсальність і глобальність, які виражаються в наявності і в інформації, і в культурі зв'язків з різними формами людської діяльності.

І культура, і інформація пронизують різні сфери діяльності соціальних суб'єктів, забезпечуючи їй такі характерні риси, як цілепокладення, творчий характер та інші [17, 20].

Існування культури та інформації взаємозумовлюють одна одну: інформаційні процеси реалізуються через культурні і навпаки [23].

Культура може ефективно впливати на індивіда і соціум тільки через механізм збору і поширення інформації про наявне середовище, в яких вона функціонує, і про саму культуру.

І інформація, і культура існують в семіотичних знакових системах. Артефакти є основним продуктом культури, вони одночасно представляють інформаційну значущість. Також культура та інформація утворюють органічну єдність в процесі освіти. Таким чином, ці феномени являють собою єдине різноманітне ціле.

У рамках концептуалізації розуміння природи інформаційної культури можна зробити висновок, що інформаційну культуру слід розглядати як частину загальної культури, а також як один з найважливіших аспектів культурної діяльності взагалі. Вона має риси, що є загальними для всієї культури: її нерозривний зв'язок із соціальною природою індивіда, є продуктом людської діяльності, результатом активного ставлення людей до природи, суспільства й один до одного. При цьому, інформаційна культура є необхідним і високое-

фективним фактором освоєння людиною культурної реальності, всього того культурного потенціалу суспільства, який накопичило людство в процесі свого багатоміліонного історичного розвитку.

У силу цих причин не слід обмежувати царину функціонування інформаційної культури лише сферою комп'ютеризації або електронними технологіями. Насправді ця царина є набагато ширшою і включає процеси наукової діяльності, освіти, управління природними та соціальними процесами, сферу побуту, дозвілля тощо. У міру інформатизації суспільства ця сфера розширюється, процес цей стає об'єктивно необхідним для розвитку соціуму.

Проте, ведучи мову про інформаційну культуру як про частину загальної культури, слід мати на увазі, що частина ця дуже індивідуальна. Інформаційна культура – галузь культури, пов'язана з функціонуванням інформатизації в суспільстві і формуванням інформаційних якостей особистості. З одного боку, це певний рівень знань, що дозволяє людині вільно орієнтуватися в інформаційному просторі і сприяти інформаційній взаємодії, з іншого – це новий тип мислення, який генерується в результаті вивільнення людини від буденної інформаційно-інтелектуальної діяльності.

Одним з елементів авторської концепції інформаційної культури в інформаційному суспільстві є висновок про те, що інформаційна культура – це новий тип спілкування, який дає можливість вільного вибору особистості в інформаційному просторі. Разом з тим, інформаційна культура являє собою інформаційну діяльність, якісну характеристику життєдіяльності людини в галузі отримання, передачі, зберігання і використання інформації.

Можна стверджувати, що, представляючи за своїм змістом органічне ціле, інформаційна культура постає як ступінь досконалості людини, суспільства в цілому або певної його частини з використання інформації в усіх можливих формах діяльності.

Зміни, що відбуваються в сучасному світі, спроби створення систем спостереження, управління й контролю над інформацією аналізуються дослідниками з різних сторін. У багатьох публікаціях

містяться спроби дати цілісну оцінку процесів, що протікають в інформаційному суспільстві, разом з тим, в більшості випадків ці спроби зводяться до технологічних [28].

Для найбільш повного концептуального дослідження інформаційної культури в якості основного пізнавального інструменту слід використовувати міждисциплінарний підхід, який дозволяє враховувати як кількісні (насиченість інформаційними мережами, інтенсивність розробки нових технологій, вартість створеної інформації, кількість включених в інформаційне середовище користувачів та інше), так і якісні зміни, пов'язані з розвитком людини, розширенням теоретичного знання і циркулюючої в суспільстві інформації, тобто зміни, пов'язані з трансформацією типу культури в цілому.

4.2. Інформаційна культура та сучасні соціальні практики

Людство вступило в новий “осьовий час”, що характеризується становленням “електронно-комп'ютерної” культури – маркера інформаційного суспільства. Як стверджує О. Захарова, подібно попереднім типам культур розвиток інформаційної культури ґрунтується на взаємозв'язку й взаємозалежності науково-технічних досягнень і трансформації ціннісно-сміслових підстав [8, с. 42].

Реальні прояви інформаційної культури очевидні на всіх соціокультурних рівнях. Вони впливають на утворення різних культурних сфер, які поширюються в суспільстві з різними швидкостями і по різних траєкторіях. Не останню роль у їх формуванні відіграють канали розповсюдження нових смислів і зразків культури, і, перш за все, засоби масової інформації, а також різні мережі – телефонні, радіорелейні, телевізійні, супутникові та інші, що забезпечують комунікативну взаємодію. Вони – не лише фактори прискорення технологічного прогресу, а й “провокатори” багатьох інноваційних тенденцій, ціннісно-сміслових і рефлексивних проявів в культурі.

Виділення особливої ролі інформаційно-комунікативних систем в сучасний перехідний період до нової стадії інформаційного

суспільства не слід розглядати як свідчення визнання технологічного детермінізму становлення нового типу культури. У культурі досить потужними є механізми самоорганізації та пошук нових форм, смислів, властивостей, однак в ході її еволюції далеко не завжди спостерігається тільки лінійне, прогресивне просування вперед, слідом за технічними проривами в різних сферах соціокультурної практики. На сучасному етапі стало можливим транслювати таку кількість інформації, яка до цих пір здавалася небувалою, фантастичною, оскільки перевищувала всі розумні межі.

Перехід до культури інформаційного суспільства – це складний процес трансформації просторово-часового континууму культури, подолання “розривів” між співіснуючими різними типами культур і, відповідно, людьми, які їх представляють. Як справедливо стверджує в цьому контексті М.Каткова, “в період формування та впровадження в соціокультурну практику нових інформаційно-комунікативних технологій, що утворюють фазу інновацій, вони служать диференціюючим фактором ідентифікації поколінь” [11, с. 73].

Найбільш істотними є такі трансформації: в період переходу від безписемної культури до письмової, і далі – від письмової культури до “книжкової”.

До винаходу письма, людина жила в акустичному просторі, позбавленому кордонів, напрямів, горизонту. У цих умовах мова служила найважливішим засобом соціальної комунікації. Засоби писемності кардинально змінили спосіб виробництва тексту, інформація стала фіксуватися на папері, що послужило свого роду “розчаклування” культури, яка позбавлялася містики мови як основної форми репрезентації.

Книгодрукування затвердило й посилило новий акцент на баченні світу, відкрило перспективи для розвитку раціоналізму, а надалі забезпечило появу однакового розмножуемого “товару”, перший складальний конвеєр – масову продукцію, воно запропонувало споживачеві портативну книгу, яку люди могли читати на самоті ізольовано від інших.

Подібно станкового живопису, надрукована книга багато додала до нашого культу індивіда. Стала можливою особисто встановлювана точка зору, і грамотність дарувала можливість відособленості, ізоляції [19].

У міру розвитку інформаційних та комунікативних технологій великою кількістю людей вони стають ефективними механізмами соціалізації.

У сучасних умовах інформаційний тип культури тільки розвивається, здобуває свої перші риси і у зв'язку з цим називається по-різному: кіберкультурою, інформаційною культурою, комп'ютерної культурою тощо. У даному дослідженні краще називати новий формуючий тип культури культурою суспільства епохи її інформатизації. Ця культура має складну структуру, яка включає в себе не тільки культуру індустріального суспільства у вигляді елітарної, народної та масової культур, але й різні субкультури, а також інформаційну культуру з такими її елементами, як екранна, комп'ютерна культури і культура мережі Інтернет.

Найбільш наочно розвиток культури інформаційного суспільства представлено в матеріальній сфері. Це пов'язано з появою автоматички, роботів, інформаційної техніки (комп'ютерів, стільникових телефонів). М. Кастельс стверджує, що "ми переживаємо один з цих рідкісних моментів. Момент цей характеризується трансформацією нашої "матеріальної культури" через роботу нової технологічної парадигми, побудованої навколо інформаційних технологій" [10, с. 490]. Більш прихованими є ці процеси в релігійній, мистецькій сферах культури, але вони з кожним роком стають усе більш очевидними.

Слід звернути увагу, що в міру інформатизації суспільства відбуваються усе більш суттєві зміни в культурному житті, що проявляється в надзвичайному зростанні технічних можливостей розвитку і трансляції культурних цінностей. Для сучасного суспільства характерні інформатизація, що сприяє раціоналізації, й інституалізація, що виражається у підвищенні ролі соціальних інститутів у культур-

ному житті суспільства. Аксіологічний аспект наукового знання суттєво зростає. Наука стає головним генератором інновацій, зараз вона відіграє важливу роль в інформаційній індустрії. Доступність, достовірність, кількість інформації тепер стають важливими характеристиками комунікативних процесів та інституційних взаємодій.

Інформаційні процеси, що відбуваються у суспільстві, викликають істотні трансформації в змісті сучасної культури. Структура культури епохи інформатизації ускладнюється. Вона включає в себе елементи попередньої культури, при цьому породжує її нові сфери.

Концептуалізуючи підходи до розуміння природи інформаційної культури слід зазначити, що в ній можна виділити три рівні [31]. Один з них виражається в звичаях і традиціях. Він являє собою сукупність культурних доміант минулого. Другий рівень включає в себе сучасні культурні новації і визначає культурні практики, що забезпечують можливість відтворення існуючих в епоху інформаційного суспільства форм діяльності. Нарешті, виділяється третій рівень культури, який обумовлює можливість виникнення майбутніх форм соціокультурної діяльності, визначає потенційно можливі трансформації соціального порядку. Саме цей останній рівень культури в сучасних умовах отримує потужний поштовх у своєму розвитку, оскільки люди все частіше замислюються про майбутнє і їх діяльність набуває прогностичного характеру. Це пов'язано з появою нових наукоємних технологій, сучасних форм діяльності і посиленням їх творчого характеру, трансформаціями у професійній та соціальній структурах суспільства, з прискоренням темпів суспільного і науково-технічного розвитку. У цих умовах різке розмежування між "високою" (елітарною) і традиційною (народною) культурами зникає, чому неабиякою мірою сприяє формування масової інформаційної культури.

Результати наукових розвідок сучасних дослідників (В. Добренькова, О. Костіна, О. Кравченко) свідчать, що на відміну від минулого, сьогодні "вища", елітарна культура втрачає ту свою колишню замкнутість, коли вона не виходила за межі тих чи інших салонів,

привілейованих клубів, гуртків, зборів, тобто порівняно вузького кола осіб [6, 14]. Завдяки розвитку засобів комунікації цінності елітарної культури стали надбанням широких народних мас. Більшій частині населення стали доступні концерти з виступами всесвітньо відомих артистів, кінофільми, виставки і музеї.

Трансформується й традиційна народна культура. Зміст її змінюється, оновлюється, поповнюється новими структурними елементами. Традиційний зміст народної культури відчуває віяння часу.

Поступово виникають раніше невідомі сегменти культури епохи інформатизації, що отримали назву субкультур. Формування субкультур, їх наявність в соціумі, як правило, викликано виниклими в суспільстві потребами в диференціації духовного життя, у виробленні нових форм поведінки і діяльності, які адекватні небувалим раніше соціальним умовам. У процесі інформатизації суспільства всі існуючі в ньому субкультури зазнають суттєвих трансформацій, виникають нові субкультури – молодіжні, комп'ютерні та інші.

Е. Тоффлер писав про “достаток субкультур”, про те, що суспільство нині не є культурним цілим, а являє собою сукупність різноманітних субкультур, які часом живуть коротким життям (як, наприклад, субкультура хіпі). Спочатку у XX столітті появи субкультур сприяє посилення спеціалізація праці, тому “в міру того, як спеціалізація триває, у міру того, як дослідження захоплюють нові галузі і все більше заглиблюються в них, у міру того, як економіка продовжує створювати нові технології та служби, кількість субкультур продовжуватиме збільшуватися” [38, с. 209].

У результаті, сучасна культура являє собою складну ієрархію субкультур, які швидко трансформуються передусім в інформаційному контексті, відрізняються великою інформаційною різноманітністю, мають свою мову, свої поняття і символіку. Представники різних субкультур не лише носять інший одяг і прикраси, співають інші пісні, читають (якщо читають) іншого роду книги, вони специфічно обмінюються інформацією, їх інформаційна культура відрізняється специфікою в межах конкретного типу субкультури. У загаль-

них рисах субкультури представляють собою системи специфічних культурних особливостей, характерних для деяких соціальних груп – вікових, професійних, регіональних та інших.

У сучасних суспільствах елітарна, традиційна і масова складові перетинаються між собою, представляючи взаємопроникаючі елементи культури, які, найчастіше, не можуть існувати один без одного. Зразки високої культури нерідко підносяться у формі популярної культури. Виникає культура середнього рівня – так звана міжкультура, яка в загальних рисах опосередковує передусім інформаційну складову, тобто виникає інформаційна міжкультура.

Процеси, що трансформують структуру сучасної культури, дозволяють констатувати наявність не тільки диференціації інформаційної культури на окремі сегменти – субкультури, але й існування інтеграційних процесів у структурі, розвитку й функціонуванні цієї культури. Це, у свою чергу, свідчить про діалектичний характер тих еволюційних процесів, які відбуваються в лоні інформаційної культури.

Виходячи з авторської концепції зазначимо, що структура сучасної культури дуже різноманітна, вона не вичерпується виділенням елітарної, народної та субкультур. Правомірними є й інші “структурні зрізи” культури. Так, можливо виділити сферу культури, яка складається з ідей і цінностей, які координують життєдіяльність людей. Вона визначає культуру як систему критеріїв соціальної поведінки людей. Інша сфера культури об’єднує соціальні інститути, які забезпечують функціонування цих цінностей та ідей у суспільстві. Вона визначає культуру як систему соціального контролю над ними. Саме ця сфера культури включає в себе не тільки систему освіти, але засоби масової комунікації та інформації. Також у структурі сучасної культури можливий розгляд повсякденної культури, яку людина освоює в процесі своєї загальної соціалізації, отримання, переробки та переосмислення інформації, у сфері переживання, і спеціалізованої культури, оволодіння якою вимагає спеціальної (професійної) освіти.

Становлення інформаційного суспільства зажадало трансфор-

мування соціокультурних інтересів і потреб основної маси населення, породило нові засоби трансляції соціокультурних норм і цінностей, розвитку засобів масової інформації.

Масова інформаційна культура, що стала домінантною в сучасному суспільстві, задовольняє потреби людей у погашенні надмірної психічної напруги від темпів змін, що посилюються, і інформаційних лавин, що поглинають людей. Як зазначає Л. Тарасюк, “у своїй свідомості ми настільки зайняті самі собою, що у спілкуванні не зважаємо уваги на стан іншої людини, не намагаємося її зрозуміти, прагнемо будь-якою ціною задовольнити свої потреби через спілкування” [35, с. 186].

Виконуючи свої функції, ця форма культури має різні прояви та напрямки: інформаційний, освітній, виховний, ідеологічний, розважальний та інші.

Масова інформаційна культура може маніпулювати як суспільною, так і індивідуальною свідомістю. Про цю маніпуляцію писав ще Г. Маркузе, констатуючи появу “одновимірної людини” під впливом сучасного техногенного розвитку [22].

Цей факт знайшов відображення і в сучасних філософських дослідженнях. Як вказує В. Стюпін, “сучасна індустріальна культура дійсно створює широкі можливості для маніпуляції свідомістю, при яких людина втрачає здатність раціонального осмислення подій. При цьому і маніпульовані, і самі маніпулятори стають заручниками масової культури, перетворюючись на персонажі гігантського лялькового театру, спектаклі якого розігрують з людиною нею ж породжені фантоми” [34, с. 31].

Феномен масової інформаційної культури породжений об'єктивними процесами модернізації суспільства, в першу чергу, його інформатизацією. Вона виконує низку специфічних функцій у процесі діяльності людей у складних і динамічних умовах сучасності. Насамперед, масовій інформаційній культурі властива функція первинної соціалізації особистості та її вітальності в умовах нестійкого соціального середовища, особливо середовища великого міста.

Привчаючи людину до нових соціальних цінностей, вона задовольняє потреби людини у відпочинку, відновленні життєвих сил. Представляючи собою варіант повсякденної культури, масова інформаційна культура відповідає потребам масової аудиторії у дозвіллі, розвагах, грі, спілкуванні, емоційній компенсації або розрядці.

Також масова інформаційна культура є варіантом повсякденної культури міського населення, яке часто кваліфіковано розбирається тільки у своєму вузькому полі діяльності і знань. Масова інформаційна культура служить задоволенню потреби населення в усвідомленні зовнішнього стосовно своєї діяльності культурного поля шляхом використання джерел економно сконцентрованої і спрощеної інформації. Завдяки сучасним засобам масової комунікації людям стали доступні численні твори мистецтва, що мають високу художню цінність, однак усвідомлення істинної цінності й культурної значущості цих творів проявляється у масовій культурі далеко не завжди.

Разом з тим, масова інформаційна культура своїм примітивним підходом, націленістю на комерційну вигоду часом підносить і впроваджує у свідомість людей, особливо молоді, атеїзм і бездушність, сприяє формуванню низинних, часто тваринних форм поведінки. Вона рішуче і в досить грубій формі перериває традиційні зв'язки з попереднім культурним розвитком.

Також слід зазначити, що, як підкреслюють сучасні українські дослідники, в умовах сучасного інформаційного простору практики масової інформаційної культури все більш віртуалізуються [5]. Але віртуальна комунікація не в змозі замінити реальне спілкування людей, пропонуючи тільки різного роду симуляції.

У ході інформатизації суспільства та культури трансформується соціальний статус художньої культури: зростає її роль в суспільному житті, розширюється сфера її функціонування, збільшується кількість людей, зайнятих у сфері творчої креативної діяльності. "Розвиток мистецтва в наш час веде до того, що його вплив на суспільство набуває глобального характеру, і воно перестає бути спра-

вою окремої особистості” [34, с. 15].

В інформаційному суспільстві виникають нові естетичні потреби. Це вимагає інших форм художньо-культурної комунікації, які може забезпечити інформаційна технологія.

Багато дослідників вважають, що при споживанні масової культури діє механізм “навіювання й зараження” [15, 33]. Людина ніби перестає бути собою, а стає елементом маси, зливаючись з нею. Вона заражається “колективним настроєм” і тоді, коли слухає поп-музику або дивиться кіно у великому залі, і тоді, коли сидить вдома біля телевізора, або виступає споживачем реклами.

Можна зробити концептуальний висновок, що найважливішою обставиною появи масової інформаційної культури є формування інформаційного суспільства. Подальший свій розвиток масова інформаційна культура отримала в наш час, в епоху масової (тотальної) інформатизації. Саме науково-технічний прогрес, що породив інформаційну технологію, з’явився дієвим стимулом додання масовій інформаційній культурі сучасного змісту і бурхливого поширення в суспільстві, особливо серед молоді. При цьому соціально-політичні та техніко-технологічні чинники діяли спільно.

З одного боку, з’єднання інтелектуальних здібностей людини з технічними можливостями комп’ютерів, електронних засобів масової інформації – телебаченням, аудіо- та відеотехнікою – створили новий тип масової культури – масову інформаційну культуру. З іншого боку, розвиток інформаційної технології сприяло поширенню “цінностей” масової інформаційної культури у суспільстві, яке стимулювалося політичними устремліннями урядів і економічними інтересами великих корпорацій. “Поняття масової культури, що виникло з масового суспільства, було прямим відображенням системи засобів інформації, результатом того, що нова електронна комунікаційна технологія контролювалася урядами та олігополією великих корпорацій” [10, с. 318]. Взаємодія двох цих причин посилила їх активність у доданні масовій інформаційній культурі того змісту, який вона має на сучасному етапі.

Кореляція соціальних і технічних причин виникнення масової інформаційної культури є досить очевидною. Як зазначав Х. Ортега-і-Гассет, “згадану цивілізацію можна звести до двох основних величин – до ліберальної демократії й техніки” [27, с. 105]. Розвиток техніки й технологій, орієнтованих на масове споживання, спрощення, тиражування та здешевлення, породили не тільки зміни у психології людей, а й потужні організаційні та технічні засоби масової інформації. ЗМІ перетворилися сьогодні на величезний всеохоплюючий механізм, який, як влучно вказує М.Каткова, “своїми кільцатками і приводними ременями захопив усе суспільство і змусив його працювати і жити в режимі, продиктованому ними” [10, с. 82]. У розпорядженні ЗМІ преса і радіо, телебачення і комп’ютери, диски, флешки і DVD із записами сучасної музики і фільмів, репродукування творів живопису, реклама. За їх допомогою цілеспрямовано і планово формується масова культура взагалі і масова інформаційна культура зокрема. “Для більшої частини суспільства, культура – це продукт впливу засобів масової комунікації на соціальне поле, яке вони “зрошують” величезною кількістю повідомлень” [25, с. 364], тобто величезною кількістю інформації. Виокремлюючи негативні аспекти масовизації культури за допомогою телебачення, В.Крилова зазначає, що “популярна в сучасності культура телевізійних шоу пропонує часткову “гарячість” зображення, використовуючи різноманітні операторські, монтажні прийоми та візуальні ефекти, а також яскраві постановки, емоційну та подієву насиченість. У серіалах та шоу телебачення демонструє нам приготовлене буденне життя під видом документальної реальності. Даючи інформацію, буденне телебачення загалом звеличує зовнішній бік життя, апелює до інстинктів, рацію, суспільності. Воно не має на меті передачу глибинних сенсів та переживань героїв, а зупиняється на їх симулякрі. Конфлікти учасників шоу є підготовленими і спровокованими творчою знімальною групою, або зіграними тими ж учасниками. Сфабриковані і натягнуті емоції у шоу не викликають повної довіри, глядач не ототожнює себе з екранним героєм, тому “присутність”

екрану стійко зберігається у його сприйнятті. Виключенням із цього прикладу можуть бути демонстрації у екстремальних новинах подій межових ситуацій життя і смерті, боксерських боїв та змагань з різних видів спорту. Але, незважаючи на зовнішню захопленість дійством, переповнений емоціями глядач не змінюється особистісно після перегляду таких програм [16, с. 247]. Використовуючи величезні обсяги інформації, яка зазвичай є видовищною й доступною, телевізійні засоби інформації, за словами В.Міхалковича, “не втягують глядача в заекранний простір, а як би самі втягуються всередину глядача” [24, с. 21].

Численні канали телебачення, різноманітність засобів масмедіа, різні комп’ютерні програми, ігри та сайти не тільки масифікують культуру, але й створюють зворотний процес – процес її демасифікації. Свобода вибору одержуваної інформації збільшується. Реципієнт може переключитися з однієї телевізійної програми на іншу, вибрати за допомогою мас-медіа той чи інший фільм, концерт або пізнавальну програму про тварин, отримати по Інтернету тільки йому потрібну в даний момент інформацію.

Таким чином, різноманіття інформаційно-комунікаційних засобів призводить до створення індивідуальної інформаційної системи, яка стає реальною основою демасифікації сучасної культури. У підсумку, функціонування інформаційної культури набуває діалектично суперечливого характеру, включаючи в себе єдність двох протилежних тенденцій – масифікацію й демасифікацію. “У цьому процесі зливаються і взаємодоповнюють одна одну дві протилежні тенденції – масифікація й демасифікація. Перша забезпечує рівень взаєморозуміння й інтеракцію; друга – самотність та індивідуальну самоцінність особистості, робить її цікавою і привабливою для іншої особистості, іншого індивіда” [32, с. 250]. Очевидно, що обидві ці тенденції у формуванні інформаційної культури мають одну і ту ж матеріальну основу – потужні інформаційно-комунікаційні засоби, що сприяють розвитку засобів масової інформації.

Трансформації, що відбуваються в інформаційному просторі

сучасної культури, підтверджують зміцнення в суспільстві різних її форм. На їх основі вибудовується нова організація соціокультурних систем, в суспільстві формується відмінна від раніше існуючих культурна парадигма. Однією з таких форм інформаційної культури є культурна віртуальна реальність, що формується на основі глобальних інформаційних мереж і засобів масових комунікацій, найбільш значущим серед яких є Інтернет.

Інтернет як соціокультурний феномен є складним і суперечливим. З одного боку, він відкриває небачені досі можливості комунікації, отримання і зберігання інформації; з іншого – багатьом дає можливість знаходити готові відповіді на складні питання, що призводить, на думку М.Каткової, до зменшення ролі рефлексивного в культурі [11, с. 84].

Стало очевидним, що аудіовізуальна медіакultura серйозно потіснила друковане слово, а екранні форми творчості поступово змінили традиційні мистецтва, або стали служити новими засобами їх тиражування. Взаємодіючи зі складними і суперечливими соціальними процесами, екран відіграв вирішальну роль у демократизації культури і в появі її нових форм. У результаті змінилася соціально-культурна ситуація у світі в цілому, пов'язана з трансформацією видів комунікації і принципів взаємодії, формуванням глобального медіасередовища [12, с. 28-40].

Справжнє покликання інформаційної культури – відкриття нових соціокультурних ніш, освоєння яких класичною культурою неможливо як з технологічних причин, так і через традиційні форми мислення.

Переворот в царині інформаційної культури викликали цифрові технології. Цифровий спосіб обробки, запису та передачі інформації – звуків, зображення, текстів, кольорів – створюють можливість блискавичного переміщення на значні відстані величезних обсягів інформації практично в первозданному вигляді. Таким чином, інформаційна культура системно й синхронно об'єднує звук і зображення, інтонації та рухи, форму і колір. Тому її вплив на чуттєву сто-

рону людини є близьким до безпосередньо пережитої реальності.

З появою комп'ютерних технологій актуальною темою наукових дискусій стає проблема майбутнього книжкової культури. Аргументи про вичерпаність резервів книжкової культури будуються на тому, що книги є громіздкими, для їх розміщення бібліотекам потрібний великий простір. CD ж є компактними, вміщують величезну кількість інформації і легко доступні для користувача, якому потрібно менше часу на пошук необхідної інформації. І все ж, зв'язок з книжковою культурою, безумовно, зберігається. Як справедливо зауважує Умберто Еко, "комп'ютери – це знаряддя для виробництва та переробки образів. Але також і очевидно, що старі комп'ютери народжувалися як знаряддя писемності, а не зорового ряду: по екрану повзли слова і рядки, користувач повинен був читати... Якщо телебачення – це світ, явлений в образах, то дисплей – це універсальна книга, де світ явився в словах і розділений на сторінках" [38, с. 79].

Культура переважана сьогодні екранною інформацією. Друковане слово відступає під натиском відеоряду. Візуальний образ, а не тільки слово, стає носієм ідеології. Маніпулятивна міць інформаційної культури ще при її зародженні була відзначена багатьма вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Виходячи з цього, виникає низка питань. Чи не є вона загрозою здатності до абстрактного мислення, до узагальнень? Чи не стають уже готові образи стереотипами, що заважають бачити реальні зміни, які відбуваються навколо?

Безумовно, небезпека такого роду є. У зв'язку з інформаційною революцією докорінно змінюється свідомість сучасної людини. Постіндустріальна цивілізація, що переживає системну кризу в соціальній, економічній, культурній та інших сферах, в той же самий час характеризується настанням так званої "нової ірраціональності".

Ось чому поява та поширення нової інформаційної культури призводить до зміни світогляду сучасної людини. Імовірність дистанційній трансляції інформації, мінливий діалоговий характер взаємин екранного тексту з споживачем інформації – також є ри-

сою інформаційної культури. Інформаційна культура сприяє диверсифікації та мультиплікації джерел освіти. При цьому має філософсько-методологічне значення гіпотеза М.Орлова, згідно з якою “засоби масової комунікації стають провідниками і маси основних цінностей, і культури, і стилю життя. Нерівність у такому типі суспільства створюється вже не на основі переваги в матеріальному добробуті; джерелом високого суспільного статусу стає знання” [26, с. 110].

Очевидно, що освіта в умовах панування інформаційної культури перестає бути засобом засвоєння готових знань, стаючи способом інформаційного обміну особистості з оточуючими людьми. На ефективність сприйняття інформації впливають здатність особистості сприймати дану інформацію, її соціальні та культурні установки.

В умовах формування інформаційних технологій відбувається об'єднання інформації в єдності її візуальної, вербальної, і звукової складових. Результатом такого об'єднання є інший тип інформаційних ресурсів – мультимедіа. Завдяки мультимедійним програмам, перебуваючи біля комп'ютера, можна перегортати каталоги товарів, отримувати консультації у фахівців, бачити об'ємне зображення об'єктів, моделювання конкретних ситуацій. Мультимедійні системи міської інформації допоможуть освоїтися в інфраструктурі різних соціальних форм, у тому числі у сфері професійної діяльності, в галузі освіти, науки, культури.

Сучасні інформаційні технології не тільки розкривають небували раніше можливості для розвитку людини, але й при цьому ставлять перед нею і культурною найскладніші проблеми філософського характеру, пов'язані з дегуманізацією культури, раціоналізацією мислення, технологічністю життя.

Розвиток засобів масової комунікації в небувалих раніше глобальних масштабах, зміна характеру виробництва культурних артефактів з опорою на досягнення комп'ютерної революції, зміна у взаєминах різних складових культури – науки, техніки, мистецтва, відео- та аудіокомунікації, включаючи форми масової культури, –

все це є реалії постіндустріального розвитку людства, в смугу якого поступово вступають всі країни світу, одна за іншою.

Істотно трансформуються самі цінності комунікації, інформація перетворилася на найдорожчий товар, а ЗМІ – в потужний стимул споживання інформації та її оцінки, розвитку комунікаційних технологій. Ці процеси викликають необхідність подальшого багатопланового розгляду сучасного медіапростору як чогось реально існуючого за власними законами. Осмислення медіадійсності на сучасному етапі передбачає науково-раціональне включення даного явища в загальну картину світу.

Слід визнати, що будь-яке глибоке і послідовне управління і навіть дослідження настільки глобального явища навряд чи є можливим, але виявлення ролі медіапростору як каналу трансляції духовних цінностей уявляється необхідним в контексті трансформації культури сучасного суспільства та подальшого кількісно-якісного зростання соціальної інституціоналізації. Оскільки глобальні зміни в політиці, економіці, культурі супроводжуються одночасно зближенням і роз'єднанням народів, виникненням міжетнічних і міжконфесійних конфліктів, це загострює завдання наукового аналізу процесів взаємодії у сфері сучасної духовної культури на рівні світової спільноти.

Розвиток глобальної економіки, світових інформаційних мереж неминуче призводить до потужної експансії західної, особливо масової інформаційної культури, якій місцеві національні культури часто не можуть протистояти. Інтернет, наприклад, відіграє важливу роль у встановленні діалогу, інтелектуального спілкування, збагачення пізнання, але також формує нову стереотипізовану гібридну культуру в системі духовних і політичних орієнтирів громадян, трансформуючи кодово-символічну складову культурної самоідентифікації націй.

Соціологія масових комунікацій останніх років трансформувала традиційне розуміння “масмедіа”. Словосполучення “індустрія культури”, “ідеологічні державні апарати” та інші стосовно колективних

дій медіа виявили зв'язок між медіапроцесами й більш широкими духовними, соціальними і політичними відносинами. Медіапростір включає ціннісну інформацію про діяльність та досягнення інститутів культури, мистецтва, релігії, науки.

Згідно з авторською концепцією, важливими змістовними складовими комунікативного медіапростору, що виконують адаптивну, соціалізуючу та соціально-інтегруючу функції в інформаційній культурі, впливають на адекватність трансляції духовних цінностей, є змістотворчі світоглядні ідеї, ідеали, виражені у мові, традиціях, символах, образах, значеннях і нормативно-поведінкових факторах. Але закономірності становлення цивілізацій спонукають до думки про те, що всі ресурсні витрати обумовлені чіткими-небудь інтересами. Структурування потоків інформації навіть в Інтернеті, не кажучи вже про ЗМІ і системи освіти різних країн, передбачає дію певних пошукових систем і формування баз даних, які безперечно сприяють процесу трансляції духовних цінностей і доведення інформації до користувача, але ці ж засоби відповідно узурпують право на власне креативне становлення сучасної людини, роблячи його надзвичайно чутливим до тих чи інших масштабно-акторних впливів. Особливо це вражає на прикладі функціонування каналів телебачення, масових газет і журналів, які силами редакцій формують громадську думку і свідомість.

Медіапростір перебуває під серйозним контролем ідеологів, політиків, державних структур. Розвиток медіа вважався раніше небезпечним для збереження культурних цінностей еліти та збереження політичних інститутів демократії через конституювання незалежних від уряду джерел інформації та включення в систему стримувань і противаг, запобігання непропорційної концентрації влади [18]. Новий підхід до медіа повністю інтегрує це явище в соціальне середовище як проповідника лібералізму та плюралізму, здатного до поширення не тільки низькопробної продукції, а й такого, що уміло пропагує зразки високої класики широкої аудиторії, культурні стандарти якої підвищувалися з ростом освітніх стандартів. Ду-

ховно-ціннісний образ самих медіа варіюється в угоду інтересів тих, на чий кошти вони функціонують.

У сучасній соціокультурній ситуації саме за допомогою медіа в параметрах широкого соціального та культурного контексту формулюються духовно-моральні проблеми, і виражається стурбованість станом моралі в суспільстві. Солідарність індивідів, складається не на традиційних відмінностях кланів, релігій, рас, звичаїв, а на схожості загальнолюдських проблем. “Глобальні загрози соціальним цінностям та інтересам представляються у стилізованій і стереотипній манері, складний взаємозв’язок між медіа, питаннями цінностей і приписування цінностей. У зв’язку з цим, зрозуміло, чому соціальні нудьга й апатія зберігаються в ситуації, коли технологія, здавалося б, могла забезпечити найбільшу солідарність між людьми, чому аудиторії медіа, в кінцевому рахунку, виявляються такими байдужими до того, добре чи погано те, що вони дивляться, роблять, і що їм як би подобається” [36, с. 52].

В інформаційному суспільстві характерного значення набувають організація освіти і формування інформаційної культури особистості, які в умовах безперервної модернізації електронних технологій зазнають певних трансформацій. Формується особлива інформаційна культура як тип мислення, який складається в результаті вивільнення індивіда від повсякденної інформаційної та інтелектуальної діяльності за допомогою нових технологій.

Таким чином, у процесі концептуалізації розуміння природи інформаційної культури доходимо висновку, що виникнення нового типу культури в умовах становлення глобального інформаційного суспільства пов’язано з наступними змінами:

- у характері доступу, зберігання та передачі інформації. Сучасні пошукові системи за заданими словами за секунди знаходять потрібний фрагмент в потоці інформації, порівнянної з книгою обсягом 700 сторінок. В даний час широко оцифровуються тексти, візуальна і звукова інформація. Створюються електронні бібліотеки, художні портали. Відбувається об’єднання вербальної, візуальної та

звукової інформації. У результаті цього з'явився новий тип інформаційних ресурсів – мультимедіа. Дослідники дають таке визначення даному феномену: “Мультимедіа – це сукупність інформаційно-комунікативних засобів, вироблених людством в ході культурно-історичного розвитку, що сприяють формуванню суспільної свідомості та соціалізації особистості” [13, с. 31];

- у способах комунікації, які характеризуються їх принциповою інтерактивністю. Нова інформаційна культура стосується, насамперед, унікальності особистості. У процесі інтерактивних комп'ютерних комунікацій з'являються нові можливості для підвищення творчої активності людини;

- в самих кодах (символах), за допомогою яких в процесі комунікації транслюється накопичене знання і засвоюється нове. У культурі, заснованій на письмовій фіксації інформації, кодування спиралося на принципи системності, детермінізму, об'єктивності. Культура інформаційного суспільства ґрунтується на можливості одночасного вибору декількох варіантів кодування, сприйняття і творчої переробки інформації. Звідси – виникнення поняття “Гіпертекст” як певної нелінійної послідовності фрагментів тексту, що знаходяться на різних рівнях і з'єднаних гіперпосиланнями. Головною характерною рисою гіпертексту є відсутність безперервності, тобто можливості “стрибка”, несподіваного переміщення позиції користувача в тексті [33, с. 165].

У підсумку правомірно стверджувати, що інформаційна культура – це новий тип мислення, який формується в результаті звільнення людини від рутинної інформаційно-інтелектуальної роботи завдяки новим інформаційним технологіям. Будучи елементом загальної культури людства, інформаційна культура стає найважливішим засобом формування світової культурної спільноти, створення транснаціонального інформаційного простору.

Таким чином, резюмуючи наведене вище, зазначимо, що зміна способів комунікації, їх віртуалізація, медіатизація повсякденних практик спілкування, інформатизація практично всіх сфер діяльності

людини – це ті сучасні культурні трансформації, які, видозмінюють форми передачі соціального досвіду, і, разом з тим, виключають низку традиційних для становлення особистості культурних практик.

Дані кардинальні зміни культурного життя ведуть до необхідності вирішення завдань адаптації людини до нових життєвих реалій, і, одночасно, – до формування нового розуміння життєвого світу і вибудовування власних перспектив соціалізації та інкультурації в контексті соціокультурних змін, що відбуваються в інформаційному суспільстві.

Здатність людини до комунікації з Іншим, до соціальної взаємодії, її психологічні кондиції залежать від характеру самоідентифікації, яка, у свою чергу, визначається її національною, культурною, релігійною ідентичністю.

Сучасний стан культури характеризується кризою ідентичності, який обумовлений, в першу чергу, процесами інформатизації та глобалізації. Разом з тим, сучасні глобальні інформаційні технології відкривають нові можливості для інтелектуального й культурного розвитку людини й суспільства і одночасно ставлять перед ними складні завдання, пов'язані з проблемами подолання дегуманізації культури, техногенної трансформації ментальності.

РОЗДІЛ 5

МАСОВА КОМУНІКАЦІЯ ЯК АТРИБУТИВНИЙ ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

5.1. Сутність масової комунікації у сучасному суспільстві

Природа інформаційної культури обумовлена цілою палітрою факторів, одним з найважливішим з яких, на нашу думку, є характер масової комунікації, її кількісні та якісні показники. Відповідно сутність масової комунікації у певному суспільстві обумовлена як техніко-технологічною складовою (існуючими засобами масової комунікації), так й інтелектуально-культурною. У сучасному світі масова комунікація набула якісно інших форм та масштабів у порівнянні з попередніми етапами людської історії, вона охопила майже всі сфери буття людини й суспільства.

З'ясовуючи характер впливу масової комунікації на розвиток та природу інформаційної культури ми більш детально зупинимось на сутнісних характеристиках самого феномена “комунікація”.

На думку К. Крос і Р. Гакета, поняття комунікації є безмежним і пронизує майже всю людську поведінку й культуру. Більшість існуючих визначень можна віднести до одного з двох головних класів. Деякі фахівці розглядають комунікацію як лінійний процес передачі повідомлень від одного або кількох відправників адресатам. Так, відомий дослідник інформаційних процесів М. Кастельс розглядає ЗМІ як односпрямовану комунікаційну систему, тому реального процесу комунікації як взаємодії сторін, які передають й отримують, під час інтерпретації повідомлення немає [10, с. 321]. Таке визначення комунікації є підґрунтям для лінійної моделі інфор-

маційної культури, яка не передбачає діалогічної та інтерактивної складової.

Інші дослідники вбачають у комунікації створення й обмін значеннями, зосереджуючись на тому, яким чином інформаційні повідомлення взаємодіють з людьми і створюють смисли. Скажімо, Е. Тоффлер аналізуючи сутність ЗМІ, робить акцент на двобічності процесу взаємодії цього інституту інформації та його аудиторії. При цьому громадська роль ЗМІ розуміється в дусі принципів децентралізації, самоуправління, прямого міжособистісного спілкування і свободи самовизначення особистості [38, 449]. Відповідно вище означена інтерпретація комунікації є підґрунтям діалогічної (інтерактивної) моделі інформаційної культури, коли її значення, символи та цінності напрацьовуються у результаті міжсуб'єктної взаємодії.

У свою чергу, відомий дослідник масової культури Дж. Фіске пропонує об'єднати обидва класи в розумінні комунікації як “соціальної інтеракції через повідомлення” [15, с. 10]. З точки зору авторської концепції інформаційної культури, більш адекватним визначенням комунікації є те, в якому акцентується увага на обміні значень, оскільки інтерсуб'єктивістські взаємодії не тільки сприяють інтерпретації вже наявних смислів, а й створюють нові.

Необхідно зазначити, що характер комунікативної взаємодії, а як наслідок інформаційної культури суспільства багато в чому визначається якістю діяльності ЗМІ (засоби масової інформації), оскільки саме вони тиражують зразки цієї культури, впливаючи на суспільну свідомість. Аналізуючи сутність ЗМІ можна констатувати велику палітру визначень та смислових акцентів. Так, українські дослідники Ю. Шемшученко та В. Бабкіна констатують, що „засоби масової інформації” (або „mass-media” – від лат. „mass” – маса, чисельний і „medius” – середній, нейтральний) – це періодичні друковані видання та інші форми розповсюдження інформації, спрямовані на охоплення необмеженого кола осіб, соціальних груп, держав, з метою оперативного інформування їх про події, явища у світі,

конкретній країні, певному регіоні, а також на виконання спеціальних соціальних функцій. До ЗМІ, як правило, відносять: періодичні друковані видання (газети, журнали, бюлетені тощо), які мають постійну назву, нумерацію і періодично виходять у світ; різноманітні технічні засоби і способи передачі на відстань звукової або візуальної інформації [27, с. 134-135]. Однією з соціальних функцій ЗМІ, з нашої точки зору, є формування інформаційної культури шляхом висвітлення та інтерпретації тих або інших суспільних подій.

В цьому ж контексті розмірковує і російський вчений І. Панарін, який вважає, що засоби масової інформації являють собою заклади, які створені для збору, обробки, аналізу інформації та її доведення за допомогою спеціальних технічних засобів до різноманітних соціальних груп [25, с. 125].

В свою чергу, Л. Землянова в „Англо-російському словнику концепцій і термінів: Комунікативістика і засоби інформації” використовує термін „mass-media” і підкреслює, що до сучасних мас-медіа комунікативісти відносять пресу (газети, журнали, книжки), радіо, телебачення, кінематографію, звукозаписи і відеозаписи різних текстів, а також різноманітні форми новітніх телеком’ютерних систем і мультимедійних обладнань, це дозволяє визначити мас-медіа як форму соціальної взаємодії за допомогою інформаційних повідомлень [7, с. 197]. На нашу думку, інформаційна культура суспільства визначається рівнем розвитку мас-медіа, які “живлять” її новими значеннями і символами, але в той же час сприяють “забуванню” або відстороненню на другий план інших смислів. Відповідно інформаційна культура також обумовлена рівнем духовного розвитку учасників медіа простору, їх уявленнями про можливі стандарти та особливості комунікативної взаємодії.

З точки зору створення та ретрансляції певних констант інформаційної культури доречною є думка дослідника М. Шкондіна, який розглядає ЗМІ як організаційно-ціннісну систему. Разом з тим, згідно з його теорією, система отримує цілісний характер, не дивлячись на існування різноманітних ЗМІ, що відрізняються між собою та

формують єдиний інформаційний простір для всіх членів суспільства, здійснюючи постійний інформаційний вплив у суспільній системі [39, с. 23].

Розмірковуючи над потужними можливостями ЗМІ дослідник масової комунікації В. Теріна зауважує, що індустрія культури – це така ідеологічна сила, яка діючи у вигляді загальнодоступного засобу спілкування і розваги й виступаючи під назвою „мас-медіа”, у дійсності є вираженням небаченої концентрації політичної і економічної влади [37, с. 222]. Фактично власники ЗМІ здатні суттєво впливати на формування певного типу інформаційної культури та задавати параметри масової комунікації. Їх вплив зменшується в тому випадку, коли у державі існує громадські засоби масової інформації, а рівень духовної та політико-правової культури громадян є достатньо високим.

Продовжуючи вищеозначену логіку, російський вчений О. Зінов'єв підкреслює, що засоби масової інформації – це Ватикани сучасного світу. Сьогодні преса робить те, що століття тому робили священики та Церква. Телебачення, газети, радіо, інформаційні агенції грають першу скрипку в ментальній ідеологічній сфері. Хтось називає ЗМІ „четвертою владою”. Але це значно більше, це третя влада. Міць нинішніх мас-медіа переважає всі можливості, які коли-небудь мала та або інша релігійна організація [8, с. 59]. Вочевидь, ЗМІ є одним з визначальних чинників генези інформаційної культури, особливо в наш час активного розвитку нового типу суспільства – інформаційного суспільства. ЗМІ не тільки ретранслюють інформацію, а й інтерпретують її, спрямовуючи інформаційні потоки у певному напрямку. Прогрес інформаційної культури суспільства напряму залежить від світоглядних настанов всіх учасників інформаційно-комунікативної взаємодії.

Отже, на нашу думку, засоби масової інформації – це один з найважливіших інститутів сучасного суспільства та чинник розвитку інформаційної культури, який виконує різноманітні функції, а саме: інформування населення, освіта і соціалізація, реклама, розваги й

мистецтво, виховання та інше. ЗМІ можуть виконувати також і негативні функції у суспільстві, впливаючи на інформаційну культуру населення: маніпулювання фактами, а на цій основі свідомістю громадян; дезінформація; участь у боротьбі за владу; тиражування антиправових зразків поведінки без надання їм належної оцінки та ін.

В цілому, концептуалізуючи уявлення про ЗМІ, до головних їх рис можна віднести – публічність; наявність спеціальних технічних приладів, апаратури; непряма, роздільна у просторі та часі взаємодія комунікативних партнерів; як правило (якщо це не інтерактивні засоби комунікації) односпрямованість впливу від комунікатора до реципієнта, неможливість зміни їх ролі. ЗМІ впливають майже на всі сфери й інститути суспільства, включаючи право, політику, охорону здоров'я, освіту, релігію. Масова культура (інформаційна також) в різних її варіантах формується, поширюється і зберігається за допомогою ЗМІ. Велика їх роль у формуванні, функціонуванні та еволюції всіх типів культури в цілому. Оскільки сприйняття та інтерпретування явищ і подій у країні й у світі здійснюється через і за допомогою ЗМІ, до яких відносяться преса, масові довідники, радіо, телебачення, кіно- і звукозапис, відеозапис, Інтернет та інші.

Разом з тим необхідно зазначити, що з точки зору фахівців існує низка відмінностей мас-медіа або (ЗМІ) від засобів масової комунікації (ЗМК), що зумовлено, перш за все, колом об'єктів, яких охоплює кожне поняття. До ЗМК відноситься більш широкий спектр масових засобів зв'язку, серед яких телефон, телеграф, телетайп, факс, а також видовищні масові шоу – кіно, театр, цирк та ін.

У подальшому ми будемо використовувати поняття „засоби масової інформації або (ЗМІ)”, „мас-медіа”, „медіа”, ЗМК (засоби масової комунікації) у широкому розумінні як синонімічні для позначення засобів передачі інформації масовій аудиторії: преси, радіо, телебачення, Інтернету.

Аналізуючи сутнісні характеристики масової комунікації та її вплив на природу інформаційної культури суспільства, необхідно зазначити, що існують різноманітні наукові інтепретації феномену

масової комунікації. Науковий підхід до масової комунікації репрезентовано декількома парадигмами: механістичною, діяльнісною або діалогічно-інтерсуб'єктивістською, семіотичною та ін.

У механістичній парадигмі (М. Кастельс, М. Маклюен, О. Тофлер, К. Шенон та ін) під комунікацією розуміється односпрямований процес кодування і передачі інформації від джерела і прийому інформації одержувачем повідомлення. В межах цієї парадигми масову комунікацію можна також розглядати як передачу інформації за допомогою технічних засобів (через пресу, радіо, телебачення, кіно, звуко- і відеозапис) на масову, розташовану у різних місцях, неоднорідну і анонімну аудиторію з метою утвердження духовних цінностей і здійснення ідеологічного, політичного, економічного і організаційного впливу на оцінки, думки і поведінку людей.

Так, один з фундаторів цієї парадигми М. Маклюен підкреслював, що комунікація зумовлена зміною технічних засобів ретрансляції інформації як процесу подальшої емансипації людських можливостей [23, с. 10]. Для аналізу сутнісних характеристик інформаційної культури такий підхід є однобічним, оскільки в ньому акцент робиться на технічних характеристиках процесу комунікації, розширенню інструментарію масової комунікації і набагато менше надається значення саме смисловим константам міжлюдської взаємодії.

Згідно діяльнісному (або діалогічно-інтерсуб'єктивістському) підходу (К.-О. Апель, М. Бубер, Ю. Габермас, В. Кульман та ін) комунікація розуміється як взаємодія учасників комунікації, в ході якої виробляється спільний (до певної межі) погляд на явища та події. Процес масової комунікації в межах вищезначеної парадигми глибоко проаналізовано в працях українського вченого Н. Костенко. Даний автор зазначає, що масову комунікацію описують чи в термінах соціального спілкування, чи соціального обміну, чи соціальної взаємодії. Спільним у всіх цих описах є те, що йдеться про символічні форми взаємозв'язків у суспільстві. Масова комунікація при цьому визначається як фундаментальний стан сучасного суспільства,

в якому складна структура соціального та культурного простору з його численними секторами, зв'язаними між собою функціонально й за детерміністичними зразками, реалізована в символічних формах й образах, що їх здатна сприймати й розуміти корпоративна, масова та індивідуальна свідомість [12, с. 6-10]. Для цього підходу характерні процесуальність, континуальність, контекстуальність. В цілому, даний підхід дозволяє розкрити внутрішні механізми масової комунікації, зрозуміти особливості та напрямки розвитку інформаційної культури як процесу взаємодії багатьох різнорівневих та поліфункціональних суб'єктів.

Розглядаючи вищеозначену модель масової комунікації, з нашої точки зору, можна виокремити її основні елементи:

- 1) соціальні суб'єкти, що взаємодіють в інформаційному процесі;
- 2) специфічні соціальні інститути цих суб'єктів, через які опосередковується ця взаємодія;
- 3) сама масова інформація як сукупність знань, цінностей і норм.

Остання є предметом, з одного боку, виробництва та розповсюдження, з другого – сприйняття та споживання. Отже, масова комунікація базується на діяльності соціального суб'єкта, що виробляє й розповсюджує соціальну інформацію, спрямовує її на формування думок і дій соціального об'єкта. В той же час, в діалогічно-інтерсуб'єктивістському підході сам об'єкт масової комунікації здатен впливати на суб'єкт масової комунікації, що забезпечує багатоканальність комунікативної взаємодії, а також розширює значеннєве поле інформаційної культури.

В свою чергу репрезентанти семіотичного підходу (Р. Барт, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, М. Фуко та ін.) до комунікативних процесів описують їх як обмін текстами. Як справедливо зазначає О. Висоцька, головними складовими комунікації, згідно цього підходу, є інтертекстуальність, дискурсивність, контекстуальність. При цьому суб'єкт комунікації поглинається структурою мови, або ж розчиняється у мовній грі та виробленні бажань. Недоліком семіотичного підходу до визначення сутності комунікації є обмеженість її опису

мовними аспектами, певна штучність побудови семіотичних об'єктів та недооцінка інших вимірів комунікації [3, с. 37]. З точки зору авторської концепції, мова та текст є виразниками інформаційної культури, тому досліджуючи їх ми можемо зрозуміти рівень розвитку цієї культури, побачити національні особливості становлення даного феномена.

У контексті проблеми, що досліджується, варто уточнити, що у науковій літературі розглядається не тільки поняття “інформаційна культура”, але й поняття “комунікаційна культура”. На думку деяких дослідників, комунікаційна культура відображає ступінь соціального сприйняття повідомлень комунікаційних засобів та їхній вплив на свідому активність у практичному використанні для задоволення потреб соціального суб'єкта [26, с. 147].

На нашу думку, комунікаційна культура, перш за все, відображає вміння та навички суб'єкта щодо коректного використання засобів масової комунікації та індивідуального зв'язку. Поняття “комунікаційна культура” є дещо вужчим за поняття “інформаційна культура”, оскільки остання вбирає в себе не тільки техніко-технологічні показники, способи комунікаційної взаємодії, ціннісно-світоглядні пріоритети комунікантів, але й розглядає сутнісні компоненти інформації як суспільного феномену та її вплив на інші сфери суспільного буття.

Рівень комунікаційної культури, насамперед, обумовлений комп'ютерною грамотністю, здатністю обробляти, аналізувати та передавати інформацію в певні проміжки часу. Він безпосередньо пов'язаний з здатністю суб'єкта якісно здійснювати так звані комунікативні акти.

Можна стверджувати, що сутність комунікаційної культури конкретизується у наступних аспектах:

- розвиненість системи комунікаційних засобів і каналів;
- рівень опанування різними соціальними групами засобів та каналів інформаційно-комунікативної взаємодії;
- якість та інтенсивність комунікаційної діяльності в тому або

іншому суспільстві;

- місце й роль комунікаційних структур у бутті певного суспільства;
- функції комунікаційних структур у соціальній взаємодії різних верств населення;
- рівень розвитку комунікаційних потреб та інтересів різноманітних суб'єктів соціальних відносин;
- вплив комунікаційної сфери на загальносуспільний прогрес.

Процес комунікації може бути розділений на окремі фрагменти, одиниці комунікації – комунікативні акти. Структура комунікативного акту містить:

- мінімум двох учасників комунікації, які наділені свідомістю, а також уміють використовувати норми певної семіотичної системи (передусім, мову);
- ситуацію, в якій відбувається комунікація і яку вони намагаються зрозуміти й осмислити;
- тексти, мовними засобами яких передається зміст ситуації;
- мотиви і цілі, які спонукають суб'єктів здійснювати комунікацію;
- безпосередній процес передачі та сприйняття текстових повідомлень у матеріальній формі [24, с. 497].

Зрозуміло, сам по собі комунікативний процес являє собою континуум, безперервну взаємодію учасників комунікації. Однак, з метою аналізу та опису, необхідно виділяти дискретні одиниці. Розглянемо основні поняття і терміни, що використовуються для аналізу комунікативного процесу та його елементів. У комунікативних актах задіяні учасники комунікації – комуніканти (відправник і одержувач), що породжують та інтерпретують повідомлення. Комунікантами можуть бути індивіди та суспільні інститути (уряди, партії, фірми та ін.). В останньому випадку ми маємо справу з певною абстракцією, адже кінцевим відправником та одержувачем завжди є людина. В той же час в юриспруденції, політиці, бізнесі, освіті та інших суспільних сферах комунікації вельми часто відпові-

дальшим відправником визнається колегіальний або інституціоналізований відправник. Зазвичай повідомлення – це висловлювання або тексти. Але в невербальній комунікації повідомленням може бути зображення (дорожній знак, фотографія зустрічі політичних лідерів тощо), фізичний предмет (архітектурна споруда як повідомлення про його призначення, подарунок як знак вдячності та ін.). Повідомленнями можна також визнати вчинки: наприклад, знакові вчинки політичних діячів або кроки фірми щодо просування товару. Повідомлення складаються із знаків різного роду (словесних і невербальних). Знаки утворюють систему, код або мову (вербальну мову, мову жестів, культурний код, азбука Морзе, мови програмування та ін.).

Комунікація може здійснюватися як вербальними, так і невербальними засобами. Вербальна комунікація для людини є основною – мається на увазі не генеза комунікації й не “відсоток використання”, а універсальність цього способу для людини, загальну адаптацію будь-яких інших комунікативних засобів до вербальних форм. До числа вербальних засобів відносяться усна й письмова різновиди мови. Невербальні засоби поділяються на дві групи: первинні мови (система жестів, але не жестові мови глухонімих, пантоміма, міміка) і вторинні мови (азбука Морзе, музична нотація, мови програмування). Вербальні засоби вивчаються лінгвістикою, невербальні – паралінгвістикою і окремими розділами семіотики.

5.2. Масова комунікація як атрибут соціальної реальності

Масова комунікація у сучасному інформаційному суспільстві здійснює перманентний вплив на конструювання соціальної реальності, на створення та розповсюдження зразків інформаційної культури. Як підкреслював Н. Луман, будь-які соціальні системи утворюються винятково завдяки комунікації й в силу необхідності селективного узгодження інформації [19, с. 13]. Іншими словами, комунікація встановлюється через синтез трьох різних селекцій:

селекції інформації, селекції повідомлення цієї інформації та селективного розуміння або нерозуміння повідомлення та інформації [21]. Якість комунікативних актів обумовлена як технічними можливостями, так і світоглядними настановами самих комунікантів, рівнем розвитку їхньої інформаційної культури.

Форми комунікації, такі як письмова, усна, візуальна та інші відрізняються одна від одної особливими системами кодування послання. Практично все, що оточує людину та становить його середовище існування є також і комунікативним середовищем. При цьому частина цього середовища складають предмети і явища, які можуть бути використаними в комунікативній взаємодії, а частина – власне засоби комунікації, для яких передача повідомлень є їх основним призначенням. Повідомлення ніколи не відправляється заради повідомлення як такого, його мета – організувати дії одержувача (або самого відправника). Комунікація може передувати певній дії, може виконувати функцію корегування діяльності, а також може бути підсумковим етапом певної послідовності дій.

У сучасному суспільстві особливого значення набувають електронні форми комунікації, які значно розширюють можливості суб'єктів комунікативних актів. Необхідно зазначити, що для кожної електронної форми комунікації – електронних листів, форумів, чатів, гостьових книг, смс різного характеру – поздоровлень, любовних повідомлень та ін. – характерними є певні лінгвістичні особливості [42, с. 147]. Кожна з форм комунікації опосередкована культурними настановами комунікантів, і сама по собі є актом утворення відповідних зразків інформаційної культури.

Комплекс комунікативних актів, об'єднаних спільним завданням і ситуативними умовами, можна назвати комунікативною подією. Дослідження науковців (Г. М. Андрєєва, І. О. Зимня, Б. Д. Паригін та ін.) дозволили визначити, що структура будь-якого комунікативного акту відображає взаємопов'язані між собою аспекти: перцептивний, комунікативний та інтерактивний. Перцептивний аспект демонструє процеси взаємного сприйняття, розуміння і пізнання

партнерами з комунікації один одного, від чого залежить їхнє розуміння. Перцептивні навички виявляються у здатності людини правильно оцінювати контекст комунікації, розуміти настрій свого партнера за його вербальною і невербальною комунікативною поведінкою, зважати на його психологічні особливості [4, с. 92].

У сфері бізнес-комунікації комунікативними подіями можна вважати, наприклад, презентації та виставки. У політичній сфері прикладом комунікативної події може бути візит глави держави (запланована і організована подія). У разі незапланованої комунікативної події ми часто стикаємося з необхідністю кризової комунікації, що передбачає збільшення динаміки сприйняття та обробки інформації й термінового прийняття необхідних рішень.

Комунікація відбувається в різних сферах. У деяких з них (наприклад, архітектура, музика) досить важко розділити комунікативний континуум на дискретні одиниці. Відомий італійський дослідник та письменник У. Еко, зазначав, що культура це переважно комунікація. Він запропонував власний, цікавий і глибокий аналіз низки комунікативних сфер: кіно, живопису, архітектури, реклами та ін [40,41].

Всебічний аналіз комунікації в рекламній, торговельній, політичній сферах, в кіно та фотографії можна знайти в роботах Р. Барта. На його думку, комунікаційні засоби об'єднують різні форми комунікації, часто використовуючи деяку технологію для заповнення часової й просторової відстаней між відправником і одержувачем повідомлення (наприклад, книга: слова, шрифти, малюнки, графіка) [2, 6].

Засоби масової комунікації також можуть включати різні форми комунікації. Так, телебачення та кіно використовує слова усної мови, малюнки, музику; газета – слова писемної мови, шрифти, ілюстрації й т.п. Деякі з властивостей форм і засобів комунікації пов'язані з їх природою або технологічними обмеженнями. Так, друковані матеріали більш стійкі до часу і простору. Деякі з властивостей форм і засобів комунікації, а також комунікативних жанрів умовні або традиційні. Існує міф про те, що всі мультфільми – несерйозні,

рекламні ролики – не є високохудожніми, хоча це не пов'язано з їх природою (є приклади зворотнього).

Можна стверджувати, що всі форми і засоби комунікації є “продовженням людського тіла”, доповнюючи й посилюючи недостатні функції, в особливості зору і слуху: гучномовці та засоби передачі звуку підсилюють тихий голос, матеріалізовані засоби скорочують відстань між комунікантами, або навіть дозволяють здійснювати комунікацію через тимчасові канали. Засоби комунікації можуть бути використані як умисно, так і ненавмисно. Невербальні сигнали (міміка) дуже часто інформують одержувача повідомлення про емоційний стан, особистісне ставлення до інформації відправника повідомлення. Сторонній слухач також може бути випадковим одержувачем усного мовного повідомлення.

Американський дослідник Е. Сепір проводив розмежування між фундаментальними засобами, або первинними процесами, комунікативними за своєю природою, і деякими вторинними засобами, які полегшують процес комунікації. Первинні засоби та види комунікативної поведінки за Е. Сепіром, наступні: мова, жестикуляція, імітація публічної поведінки в процесі включення в спосіб життя суспільства й “соціальний натяк” (неявні процеси нових актів комунікативної поведінки). Вторинні засоби спрямовані на полегшення первинних комунікативних процесів у суспільстві: мовні перетворення, символізм та створення фізичних умов для здійснення комунікативного акту. Мовні перетворення пов'язані із заміною коду, позначковим “перекладом” (наприклад, усної мови у вигляді листа, азбуку Морзе та ін.) і роблять комунікацію можливою в тих випадках, коли вона утруднена обставинами (наприклад, час і відстань). Символічні системи (прапорці-сигнали на флоті, семафор і світлофор, горн у військовому комунікативному середовищі і т.п.) перекладають можливе вербальне повідомлення не позначково, а цілісно. Це потрібно в тих випадках, коли необхідна швидкість сприйняття повідомлення, швидкість реакції, коли очікується найпростіша відповідь типу так / ні. В армії, наприклад, де “накази не обговорюють”,

або на дорозі, коли для повороту на великій швидкості не так багато часу, довгі текстові повідомлення були б шкідливі [32,33].

Розвиток фізичних умов, що дозволяють здійснювати комунікацію, на думку Е. Сепіра, включає залізні дороги, літак (доставляють комуніканта), телеграф, телефон, радіо (доставляють повідомлення або його відтворення). Збільшення кількості засобів комунікації розширює й сферу комунікації. Два протилежні погляди на ці процеси належать М. Маклюєну і Е. Сепіру.

Так, М. Маклюєн вважав, що засоби комунікації багато в чому визначають і сам зміст повідомлення. Він передбачив розвиток комунікації в сучасному суспільстві і ще в 60-70-ті роки ХХ сторіччя (до появи мережі Інтернет та трансконтинентального телебачення) віддавав пріоритет візуальній комунікації. Він вважав, що сучасна культура – візуальна за своєю суттю, на противагу, наприклад, культурі ХІХ-початку ХХ століття, переважно письмовій (друкованій). Винахід друкарського преса в свій час також змінив комунікативну парадигму, відкривши “галактику Гутенберга”. Глобалізація комунікації, за М. Маклюєном, веде до створення єдиного комунікативного простору. З цього приводу він зазначає, що нова електронна взаємозалежність повертає світ до ситуації “глобального села” [22, с. 47].

Е. Сепір, навпаки, висловлював “побоювання бути зрозумілим занадто багатьма”. З його точки зору, це ставить під загрозу психологічну реальність образу розширеного Я, протиставленого не-Я. Неможливість утримати повідомлення в тих межах, на які воно розраховано, визнавалася як плата за спрощення процесу комунікації (наприклад: підслуховуючі пристрої або падіння рівня художніх цінностей при збільшенні попиту та тиражу). У той же час він розумів, що як загрозна перешкода сприймаються скоріше стримуючі фактори комунікації, наприклад, різноманітність мов і необхідність перекладу. Він також позитивно оцінював глобалізацію наукового співтовариства і введення мови міжнародної комунікації. Разом з тим Е. Сепір підкреслював, що основний засіб комунікативної взаємодії – мова, відображає етнокультурну своєрідність певного на-

роду його історію. З цього приводу він зазначав, що усі мови мають однакові загальні форми, але різне за змістом наповнення їх фонетичними, лексичними та граматичними елементами” [32, с. 258]. Лінгвіст це пояснює неспівмірністю реалізації загальноетнічного досвіду в різних мовах, зауважуючи, що кожний етнос по-різному відтворює образ довкілля у свідомості та мові [33, с. 258]. Отже, незважаючи на глобалізацію комунікації та універсалізацію деяких мов завжди будуть зберігатися національно-культурні особливості у стилі, формах та різновидах комуніціювання, а як наслідок – неповторні характеристики інформаційної культури у певних типах суспільств.

Продовжуючи аналіз впливу феномену масової комунікації на сутнісні прояви природи інформаційної культури зазначимо, що рівень розвитку останньої обумовлений також і видами комунікації. Види комунікації виокремлюються за складом комунікантів. Безумовно кожен суб'єкт комунікативної взаємодії демонструє певний рівень та тип інформаційної культури, додає власне бачення проблеми, що обговорюється, впливає на інших комунікантів. Так слід виокремити наступні види комунікації:

- інтраперсональна комунікація, яка фактично є розмовою з самим собою, людина діалогізує зі своїм внутрішнім голосом, alter ego, совістю і т.п.;
- міжособистісна комунікація як правило пов'язана з ідеальною моделлю комунікації і багато в чому є первинною, в ній беруть участь двоє комунікантів, але є варіанти спостерігача – включеного спостерігача і стороннього (комунікація на тлі присутніх свідків, в натовпі і т.п.);
- групова комунікація: всередині групи, між групами, індивід-група (інтерв'ю політичного лідера або розмова керівника компанії зі службовцями);
- масова комунікація відбувається в тому випадку, якщо повідомлення отримує або ним користується велика кількість людей, яка найчастіше складається з різних за своїми інтере-

сами і комунікативним досвідом груп (телебачення, радіо; виробництво компакт-дисків та касет; Інтернет розрізняються за ступенем охоплення і загальної “обов’язковості”, тут може спрацьовувати індивідуально-групова вибірковість; телефон і пошта підходять під дану рубрику тільки кількісно, за винятком масової або цільової розсилки реклами поштою) [30].

Комунікаційна система притаманна будь-якому об’єднанню людей і відособлення цієї єдності пов’язано з виробленням особливої знакової системи (особливі слова у закоханих, жаргон підлітків, терміни фахівців та ін.). Масова комунікація – найбільш розвинута з подібних систем. Вона вирішує наступні завдання:

- репрезентація “картини світу” – повідомлення про події, що відбуваються у різноманітних сегментах світу та всесвіту;
- відображення “картини соціуму” – зміни і соціальні орієнтації всередині соціуму, і спільноти в цілому (створення такої картини є елементом соціальної регуляції);
- трансляція сучасної культури та культурної спадщини;
- залучення й утримання уваги аудиторії масової комунікації.

Масова комунікація – це відносно одночасний вплив на великі гетерогенні аудиторії якихось символів, що передаються безособовими засобами з організованого джерела, для яких члени аудиторії анонімні. Масова комунікація розвивається як відносно стійке і цілісне утворення сучасного суспільного життя, яке не тільки так чи інакше формується ним, але й саме здійснює повсякденний вплив на різні сфери життя суспільства. Розвиток засобів масової комунікації (радіо, кіно, телебачення, газета, Інтернет та ін.) відображає суттєві зрушення в механізмі дії сучасної культури. Впровадження нових інформаційних зв’язків і комп’ютеризованих мереж яскраво показує, що друкована та електронна продукція з кожним днем охоплює все більші й більші верстви суспільства. Але це електронне різноманіття виникло не на порожньому місці – основи закладалися століттями, зусиллями багатьох народів. Відеоапаратуру почали створювати на наших очах, а перші ідеї механізувати обчислюваль-

ний процес з'явилися ще у XVII столітті.

В наш час у США і в Західній Європі інформація та інформаційні технології стали головним товарним продуктом економіки. Нова техніка комунікацій чимало сприяла формуванню наступного уявлення про “масове суспільство”: територіально обширне суспільство, зі значною кількістю населення і з високим ступенем індустріалізації та урбанізації. В такому суспільстві влада має значні можливості маніпулювати масами за допомогою засобів масових комунікацій.

Для аналізу сутності феномену масової комунікації як підґрунтя розвитку інформаційної культури, на нашу думку, варто звернутися до концепції символічного інтеракціоналізму, яка є відгалуженням теорії соціальної взаємодії. Засновником цієї течії є Ч. Кулі та Дж. Мід. Представники символічного інтеракціоналізму приділяють велику увагу проблемам символічної комунікації, тобто взаємодії, що здійснюється за допомогою різноманітних символічних форм та знаків. Основна теза полягає в тому, що людина є завжди соціальною і не може формуватися поза суспільством. Ця теза виводиться не з аналізу впливу системи об'єктивних суспільних відносин, а з аналізу процесу міжособистісної комунікації, ролі символів, формулюванню значень [35, с. 364]. Згідно з концепцією символічного інтеракціоналізму, поведінка людини базується на змінних у структурі особи, її ролі у референтній групі. Структуру особи складають творче начало, нормативне начало, або ж внутрішній контроль, що ґрунтується на врахуванні очікувань-вимог значимих людей. Особа тлумачиться як активна творча істота, котра здатна оцінювати і направляти власну поведінку.

Ч. Кулі стверджував, що суспільство є органічним цілим, яке розвивається. Вчений, на відміну від біхевіористів, відкидав біологічний детермінізм і поверхневі аналогії суспільства з організмом. Розглядаючи свідомість як суспільне явище, ототожнював суспільство і свідомість, з чого випливає психологізація суспільних стосунків. Ч. Кулі ввів у наукових обіг поняття первинних груп (сім'я, дитячі

групи, сусідство, місцеві общини), які є основними суспільними одиницями і характеризуються інтимними, особистими, неформальними зв'язками, безпосереднім спілкуванням, стійкістю і малим розміром. Саме на рівні первинних груп відбувається соціалізація, формування особи, засвоєння нею під час взаємодії з іншими основних суспільних цінностей і норм.

Ч. Кулі характеризував особу як суму психічних реакцій людини на думки про неї інших людей. Ним була запропонована теорія “дзеркального Я”, що базується на таких твердженнях: в процесі взаємодії одне з одним люди здатні уявляти, як вони сприймаються узагальненим іншим; люди здатні усвідомлювати характер реакцій у відповідь на узагальнення інших; люди розвивають самоуявлення, почуття гордості чи пригніченості залежно від того, якими їм бачиться характеристика та оцінка їхніх дій іншими людьми [13, с. 108]. Вчений виходить з того, що самосвідомість і ціннісні орієнтації індивіда ніби дзеркально відображають реакції оточуючих, головним чином із тієї ж соціальної групи [16, с. 320].

В свою чергу з ім'ям Дж. Міда безпосередньо пов'язано створення цілісної концепції комунікативного інтераціоналізму, котра була безумовно прогресивною для свого часу. В епоху між двома світовими війнами, коли панував біхевіоризм, Дж. Мід обґрунтував соціальний характер людського “Я”, неможливість зведення людини до “психологічної машини”, неможливість існування “Я” поза “Іншими”, поза соціальним контекстом взаємодії, тобто поза суспільством. Вчений використав науковий підхід розуміння і спілкування, котрий запропонував Г. Гегель у “Феноменології духу”. До цієї ж традиції належить інтераціоналістська за своїм змістом антропологія Л. Фейєрбаха, котра стала джерелом пізніших екзистенціалістських концепцій особистості. Ще одним теоретичним джерелом, на якому ґрунтувалась концепція Дж. Міда, був прагматизм. Вчений підкреслював, що його особливо цікавить практична складова того, як суспільство впливає на розумові процеси індивідів і відповідно їх поведінку, а також те, яким чином люди приймають,

відкидають чи змінюють норми соціальної взаємодії [13, с. 100].

На думку Дж. Міда, у взаємодії важливіше значення має не та чи інша дія, а її інтерпретація, тобто виявлення смислу, який надається дії. Люди не реагують автоматично на зовнішній вплив, а перш ніж вчинити дію, розгадують її значення, наділяють певним символом. Однакова інтерпретація дій-символів сприяє успіху соціальної взаємодії [11, с. 126]. Для успішного здійснення комунікації, людина повинна бути наділена здатністю зайняти місце іншого. Лише за такої умови індивід перетворюється в істоту соціальну, котра здатна усвідомлювати зміст власних слів, вчинків і уявляти, як ці слова і вчинки сприймаються іншою людиною [35, с. 365]. Екстраполюючи науковий доробок Дж. Міда на проблематику становлення та розвитку інформаційної культури в авторській інтепретації варто зазначити, що стандарти останньої формуються саме під час комунікативних актів, коли кожен з комунікантів привносить у цей процес власне бачення, власні цінності та в той же час здатен сприйняти світоглядні орієнтири іншого комуніканта. Відповідно символи та значеннєве поле певного типу інформаційної культури формуються під впливом низки факторів: ментально-історичних, етнокультурних, соціально-політичних тощо.

Продовжуючи логіку Дж. Міда не можна не враховувати вплив інформаційного суспільства на формування типу культури, що досліджується. Інформаційна культура та масова свідомість у інформаційному суспільстві формується не тільки за допомогою нових засобів спілкування, а й обумовлена збільшенням кількості знань та інформації необхідних для життєдіяльності людини. Важливою характеристикою такого типу культури є постійна потреба людини у спілкуванні, отриманні нової інформації, якщо цього не відбувається індивід відчуває комунікаційний вакуум.

У інформаційному суспільстві змінилися характеристики масової комунікації, масової культури і як наслідок інформаційної культури. Як зазначала Х. Арендт, характерною ознакою масової культури стає розважальний характер, який веде до вимивання

справжньої цінності феноменів високої культури. Масова ж культура тим самим перетворюється на індустрію розваг, яка стикається з апетитами, що їм позаздрив би й Гаргантюа, а оскільки її продукція зникає у споживчому морі, то вона мусить пропонувати все нові й нові вироби. У цій ситуації ті, хто працює на засоби масової комунікації, копірсаються в усіх запасниках минулої та сучасної культури в сподіванні знайти там придатний для себе матеріал. Цей матеріал, крім того, не може бути запропонований таким, як він є, його треба переробити для надання йому розважальної форми, він має бути готовим для легкого споживання [1, с. 215]. Отже, масова культура в своїй фундаментальній основі протистоїть культурі в її автентичному значенні, дещо спрощує та примітивізує її. В свою чергу масова культура та інформаційна культура взаємопроникають та взаємобумовляють існування одна одної.

Неоднозначний вплив масової культури на інформаційну пояснюється характерними рисами першої: висока проникливість, поточність виробництва, орієнтація на масове споживання (спрямоване на пасивне сприйняття), розважальність, комерціалізація, досить коротка тривалість життя продуктів масової культури, повторюваність образів та ідей, експлуатація іміджів і стереотипів, що створюються в її ж сфері, а також орієнтованість на маргінальну свідомість споживачів її продукції [31].

В цьому контексті фахівці підкреслюють необхідність розвитку інформаційної культури в Україні на основі найкращих зразків національної та світової культур [29]. Це пов'язано з тим, що масова культура суттєво відрізняється як від високої елітарної культури, так і від народної, етнонаціональної культури. Як справедливо констатують українські дослідники С. Кримський і Ю. Павленко, цінності масової культури прийняті всім людством як умови історичної конкурентоздатності народів у нашу епоху, проте не виключають архетипів їх національної самовизначеності та буттєвої укоріненості. Тому загальнолюдське виступає не як базисне, а як надбудовне явище, що виникає на верхніх поверхах здійснення процесів регіо-

нально-етнічної диференціації людства [14, с. 281].

Концептуалізуючи уявлення про процеси трансформації інформаційної культури в Україні та світі, варто зазначити, що теорія масової комунікації перетворилася за останні десятиліття на самостійну дисципліну, яка вирішує наступні основні питання: як відібуваються процеси поширення нової комунікаційної техніки на сучасній культурі та на інформаційній культурі зокрема? Яке в зв'язку з цим, реальне співвідношення між культурою і стандартами масового поширення інформаційної продукції? Різні тлумачення цих проблем сучасними вченими вимагають критичного аналізу. Зупинимось на основних точках зору з цієї проблематики, що представлені у сучасній науці.

Так, фахівець Л. Лоуенталь, вважає, що конкретний спосіб спілкування людей, той чи інший засіб поширення художніх цінностей не зачіпають глибинних закономірностей самої культури. Глибинні основи культури та історії є доступними лише фахівцям. Так, в усних суспільствах історичні хроніки досить мізерні й найчастіше їх приховують як найбільшу таємницю, хоча насправді велика частина знань про минуле доступна всім. У письмових суспільствах друковані історичні тексти досить поширені, але значна частина історичного знання фрагментована на окремі сегменти, доступні лише невеликій групі фахівців, і, отже, загальнодоступне минуле стискається до тонкого шару доставленої ЗМІ інформації [18, с. 374]. Тобто засоби масової інформації здійснюють певну селекцію існуючих знань і ретранслюють населенню лише їх частину, що безумовно впливає на загальну культуру суспільства та на інформаційну культуру зокрема. Виникає питання щодо критеріїв відбору інформації різноманітними ЗМІ, її інтерпретації та методів комунікації.

В цьому контексті зазначимо, що вітчизняний дослідник Г. Почепцов використовує поняття “комунікація” на позначення процесів перекодування вербальної в невербальну та невербальної у вербальну сфери. Історично комунікація сприяла спонуканню “іншого” до виконання певної дії. Тому для комунікації істотним є перехід від

мовлення Одного до дій Другого. Саме заради цього реалізується передача значень між двома різними автономними системами, якими є дві людини [28, с. 14]. Безсумнівно масова комунікація на всіх її рівнях та у всіх її проявах сприяла не тільки розповсюдженню певної інформації, але й встановленню дискурсивно-мовного володарювання у соціальних системах шляхом нав'язування певних думок, виключення з суспільного діалогу небажаних ідей та інтерпретацій. Тобто характер та сутність масової комунікації у суспільних відносинах формує підвалини розвитку інформаційної культури, утверджує стиль взаємодії всіх суб'єктів соціального простору.

За характеристикою Н. Лумана, комунікація конститує себе за допомогою розрізнення медіума та форми. Це розрізнення є внутрішньосистемним фактом, якому неможливо знайти відповідність у навколишньому світі (хоча, звичайно, у цьому світі існують умови її можливості й певні структурні зчеплення) [20, с. 11-12].

Для розуміння сутності масової комунікації варто відрізнити її від інших типів комунікації. Так, дослідники визначають чотири типи комунікації:

- матеріальна (транспортна, енергетична, міграція населення, епідемії);
- генетична (біологічна, видова);
- психічна (внутрішньоособова, автокомунікація);
- соціальна (громадська).

Смисловий характер зазначених типів комунікації знаходить вияв у тому, що в якості повідомлення постає не задана у відчуттях річ або речова властивість, а смисл, що досягається. При цьому, діє закон комунікації: повідомлення смислових комунікацій завжди мають ідеальний (духовний) зміст і, як правило, – матеріальну, таку, що чуттєво сприймається, форму. Усі типи смислової комунікації взаємопов'язані через особу (людину) як суб'єкта соціальної комунікації. Завдяки генетичній комунікації ми набуваємо притаманні “людині розумній” нейрофізіологічні й анатомічні передумови розумової і мовленнєвої діяльності: асиметричний мозок, мовні зони

в лівій півкулі, апарат артикуляції для вимови звуків. Без цих передумов були б неможливими ані внутрішньоособова, ані соціальна комунікація. Можна сказати, що спадковість озброює людину для соціальної комунікації. Внутрішньоособова комунікація або автокомунікація формується протягом інтелектуального становлення людини в соціальному середовищі [34, с. 27].

Отже, комунікація як соціальний феномен є невід'ємною складовою функціонування соціуму. Ускладнення соціальних відносин передбачає ускладнення комунікативних потоків і більшу опосередкованість самої комунікації. Саме тому сучасне суспільство відрізняється складними формами комунікації. Характер комунікації (її структура, форми, контексти) залежить від особливостей засобів комунікації, а також від інтерпретативних можливостей самих комунікаторів та комунікативного середовища (соціокультурна ситуація) [3, с. 46]. В сучасних суспільствах роль комунікації значно зросла, що автоматично актуалізує проблему якості інформаційної культури.

Для більш повної характеристики комунікації як підґрунтя розвитку інформаційної культури слід визначити і її можливі змістовні ознаки. Позитивна комунікація відтворює загальнолюдські, соціальні морально-правові ідеї та настанови: законослухняність, повага до прав людини, моральність у міжлюдських стосунках, толерантність. Негативна комунікація базується на протилежних ідеях і настановах щодо позитивної комунікації й не сприяє гуманізації та демократизації суспільної правосвідомості [9, с. 247-248].

Деякі дослідники, зокрема Н. Дніпренко, вважає інституціоналізацію суспільних комунікацій стратегічним завданням держави і доводить необхідність змінити філософську парадигму, що покладена в основу управління інформаційною сферою. Однією з проблем державного управління в інформаційній сфері українського суспільства авторка визначає відсутність дієздатних механізмів участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, а також влади у розбудові громадянського суспільства, побудові

відповідальних комунікацій між владою і суспільством. На думку дослідниці, саме органи державної влади мають впроваджувати демократичні принципи відповідальної комунікації (через формування відповідних структур діалогічної орієнтації) в масштабі усєї спільноти, що сприятиме розбудові громадянського суспільства в Україні. Замість інформаційної політики дослідниця пропонує запровадити комунікативну, яка передбачає заміну суб'єктно-об'єктних відносин на суб'єктно-суб'єктні двосторонні зв'язки. Влада та інститути громадянського суспільства мають стати рівними партнерами в комунікації [5, с. 8-9]. З нашої точки зору, варто погодитись з думкою про необхідність співпраці державних органів та громадських інституцій у напрацюванні стандартів інформаційно-комунікативної взаємодії та інформаційної культури. Відповідно такі стандарти повинні базуватися на принципах демократизму, плюралізму, толерантності, законності тощо.

Вочевидь, у сучасному світі відбувається активізація інформаційних потоків, що є підґрунтям плюралізму та конкуренції інформаційної продукції. Зазвичай це не стає проблемою для демократичних країн, але у країнах, що здійснюють демократичний транзит, може виникнути проблема, коли держава вже не контролює мережі спілкування, що складаються у публічній політичній сфері, а громадянське суспільство ще не готове до впливу на цю сферу. У такій ситуації зростає прикладна роль комунікаційних технологій, які спрямовуються на досягнення конкретних політичних цілей окремих учасників політичної боротьби [36, с. 137]. Саме тому дослідження ролі та функцій масових комунікацій як основи розвитку інформаційної культури є актуальним науковим завданням.

Як зазначає дослідник Е. Ліч, комунікація у суспільстві здійснюється за допомогою сигналів й індексів. Сигнал є механізмом автоматичної відповідної реакції. У природі більша частина сигналів має біологічний характер. Кожен біологічний вид у результаті еволюції пристосувався реагувати на навколишнє середовище за допомогою складної мережі сигналів. Не зовсім ясно, до якої межі комунікація

між дорослими людськими індивідами дійсно управляється сигналами, але реакція матері на плач і посмішку її дитини, звичайно ж, у значній мірі інстинктивна, а стаючи старше, ми не втрачаємо нашу тваринну природу. З точки зору вищезначеного фахівця, дві загальні характерні риси сигналів заслуговують на особливу увагу:

1) сигнал – це завжди частина причинно-наслідкового ряду, спочатку його створює попередня причина, а потім він діє як причина, що породжує пізніше певний наслідок;

2) між сигналом і його наслідком завжди існує часовий лаг [17, с. 32].

Отже, технічні дії людей, що змінюють фізичний стан зовнішнього світу дуже нагадують сигнали. Основна відмінність полягає в тому, що сигнали є “автоматичними” у тому розумінні, що не спричиняють навмисну реакцію з боку їхнього одержувача, однак вони й не повністю машинальні: ефективність сигналу залежить від емоційної реакції одержувача, що не повністю передбачувана. З іншого боку, технічні дії повністю машинальні й спричиняють споконвічно навмисну дію з боку відправника (діючої особи). Відмінності між сигналом й індексом – це відмінності між динамікою й статикою. У випадку з сигналом одна подія викликає іншу подію, сигнал як такий – це послання. У випадку з індексом сутність як носій послання вказує на те, що послання мало місце в минулому, сьогодні або майбутньому. Причинно-наслідковий зв’язок при цьому не зачіпається. Однак на індекси, що використовуються багаторазово, всі тварини та людини, реагують так, ніби вони були сигналами. Вирішальним моментом тут є те, що наше внутрішнє сприйняття навколишнього світу значною мірою обумовлено вербальними категоріями, які ми використаємо для його опису. Пейзаж сучасної міської вулиці повністю створений людиною, і тільки тому, що всі предмети на ній мають особливі назви (тобто символічні мітки), ми можемо зрозуміти, що ці предмети собою представляють. Це вірно для будь-якої людської культури й для всіх людських суспільств. Користування мовою дозволяє розділяти видимий континуум на осмислені об’єкти та суб’єкти, що виконують ролі, які людина здатна розрізнати. Але

мова застосовується й для того, щоб знову з'єднати разом складені елементи й установлювати зв'язок між речами й суб'єктами. Ця подвійна функція символічної дії стосується як вербальної, так і невербальної поведінки. На нашу думку, саме передача та інтерпретація певних сигналів й індексів в процесі масової комунікації перманентно обумовлює сутнісні характеристики інформаційної культури.

Окрім понять “сигнал” та “індекс” Е. Ліч, використовує для характеристики комунікативного середовища концепти “символ” й “знак”. В контексті проблеми, що аналізується це допомагає з'ясувати як утворюються, “зберігаються” та транслюються змістовні та значеннєві характеристики інформаційної культури. Всі знаки, а також більшість символів і сигналів зчеплені разом у вигляді тих або інших конфігурацій. Значення при цьому може базуватися на протиставленні. Коли суб'єкт використовує символи (вербальні або невербальні), щоб відокремити один клас предметів або дій від іншого, він формує штучні кордони на тому просторі, який у своєму “природному” стані є нерозривним [17, с. 43-44]. Масова комунікація у інформаційному суспільстві охоплює практично всі сфери людської життєдіяльності, що підвищує значення та роль інформаційної культури всіх суб'єктів цього процесу.

Сучасна українська дійсність з переконливістю демонструє можливість масової комунікації як засобу формування моделей соціальної реальності, як найважливішого джерела нормативних зразків, які циркулюють у суспільстві. Розуміння визначального впливу масової комунікації в сучасних умовах неодмінно передбачає співвіднесення двох взаємозалежних сторін: з одного боку, глобальних аспектів діяльності мас-медіа в їх зовнішньо-предметному вираженні, а з іншого – масової комунікації як свого роду повсякденної “стихії свідомості”. У першому випадку мова може йти, наприклад, про наслідки домінуючого положення індустріально розвинених країн, в першу чергу США, у сфері телекомунікацій і в процесі глобалізації масової культури. У другому – про масову комунікацію та ін-

формаційне спілкування як формотворчих чинниках сучасного духовного життя. Виходячи з вищенаведеного, інформаційна культура певного типу може формуватися і формується найбільш активними суб'єктами глобалізаційних процесів, а з другого боку вона фіксує наявний рівень інформаційно-комунікативних та ціннісних пріоритетів конкретного соціуму, підкреслює його своєрідність.

Увагу дослідників, орієнтованих на цінності гуманізму, не може не привертати в цьому зв'язку ідеологізація і міфологізація дійсності за допомогою мас-медіа у зв'язку із проблемою деідеологізації й деміфологізації масової свідомості, оскільки вирішення цього завдання є необхідною умовою долання соціальних конфліктів утвердження демократичної інформаційної культури, яка є плюралістичною та толерантною за своєю суттю.

Таким чином, інформаційні технології та масова комунікація не можуть більше розглядатися як щось приналежне винятково світу техніки, тому що вони настільки глибоко проникли в життя людей, вплелися в саму тканину її повсякденності, що виокремити їх із загального світоглядного контексту вже не уявляється можливим. Якісний стрибок в інформаційно-комунікаційній індустрії наполегливо вказує на необхідність аналізу новітніх технологій крізь призму світоглядних змін, які становлять ідейний базис сучасних типів інформаційної культури.

Підсумовуючи бачення вищезначеної проблематики підкреслимо, що масова комунікація у сучасних умовах набула якісно нових темпоральних, технічних та аксіологічних характеристик. Вона стала питомим тлом для багатьох соціальних практик та їх невід'ємною складовою. Масова комунікація змінила світ та буттєвість його окремих сегментів. Саме тому феномен інформаційної культури набув важливого значення як у глобальному, так і у національному вимірах. Рівень розвитку інформаційної культури її природа у конкретному суспільстві обумовлює характер духовних, політичних та соціально-економічних відносин.

РОЗДІЛ 6 ІНФОРМАЦІЙНЕ НАСИЛЬСТВО

6.1. Методологічні засади розуміння інформаційного насильства

Сучасне суспільство характеризується домінувальним впливом інформаційної складової на соціальне буття. Функціонування усіх сфер суспільного життя знаходиться у прямій залежності від роботи інформаційних мереж, систем зв'язку й управління, програмного забезпечення. Поява нових інформаційних технологій закладає міцну основу для розвитку світового інформаційного соціуму. Одночасно новітні технології підсилюють небезпеку інформаційного насильства, відбувається експоненціальний розвиток ризику та уразливості сучасної цивілізації. Інформаційна цивілізація змінює не просто статус інформації, роль її позитивних наслідків, але й значно розширює негативні можливості. Українське суспільство у своїх сучасних станах та вимірах не може надійно протидіяти інформаційним загрозам [16, 17]. Означена проблема особливо ускладнюється вектором агресії та насильства. На тлі явищ кризи та нестабільності в українському суспільстві інформаційне насильство виявляється неминучим елементом суспільного буття.

Результати аналізу останніх досліджень свідчать, що у сучасному суспільстві склалася система державного та приватного інформаційного насильства. Засоби масової інформації нав'язують вигідні їм та їх реальним власникам оцінки, думки, електоральну поведінку. Інформаційним насильством є прославлення культу сили й гангстеризму, вестернізація або, навпаки, заповнення вульгарною вітчиз-

няною естрадою екранів телебачення й кінематографу. Насильство входить у мову, семантику передач, повсякденні комунікації. Сьогодні надзвичайно актуальним є внесення термінологічної ясності в категоріальний апарат, включаючи поняття інформаційного насильства, що виступає продуктом соціального конструювання, кодування в культурі, придбання власної семантики за рахунок взаємодії різноманітних культурних дискурсів.

Використання сили та насильства протягом усього існування суспільства виконувало роль як системоруйнівного, так і системозберігаючого фактора. Однак в більшості випадків сила слугувала агресії, виступала її інструментом [35, 36].

На ранній стадії розвитку людства поділ за принципом “ми – вони”, “свої – чужі” слугував головним мотивом соціальних відносин. О. Бодрук підкреслює, що протягом двох мільйонів років геноцид був нормою відносин між конкуруючими стадами-племенами. І лише період неоліту став переломним у розвитку корпоративних стосунків. Подальший розвиток людства призвів до появи соціально-структурованого суспільства, що діє у рамках певних норм і правил. Проте глибоко вкорінені у свідомості людини принципи пошуку ворогів та досягнення певних цілей за допомогою сили діють і на початку третього тисячоліття [6, с. 47].

Наукова думка кількох останніх десятиріч відтворює реставрацію проблематики агресивності у нових світоглядних і методологічних умовах розвитку різних філософських, соціологічних, психологічних шкіл. Фахова література фіксує кілька провідних теорій агресії: 1. Біологічну (інстинктивну), у відповідності з якою агресивна енергія людини є її самодостатнім природним потенціалом, накопичення ж останнього невпинно відбувається у людському організмі. 2. Фрустраційну, яка визначає агресію як наслідок неспівпадіння рівня запитів і рівня реальних особистих досягнень конкретної людини як протягом всього життя, так і в окремих ситуаціях. 3. Теорію соціального повчання, прихильники якої трактують агресивну поведінку як результат спеціалізованої агресивної дидактики [7].

Об'єднувальним моментом вищезазначених концепцій є визнання базового стосовно агресивності положення: живий організм як складна білкова система може підтримувати життєздатність і удосконалювати форми життєдіяльності лише за рахунок постійної взаємодії з довколишнім середовищем, за рахунок енергії, що звільнюється при споживанні інших, в тому числі і біологічних систем. Удосконалення живих організмів одночасно передбачає ускладнення сукупності каналів їх енергетичного забезпечення. Ускладнення соціальних спільностей на тих же організаційних підставах вимагає посилення та удосконалення системи їх матеріального забезпечення, що спостерігається від примітивно організованих фізичних зіткнень представників первіснообщинного ладу до формування з опорою на збройні сили глобальної колоніальної системи XVII – XX ст. Для людини трампліном її фантастичного прогресу у цілеспрямованому перетворенні середовища існування й одночасно духовним “плацдармом” її імовірного самознищення став інтелект, який за своєю генезою й за однією із своїх вихідних функцій є інструментом агресії [32, с. 84].

Інтелектуальні можливості людини не могли не відбитися на її природно обумовлених властивостях – честолюбстві, орієнтації на успіх, егоїстичних інтересах, спрямованості на активні дії, поле реалізації яких беззаперечно поширювалось на собі подібних істот. Винахід зброї істотно посилив практичні наслідки феномену людської агресивності, перетворив її у самочинний і самоускладнювальний процес, завершення якого футурологічні прогнози не передбачають навіть у віддаленій перспективі [36, с. 191–200].

Акцентуючи увагу на темі агресії, слід зазначити, що необхідним моментом дослідження її місця й значення у світі людини є обов'язкове розмежування сили як невід'ємної умови фізичного існування людини і насильства (в тому числі соціального насильства) як способу перерозподілу матеріальних і духовних благ на користь суб'єкта із більш значними силовими характеристиками. Соціальне насильство – явище, стосовно якого неможливо зафіксувати дат народ-

ження або смерті. Суспільне життя існує тільки у формі соціальних систем, що еволюціонують у напрямі їх внутрішнього ускладнення. Відповідно, у перспективі процеси перерозподілу ресурсів стануть для людства куди більш життєво важливими, ніж навіть сьогодні – а це означає, що без насильства не обійтись. Інша справа – якого, в яких формах і з якою метою [27].

Вчені зазначають, що психологічно людство примирилось із власним існуванням у полі невинного насильства в діапазоні від його “диких” форм, пов’язаних із вторгненням вбивць-насильників на власну територію до “м’якого” бюджетно-податкового насильства держави по відношенню до своїх підданих. В такому розумінні одним із підсумків початку ХХІ-го ст. є посилення соціальних мотивів, спрямованих на рішуче роз’єднання понять “насильство” і “кров”, які ходом самої історії людства поєднані у нерозривну ланку світового геополітичного процесу [6, 526].

Повоєнний період розвитку насамперед християнської макророзвитку цивілізації свідчить про здійснення деяких практичних кроків у напрямі видалення або мінімізації випадків кривавого насильства у стосунках між розвинутими державами. Проте проблема від цього не зникає: примітивні, важкоконтрольовані форми насильства, супроводжувані численними людськими жертвами – реальність внутрішньо- і міждержавних процесів у групі країн “третього світу”, яка має перспективи подальшого кількісного збільшення. В такому розумінні насильство – не взагалі примус, не взагалі збиток життю і власності, а такий примус і такий збиток, які здійснюються всупереч волі того або тих, проти кого вони спрямовані. Насильство є узурпація волі. Воно є зазіханням на людську волю [37, с. 76]. Насильство в сучасних умовах, або “сп’яніння від сили”, як його визначив Б. Рассел, стає вкрай небезпечним явищем і свідчить про неспроможність суб’єктів суспільно-політичних процесів, які до нього вдаються, вирішувати актуальні проблеми без втрат ресурсів.

Застосування насильства в різних сферах суспільного життя характеризується певною специфікою.

Специфікою соціального насильства є його антропоморфний характер. Він свідчить, що об'єкти й суб'єкти застосування сили – це окремі люди, певні соціальні групи (релігійні, професійні, етнічні, політичні) або політичні утворення (партії, держави, союзи держав). Крім того, у соціальній сфері сила включає в себе одночасно з матеріальним ще й політичний та духовний компоненти. Сила демонструє певну специфіку суспільного життя, в якому вона застосовується [44].

О. Бодрук зазначає, що матеріальне насильство пов'язане з важливими проявами життєдіяльності суспільства і може реалізовуватися у вигляді позаекономічного та економічного примусу, нерівного розподілу вироблених продуктів, примушування до тяжкої фізичної праці, грабіжництва, позбавлення засобів до існування. Поруч із матеріальним, у суспільстві існує й духовне насильство, що передбачає підпорядкування волі та свідомості людей певним поглядам (філософським, правовим, моральним, релігійним, естетичним, політичним, науковим) і ґрунтується на «брутальному зламі» вже існуючої позиції та реалізується всупереч волі людей і підкріплюється певним набором абсолютно не духовних засобів покарання за “бунтівні погляди”. Політичне насильство, виявляючи специфіку поглядів як певної форми відносин між великими групами людей з приводу захоплення та утримання влади, забезпечує через владні структури пріоритет одних соціальних груп, політичних утворень чи політичних інститутів над іншими [6, с. 47–48]. Втім найголовніше те, що насильство виступає як руйнівна за природою дія, що входить до негативної частини людської практики. Отже, поділяючи думку дослідника І. Шаблінського [45, с. 129], можна стверджувати, що насильство є наслідком людської агресивності, що втілюється в деструктивних діях соціальних інститутів, має різні форми і здатне охоплювати окремі особистості, державу, суспільство, становлячи фундаментальну соціальної загрозу рівновазі системи.

Людська агресивність провокується не розкріпаченням інстинктів, але придушенням її екзистенційних потреб: у свободі, відчутті

ідентифікації, в ціннісних орієнтаціях і об'єкті шанування, у відчутті історичного коріння, у відчутті єднання, в можливості реалізувати свої творчі здібності. Найбільш провокує агресію людей образа об'єктів їх шанування, при цьому може йтися про культурні феномени: це можуть бути цінності, ідеали, предки, батько, мати, батьківщина, клас, релігія і десятки інших об'єктів, до яких людина може відноситися як до святині. Будь-який замах на об'єкт шанування викликає такий же гнів з боку індивідів або групи, неначебто йшлося про замах на життя.

Е. Фромму належить розділення агресивності на агресивність позитивну, поставлену на службу вітальним інтересам виду, і агресію негативну, зобов'язану своїм виникненням прагненню до задоволення ваблення до жорстокості самої по собі. Якби наші відносини зі світом були безхмарними, тема насильства знялася б сама собою. Додатковим стимулом до виникнення агресії й насильства служать будь-які відносини, в яких зневажається людська гідність і ущемляється людська свобода.

У багатьох з нас поки що живі прагнення бити лежачого, схилитися перед грубою силою. Е. Фромм розділяє насильство на важкі, патологічні і злоякісні форми деструктивності й інші, менш тяжкі форми. Розрізнення типів насильства ґрунтується на різниці між відповідними мотиваціями, оскільки тільки у разі, коли нам є зрозумілою неусвідомлена динаміка поведінки, ми можемо зрозуміти також і саму поведінку, її коріння, напрям і енергію, якою вона заряджена [46].

А. Печчеї не переконаний в справедливості тверджень, що агресивність внутрішньо властива людській натурі, і насильство — неминуче зло, яке породжується будь-якою соціальною системою. Він схильний вважати, що багато що з помилково приписуваного нашим генетичним якостям є насправді породженням певних відхилень культурного характеру і глибоко переконаний, що кращий антипод насильства — це культурний розвиток і що філософія заперечення насильства повинна стати одним з принципів Нового

Гуманізму [39].

А. Кестлер звернув увагу на важливу біологічну особливість людини, у якої, на відміну від багатьох видів тварин, відсутня генетична програма про невбивство собі подібного. Якби у людини була генетична програма, що забороняє вбивство особин собі подібних, то вся історія людства виглядала б інакше, в ній не було б місця крайнім проявам насильства [24].

Поняття насильства розрізняється в окремих культурах. У традиційних східних суспільствах насильство здійснювалося як безпосередня і найчастіше персоніфікована влада однієї людини над іншою: государя і його чиновників над підданими, батька над дітьми. Причому, прояв цієї влади не регулювався правовими нормами, це явище відоме як східний деспотизм. І в античності, і в новоєвропейській історії також можна знайти прояви насильства у формах безпосереднього панування однієї людини над іншою, держави й суспільства над особою, у війнах і битвах держав і конфесій. Але тут ці форми насильства доповнюються і разом з тим обмежуються іншою формою – прагненням знайти владу над об'єктом, включаючи в розуміння об'єкта соціальні структури і процеси.

Обмеження відносин особистої залежності відносинами речової залежності, яке відбувалося в епоху становлення капіталізму, породило систему правової заборони традиційних деспотичних проявів насильства [41]. Для філософії насильство – явище не емпіричне, а швидше метафізичне, таке, що стоїть в одному ряду з такими поняттями, як: дух, свобода, совість, ідеал, особа, мораль, рівність, утопія [31].

Ведучи мову про аксіологію насильства, необхідно проводити грань між насильством виключно негативної властивості, деструктивним за своєю суттю і огидним у своїх проявах, і насильством – припустимим і навіть певною мірою необхідним, пов'язаним з умінням постояти за себе. Насильство є формою ескалації агресивного з'ясування взаємин сторін. Так, наприклад, А. Гуггенбуль сприймає насильство як даність, хоч й не виключає можливості існування у віддаленій перспективі світу, вільного від насильства [12]. До тепе-

рішнього часу ще жодній релігії, етичній системі або ідеологічній доктрині не вдалося справитися з насильством. Констатація даного факту не має нічого спільного із закликом до упокорювання з неминучим, проте дає відчути всю серйозність проблеми, пов'язаної з негативним аспектом агресивності. Відчуття розгубленості перед загальною агресією неминуче призводить до усвідомлення насильства як невід'ємної компоненти людського існування.

Е. Фромм найбільш нормальною формою насильства вважає так зване ігрове насильство, не мотивоване ненавистю й деструктивністю. Найпоширенішою є форма реактивного насильства, вона зустрічається у тих, що захищають власне життя, гідність, свободу, майно. У низці праць Фромм виділяє також насильство, що виникає із-за ревнощів і заздрості.

Насильство – постійний атрибут історичного процесу й людського життя. При певному його тлумаченні, інтерпретації, поясненні можна вважати, що воно з'явилося задовго до людини. В даний час три аспекти проблеми уявляються найбільш значущими. Перший з них – витоки і природа насильства; необхідно з'ясувати, переважно якими чинниками обумовлена людська агресивність — біологічними або соціальними. Далі постає проблема насильства в сучасному світі, як вона співвідноситься з минулим, які нові риси різних форм насильства проявляються у наш час, у чому полягають потенціал і перспективи антинасильницьких засобів і механізмів, що з'явилися з середини ХХ століття. Нарешті, важливим є аналіз насильства в сучасному світі, яке все більше захоплює політичну, соціальну і екзистенційну сфери.

У масовій свідомості насильство найчастіше зводиться до стереотипу, згідно з яким це чисто фізична наруга над особою. Однак це вузький, односторонній підхід. Насправді воно скрізь і завжди, у будь-якому суспільстві і при будь-якому державному ладі – категорія соціальна, перш за все за своїми спонукальними мотивами й наслідками. Насильство існує у відкритих і закамфльованих формах у всіх сферах суспільного життя: політичній, економічній, духовній й

сімейно-побутовій, має універсальний характер.

У визначенні поняття насильства, за А. Гусейновим, існують два підходи, один з яких можна назвати абсолютистським, а інший –прагматичним. Згідно з першим, поняття насильства несе в собі чітко виражене негативне навантаження, вживається в дуже широкому значенні, що включає всі форми фізичного, психологічного, економічного придушення і відповідних їм душевних якостей, таких як брехня, лицемірство, ненависть. Насильство, по суті справи, опредметнюється й ототожнюється у всіх його численних проявах зі злом взагалі [14].

При такому підході виникають, як мінімум, дві труднощі: по-перше, знімається проблема виправдання насильства, можливості його конструктивного використання; саме поняття як би передвирішує проблему, із самого початку містить у собі відповідь на питання, яке підлягає обговоренню. По-друге, заперечення насильства виглядає як суто моральна проблема, вступаюча в непримиренну конфронтацію з реальним життям.

Прагматичний підхід орієнтується на ціннісно-нейтральне й об'єктивне визначення насильства і ототожнює його з фізичним і економічним збитком, який люди наносять один одному; насильством вважається те, що очевидно є насильством – вбивство, пограбування. Така інтерпретація дозволяє ставити питання про виправданість насильства, можливості його використання в певних ситуаціях, але при цьому відсутній критерій для його вирішення.

Л. Толстой вкладав у поняття насильства суто негативний і гранично широкий сенс, але був одночасно радикальним критиком сучасної цивілізації, всіх властивих їй форм егоїзму і примушення. У цьому сенсі для нього не було великої відмінності між розбійниками з великої Дороги і законними монархами. Насильство є виправданим в малих дозах в тих випадках, коли воно здатне запобігти більшому насильству, але, на *аль, не існує одиниці вимірювання насильства. Проблема стає особливо безнадійною, коли йдеться про попередження насильства. Так, наприклад, Л. Толстой стверджував,

що поки насильство не здійснене, жодним чином не можна з абсолютною достовірністю стверджувати, що його буде здійснено, і тому спроби виправдати одне насильство необхідністю запобігання іншому завжди будуть логічно уразливими й етично сумнівними [42].

Насильство неможливо порахувати, виміряти, навіть якщо б його можна було охопити чисто зовнішнім чином. Насправді, насильство не зводиться до своїх зовнішніх проявів. Біль від випадково вивихнутого плеча і біль від удару палиці – різні, і людина може віддати перевагу першій, навіть якщо він є кількісно більшим і фізично болючішим.

Труднощі, пов'язані з визначенням насильства, певним чином долаються, якщо помістити його (насильство) у простір вільної волі й розглядати як один з різновидів владно-вольових відносин між людьми. Ще І. Кант у своїй так званій практичній філософії, визначав силу як здатність подолати великі перешкоди. Та ж сила називається владою (Gewalt), якщо вона може подолати опір того, що саме володіє силою [21].

Як стверджує А. Гусейнов [14], насильство є один із способів, що забезпечують панування, владу людини над людиною. Насильство – не взагалі примушення, не взагалі збиток життю й власності, а таке примушення і такий збиток, які здійснюються всупереч волі того або тих, проти кого вони направлені. Насильство є узурпація вільної волі, воно є посяганням на свободу людської волі.

Існують, проте, такого роду обмеження, які, по суті, виступають як захист від інших обмежень життя. Наприклад, перешкоджаючи розповсюдженню наркотиків, ми захищаємо людей від наркоманії, що обмежує й руйнує істотним чином людське життя. Руйнування життя є, безумовно, зменшенням міри свободи дії [10]. Таким чином, те, що не зменшує свободи дії, не є чинником, що руйнує життя, не належить до насильницьких дій і може бути зараховане до ненасильницьких дій.

Проблема виправданості насильства у такому разі пов'язана не взагалі з свободою волі, а з її етичною визначеністю, з її конкрет-

но-змістовною характеристикою як доброї й злої волі. Абсолютно добра воля неможлива через парадокс етичної досконалості, проте, абсолютно зла воля також неможлива, тому що така воля знищила б саму себе.

Ті суспільні рухи й інститути, які практикують насильство, і ті теорії, які включають його в позитивний контекст, роблять це, апелюючи, як правило, до відчуття реалізму, вони приймають насильство швидше як даність, аніж як бажаний стан. Адепти насильства, як правило, є сором'язливими, що свідчить про їх слабкість. А. Гусейнов у своїй статті «Етика ненасильства» визначає насильство, виходячи вже з етимології слова, як застосування сили, опора на силу, дія за допомогою сили [14], проте, слід зауважити, що не всяке застосування сили буде насильством.

Таким чином, про насильство можна вести мову лише тоді, коли сила переламує силу, але й тут є винятки. Насильство має місце тільки у відносинах між людьми, оскільки вони володіють вільною волею, воно в цьому сенсі є суспільне відношення. Насильство розриває суспільну комунікацію, руйнує її загально визнані підстави, що одержали вираження в традиціях, звичаях, праві, інших формах культури. У цьому сенсі насильство, мабуть, завжди припускає собою порушення якогось договору, норми, правила, односторонній вихід за прийнятні рамки комунікації.

6.2 Змістовний аспект інформаційного насильства

Ведучи мову про інформаційне насильство, перш за все, необхідно згадати про те, що взагалі є інформація. Інформація – певна матеріальна або логічна впорядкованість на основі силових (енергетичних і речовинних) чинників, але така, що не зводиться до них. Інформаційна компонента (не речовинна й не енергетична) міститься в будь-якому насильстві, але з еволюцією суспільства її роль зростає. Друга природа завжди містить інформаційну компоненту. Інформаційне насильство може бути безпосереднім і опосередко-

ваним, може бути причиною, умовою, метою, приводом. За своїм онтологічним статусом інформація не відрізняється від простору, часу, енергії, маси та інших категорій. У той же час, поняття інформації істотно ширше, багатоаспектніше кожної з цих філософських категорій. Вона є значущою (йдеться про певну безліч значущих характеристик) характеристикою матеріальних та ідеальних об'єктів і їхніх взаємодій на всіх рівнях організації матерії [1,3].

Слід зазначити основні властивості інформації: подвійність, достовірність, повнота, переконливість, цінність, корисність. Необхідно з філософських позицій розглянути залежність цінності інформації від її дії на стан, поведінку соціальної системи, на можливість вирішення системою своїх завдань. Найбільший інтерес для нас у контексті нашого дослідження представляє спотворена інформація: видача одиничного за загальне, явища за сутність, приводу за причину, можливого за дійсне, випадкового за необхідне.

У другій половині ХХ століття стало переосмислюватися принципове бачення, картина світу. Традиційно вона була представлена в матеріалістичних парадигмах такими класичними категоріями, як: матерія, рух, простір, час. Із відкриттям ролі інформації стало зрозуміло, що дана картина неповна і потребує доповнення, виникли сумніви і відносно пріоритету такої фундаментальної категорії, як матерія. Сьогодні в наукових колах поширюється думка, що в основі об'єктивної реальності лежить не матерія, а інформація. Матерія («матеріал») існує остільки, поскільки забезпечує «життєздатність» інформації: інформація – це зміст, а матерія – її формах [5]. Із одного боку, інформація формує матеріальне середовище життя людини, виступаючи в ролі інноваційних технологій, комп'ютерних програм, телекомунікаційних протоколів, а з іншого – є основним засобом міжособистісних взаємовідносин, постійно виникаючи, видозмінюючись і трансформуючись у процесі переходу від однієї людини до іншої. Таким чином, інформація одночасно визначає і соціокультурне життя людини, і її матеріальне буття.

Необхідно проводити відмінність між взятою в грубій і різкій

формі інформацією і таким родом інформації, відповідно до якої ми як людські істоти можемо ефективно діяти, або відповідно до якої можуть ефективно діяти машини. Основна відмінність і складність виникають з того факту, що для дії важливе значення має не кількість посланої інформації, а швидше кількість інформації, яка може проникнути в комунікативні й акумулюючі апарати в достатній кількості, щоб служити як подразник дії. Будь-яка передача сигналів, або зовнішнє втручання в них, зменшує обсяг інформації, що міститься в них, якщо тільки з нових відчуттів, або з пам'яті, які раніше були виключені з інформаційної систем, не поступила нова інформація. Із кібернетичної точки зору семантично значуща інформація – це інформація, що проходить через лінію передачі плюс фільтр, а не інформація, що проходить тільки через лінію передачі [8]. М. Кастельс у своїй моделі підставою і одночасно виразом глобальних змін у суспільстві вважає технічний прогрес, а точніше – його найбільш інтелектуальну частину. Вона сильніше за всі інші технічні нововведення змінює сприйняття світу в окремого індивіда й одночасно впливає на організацію соціального простору [22]. Простір же є виразом спільноти, оскільки наші співтовариства піддаються структурній трансформації. Розумно припустити, що в даний час виникають нові просторові форми і процеси.

Прийнято вважати, що насильство пов'язане з прямим фізичним і матеріальним збитком і виявляється як вбивство, загроза. Все це прямі, найбільш очевидні, грубі форми насильства, проте разом з ними існує ще насильство, яке пронизує психологічну й інтелектуальну сфери та виявляється непомітно у вигляді нав'язування власних переконань опоненту спотвореною інформацією [4; 10]. До одного з видів насильства можна віднести й обман. Стабілізуюча функція обману широко використовується державними органами, засобами масової інформації, причому в найрізноманітніших формах – від ретельно продуманої дезінформації (добре застрахованої від викриття), до тонких маніпуляційних дій над суспільною свідомістю, що формують вигідну громадську думку, яка підтримує по-

трібні уряду символи віри [18].

Видів насильства нітрохи не менше, аніж сфер людської діяльності. Суть насильства полягає в тому, щоб змусити конкретну людину або спільноту людей до дій, які суперечать їх власним інтересам [16, с.19–27]. Таким чином, приховування від людей інформації про їх дійсні інтереси, або свідомо підміна їх на помилковій шляхом інформаційного накату, є якнайгірший вид насильства.

З'ясовуючи зміст інформаційного насильства, слід акцентувати увагу на таких аспектах.

По-перше, все більш актуальним стає не захист інформації, а захист від інформації. Із появою всесвітньої мережі Інтернет будь-який охочий може заявити про себе на весь світ, причому фактично безкоштовно, на відміну від використання традиційних ЗМІ. Цензура в мережі, як така, практично безглузда, оскільки навіть при закритті сайту завжди залишається можливість викласти цю ж інформацію на будь-якому іншому сервері, причому все це анонімно, або практично анонімно. Інтернет – відкрите поле для інформаційного насильства. У людини, яка починає сприймати світ через Інтернет, виникає нова картина світу. У цій ситуації змінюється навіть традиційне уявлення про знакові системи. По-перше, величезний потік інформації перекладає її з дискретного рівня на континуальний, можлива навіть інформація без жодного змісту. По-друге, втрачається можливість верифікувати цю інформацію, визначити, де правда, а де брехня. Відбуваються зміни в мові як основні комунікації, а це, у свою чергу, породжує глобальні трансформації в суспільстві.

Будь-яка комунікація можлива тільки в тому випадку, якщо сторони, що обмінюються інформаційними повідомленнями, розуміють їх. Інакше ми маємо справу з псевдо- або квазікомунікацією, яка може іноді досить успішно імітувати комунікацію, але ніколи не в змозі забезпечити виконання її основної функції – узгодження дій суб'єктів спільної діяльності у суспільному житті. Тому пошук резервів функціонування комунікаторів неможливий поза вченням

процесів сприйняття і розуміння інформаційних повідомлень і текстів, поширюваних за допомогою цих засобів.

Вплив засобів масової комунікації може бути описаний в поняттях «формування установки», або «праймінгу». Соціально-психологічна основа цього явища полягає в тому, що для інтерпретації соціальних подій люди найчастіше використовують ті поняття, які часто активізуються (зокрема за допомогою засобів масової комунікації) в їх свідомості. Численні дослідження показують, що існує зв'язок між тим, які сюжети освітаються засобами масової комунікації, і тим, які проблеми люди вважають найбільш важливими на даний момент. Таким чином, саме засоби масової комунікації роблять ті або інші проблеми легко доступними і, тим самим, задають політичний і соціальний порядок широкій публіці. При цьому, за допомогою медіа формується не тільки світогляд, але й образ дій індивідів [20].

Вибіркове акцентування матеріалу в програмах новин сприяє тому, що засоби масової комунікації не просто повідомляють нам про те, що відбувається, вони визначають хід наступних подій. Це ненавмисний вплив: засоби масової інформації зовсім не намагаються стимулювати насильство, проте їх всемогутність важко переоцінити. При цьому, скептицизм індивіда по відношенню до ЗМІ зовсім не наділяє його імунітетом до переконання.

По-друге, інформаційне насильство певним чином переплелось з терором, феномен тероризму охопив буквально всю планету [33]. Усі засоби терористичної діяльності можна поділити на дві великі групи: засоби матеріальної дії (зброя, вибухові і отруйні речовини) і засоби нематеріальної дії (незафіксовані на матеріальних носіях залякування, погрози, попередження про нібито підготовлюваних вибухах, вбивствах). Як підставу класифікації засобів терористичної діяльності можна також використовувати види насильства, тоді ми одержимо наступну типологію: фізичний, економічний і морально-психологічний тероризм.

У даний час іде освоєння терористами інформаційної зброї.

Так, сучасні розвинені суспільства стали більш залежні від електронних баз даних, аналізу та передачі інформації. Таким чином, багато життєво важливих секторів відкриті для несанкціонованої дії, а узгоджена дія може паралізувати всю країну. Тому зростає тривога з приводу комп'ютерного тероризму. Якщо раніше єдиним видом інформаційної зброї були ЗМІ, то тепер величезну роль відіграє комп'ютерна інформація. Якщо терор за допомогою засобів масової інформації могла здійснювати тільки держава, то дія через комп'ютерні системи стала можливою і для окремих осіб. Якщо новий тероризм спрямує свою енергію на інформаційну війну, то його руйнівна сила буде набагато більшою, аніж будь-коли в минулому, більшою навіть, аніж при використанні бактеріологічної й хімічної зброї [47].

Г. Маркузе зазначає, що завдяки технічним досягненням людство зуміло наблизитися до перемоги над потребою до задоволення вітальних інстинктів людини і, отже, до звільнення інстинктів від непотрібного придушення. Продуктивність стає самоціллю: оскільки вона не може ослабити репресію, вона обертається проти індивідів і перетворюється на спосіб контролю. Тоді, коли індивіди не зайняті продуктивною працею, контроль над свідомістю здійснюється за допомогою контролю над інформацією, за допомогою індустрії дозвілля й розваг, за допомогою формування непотрібних («помилкових», «репресивних») потреб – словом, за допомогою маніпулювання свідомістю [29, с. 135], як наслідок – з'являються нові соціальні проблеми. Навіть сама можливість інформаційного насильства породжує якісно нові етичні проблеми, суть яких у визначенні принципів поведінки в новій реальності. Виникають питання: які повинні бути норми поведінки в умовах абсолютної свободи впливу на людину, як ті або інші способи взаємодії з віртуальною реальністю позначаються на соціальності самої людини?

По-третє, серед багатоманітних проявів ефектів масової комунікації особливе місце посідають ефекти, пов'язані із зображенням

насильства, в першу чергу, в програмах телебачення. Ця проблема впродовж останніх десятиліть була й залишається предметом численних досліджень і неослабних дискусій [19]. Особливої гостроти проблема набула у зв'язку з питанням про соціальну відповідальність засобів масової комунікації. До основних питань теми звичайно відносять наступні – чи дійсно функціонування ЗМК призводить до проявів агресивної поведінки, і, якщо так, то який механізм реалізації цього феномена? Який внесок засобів масової комунікації в реальний рівень насильства в тому або іншому суспільстві? Чому засоби масової комунікації сприяють більшою мірою прояву агресивних дій або звільненню від відчуттів агресивності? Які особливості впливу інформаційних і художніх матеріалів телебачення, що містять сцени насильства? До теперішнього часу серед дослідників не існує єдиної точки зору щодо сутності та спрямованості впливу показу телевізійного насильства на прояви насильства в реальності.

Т. Адорно, виявивши ефект складного сплетіння любові й ненависті до телевізійних персонажів, з гіркотою дійшов висновку, що виявлені ним та іншими дослідниками закономірності культурної продукції гарантують нечувані можливості для маніпулювання свідомістю. Якщо поведінка людини визначається неконтрольованими зонами психіки, то маніпулятор, минувши поріг свідомості, може потурати спонукам, що стихійно складаються, викликати потребу в певних наркотичних ефектах. Експлуатація пригнічених прагнень, масове обслуговування фантазій, що виникають в голові людини, фабрикація ілюзій, за твердженням Т. Адорно, страшні не тільки тим, що спираються на несвідомі пласти психіки. Біда в тому, що в повсякденній реальності невмотивовані вчинки сприймаються глядачами й читачами як наслідок обдуманого рішення, прийнятого індивідом, який шукає в телевізійному видовищі не вічні істини, не привід для розгортання аналітичних здібностей, не глибокі художні враження, а тягнеться до телевидовищ під впливом психологічних ваблень. У цьому й ховаються, на думку Т. Адорно,

таємниці роздвоєності свідомості, властивої особі [2]. Так, відкидаючи насильство, рядовий глядач як мислячий суб'єкт знаходить в екранних злочинах привабливе видовище, спокутне звільнення від повсякденних переживань.

Можна сперечатися з приводу того, наскільки насильство на екрані призводить до насильства в житті і що відбувається, коли кількість телевізійних убивств за годину подвоюється, але одне не викликає сумніву – наші цінності знаходяться під величезним впливом того, що ми бачимо на екрані. Емоційна дія письмового слова набагато слабша, аніж дія телеекрану. Телебачення у багатьох відношеннях відкидає нас назад, у світ неписьменності. Цінується візуальна дія на емоції і страхи, а не привабливість суворой логіки сенсу. Логічна дія є можливою і за допомогою електронних ЗМІ, але вони значно більше підходять для пробудження емоцій, аніж для передачі логічної інформації. Відхід від письмового слова змінює сам спосіб нашого мислення і ухвалення рішень. Лист повола змінював риторичку, оскільки розповсюдження письмового слова вимагало загальної письменності, і відбувалося це поступово. Електронні ЗМІ володітимуть тією ж силою дії, що й лист, але відбудеться це набагато стрімкіше, оскільки нікому не прийде в голову «вчитися» дивитися кіно або телевізор.

Для розуміння й передбачення людських вчинків те, що в телевізійній культурі вважається правдою, часто набагато важливіше реальної правди. Засоби масової інформації стають світською релігією, значною мірою замінюючи загальну історію, національну культуру, друзів як головну силу, що створює наше уявлення про дійсність [43]. Недивно, що у міру історичного прогресу людина виявлялася все більше і більше залежною від інформації в найрізноманітніших її проявах. Людство зіткнулося з кризою, яку саме ж створило: воно тоне в морі інформації [11, с. 30–35]. Нові інформаційні структури можуть спонтанно викликати глибокі зміни. Не потрібно буде йти на жертви або застосовувати силу – за винятком, мабуть, тих випадків, коли хтось свідомо заплутує або спотворює

інформацію [30, с.118–120].

По-четверте, актуалізується проблема маніпуляцією свідомістю. Маніпуляція – це, перш за все, частина технології влади, що замінила в інформаційному столітті такі види влади, як насильство й примушення. У зв'язку з цим, існує декілька підходів до цього явища. З одного боку, маніпуляція розглядається як м'яка, «прогресивна» владна технологія, що дозволяє мудрим правителям управляти свідомістю своїх громадян. Мається на увазі, природно, що правителі при цьому переслідують інтереси своїх громадян. З іншого боку, свобода волі людини – це його невід'ємна якість, що робить її істинно вільною, і вона у жодному випадку не повинна приноситися в жертву навіть «найпрогресивнішим» формам влади.

Маніпуляція свідомістю припускає вторгнення саме в цю сферу людської істоти. Маніпуляція не тільки спонукає людину, що знаходиться під такою дією, робити те, чого бажують інші, вона примушує її хотіти це робити. Однією з основних умов успішної маніпуляції є той факт, що у сучасної людини в основному немає ані часу, ані бажання перевіряти достовірність повідомлень, адже саме повідомлення засобів масової інформації формують світогляд людини, що живе в інформаційну епоху. Відмінна риса сучасних ЗМІ полягає в переході в подачі інформації від переконання до навіювання. Переконання впливає на свідомість людини, апелюючи до розуму й здорового глузду, тоді як навіювання, обходячи розум суб'єкта, безпосередньо впливає на психічну сферу без відповідної обробки, завдяки чому відбувається справжнє щеплення ідеї, відчуття, емоції або того або іншого психофізичного стану.

Практичні дослідження показали, що пряма брехня в друкарській інформації помітніша, аніж у радіопередачах, тоді як в телевізійному віщанні вона практично непомітна. Це пояснюється тим арсеналом засобів навіювання, яким володіє сучасне телебачення. Перш за все, йдеться про пасивний характер сприйняття телевізійної інформації, про відсутність «діалогічності». В результаті, притупляється критична здатність мислити, інформація сприймається як свідомо і одно-

значно правдива й об'єктивна. Поєднання тексту й відеозображення забезпечує підвищені можливості для маніпуляції, коли помилковість тексту прикривається достовірністю зображення й навпаки. Значні можливості щодо маніпуляції закладені в поведінці диктора.

С. Кара-Мурза, який дослідив проблему зміни свідомості людей під впливом інформаційних технічних засобів, зазначає, що та аномальна сила навіювання, якою володіє телебачення, зможе послужити симптомом для виявлення фундаментальнішої проблеми – зміни типу свідомості й мислення під час переходу людства до нового способу отримання інформації, не з листа, а з екрану. Масова культура має силу маніпуляції як суспільною, так і індивідуальною свідомістю. Сучасна індустріальна культура дійсно створює широкі можливості для маніпуляції свідомістю, при яких людина втрачає здатність раціонального осмислення подій. При цьому й самі маніпулюємі, й самі маніпулятори стають заручниками масової культури [23].

Вслід за З. Фрейдом більшість дослідників вважають, що під час споживання «масової культури» діє механізм «навіювання й зараження» [34; 40]. Людина як би перестає бути самою собою, а стає частиною маси, зливаючись з нею. Ця обставина посилюється тим, що ЗМІ фактично контролюють усю нашу культуру, пропускаючи її через свої фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особливої ваги, підвищують цінність однієї ідеї, знецінюють іншу, поляризують, таким чином, усе поле культури. Через це, те, що не потрапляє в поле уваги ЗМІ, залишається непоміченим більшістю членів суспільства і не відіграє через це в житті суспільства істотної ролі. Навпаки, деколи буквально нав'язувана членам суспільства інформація засобами ЗМІ набуває статусу «керівництва до дії».

Не можна не відзначити, що більшість кінематографічної продукції (тепер усе більше в «телевізійній упаковці») є не що інше, як відверта пропаганда хижості, насильства, аморальності. На перший погляд, у багатьох фільмах міститься явна критика агресивності,

яка, однак, до добра ніяк не доводить. Але насправді, під виглядом нібито боротьби з насильством, на екранах з'являються типові, відверто хижі агітки. «Наймасовіше» мистецтво сильно знижує реальний імунітет людей до сприйняття справжніх вбивств і насильства в суспільстві, що уявляється буденним явищем.

По-п'яте, доступність інформаційних ресурсів для пересічного користувача частіше сприяє його усилянню, наркотизації, аніж активності. Все більша частина часу відводиться читанню й пошуку інформації, і, відповідно, менша частина може бути приділена організованій соціальній дії. Індивід читає повідомлення про проблеми і навіть може обговорювати альтернативні варіанти дій. Проте, все це значною мірою відноситься до царини інтелектуальної. Тим самим, не відбувається навіть віддаленої активізації організованої соціальної дії. Індивід може бути задоволений своїм високим рівнем інформованості, але не помічати свою відірваність від ухвалення рішень і дій, він отожднює знання про проблеми з діями відносно цих проблем. Його соціальна свідомість залишається абсолютно чистою, але його соціальна діяльність стає повністю витиснена процесом інформаційного споглядання [38].

Проте, всупереч уявленню про всесильність засобів масової інформації, існують вагомі підстави стверджувати, що однонаправлений потік інформації розділяє всіх учасників інформаційного обміну на відправників інформації, які організують телевізійний образ на базі своїх власних кодів, і адресатів, що наповнюють цей образ іншими сенсами згідно з їх власними культурними кодами. Люди не є пасивними об'єктами ідеологічного маніпулювання, і, на думку М. Кастельса, страхи з приводу маніпулювання свідомістю дуже перебільшені [22].

Насильство, породжене нашою надсучасністю (інформаційне насильство) – це терор, як якась подібність насильства, воно виникає швидше від екрану, аніж від пристрасті, воно має ту ж природу, що й зображення. Насильство потенційно існує в порожнечі екрану завдяки дірці, яку він відкриває в ментальний простір до такого

ступеня, що краще не знаходиться з суспільному місці, де працює телебачення, через високу вірогідність насильницького впливу, який воно індукує своєю присутністю. Всюди можна спостерігати прецесію засобів масової інформації відносно терористичного насильства [15].

Інформаційна дія в системі суспільства споживання призводить до того, що люди неадекватно сприймають світ і події, що відбуваються, бачать його в кривому дзеркалі. Як відомо, неадекватність сприйняття призводить до загибелі вищих тварин, подібно до китів, що «добровільно» викидаються на берег. Мабуть, така ж доля чекає й сучасне суспільство споживання. Не виключена можливість, що людство знаходиться в «точці перегинання» і його майбутнє – встановлення рабовласницького суспільства нового типу. Аргументування пов'язане з тим, що якщо в давнину рабство спиралося на фізичний вплив на людей, то тепер йому на зміну приходить інформаційний вплив.

По-шосте, зміст інформаційного насильства багато у чому визначається формами контролю за наслідками впливу засобів масової інформації [13, с. 27–30]. Причому, встановлення жорсткого економічного й політичного контролю з боку певних груп над ЗМІ призводить до деформації їх діяльності. Основні методи й способи впливу засобів масової інформації на владу, маси й політичний процес – це отримання, відбір, препарування, коментування й розповсюдження відомостей. При цьому ЗМІ здатні, як освічувати людей і допомагати їм компетентно брати участь у політиці, так і дезінформувати, сіяти недовіру й страх. Більше того, засоби масової інформації – це інструмент особливого способу впливу й управління – політичного маніпулювання. Маніпулювання здійснюється шляхом упровадження в масову свідомість міфів, використання прямого підгасовування фактів, замовчування неугодної інформації, розповсюдження брехні й наклепу, а також напівправди й наклеювання ярликів.

Хаотичні (принаймні зовні) перетворення без жодної «амор-

тизуючої підкладки» призвели до люмпенізації або криміналізації потенційного «середнього класу», інтегрованого на той або інший рівень кримінально-ринкових відносин. Вихованці «фабрично-заводської» культури або люмпенізувались, або інтегрувались (у разі соціального успіху) до структури «антинаціонального громадянського суспільства». В результаті в Україні не склалися ані середній клас, ані громадянське суспільство (принаймні, в цивілізованому їх розумінні).

Широко використовується так звана «спіраль умовчання». Спираючись на сфабриковані опитування громадської думки, громадян прагнуть переконати в тому, що велика частина суспільства підтримує або певну політичну позицію, або певного лідера [26; 28]. Люди, що дотримуються інших поглядів, із побоювання опинитися в соціально-політичній ізоляції, або якихось інших наслідків, умовчують про свою думку або змінюють її. У цих умовах голос справжньої або уявної більшості стає ще голоснішим, і це ще більше примушує незгодних або таких, що коливаються до ухвалення «загальноприйнятої» думки. У результаті політики, що використовують даний прийом, одержують необхідний результат. Проте можливості використання ЗМІ для надання впливу дуже великі, але не безмежні. Межі маніпулювання громадською думкою визначаються, перш за все, масовою свідомістю, що вже склалася, стереотипами й поглядами людей.

Інформація, як ніколи, стала інструментом влади. Коли була виявлена сприйнятливість людської психіки до навіювання, інформація у формі пропаганди й агітації стала головним важелем управління людьми. Вона поступово замінювала собою грубу силу, насильство, яке довгий час вважалося єдиним і неодмінним знаряддям управління. Процеси впливу носять багатоплановий характер, у них присутні різного роду механізми, які носять взаємодоповнюючий характер. При цьому, адресат інформації може й не відчувати, як впливають деякі можливі комунікативні ланцюжки, оскільки повідомлення на цьому рівні не сприймаються як такі. Це особливо

характерне для різного роду невербальних систем комунікації, які оперують у більшості своїй на неусвідомлюваному рівні. У цьому випадку сприймається не виконання даного прихованого правила, а тільки його навіювання.

Можна навести типологію за інтенсивністю впливу, що розмежує низькоінтенсивні й високоінтенсивні технології. Ось деякі з особливостей їх застосування: люди, яким довіряють, мають більший вибір стратегій дії, у інших їх менше. Отже, перші можуть користуватися слабшими за інтенсивністю засобами. Інтенсивні засоби вони можуть використовувати для прискорення дії; реципієнти одержують когнітивний стрес, коли їх примушують порушувати власні норми прийнятної комунікативної поведінки; є пряма лінійна залежність між рівнем інтенсивності та зміною установки; при масивному сприйнятті повідомлень низькоінтенсивна атака виявляється ефективнішою при подоланні опору [9, с. 8–12]. Високоінтенсивні технології дозволяють здійснювати зміни в свідомості за короткий період часу. Низькоінтенсивні технології розраховані на більш довготривалий період. У результаті їхньої дії створюється сприятливий контекст дії для можливих майбутніх дій.

Виходячи зі всього вищевикладеного ми можемо виокремити наступні властивості інформаційного насильства: несиловий (нематеріальний і неенергетичний), ідеальний характер, непідпорядкування фізичним закономірностям (не має маси, ваги, розміру, температури плавлення); нелінійність, тобто непропорційна залежність причини й наслідків; порушення закону збереження речовини й енергії, кумулятивний характер, можливість зростання інформації як сніжної грудки; можливість максимальної дальності та швидкості розповсюдження, яка збільшувалася з розвитком технічних досягнень (дубина, спис, стріла, куля, ракета), хоча межа швидкості інформаційного насильства теж кінцева – швидкість світла у вакуумі; можливість ідеального клонування, оскільки ідеальні копії можна зробити однаковими, вони можуть бути

незмінними, замороженими, а матеріальні предмети постійно змінюються, старіють; нелокалізованість в часі оскільки будь-яка матеріальна дія здійснюється в конкретний час, наприклад убивство, а у інформаційного насильства може бути наслідок – розмитість у часі й просторі (вбивство конкретної людини відбувається в конкретному місці, а інформаційний вплив може бути розмитим, дифузним); пандемія (епідемія, що носить глобальний характер); опосередкований характер і скритність впливу (хоча деякі форми фізичного впливу теж непомітні, наприклад отрута, інформаційна дія може бути абсолютно непомітною); віртуальний характер дії; можливість фокусування; селективність; уразливість, крихкість інформаційного світу, легкість доступу, злому інформаційних систем.

Виокремленні властивості не існують опосередковано, ізольовано, а утворюють систему, знаходяться в діалектичній єдності. Речовинні й енергетичні компоненти інформаційних мереж, незважаючи на зростаючу соціальну обумовленість, не зникають.

Інформаційне насильство в широкому сенсі, що припускає існування інформації в будь-яких соціальних системах – це не силовий впорядкований вплив на об'єкти, що носить антисоціальний або антиособовий характер. Інформаційне насильство у вузькому сенсі – несиловий вплив (дія) на ментальну сферу, що суперечить закономірному перебігу подій.

Необхідно відзначити низку підстав для виділення типологізації інформаційного насильства, здійснити типологізацію за наступними принципами: залежно від суб'єкта насильства – ті, хто здійснює насильство (окремі фізичні особи, хакери, спецслужби, РК-групи, ідеологічні організації, державні органи, виробничі компанії, теле- й радіокомпанії, науковці, системи штучного інтелекту); залежно від об'єкта насильства – ті, над ким здійснюється насильство (окремі фізичні особи, людство в цілому, наукові співробітники, атеїсти); залежно від способів і механізмів здійснення насильства (вербальне, невербальне, аудіовізуальне); залежно від ступеня прояву

наси́льства: явне й латентне (брехня, приховання інформації, зловживання довірою), пряме й непряме, тобто безпосереднє й опосередковане (радіо в автобусі, на зупинках). Причому, типологізація за об'єктом й суб'єктом, між якими може відбуватися інверсія, хоч і не повною мірою, є основною.

Інформаційна цивілізація, до якої дійшло людство, змінює не просто статус інформації, тобто роль її позитивних наслідків, але й різко розширює негативні можливості. Ми отримали сильноподіючий засіб, для якого немає меж. Звідси з одного боку роль інформаційних систем і мереж посилює суспільство й державу, з іншого ослабляє, оскільки такі системи і мережі стають основною метою супротивника або опонента. Інформація починає нести в собі як творчу, так і руйнівну силу, що значно посилюється. Таким чином, існує неусувний зв'язок інформаційної та неінформаційної компоненти. Інформаційне насильство не виникає в інформаційному суспільстві, а існує у суспільстві завжди.

РОЗДІЛ 7

СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: СТРАТЕГІЯ, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

7.1. Український інформаційний простір у світовому рейтингу

Насьогодні все більш домінуючим елементом суспільного життя стає інформатизація, яка присутня в усіх сферах діяльності людини і суспільства. Інформатизація є одним з найважливіших соціо-технологічних процесів, характерних для всього світового співтовариства. Без високого рівня інформатизації Україна не зможе досягти високих соціально-економічних, політичних, культурних та наукових показників, тому проблема створення сучасного інформаційного суспільства є однією з актуальніших проблем її подальшого розвитку. Насьогодні є необхідним окреслення стану та перспектив становлення інформаційного суспільства в Україні, що передбачає вирішення таких ключових питань, як:

- визначення основних концепцій щодо розуміння поняття «інформаційного суспільства» та окреслення основних стратегій його становлення в Україні;
- розгляд феномену інформаційного суспільства, його розвиток й впровадження ІТ в Україні, існування ймовірних небезпек інформаційного простору та способи їх локалізації;
- пошук основних шляхів удосконалення нормативно-правових засад становлення інформаційного суспільства, аналіз переваг й перспектив його впровадження в Україні.

Як відомо, побудова інформаційного суспільства є стратегічною метою провідних держав світу – США, Японії, Канади, а та-

кож країн-членів Європейського Союзу. Розуміючи актуальність та важливість розвитку інформаційно-технічної сфери як запоруки конкурентоспроможності, все більше країн обирають аналогічну стратегію, зокрема й Україна. У сучасному світі «інформаційне суспільство» виступає як відповідна гуманітарна категорія, завдяки їй інтерпретується суспільна трансформація, зміна характеру інформаційних потоків, соціокультурних та політичних ідентичностей. Інформаційне суспільство характеризується відкритістю та глобальністю, а розвиток інформаційної сфери пов'язується із диверсифікацією джерел інформування, збільшенням кількості суб'єктів політичної взаємодії, удосконаленням технічного спорядження влади і громадян (доступ до комп'ютерних технологій, мобільного зв'язку, інформаційних мереж, пов'язаних із Інтернет – Facebook, Twitter, Livejournal та ін. [1, с. 475].

На початок 60-х років ХХ століття сформувалися найважливіші методологічні основи, що дозволяють розглядати становлення нового соціального стану з позицій відходу від традиційного індустріалізму і розвитку «економіки послуг», пов'язаного з підвищенням ролі технологічного фактора, науки й освіти, розширенням впливу нового класу кваліфікованих професійних менеджерів й технократів та якісною зміною місця теоретичного знання й інформації у суспільному виробництві. Спочатку дослідники інформаційного суспільства звертали увагу переважно на вдосконалення засобів поширення й забезпечення доступу до інформації, тому в обговоренні домінували технологічні, інфраструктурні й економічні аспекти [2, с. 2]. «Інформаційне» або «постіндустріальне» суспільство – це така фаза у розвитку цивілізації, коли головними продуктами виробництва стають не речі й енергія, а інформація і знання. Провідними трьома рисами, що вирізняють подібний соціум від усіх його варіативних форм вважаються:

- створення глобального інформаційного простору, здатного забезпечити нову якість життя;
- збільшення питомої ваги інформаційно-комунікативних тех-

нологій, продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті (ВВП) країни;

- поява якісно нових комунікацій та ефективної інформаційної взаємодії людей на засадах зростаючого доступу до національних і світових інформаційних ресурсів, подолання інформаційної нерівності (бідності), прогресуюче задоволення людських потреб в інформаційних продуктах і послугах [3].

У інформаційному суспільстві ця нова якість полягає у забезпеченні кожної особи будь-якими знаннями, що зумовлює радикальні зміни в усій системі суспільних відносин (політичних, правових, духовних тощо). Тобто основна ідея інформаційного суспільства у соціогуманітарному вимірі полягає у досягненні нової фази розвитку – «суспільства знань» та забезпечення для всіх рівного доступу до них. Аналізуючи стан розвитку інформаційного суспільства в Україні, слід відмітити, що відбувається інтенсивна інформатизація більшості сфер людського життя та діяльності, а це є запорукою того, що новітні інформаційні технології у недалекому майбутньому стануть визначальними чинниками соціально-економічного та інтелектуально-духовного розвитку українського соціуму.

У світовому інформаційному просторі, у тому числі й в Україні, ІТ-сфера гармонійно поєднує телекомунікаційні й інформаційні послуги, виробництво засобів інформаційних технологій і телекомунікацій, програмних засобів, електронних інформаційних ресурсів, що робить її чимось більшим, ніж просто однією з інфраструктур й галузей економіки. У сучасних умовах вона має розглядатись як системний, потужний чинник як політичної й суспільно-економічної модернізації, так і соціогуманітарного розвитку країни, створення конкурентоспроможної економіки, забезпечення оптимальних умов людського розвитку, запровадження ефективних демократичних процедур. Разом з тим, бурхливий розвиток й розповсюдження ІТ спричиняє й значні ризики, пов'язані передусім з інформаційною безпекою держави, а також з інформаційно-психологічною безпекою суспільства та громадян.

Водночас, упродовж останніх років показники вдосконалення та впровадження ІТ зростають у прогресії. Так, кількість користувачів інтернетом в Україні нині вже перетнула межу в 21,8 мільйонів осіб. Такі результати дослідження, проведеного компанією Factum Group Ukraine. Відзначається, що найбільш активно зростає аудиторія старшого віку. Кожен 10-й українець у віці 65 років вже користується інтернетом. Також повідомляють, що кожен другий мешканець села виходить в інтернет. Динамічно просувається перехід з мобільного зв'язку другого покоління (платформа 2G) на третє (відповідно – 3G). Як відомо, у сучасних умовах економічне зростання тісно пов'язане з такими характеристиками, як конкурентоспроможність, інноваційність, продуктивність. Згідно з черговим щорічним дослідженням країн щодо активності використання ними інформаційних технологій, проведеним Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum), перше місце в рейтингу, країни в якому ранжовані відповідно до «індексу мережної готовності» зайняла Швеція, а Росія й Україна виявилися відповідно лише на 80-му і 82-му місцях із 134 країн світу [4, с. 7-8]. Конкурентоспроможність національних економік тісно пов'язана з розвитком ІТ-сектора. Чим більше розвинений сектор ІКТ, тим більш конкурентоспроможною є країна. Основними споживачами ІТ-послуг в розвинених країнах та країнах є державні компанії, фінансові організації, телекомунікаційні оператори. Проведемо паралелі з Україною. Наприклад, у світовому рейтингу розвитку Електронного уряду E-Government Survey 2012 Україна зайняла 68-е місце – це найнижча позиція в порівнянні з нашими сусідами. До сильних сторін України відносяться фактори людського капіталу (високий рівень грамотності дорослого населення й охоплення населення вищою освітою), низька вартість мобільного зв'язку та інтернету. За оцінками фонду AVentures Capital, в Україні вже сформована мультимільiardна ІТ-індустрія. У місцевих ІТ-компаніях працюють близько 100 тис. програмістів, причому це розробники світового класу. Україна зараз перебуває на першому місці за кількістю розробників у Східній та Центральній

Європі, а кількість ІТ-спеціалістів в країні постійно зростає [5].

Орієнтація України на створення інформаційного суспільства й бажання її інтегруватися до європейського інформаційного суспільства вперше була передбачена Стратегією інтеграції України до ЄС (розділ 13), вперше ухваленою у 1998 р. Загалом процес інформатизації в Україні регулюється майже 150 законодавчими актами [6, с. 75-76]. Недоліки українського інформаційного права пояснюються тим, що

- по-перше, правова база створювалась у стислі терміни, тому не всі чинники його формування були своєчасно враховані;
- по-друге, правові акти створювались різними законотворчими установами, що приводить до виникнення протиріч і невідповідностей між законодавчими актами та документами;
- по-третє, багато із названих актів мають різну юридичну силу, деякі з них поширюються на різні суб'єкти правовідносин.
- по-четверте, деякі напрями інформаційного права не мають достатнього нормативного забезпечення.

Все це вимагає подальшого розвитку та вдосконалення цієї галузі права. Перш за все, необхідна розробка та реалізація комплексної державної стратегії інформаційного суспільства, яка передбачала б реалізацію заходів, спрямованих на розвиток інформаційного суспільства в політико-правовій, економічній, соціальній, культурній, технологічній галузях. Одним з найважливіших шляхів оптимізації розвитку інформаційного суспільства в Україні виступає удосконалення інформаційного законодавства України.

Отже, для формування адекватного інформаційного законодавства необхідно забезпечити, перш за все, вироблення загальної стратегії інноваційного розвитку, в рамках якої виробляються закони; вивчення досвіду розвинених країн та міжнародних вимог до сфери інформатизації; визначення проблем інформаційного суспільства та усунення їх за рахунок систем регулювання; аналітичне забезпечення законодавчих ініціатив; а також публічність законодавчого процесу. Слід зазначити, що нормативно-правове забезпечення

сфери інформаційних відносин потребує подальшого розвитку і вдосконалення, зокрема, вирішення таких важливих питань, як:

- розробка концепції інформативного законодавства України, яке регулюватиме послідовність підготовки відповідних нормативно-правових актів, їх склад та змістовні вимоги до цих документів, пропозиції щодо внесення змін до цивільного, адміністративного і кримінального законодавства, пов'язаних з урахуванням розробки проекту інформаційного кодексу, проектів законів;
- формування, використання, зберігання та поширення національних інформаційних ресурсів; заходів підтримки вітчизняної індустрії програмного забезпечення; обміну інформацією в електронному вигляді, насамперед, ведення електронного документообігу, надання офіційного статусу електронному документу; посилення стану інформаційної безпеки, захисту державних інформаційних ресурсів, захисту персональних даних;
- створення єдиної системи стандартів з інформаційних технологій, узгодження нормативно-правової бази України з нормами міжнародного права сертифікації засобів інформатизації та інше.

Розв'язання цих проблем сприятиме подальшому розвитку потенціалу України у сфері інформаційних технологій та подальшої інтеграції до світового інформаційного співтовариства, а технології інформаційного суспільства дозволять розширити можливості взаємодії громадян і урядових органів, що сприятиме демократизації політичного процесу.

7.2. Світоглядні аспекти розвитку сучасного інформаційного суспільства в Україні

Однією з необхідних умов здорової і продуктивної праці є забезпечення чистоти повітря та сприятливого мікроклімату в робочій

зоні приміщень. До цієї зони відносять простір обмежений по висоті 2 м над рівнем підлоги приміщень або площадок, де знаходяться робочі місця.

Проблема становлення сучасного інформаційного суспільства є однією з ключових серед науковців, експертів, фахівців, адже людство наприкінці ХХ століття переходить від індустріального типу суспільства до постіндустріального (інформаційного), що вимагає докорінних змін у сфері управління, в економіці, соціальних комунікаціях тощо. Глобалізований сучасний світ важко уявити без інтернету, комп'ютерних технологій, електронних порталів та електронних баз інформації. Однією з нагальних проблем для розвитку України є визначення стратегічних цілей й пріоритетів переходу України до інформаційного суспільства; окреслити коло проблемних питань у його формуванні, з урахуванням ймовірних небезпек й можливостей інформаційного простору. Як відомо, зростання ролі інформації й впровадження комунікаційних технологій у виробництво призводить до формування суспільства нового типу, основу розвитку якого складають не традиційні матеріальні, а нематеріальні, інтелектуальні ресурси: знання, наука, організаційні чинники, інтелектуальні здібності людей, їх ініціатива і творчість.

Треба сказати, що інформація у сучасному світі вже стала засобом і ціллю повноцінної життєдіяльності та набуває чітких рис реальної влади, яка тісно вплетена в усі сфери функціонування суспільства та всі інші види влади. Людство, таким чином, невпинно просувається до нової ери, де найвищими цінностями виступають інформація та знання, на жаль, права та свободи людини відходять на другий план. Зараз існує багато точок зору щодо визначення поняття «інформаційне суспільство». Так, соціальна філософія його трактує як «суспільство нового типу», що формується в результаті нової соціальної революції, породженої вибуховим розвитком і конвергенцією інформаційних і комунікаційних технологій. На думку професора В. О. Ільганаєвої, інформаційне сус-

пільство – це «нова історична фаза розвитку цивілізації, життя та діяльність котрої перш за все пов'язані зі створенням, переробленням та використанням інформації» [7, с. 122]. Український вчений В. А. Ліпкан розглядає це поняття як «суспільство нового типу, що формується внаслідок глобальної соціальної революції та породжує вибуховим розвитком і конвергенцією інформаційних і комунікаційних технологій» [8, с. 252].

На наш погляд, під інформаційним суспільством слід розуміти сучасне суспільство з надвисоким рівнем розвитку інформаційної культури (створення, переробки та використання інформації); якісно новий етап розвитку людства, в якому будь-яка людина за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій може отримувати, переробляти, розповсюджувати інформацію.

У літературі термін «інформаційне суспільство» з'явився у 60-х рр. ХХ ст. Проте деякі дослідники вважають, що цей термін виник в Японії (як в країні, яка має високий рівень розвитку науки і техніки, потужну промисловість з новітніми технологіями), приписуючи його професору Токійського технологічного університету Ю. Хаяши. Приблизно в той же час у США це поняття було вжито вченим-економістом Ф. Махлупом і Т. Умесао, які досліджували динаміку розвитку наукоємних виробництв на початку 60-х рр. ХХ ст. [9].

Провідними рисами, які характеризують інформаційне суспільство є:

- створення глобального інформаційного простору, здатного забезпечити нову якість життя;
- збільшення питомої ваги інформаційно-комунікативних технологій, продуктів і послуг у ВВП країни;
- поява якісно нових комунікацій та ефективної інформаційної взаємодії людей на засадах зростаючого доступу до національних і світових інформаційних ресурсів, прогресуюче задоволення людських потреб в інформаційних продуктах і послугах;

- підвищення ролі освіти, науково-технічного і культурного розвитку за рахунок розширення можливостей систем інформаційного обміну на міжнародному, національному та регіональному рівнях [10].

В умовах сьогодення вже усвідомлені головні передумови і реальні шляхи формування і розвитку інформаційного суспільства в Україні. Для країн, подібних до сучасної України, яка все ще перебуває у стані цивілізаційної невизначеності, інформаційне суспільство, на жаль, залишається багато в чому тільки популярним гаслом, ніж реальною практикою. Але очевидно, що й в Україні відбувається інтенсивна інформатизація більшості сфер людського життя і діяльності, а це є запорукою того, що новітні технології невдовзі стануть визначальними чинниками соціально-економічного та інтелектуально-духовного розвитку українського соціуму.

Орієнтація України на створення інформаційного суспільства й інтеграцію до європейського інформаційного суспільства вперше була передбачена Стратегією інтеграції України до ЄС, яка вимагала від держави здійснення інформаційної політики та створення умов щодо інформаційної безпеки. Без вирішення цих ключових проблем Україна не зможе увійти до світового та європейського інформаційного простору на рівноправній основі. Для цього їй необхідно інтенсивне запровадження в усі сфери життєдіяльності інформаційно-комунікаційних технологій, істотна перебудова системи державної інформаційної політики, створення інформаційно-аналітичних систем органів державної влади, надійного захисту інформаційних ресурсів. [11].

Стратегія становлення інформаційного суспільства в Україні вимагає вирішення наступних проблем:

- по-перше, подолання значного дисбалансу між віковими, регіональними аудиторіями вітчизняного сегмента мережі Інтернет. Так, Київ та міста-мільйонники досі залишаються основним джерелом інтернет-аудиторії, тоді як невеликі

міста, селища й села мають лімітований доступ до інформаційного простору. За результатами дослідження компанії Factum Group Ukraine маємо наступну динаміку кількості інтернет-користувачів в Україні (Рис. 1) та віковий склад інтернет-аудиторії (Рис. 2) [12].

- по-друге, ліквідація значних прогалів на законодавчо-нормативному рівні. В Україні досі не прийнято низку ключових документів, що мають сприяти формуванню розвиненого інформаційного суспільства: Інформаційний кодекс України, Стратегія розбудови інформаційного суспільства тощо.

Загалом загальна інтернет-аудиторія на всій території України, без урахування півострова Крим, зросла до 59 % і складає 21,8 млн. користувачів.

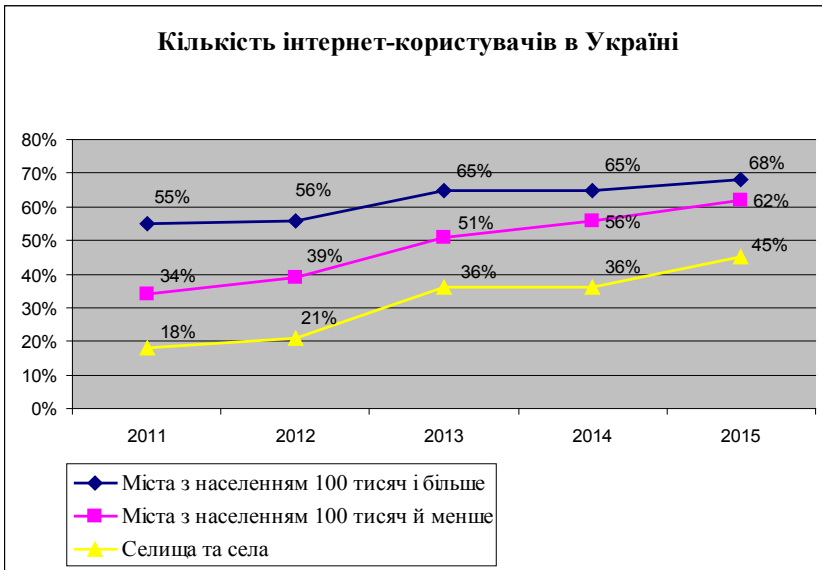

Рис. 1

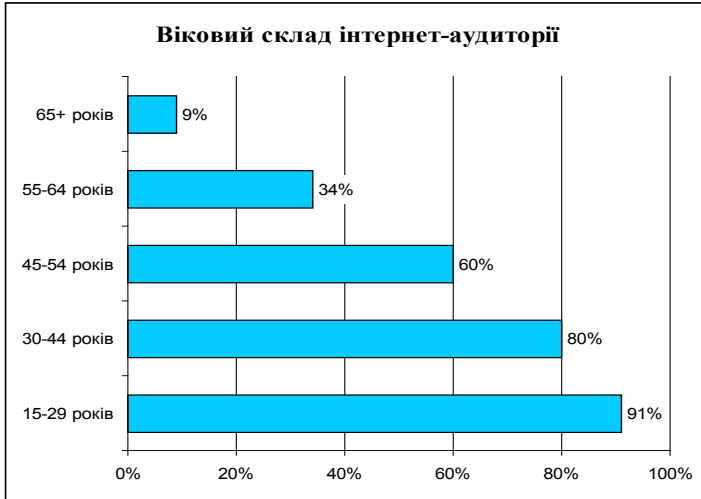

Рис. 2

Центральним галузевим нормативно-правовим актом є Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» (від 09.01.2007 р. № 537-V). Відповідно до загальних положень зазначеного закону, Україна готує та має значну кількість висококваліфікованих фахівців з ІКТ, математики, кібернетики; у країні постійно зростає та поновлюється парк комп'ютерної техніки, сучасних систем та засобів телекомунікації, зв'язку; високою є ступінь інформатизації банківської сфери [13]. Ці та інші передумови дають підстави вважати, що вітчизняний ринок інформаційно-комунікаційних технологій перебуває у стані активного становлення та за певних умов може стати фундаментом розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Основними стратегічними цілями розвитку інформаційного суспільства в Україні є:

- прискорення розробки та впровадження новітніх конкурентоспроможних ІКТ в усі сфери суспільного життя, зокрема

- в економіку України і в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, насамперед шляхом створення системи освіти, орієнтованої на використання новітніх ІКТ у формуванні всебічно розвиненої особистості;
 - розвиток національної інформаційної інфраструктури та її інтеграція із світовою інфраструктурою (ресурсами інформаційної інфраструктури є: програмування, мобільний зв'язок та багато інших сучасних технологій інформаційної сфери суспільства);
 - збереження культурної спадщини України шляхом її електронного документування;
 - використання ІКТ для вдосконалення державного управління, відносин між державою і громадянами, становлення електронних форм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами;
 - досягнення ефективної участі всіх регіонів у процесах становлення інформаційного суспільства шляхом децентралізації та підтримки регіональних і місцевих ініціатив;
 - захист інформаційних прав громадян, насамперед щодо доступності інформації, захисту інформації про особу, підтримки демократичних інститутів та мінімізації ризику «інформаційної нерівності»;
 - вдосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин;
 - покращення стану інформаційної безпеки в умовах використання новітніх ІКТ [13].

Необхідно зазначити, що з досягненням цих стратегічних цілей Україна зможе отримати чимало позитивних чинників від створення інформаційного суспільства, серед них:

- поліпшення життєвого рівня населення завдяки економіч-

ному зростанню, забезпеченню прав й свобод людини, надання рівного якісного доступу до інформації, освіти, послуг закладів охорони здоров'я та адміністративних послуг органів державної влади та органів місцевого самоврядування, створення нових робочих місць й розширення можливостей щодо працевлаштування населення, забезпечення соціального захисту вразливих верств населення, зокрема людей, що потребують соціальної допомоги та реабілітації;

- забезпечення вільного доступу населення до телекомунікаційних послуг, зокрема до мережі Інтернет, ІКТ (інформаційні та комунікативні технології) та інформаційних ресурсів;
- збільшення різноманітності та кількості послуг населенню та бізнесу, що надаються за допомогою ІКТ;
- створення загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів на основі врахування національних, світоглядних, політичних, економічних, культурних та інших аспектів розвитку України;
- надання кожній людині можливості для здобуття знань, умінь і навичок з використанням ІКТ під час навчання, виховання та професійної підготовки.
- впровадження ІКТ в усі сфери життєдіяльності суспільства та держави [13].

Але слід відмітити, що у сучасній Україні спостерігаються суттєві недоліки у формуванні інформаційного суспільства, що пов'язані з запровадженням інформаційної влади та діяльністю мас-медіа. Інформаційна влада – це здатність власників інформації шляхом отримання, тлумачення, компонування, продукування та поширення інформації впливати (або навіть маніпулювати) на формування суспільної свідомості та культури, спонукати суб'єктів суспільних сфер життєдіяльності до запрограмованих чи спонтанних дій. Інформаційна влада може реалізовуватися через спеціалізовані засоби передавання інформації (мас-медіа). Зараз інформаційний простір надмірно монополізований, що створює передумови для маніпуляцій,

що впливають на суспільну свідомість, поведінку, світосприйняття.

Через маніпуляції суспільною свідомістю спостерігається небезпека антидемократичного розвитку усіх країн світу; небезпека порушень права на повагу до приватного життя та тотального контролю над особистістю через створення надпотужних баз персональних даних. Існує певний парадокс, який полягає у тому, що хоча комунікаційні мережі забезпечують певну консолідацію людського суспільства, власне зв'язок між людьми відсутній, існує його ілюзія, створена інформаційними технологіями. Насправді ж соціальні контакти з часом втрачають свою інтенсивність. Втрата цих контактів, а відповідно й зменшення ефективності механізму критичного оцінювання інформації, що надходить, призводить до того, що молоде покоління стрімко втрачає уявлення про оточуючу реальність (піддаючись маніпуляціям через ЗМІ) та своє місце в ній. Одже, насичення інформаційного простору автоматично не створює організованого суспільного простору, а призводить до проблеми «втрати реальності».

Також бурхливий розвиток ІКТ призводить до збільшення кількості різнопланової інформації, й це не призводить до покращення інформованості населення, а навпаки призводить до запутаності та втрати реального мислення. Так, американський професор Герберт Шиллер зауважував: «Ми бачимо і чуємо все більше та більше про все менш і менш істотні речі!». На цій же позиції стоїть й французький публіцист Жан Бодіяр, який зазначав: «Слів (знаків) стає все більше, а сенсу – все менше». Серед досліджень, пов'язаних з небезпеками маніпулятивного інформаційного впливу слід зазначити роботи німецького суспільствознавця Юргена Габермаса. На його думку, інформаційні технології, зокрема піар, внесли до публічної сфери «маскарад», який використовується учасниками для того, щоб приховати дійсні інтереси під час міркувань про «суспільство загального добробуту» чи «національні інтереси». Все це дає Ю. Габермасу підстави називати сучасну політичну дискусію «підробкою» справжньої публічної сфери, казати про перетворення

політичного життя на шоу, яке розігрується перед «обдуреними» глядачами задля досягнення власних інтересів. У контексті осмислення небезпек інформаційного суспільства, цікавою є думка англійського соціолога Ентоні Гідденса, який висунув таку тезу: «Світ, у якому ми живемо, організований набагато більше, а наше життя заплановане та упорядковане так, як ніколи раніше». Щоб така високоорганізована форма суспільних відносин існувала, необхідним є систематичний збір персональної інформації про індивідів та їхню діяльність [14, с. 223, 225, 277-280]. Досвід показує, що засоби масової комунікації (інформації) активно використовуються правлячою політичною, економічною та духовною елітою суспільства для соціального і політичного маніпулювання як в Україні, так й у цілому світі. Для цього не тільки відповідним чином підбираються й підгасовуються факти, замовчується інформація, поширюється брехня, а й застосовуються прийоми напівправди, фрагментація інформації у потрібному контексті, навішуються так звані «ярлики».

Таким чином, аналіз фундаментальних засад становлення інформаційного суспільства та його змістових контекстів, дозволяють зробити наступні висновки.

Інформаційне суспільство – це якісно новий етап розвитку людства, в якому будь-яка людина за допомогою ІКТ може отримувати, переробляти, розповсюджувати інформацію, а держава повинна забезпечувати високий рівень інформатизації всіх галузей.

Інформаційний простір суспільства має такі основні ознаки, як вільний доступ будь-якої людини до будь-якої інформації, високий рівень ІКТ та наявність розвиненої інформаційної інфраструктури. Але, з одного боку, суспільство має забезпечити якісне отримання людиною інформації, що має бути об'єктивною, відкритою, позбавленою маніпуляцій та викривлень та допомагати людині у вирішенні повсякденних проблем. З іншого боку, суспільство має охороняти інформаційний простір від пропагування насилля, террору, ненависті, «інформаційних викидів», що наносять моральну та психологічну шкоду людині та сприяють конфронтації та екстремізму.

Сучасне інформаційне суспільство в Україні має бути законодавчо урегульоване, надавати людині й суспільству новий науково-технічний та культурний розвиток за рахунок розширення можливостей систем інформаційного обміну на міжнародному, національному та регіональному рівнях, сприяти створенню глобального інформаційного простору, здатного забезпечити нову якість життя.

7.3. Вплив інформаційних ресурсів на сучасний розвиток України

У сучасному українському суспільстві інформатизація є важливим засобом організації і регулювання приватної і суспільної життєдіяльності, однією із форм закріплення і розповсюдження знань, дієвим інструментом і основою управління. Інформація виступає основним джерелом інтенсифікації і гармонізації суспільного розвитку. Тому перед суспільством повстає проблема оволодіння інформацією, її обробки, каналів руху, способів осмислення та оцінки, механізмів ефективного використання на практиці. Якщо у розвитку інформаційних технологій не будуть прийняті заходи, які упорядковують їх застосування, то суспільство може «потонути» в інформації, залишиться тільки з її «розголосами», якими й так переповнене так зване інформаційне поле. Створюється парадокс: велика кількість інформації створює інформаційні ілюзії, а люди втрачають достовірну і реально потрібну інформацію.

Згідно законодавства інформаційний ресурс (ІР) визначається як сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних, періодичні видання, патентна документація, промислові каталоги, конструкторська документація, звітна науково-технічна документація з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, депоновані рукописи, переклади науково-технічної літератури і документації), зафіксовані на паперових чи інших носіях [15, с. 34]. Головні труднощі в розумінні природи й функцій

інформаційного ресурсу полягають у розкритті механізму перетворення знань на силу, способів його впливу на матеріальні фактори прогресу.

Інформаційні ресурси мають такі основні особливості:

- вони практично невичерпні; не зникають, а зберігаються й навіть збільшуються;
- не є самостійними, тому мають лише потенційне значення, а поєднуючись з іншими ресурсами, виступають певною рушійною силою;
- їхня ефективність пов'язана з ефектом повторного виробництва знань.
- вони є формою безпосереднього включення науки до складу виробничих сил;
- виникають в результаті не просто розумової праці, а її творчої частини;
- перетворення знань в ІР залежить від можливості їхнього кодування.

Основними характеристиками продуктивності інформаційних ресурсів є пропускна спроможність; час відгуку; час затримки; вартість. При цьому вартість визначається не тільки (і не стільки) вартістю використаних при його створенні програмних засобів, а й вартістю інформації, яка в нього закладена [16, с. 135]. Продукування інформаційних ресурсів є одним з основних завдань інформаційного суспільства. Під цим розуміють створення нових видів інформаційних ресурсів на основі існуючих даних, інформації, знань. Певні ІР у державі набувають статусу національних.

Національні інформаційні ресурси – це уся належна Україні інформація, включаючи окремі документи та масиви документів, незалежно від змісту, форми, часу і місця їх створення, форми власності, а також кінцеві результати інтелектуальної, творчої діяльності, зафіксовані на будь-яких носіях інформації, доступні для використання особою, суспільством та державою через засоби масової ін-

формації та телекомунікації, архіви, бібліотеки, музеї, фонди, банки даних, публічні виступи, художньо-виконавську діяльність тощо [17, с. 67]. Національні ІР формуються в результаті діяльності органів державної влади, державних і недержавних підприємств, суспільних, наукових, навчальних і інших організацій. Вони можуть бути державними й недержавними, знаходитися у власності й володінні громадян, органів державної влади, органів міського самоврядування, організацій та суспільних об'єднань. Наслідки технологічних інновацій прискорили революцію у відтворенні та розповсюдженні інформаційних ресурсів. На відміну від багатьох галузей матеріального виробництва, інформаційний ресурс буде відігравати зростаючу роль як в економіці окремих країн, так й у світовій економіці. Ця роль визначається фундаментальними інтеграційними процесами, що відбуваються в людському суспільстві, особливо процесом інформаційної інтеграції людства, що забезпечується бурхливим розвитком міжнаціональної інфраструктури, включаючи комунікаційні мережі і центри накопичення та передачі інформації. Життєдіяльність будь-якого члена суспільства супроводжується потоком інформаційних повідомлень, які фіксуються на папері, фотознімках, у комп'ютерах та перетворюються на ІР. Частина цих ресурсів є індивідуальною власністю і може бути недоступна для інших людей. Ця частина являється розширенням внутрішніх ІР, що містяться у пам'яті людини [18, с. 9].

У даний час серед вчених активно обговорюється проблема співвіднесення Інтернету та засобів масової комунікації, тим не менш однозначного рішення вона ще не набула. Той факт, що Інтернет є одним з найпоширеніших сучасних засобів комунікації, ні в кого не викликає сумніву. Але не тільки через Internet відчуває проста людина інформаційну революцію. В останні роки найбільш бурхливий розвиток отримав та став звичним новітній засіб комунікації – мобільні телефони. У останній час відбувається ще один цікавий і досить перспективний процес – з'єднання мобільних телефонів з Інтернетом. «Мобільна революція» відображає домінуючу світову

тенденцію – головним товаром стає інформація, а телекомунікаційні інфраструктури пристосовуються до того, щоб максимально сприяти переміщенню гігантських обсягів інформації, причому в найбільш зручній для споживача формі. Мають рацію й ті, хто вказують на такі «побічні продукти» глобалізації, як нівелювання національних культур та національної автентичності, більш вільне поширення шкідливої інформації, культу грошей і насильства, організованої злочинності, наркобізнесу.

Усі ці та інші прояви глобалізації вимагають подальшого осмислення та протидії. Тим не менш, одне безсумнівно: XXI століття буде століттям глобалізації у всіх сферах життя – в економіці, торгівлі, фінансах, науці та техніці і, звичайно, в інформаційному просторі, причому інформаційна революція буде найважливішим компонентом і двигуном цього процесу. Глобальний інформаційний простір як якісно нове середовище функціонування та розвитку міжнародних відносин, органічно містить у собі економічні, політичні, соціальні й культурні процеси, а самі інформаційні технології стають значною змістовною характеристикою цих процесів, створюють принципово нові умови функціонування й розвитку інформаційних ресурсів.

Це обумовлює важливість вирішення Україною проблеми розв'язання і необхідності подолання негативних тенденцій у створенні в правовому і організаційному плані логічно завершеної системи управління, формування, розвитку, використання й захисту інформаційних ресурсів, ліквідація відставання у розвитку інформаційного законодавства. Основний напрям державної політики у сфері інформатизації має спрямовуватися на інформаційно-комунікативні технології, на підвищення ефективності виробничих процесів та управління, формування інформаційного суспільства та сфери інформаційних та комунікативних технологій як галузі економіки. Завдання інформатизації у складі Національної програми інформатизації (НПІ) спрямовані на вирішення завдань у таких пріоритетних напрямках:

- нормативно-правове забезпечення процесів інформатизації;
- розвиток національної інфраструктури інформатизації;
- забезпечення конституційних прав особи;
- забезпечення інформаційного суверенітету України, створення захищеного інформаційного простору;
- інформатизація процесів державного управління; інформатизація у сфері науки, освіти і культури.

Таким чином, створення інформаційного суспільства в Україні має забезпечити широкий доступ громадян до накопиченого у суспільстві знання, мати організаційні, технологічні, політичні підходи щодо циркуляції інформації у соціальному організмі країни. Слід забезпечити інформаційну захищеність людини з урахуванням інтересів держави та її установ, тих даних, які не підлягають розголошенню. Інформатизація як ресурс суспільства має поєднуватися з його інтелектуалізацією – розвитком соціального інтелекту. Інформаційні ресурси є унікальним видом ресурсів, адже вони мають цінні особливості, які невичерпні, весь час збільшуються та покращуються, можуть виступати каталізатором у взаємодії з іншими ресурсами. Таким чином, інформаційні ресурси та інформаційний простір у цілому є важливою складовою сучасного суспільства і є основою для соціального, економічного, інтелектуального та наукового розвитку, передумовою для прогресу суспільства.

ТЕМА 8

ДИЗАЙН НОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ

Дискурс ідентичності стає актуальним саме в епоху фактичної глобалізації (інформаціоналізації), коли жодна з ідентичностей не може вже бути пануючою. Тут діє закон – найзагальніші абстракції виникають тільки в умовах найбагатшого розвитку, де одне й те саме є спільним для багатьох або для всіх. Тепер ідентичність припиняє бути мислимою тільки в особливій формі. Більше того, з глобальною мобільністю (інформованістю) для багатьох традиційна ідентичність стає випадковою і тому байдужою (див. докладніше [1]). Але потреба у ідентичності, належності (любові й дружбі) до тих чи інших соціальних суб'єктів відмерти не може. У сучасних умовах гострої кризи ідентичності люди шукають «свою» групу.

Вважаємо, що процеси ідентичності (соціальної категоризації або конструювання ідентифікаційних структур соціального) можуть бути науково-філософськи осмислені з позицій матеріалістичного розуміння історії, в якому рушійними силами історичного процесу є базисні потреби людини та діяльність щодо їх задоволення. І тут значення ідентичності визначають три базисні потреби людини: належність до спільноти, позитивна самооцінка і безпека («пізнання» є похідним від «безпеки»). Будь-яка людина прагне знайти «свою» групу, де почуття належності є одночасно і захистом, і нападом, співвідношенням включення «нас» і виключення «їх», наприклад: «пан з паном, а Іван з Іваном»; «він, звісно, сучий син, але це – НАШ сучий син». Соціальне виникає там, де починають виробляти, а не тільки збирати, і де тому починають розрізняти

і закріплювати статуси і ролі. Розрізняє політика, закріплює право.

Адекватними є дослідження ідентичності (метафізичності) у межах теорії дискурс-аналізу – синтезу лінгвістики, психоаналізу й марксизму (див. працю Л. Філіпса і М. Йоргенсена «Дискурс-аналіз. Теорія і метод», 2002). Дискурс-аналіз досліджує соціальний світ як «заданість», а отже, спрямований на дослідження відтворення значень соціальності. Прибічники дискурс-аналізу переконані в тому, що дискурс є конститутивом соціального світу, а не шляхом до нього, і тому світ не може бути пізнаний незалежно від пізнання дискурсу. Будь-який значний за обсягом дискурс, щоб бути зрозумілим і засвоєним, завжди має бути побудований як розповідь (story), як повість, що складається із зав'язки, сюжету і розв'язки (фіналу). При цьому дійовими особами розповіді можуть бути як органічні (люди, ведмеді, демони тощо), так і неорганічні (атоми, заряди, комп'ютери тощо) сутності. Всі дискурси антропоморфні й метафоричні за самою своєю природою. І тільки в такому вигляді вони можуть бути адекватно осмислені як ученими, так і людьми «з вулиці». З боку лінгвістики представники дискурс-аналізу вважають, що до зовнішніх свідоцтв ідентифікації, які засвоюються на початковому етапі «культурного інсценування», належать не тільки вивчення поведінкового коду і символіки одягу, але й вироблення лінгвістичної компетенції. З боку психоаналізу залишаються евристика концепту безсвідомого в його зв'язку із сексуальністю (хоча й звільненою від гетеросексуальної генітальності), звідки, мабуть, черпається енергія уяви ідентифікації (ототожнення з об'єктом, що вибирається, злиття з ним), і розуміння перверсії як «збоченості», такої природної для нашого сексуального інстинкту. З боку марксизму осмислюються генезис, становлення й розгортання ідеологічних, ідентифікуючих, культурних форм, коли створюється соціальний інтерес, відбувається його освідомлення і потім складається доктринальне оформлення цього інтересу – стихійно або цілеспрямовано, у вигляді групового фольклору або в працях-доктринах ідеологів; марксизм показує зв'язок матеріального виробництва з ви-

робництвом доктрин, з інтересами і потребами людей і, як наслідок цього, умови вироблення стійких ідентифікацій. Відповідно до теорії марксизму спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі, що всі громадські й державні відносини, всі релігійні й правові системи, всі теоретичні й метафізичні погляди, які з'являються в історії, можуть бути зрозумілими тільки тоді, коли зрозумілими є матеріальні умови життя кожної відповідної епохи і коли з цих матеріальних умов випливає все інше; не свідомість людей визначає їхнє буття, а, навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість, але таким чином сформована свідомість сама має зворотний вплив на суспільне буття, визначаючи категоризацію соціального простору.

Будь-яка колективна історична картина слугує самоідентифікації співтовариства, виявленню його відмінності (неідентичності), протиставленню «своїх» і «чужих». Свою автентичність і легітимність «ті» та «ці» традиційно знаходять у колективному минулому. Так, у нових пострадянських державах для політичних еліт реакційного покрою актуальною є політика фабрикації (міфологізації) історії національного минулого: те, що ми вважаємо історією, – це тільки міфи, що розповідають переможці; інша ж історія, яку могли б розказати переможені, для нас загублена. Соціальні суб'єкти, які фабрикують національну ідентичність, демонструють історичистське мислення, що перетворює мінливі відносини на немінливі сутності, тобто субстанції-тотема (так, нація розуміється як дещо спочатку дане, завжди-вже-присутнє, яке чекає лише свого розгортання-відродження). Нація – це не просто продуктивна фікція, необхідна з метою політичної легітимації, а й цілісність, що володіє певною реальністю (американці, росіяни, українці тощо), від імені якої можна свій приватний інтерес видавати за загальний («від імені та за дорученням...»), і яку можна при нагоді використовувати як «гарматне м'ясо». Хоча історичистське мислення є перекрученим (ненауковим), однак без нього не створиш національного простору – це закон. Але така ідентичність, що створюється сьогодні версією

сфабрикованого національного минулого, будується на конфлікті й тому проблематична у теперішньому і майбутньому (часи змінилися: тепер стало багато освічених людей у справі категоризації соціальних просторів – віднесення суб'єктом сприйняття оточуючих до тієї чи іншої соціальної групи; вважається, що категоризація оточуючих супроводжується самокатегоризацією суб'єкта сприйняття до однієї з груп, що розглядаються).

Традиційно вважається, що «історія є теперішнє, що перекинуто у минуле». Але основою політики ідентичності є філософія історії, в якій найважливіше значення мають моделі, скоріше, не теперішнього, а майбутнього. Історичні моделі апелюють до апріорної тотальної схеми, чим пов'язують істини про майбутнє з істинами про теперішнє та минуле. «Дух тоталітаризму» змінює істини минулого на угоду апріорним істинам майбутнього. Минуле підганяється під майбутнє. А мати владу над минулим означає мати владу над теперішнім. Сформулюємо загальну логіку тоталітаризму: «хто керує майбутнім – той керує минулим, хто керує минулим – той керує теперішнім». У цьому бачимо «хитрість» дії владного, тоталітарного дискурсу. В епоху глобальності, глобалізму й глобалізації традиційна історія як «теперішнє, що перекинуто у минуле», мабуть, не тільки не потрібна – вона заважає, особливо історія національна (історична наука створюється на межі XVIII – XIX ст. разом з національною державою і, більше того, заради обґрунтування останньої). Мабуть, власна міфологізована історія глобального співтовариства буде актуальною тільки в епоху ворожих контактів з можливими іншопланетянами, оскільки глобальне співтовариство здатне протиставити себе лише іншопланетянам як «іншим». Стає очевидним, що архаїчна практика фабрикації національних історій створює перешкоди на шляху до «єдиного людства».

Історичний процес у минулому мав домінуюче спрямування – інтеграцію й усупільнення відносин: більш великі соціальні одиниці (держави) переймали у менших (сімей і кланів) функцію первинних одиниць виживання. Таке спрямування розвивалося через

загрозу власній групі з боку інших груп. Так, національні держави створювалися у війнах і заради війн. Ця тенденція зберігається і сьогодні: соціальні функції виживання все сильніше зміщуються від національних держав уже у бік глобального людства. Людству як первинній одиниці виживання сьогодні погрожує знищення лише з боку його власних транснаціональних «лігв» – локальних груп великого бізнесу, що культивують теорію і практику елітаризму й антигуманізму, в яких окрема людина слабо ідентифікує себе з людьми як такими. Це перешкоджає розвитку групового «Ми-почуття» до людства як цілого і утрудняє усвідомлення того факту, що людство все більше перетворюється на первинну одиницю виживання всіх людей як індивідів і всіх своїх груп. Вже практикуються «гуманітарні бомбардування» країн, що розвиваються, з метою руйнування їхньої суб'єктності розвитку. Однак, хоча й стихійно, людство об'єднується проти «гуманітарних інтервентів».

Глобальність, глобалізм і глобалізація як аспекти сучасного капіталістичного руху визначають процеси, в яких національне влітається в транснаціональне і підпорядковується його владним можливостям, орієнтації й ідентичності. Капіталізм відкидає одні народи назад, іншим забезпечує переваги. Так, глобалізація посилює контраст між розвиненими і «наздоганяючими» країнами. Глобалізація витісняє модернізацію на периферію світу, ставлячи під сумнів основну передумову Першого модерну – «методологічний націоналізм», коли контури суспільства значною мірою покриваються контурами національної держави. Глобалізація означає руйнування єдності національної спільності. В цих нових умовах країни, наприклад, пострадянського регіону намагаються знайти себе, сформулювати свою нову ідентичність. Колізії цього руху відкривають проблемність ситуації. Так, названі країни в національному відношенні розвинуті неоднаково. Багато хто з цих народів лише будує націю, формує для себе національну ідентичність. Здається, що національна форма – історично необхідний етап для будь-якого народу. Тому не так і важливо, що сьогодні виникають транснаціональні спіль-

ності, що своєю появою нібито «знімають» національне. У цьому вбачається природно-історичний закон формування людських спільностей: від роду через плем'я, народність, націю до людства. Однак суспільство, як писав К. Маркс у передмові до «Капіталу», якщо навіть воно напало на слід природного закону свого розвитку, не може ані перескочити через природні фази розвитку, ані відмінити останні декретами, але може скоротити та пом'якшити муки родів. Національну фазу, мабуть, необхідно пройти. Однак слід також оптимізувати рух цієї фази, щоб не опинитися серед історичних аутсайдерів. Тому стає актуальним виявлення різноманітних умов генезису й становлення нових соціальних просторів.

Потрібно уточнити політекономічний (технологічний) контекст сучасного дискурсу ідентичності (див. докладніше [2]). Крах капіталізму, про що так довго говорили одні й у який так довго не вірили інші, самі капіталісти визнали актуальною проблемою? Однієї цієї події – Давоського форуму – досить, щоб визнати актуальним будь-яке звернення до чергової експлікації перспектив капіталізму, тому що від цього багато в чому залежить наша готовність (або неготовність) до соціальних змін, що відбуваються або загрожують відбутися.

Ми в жодному разі не ставимо перед собою завдання пророкувати дату краху капіталізму або артикулювати конкретні форми та методи переходу до посткапіталізму й, поготів, систематизувати атрибутивні ознаки цього нового типу громадської організації. Ми виходимо з того, що «все тече й усе змінюється», а отже, змінюється й капіталізм як певний спосіб соціальної організації, і в цій зміні ми б хотіли зрозуміти головні рушійні сили нагромадження змін, самі тенденції цих змін і межі міри, прорив яких, як відомо, детермінує вже якусь нову якість, у цьому разі посткапіталістичну.

У принципі, про зміну капіталізму іншим типом соціальної організації, новим типом суспільства говорили вже багато століть. Навіть якщо не брати до уваги утопічний соціалізм, що мріяв про новий, некапіталістичний громадський порядок уже в XVI столітті,

тобто буквально з моменту зародження самого капіталізму, то досить згадати марксизм, який теоретично довів ще в середині XVIII століття об'єктивну та суб'єктивну можливість і необхідність, тобто неминучість зміни капіталізму новим типом громадської організації – комунізмом. Не втратила своєї актуальності ідея трансформації капіталізму в нову, некапіталістичну якість й у XX столітті. Головними розробниками цього напрямку експлікації метаморфоз, що відбуваються в сучасному світі, стали, на наш погляд (якщо не брати до уваги класичний марксизм-ленінізм, який офіційно панував у соціалістичних країнах до відомих подій і який фактично мало чим збагатив класичну теорію), представники різноманітних «постіндустріальних» теорій – від класичної теорії «індустріального суспільства» Д. Белла до теорії «технотронного суспільства» З. Бжезинського, від теорії «інформаційного суспільства» Е. Масуди до теорії «посткапіталістичного суспільства» Р. Дарендорфа або П. Дракера, сама назва яких однозначно знімає питання про межі іманентного зростання капіталізму, тобто питання про межі миру власне капіталістичної якості.

Насправді революційний вибух інтересу до цієї проблематики і, як наслідок, поява сили-силенної найрізноманітніших теорій посткапіталізму звичайно мали під собою цілком певне підґрунтя – вони були зумовлені посиленою індустріалізацією та технологізацією економіки й усіх сфер життя суспільства, що відбулося в перші чотири десятиліття XX століття. Методологічним підґрунтям практично всіх цих ідей є, на наш погляд, технологічний детермінізм у тому (класичному) чи іншому (посткласичному) вигляді, що і став філософською рефлексією процесу кардинальної трансформації місця та ролі науки й техніки в житті сучасного суспільства.

У жодному разі не ставлячи перед собою завдання повністю схарактеризувати парадигму технологічного детермінізму (однак оскільки ми розглядаємо його як певну методологічну альтернативу), відзначимо основні риси, які безпосередньо стосуються розв'язання основного завдання нашого дослідження. Вихідною аксіомою

є визнання того, що технічний фактор є визначальним у розвитку всіх аспектів суспільства й усього суспільства загалом, причому він сам має свою власну, автономну, іманентну, а в радикальних варіантах навіть ніби надсоціальну або позасоціальну природу буття й розвитку, маючи, таким чином, якусь трансцендентну сутність.

Однак насмілимося застерегти від вульгарного тлумачення технічного фактору, техніки, технології. Ідея технічного фактору означає не тільки й не стільки машини та інструменти, скільки, як вдало, на наш погляд, зазначає Дж. П. Грант, інше уявлення про світ, яке керує нашим сприйняттям усього існуючого. Найадекватніше це «інше уявлення про світ» формулює, напевне, Ж.-П. Кантон в ідеї «технокультури», яку він доволі успішно використовує, щоб схарактеризувати зміст західноєвропейської, тобто найбільш технізованої, цивілізації. В аурі технокультури геть усе, що хоче бути впливовим й ефективним, має організовуватися за подобою машин, тобто має набути точного, обов'язкового, пов'язаного із зовнішніми правилами характеру. Результатом стало формування стійкого набору масових ціннісних орієнтації. По-перше, це розуміння природи як упорядкованої, закономірно влаштованої системи, у якій людина розумна, пізнавши її закони, здатна підпорядкувати зовнішній світ своєму контролю. Наукова раціональність виступає як найважливіша складова в комплексі цінностей технокультури й задає парадигму діяльності в будь-якій сфері. По-друге, ідея перетворення світу й підпорядкування людиною природи, що стала домінантою технокультури. По-третє, постійна й дедалі зростаюча націленість на зміни, підґрунтям яких є науково-технічний прогрес. По-четверте, відтворення всіх відносин у суспільстві за аналогією до машинних технологій, поширення технічного мислення на всі види діяльності.

Таким чином, технологічний детермінізм, не втративши повністю своєї автентичної сутності, давно вийшов за вузькі межі примітивного техніцизму й небезуспішно прагне корелювати поняття «техніка», «технологія» з опорними категоріями філософії – «цивілізація», «культура», «прогрес», «цінності», «ідентифікація»,

«свобода». Прикладом сучасного впливу технологічного детермінізму може бути розгляд історії людства як результату та відбиття технічного прогресу, релевантний саме й лише для значних проміжків часу, на рівні яких історія може бути сприйнята як реакція «культури» на «техніку» (таке бачення ми бачимо, наприклад, у Д. Рібейро).

Саме на методологічній платформі технологічного детермінізму, що і став філософською рефлексією процесу кардинальної трансформації місця та ролі науки й техніки в житті сучасного суспільства, сформувався так званий технократичний напрямок у соціальних науках, що, на наш погляд, найбільш системно й водночас найбільш радикально артикулювало й експлікувало проблему якісної визначеності посткапіталізму в другій половині ХХ століття. Досить умовно, проте цілком на необхідних підставах можна стверджувати, що головною ознакою нової посткапіталістичної якості для технократичної концептуалізації була трансформація суб'єктів влади. (Досить показова, наприклад, назва одного з останніх маніфестів технократизму, написаних класиком цього жанру Е. Тоффлером, – «Power Shift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21-th century»).

З основного засновку технологічного детермінізму про визначальну роль технічного фактору в організації, функціонуванні й розвитку суспільства цілком логічно випливає висновок про те, що основні рішення про реконструкцію значно технізованого посткапіталістичного суспільства повинні приймати люди, які безпосередньо й значною мірою пов'язані із цим технічним фактором, які в певному розумінні є його частиною – так звані науково-технічні фахівці, причому свої рішення вони приймають виключно на основі наукової компетенції й раціональності. Таким чином, природним і закономірним продовженням технологічного детермінізму є ідея технократії, що утверджує закономірне домінування технічних фахівців як у соціальній структурі, так і в піраміді соціальної влади нового посткапіталістичного суспільства, фактично це й означає

усунення буржуазії як класу від вершин панування, хоча й не означає її елімінування як класу й повного повалення на дно підпорядкування.

У першій половині ХХ століття, коли в найбільш розвинених країнах починається друга хвиля науково-технічної революції, на наш погляд, завершується формування класичного технократизму. У нових інтелектуальних і соціально-технологічних умовах другої половини ХХ століття цілком закономірно почав змінюватися характер і технократичних ідей. Ці зміни, на наш погляд, виявилися настільки суттєвими, що є необхідні й достатні підстави говорити про формування нового етапу в розвитку технократичних ідей. Цей етап ми й називаємо неотехнократизмом. З одного боку, парадигма, як і раніше, виходила з визнання пріоритетної ролі раціонального знання й технічної еліти. Однак з іншого боку, і раціональне знання, і технічна еліта стали трактуватися тепер трохи інакше. Так, наприклад, неовеберіанці, які зробили величезний внесок у формування нової теоретичної платформи неотехнократизму, виходили з того, що науково-технічний прогрес – процес взаємодії формальної раціональності (раціонального вибору технічних засобів для досягнення певної мети) і субстанціональної раціональності (змістового, ціннісного обґрунтування вибору і засобів, і мети), що поглиблюється. Класичний же технократизм виходив з ототожнення світу техніки, технічного фактору з першим видом раціональності, у результаті чого з управлінського процесу витіснялася критична функція, основана на субстанціональній раціональності, і її соціальна інституціональність – вільний інтелектуал, а експертна функція й технічний фахівець займали, природно, усі простори управління.

Таким чином, подолання недоліків класичного технократизму має йти шляхом поєднання експертної і критичної функції, технічних фахівців і вільних інтелектуалів, тобто сучасне раціональне знання має бути синтезованим, тільки в цьому разі, на думку К. Зейфарта, ми можемо говорити про «справжню раціональність». У соціаль-

ному контексті це приводило до того, що межі технократичної еліти були логічно розширені за рахунок носіїв іншого, нетехнічного знання, однак це, як і раніше, безумовно були високоосвічені професійні інтелектуали.

Відзначимо, що хибні уявлення в справі технологічної політики мають своєю підставою рух відчуження. Як відомо, відчуження є соціально-філософською категорією, що виражає об'єктивне перетворення діяльності людини та її результатів на самостійну силу, яка панує над нею самою і є ворожою до неї, і пов'язане з перетворенням людини з активного суб'єкта на об'єкт суспільного процесу. Відчуження пов'язане з уречевленням, фетишизацією громадських зв'язків між людьми. Витоки відчуження – у поділі праці. Поняття «відчуження» виражає сутність історично минутих суспільних відносин, оснований на поділі праці й приватній власності. Вихідний пункт розуміння відчуження – проблема відчуженої праці. Ідея про «зняття» відчуження відображає об'єктивні тенденції соціального розвитку.

У контексті сказаного вище цікавою є думка К. Маркса, відповідно до якої наука створює власну ідеологію: «тільки при капіталізмі природа стає лише предметом для людини, лише корисною річчю; її перестають визнавати самодостатньою силою, а теоретичне пізнання її власних законів саме є лише хитрістю, що має на меті підпорядкувати природу людським потребам, будь то як предмет споживання або як засіб виробництва» (див. його працю «Критика політичної економії», 1857–1858). Сучасний стан справ у цьому питанні розробляв американський філософ Р. А. Вілсон («Нова інквізиція», 1986) з боку розвитку ідеї краху доктрини визначеності (нагадаємо, що першим похитнув підвалини віри у «визначеність» – один з критеріїв науковості – Д. Юм). Будь-які методи пошуку визначеності неявно потребують «стрибка віри» (С. К'єркегор), але їх автори навмисно це замовчують. Люди чіпляються за «визначеність» як за емоційну потребу. Визначеність існує... в теорії.

Отже, суперечливі тенденції інформаціоналізму – глобальності, глобалізму й глобалізації – супроводжуються одночасним «розширенням» і «звужуванням» ідентичності. Серед затребуваних сьогодні ідентичностей особливе місце посідає регіональна (територіальна), оскільки в ній знімаються абстрактність глобальної, космополітичної ідентичності й вузькість конкретних традиційних ідентичностей «крові». Дійсно, сучасна криза національних держав як фрагмент світ-системної кризи приводить до зростаючої політичної ролі великих регіонів. Потреба українського народу у формуванні громадянського суспільства і правової держави пов'язана не тільки з посиленням ролі регіонів України, але й зі зовнішньою «ною» регіоналістською орієнтацією. Тут на перший план висувається проблема вибору між «закритими» і «відкритими» регіоналістськими стратегіями.

Дослідники виділяють регіональну ідентичність європейських країн («ЄС-ідентичність»), під якою вони розуміють відчуття нової належності цих країн до політико-географічного району, що простягнувся від Балтики до Адріатики та відділив західну частину континенту від східної частини. Вчені характеризують ЄС не як міжнародний режим або федерацію держав, а як систему держав, кожна з яких є суверенною [3, с. 88]. ЄС оснований на серії «міжурядових операцій». Політичні процеси, що відбуваються в ЄС, можна охарактеризувати як наднаціональні. ЄС здобув повноваження завдяки «добровільній відмові» від деяких аспектів національного суверенітету і передачі їх Співтовариству. Це стало можливим завдяки особливим для Європейського регіону політичним, культурним та історичним взаємозв'язкам.

Назвемо такий регіоналізм історично новим, більше того, «відкритим», тобто основаним на багатобічній співпраці, а саме політичній, економічній, культурній, соціальній. Рух «відкритого регіоналізму» не обмежується Європою. Можна вказати на ряд таких нових регіональних рухів: у Південній Азії – на Асоціацію держав Південно-Східної Азії (АСЕАН/ASEAN); у Латинській Америці –

на Союз латиноамериканських країн, що функціонує на базі Південноамериканського спільного ринку MERCOSUR. Набагато більш скромні регіональні ініціативи мають місце на Близньому Сході – наприклад Об'єднана рада країн Персидського заливу (GCC), Союз арабських країн Магрибу (AMU), Арабська рада економічного співробітництва (APC). Стартували регіональні ініціативи в Африці, країнах Карибського моря, Азії та на островах Тихого океану. Становлять інтерес перспективи проекту Євразійського економічного союзу (EAS). Процес множинної «відкритої регіоналізації» всюди став інтенсивнішим. Це є тенденцією багатополярної глобалізації.

Люди віддають перевагу теоріям про райдужні аспекти розвитку суспільства. Але таку вибірковість у науці називають «зрадництво учених мужів». Так, у практиці побудови «нового» регіоналізму є небезпека стати нетитульною нацією, і тоді титульні нації регіону опиняються в «шоколаді», а нетитульні – вчаться «смоктати лапу». Рух відкритого регіоналізму здатний виявитися проектом прикриття («димовою завісою») політики злиття і поглинання, тобто захоплення слабких національних економік, що в перспективі може призвести до анексій («вони» говорять нам про демократію, а думають про наші вуглеводні). І все ж таки підпорядкування тиску могутніх інтеграційних глобальних процесів є раціональним, а опір їм – ірраціональним.

Зазначимо й те, що новий регіоналізм «знімає» єдиний зразок модернізації та створює умови для концепції множинності модернізмів і національних модернізацій. Але модернізації суспільства без нових технологій не буде. Тут працює закон: за кожною технологічною революцією слідує революція соціальна. Особливе місце в нових інтеграційних процесах належить трансферу технологій. Трансфер будь-яких технологій є основною формою просування інновацій. Так, особливо важливий політичний трансфер – процес передачі політичних технологій керівництва, організацій та контролю з одного соціокультурного середовища в інше [4, с. 394]. Політичний трансфер, об'єктами якого виступають «ноу-хау» (ідеї,

цінності, ідеології, знання, освіта, практики, інститути тощо, в решті решт ідентичність як форма соціальності; див. докладніше [5]), може бути пов'язаний як із місцевою ініціативою, так і зі зусиллями ззовні, як з перетинанням національних кордонів, так і всередині країни, як такий, що приймає «жорсткі» (насильницьке нав'язування формальних інститутів), так і «м'які» (нейтральне та інколи ненавмисне розширення сфер застосування політекономічних інновацій) форми.

Політичний трансфер проявляє себе суперечливим чином у справі модернізації незахідних суспільств. Нервозність ситуації усвідомлення марності «наздоганяючої» стратегії модернізації підігрується ідеологією вестернізації – радикальної зміни традиційної ідентичності. Завдання зміни ідентичності – це вимога тих нових меж самоототожнення, що відповідали б західним цінностям дотримання прав людини, інститутів громадянського суспільства, трудової етики. Однак чинник культурного лагу (повільного просування, зміни) проблематизує запозичення історично відсталими народами західної культури виробництва. У повсякденній мові теоретичне твердження про необхідність зміни ідентичності полягає у вимозі, щоб, наприклад, українець або інша людина незахідного суспільства робили би у своїх життєвих ситуаціях так само, як європеець або американець. Однак велика різниця в тому, як цивілізована (модернізована) людина сама себе адаптує, самовизначає, і в тому, як «варвари» можуть бути пристосовані до всього. Представники західної культури визнають тільки такий вид паритетної ділової комунікації, коли діловими партнерами розділяється головна цінність західної ділової культури – індивідуалізм як індивідуальні ініціатива, відповідальність, право, винагорода – все це тривале панування відносин речової залежності («мислення грошима або товаром»). Це у них. А це у нас – колективізм як відкритий родинний протекціонізм, клановість і кумівство – все це тривале панування відносин особистої залежності («мислення продуктами або добром»).

А як бути з метафізикою національної самосвідомості? Для народів месіанської ідеї (наприклад, Білорусі, України та Росії) характерна спрямованість до «прориву у часі» («врятуємо наші душі») на відміну від західних народів, які прагнуть «прориву у просторі» («врятуємо наші дупи»). Національна самосвідомість східнослов'янських народів месіанськи спрямована на «прорив» історії до горяної істини, Божої справедливості. Тут інтелектуали завжди були зайняті вирішенням «останніх питань» («як це, панове, розходиться, адже ми ще про існування Бога нічого не вирішили»). На відміну від Заходу, що століттями ретельно розробляв правову (відносини речової залежності) основу, яка регулює взаємовідносини між державою і суспільством, тут сперечаються про добро і зло, свободу волі, існування Бога, а вже коли його немає, то, принаймні, про встановлення «Царства Божого на землі». Необхідно зазначити різну світоглядну спрямованість західного і східного християнства: першу – як спрямованість до Царства Небесного (царства совісті) через історію (філіоквізм – хто є епіфеноменом що), другу ж – із неї (ісихазм – що є епіфеноменом хто). Історик не повинен диктувати богослову (В. М. Лоський). Від Візантії разом із православ'ям Київська Русь перейняла й духовну орієнтацію на метаісторичні цілі при характерній байдужості до чисто історичних завдань (наприклад, до права, оскільки православні вважають, що всяка влада є від Бога). Відомо, яким поширеним явищем було «прочанство Русі Христа заради» (прочанський рух «каліків перехожих» відрізняється від усяких мандрівок (туризму) тим, що не знає кінцевої мети в соціофізичному просторі; земні дороги направляють прочанина в особисту духовну реальність, ставлячи завдання морального (відносини особистої залежності) самовдосконалення). У східних слов'ян в пошані апокаліптичні пориви до здійснення соціальних утопій (докладніше див. роботу російського філософа М. А. Блюменкранца «Вступ до філософії підміни: легенда в історико-філософській перспективі», 1994). Очікування дива і

патерналізму, утопізм, книжність і максималізм є незрілістю, підлітковістю характеру культури народу (кожен хоче в дитинстві стати скоріше великим). Але ці якості є характерними також для історичних ситуацій (наприклад, транзитивних), що створюють області підвищеної сакральної напруги, і пов'язані з кризисним переживанням часу: «часу більше не буде».

Право vis-a-vis моралі. Не мораль, а інтереси рухають людьми, але очевидно, що нехтування мораллю зовсім не в інтересах людей. Можна говорити про можливе майбутнє суспільство, в якому при регулюванні виробничої діяльності мораль, оснований на особистій волі, посяде місце права, що базується на груповому примусі. Домінування моралі (царства совісті) не настане доти, доки в суспільстві існують класи, титульні й нетитульні народи, які регулюють свої виробничі відносини правом. Однак у суспільному виробництві, щоб не було анархії, можлива тільки одна система регуляції. У класовому суспільстві – це право, оскільки класова солідарність повернена не всередину, а назовні («дружимо проти "...»»), тому в рамках класових відносин мораль («дружити будемо!») ніколи не зможе замінити силу права. Розвиток виробництва безкласового суспільства спрямовуватиметься вже не дією суспільно сліпих сил, отже, не правовим примусом, а добровільним рішенням людей (трудитися не за страх, а за совість). Питання виробництва стає водночас і науковим, і моральним питанням (совість залежить від знань й усього способу життя людини). Але це праця не думки, а історії людства.

«Міра совістності» регулювання людської діяльності мабуть є похідною від «міри технологічності» суспільства. Технологічний зміст дій людей незнищенний (конфлікт між суспільством і природою вирішується не безпосередньо як у тварин, а опосередковано, через проміжну ланку – технологію). Тут реалізується так званий принцип органопроєкції, відповідно до якого всі засоби матеріальної та духовної культури є нічим іншим, як проєкціями органів тіла людини, більше того, органів неорганічного тіла людини – тіла його

культури. Так, наприклад, модернізаційна нація є особливою технологією особливих, зацікавлених, вже модернізаційних соціальних суб'єктів. Однак недостатньо, щоб модернізаційна думка цих суб'єктів прагнула немодернізаційної соціальної дійсності, треба щоб і ця дійсність прагнула модернізаційної думки. Адже тільки панування відносин речової залежності та філософії підприємництва є умовами вдалої модернізації суспільства. Сьогодні необхідна дійсна модернізація суспільства, тобто усупільнення праці та обмирщення культури, де «добро» стає «товаром», «обмін» – «обігом», а на місце «мислення продуктами» приходять «мислення грошима» (див. докладніше [6]).

Незворотність соціальної революції визначає перемога світоглядної революції. Повалення старого, колишнього способу життя стає можливим тому, що його супротивники створюють новий світогляд (див., наприклад, особливості та наслідки протестантської революції XVI століття). До середини XX століття модернізація сприймалася як імітація Заходу, це була одна з аксіом розвитку. Колізії вестернізації та недоліки «наздоганяючої» моделі прагне вирішити нова модель модернізації – «постмодернізація», що не так радикально антитрадиціоналістськи налаштована. Цю стратегію ще називають новою можливістю розвитку без руйнування власної культури («і чужому научайтесь, і свого не цурайтесь»). Її особливість полягає в тому, що зміни тут не легітимізовані науковими теоріями. Теорії з'являються пізніше, щоб відобразити й раціоналізувати вдалий досвід, в основі якого лежать традиція, здоровий глузд і усвідомлення цінності розвитку та прагнення зробити свої суспільства хорошими. Для вдалої модернізації та входження на рівних правах, наприклад, в Європейський регіон все ж необхідний достатній рівень вестернізації, науково-технологічного розвитку і громадянського суспільства. Основа солідарності численних реальних груп сьогодні має бути, звісно ж, глибшою, м'якшою, органічнішою. Це здатний забезпечити інформаційний, «мережний режим» з його генеральним

принципом нонієрархії (не розуміти буквально), прозорості інформації та знань (knowledgesharing), логістичної оптимізації простору матеріальних потоків. Перетворення має відбуватися на всіх фронтах одночасно та з різною швидкістю; антиіндустріальні сили мають бути неуніфікованими і поліфрактальними за структурою. Укорінення постіндустріалізму (інформаціоналізму) покладається на «відкриту ідентичність», яких би форм і масштабів вона не набувала: «маргінальність», «дизабіліті», «квір», «мультикульті» тощо. Головне – конкуренція. Монополія веде до терору.

Отже, як сьогодні в умовах майбутніх історичних перспектив виникають нові соціальні ідентичності? Нові ідентичності створюються в проектній дії. Так, у мультикультурних і кризових соціальних просторах тенденції стратегій регіональних ідентичностей є сильними. Тут головна проблема – раціональний вибір між «закритим» і «відкритим» регіоналізмом. Минулий «закритий» регіоналізм більше не є оптимальним засобом адаптації суспільств. Його місце посідає історично новий «відкритий» регіоналізм, тобто регіоналізм, що базується на багатобічній співпраці.

Чому людям необхідна «нова» ідентичність? Тому, що колишня (минула) традиційна ідентичність знаходить своє обґрунтування в історії. Ця ідентичність, оголошуючи легітимність своїх форм, чіпляється за аутентичність власних засад. Традиційні культури не схильні до космополітизації та «відкритої» регіоналізації, оскільки їхній символічний простір моноцентричний і тоталітарний. Тут ми вступаємо в сферу користі та шкоди історичного мислення: варто лише ідентифікувати «Я» соціального суб'єкта, приписати йому раніше відому ідентичність, як «Я» починає займатися наслідуванням і захистом традиції, «Я» агонізує, відступає в історії назад, вироджує свій креативний потенціал. Але новий (відкритий) регіоналізм відповідає на виклики історії. «Відкрита регіоналізація» передбачає нові символи ідентичності такого соціального простору. Більше того, історично нова мережна організація суспільства є

одним із факторів формування нової форми спільності – людства. Дорога до людства проходить через «нову» ідентичність, «нову регіональну» ідентичність зокрема. Людство вже зараз для багатьох «слабких» народів є первинною одиницею виживання.

Особое значение приобретает вопрос о том, как в условиях постмодернизации конституируется субъект идентичности [7]. В этом проблемном поле сталкиваются философско-методологические принципы конструктивизма и эссенциализма. Эссенциализм исходит их тезиса, что идентичность есть продукт объективных социально-биологических структур. Конструктивизм полагает идентичность результатом идеологического взаимодействия личностей и групп. Важно, что утверждение идентичности (индивидуальности, целостности) – это утверждение, посредством которого комплекс идеологических (иллюзорных, воображаемых) качеств становится индивидом, т.е. провозглашает себя действительностью (истиной, «правдой»).

Так, наприклад, багато з тих, хто сьогодні оперує дискурсом національних ідентичностей, розуміють під ними «культ предків» (тотальність язичницьких пережитків), закликаючи шукати національні коріння, наприклад, сучасних українців у трипільській культурі. Але людина – не дерево, а «коріння» («даність», наприклад, «українець») – лише метафора. Людина мобільна і тілесно, і духовно. Постійне проектування, подолання наявного буття – ось чим ми всі зайняті. Саме проектна діяльність людини приводить до трансформацій соціального, тобто символічного простору. До символічних продуктів належить і феномен ідентичності. Проектна діяльність людини завжди виражена політичною боротьбою за ідентичність, тобто боротьбою за свідомість і самосвідомість. Конструктивістська методологія дає можливість осмислити владу і пафос політики ідентичності, політики за надію на «секс і статус».

Ідентичність є чуттєвим і раціональним переживанням особистістю своєї приналежності до тієї чи іншої соціально-особистісної

позиції в межах соціальних ролей та еґо-станів. Нами ідентичність визначається за допомогою мімесису і катарсису як безпосередньої ідентифікації зі «своїм» співтовариством і як «радість впізнання» [8]. «Мімесис і катарсис», на наш погляд, є елементарний видом соціального зв'язку, що дозволяє впізнавати себе в певній «історії», ідентифікувати себе з нею, відчувати радість від її впізнання (впізнання перш за все одиниці виживання: роду, племені, держави, нації, регіону, людства).

Дійсно, ідентичність є уявленням про себе, те як ми про себе думаємо і ким хочемо бути, якими ми собі самим подобаємося (перевірено: нікому не подобається уявляти себе ізгоєм, виродком, бідним і хворим). Адже значення ідентичності, як було показано вище, визначають три базисні потреби людини: приналежність до співтовариства, позитивна самооцінка і безпека. Кожна людина прагне знайти «свою» групу, де відчуття приналежності є одночасно нападом і захистом, користю і шкодою, печалю і радістю.

Людина-як-особистість – сам-собі-дизайнер, самопроектувальник, самоінтриган (англ. *designing* – проектанство, інтриганство). Особистість сама створює артефакт власного життя і життя інших людей. Сутність мистецтва – художній образ, сутність дизайну – проект. Основою дизайну є функціоналізм. Корисність речі (ідентичності) – основа проектування. «Інжиніринг людської душі»: проектна культура, дизайн ідентичності особистості, дизайн як діалектика користі (функціональності) та краси (сенсу). «Хороший дизайн» (*good design*) передбачає проектування «речей» (ідентичностей) зрозумілих і практичних. Тут об'єднання функції з формою вселяє відчуття миттєвого впізнання, зрозумілого без пояснень.

Коректно вважати, що будь-який декор має за основу магічні обереги стародавньої людини. Нашого далекого предка заспокоював і радував вид цих обереґів, і звідси, з цієї радості, і народжувалося відчуття краси – краса і форма ототожнювалися безпосередньо. Більше того, краса і форма ототожнювалися сакральністю

дії, так, наприклад, українські казаки самі вручну вишивали собі вишиванки-декори, тільки так вважаючи їх оберегами, тобто похідним начинням. Сучасний же дизайн є секуляризацією форми – відсутність декору. Річ проектується як функція («краса слідує за функцією»). Дух естетики функціоналізму – речі проектуються у розрахунку на абстрактного споживача. В новітній час змінилася сама основа самоідентифікації соціальних суб'єктів, їх дизайн ідентичності. «Ми» вже не визначаємося спільністю нашого традиційного, отже, сакрального минулого. «Ми» визначаємося спільністю досвіду споживання. Тут діє головний закон – закон наживи, захоплення («хочеш миру, готуй війну!!!»).

Будь-яка гра – як би «війна», тобто обман: виграти, граючи тільки за правилами, проблематично. Секрет успіху – в «щирості»; як тільки ви зможете її зобразити, вважайте, що справу зроблено (формула успіху Глайма). Значення має не те, наскільки гарні ви самі, а те, наскільки гарно ви зможете себе продати. А це вже – дизайн-стайлінг [9]. З цих, та ще ширше, з діалектико-прогресистських позицій, «продажність» (не ідентичність) – ось головна людська чеснота. Продажна людина вміє змусити мовчати свої антисуспільні (вузькогрупові), смертоносні інстинкти – честь, самолюбство, патріотизм, політичні амбіції, релігійний фанатизм, расизм, – прагнучи дати волю тязі до співробітництва, любові до плідного обміну, відчуттю людської солідарності. І кожен сам визначає міру своєї продажності (поступливості), отже, міру ідентичності. Людина історична знаходиться в абсолютному русі світового становлення («виникнення/зникнення»): від природи ми не володіємо жодним пороком, який не міг би стати чеснотою, яка не змогла би стати пороком. Великий Гете був правий, коли стверджував, що, культивуючи наші чесноти, ми культивуємо також і наші пороки. «Це такі ж біси, – говорить Князь Темряви своїм переляканим лемурам, вказуючи на ангелів, – тільки перевдягнуті» (див. І. В. Гете «Фауст», 1832).

Підсумуємо. Теорія лише тому правильно пояснює світ, що від-

криває шляхи його оптимального змінювання. Зміна суспільного буття свідомою діяльністю людей може бути раціонально осмислена тільки як революційна практика, яка здійснює перехід до ширшої площини свідомості й самосвідомості, тобто до зміни перспективи погляду людини на себе саму і на світ. Теорія висловлює це історичне зростання свідомості й самосвідомості. В революціях і реформах людина долає застаріле, але не минуле, яке вона завжди носить із собою, накопичуючи. Ставлення до минулого – характеристика цивілізованості й цивілізації. Цивілізація будь-якого рівня – це збереження минулого, єдність минулого і сьогодення, сприйняття сьогодення через минуле, минуле в сьогоденні, живе минуле, або минуле, що продовжує жити в сьогоденні. Від дикості через варварство до цивілізації – такий шлях пройшло людство до теперішнього часу. Але цивілізацією історична справа не закінчиться.

Розвиток суспільства в кінцевому рахунку визначається розвитком способу виробництва матеріальних благ, його об'єктивними законами. Локомотивами історії людей служать саме технологічні революції. Технологічні революції закономірні та нестримні. За кожною технологічною революцією слідує соціальна революція. Незворотність же соціальної революції визначає перемога світоглядної революції. Революції – не тільки минуле, але й теперішнє і майбутнє людства. Так, сучасна революційна практика екстраординарна в тому розумінні, що налаштована не проти власності приватної монополії (не проти «Я»), а проти монополії приватної власності (проти абсолютизації «Я»), тобто ця революція не тільки політична, але й культурна, налаштована на укорінення суспільної власності як альтернативи общинної й приватної власності.

І останнє. Ідентичність є не тільки концептом, що розрізняє соціальні простори і тоталізує свої елементи, але й конструктом реїфікації відносин. У кінцевому рахунку ідентичність є ансамблем самоідентифікацій, їх включенням в єдине унікальне тотожне з собою ціле. Паттерн ідентичності уявляється особистістю – «я інді-

анець» ... хоча я і не вмію вирощувати маїс і вирізати пірогу; «я українець»... хоча я і не вмію вишивати вишиванку і розмальовувати писанку. У цьому виявляє себе єдність і боротьба історичної пам'яті та історичного забуття. Принципова неповнота, незавершеність ідентичності й індивідуальна відповідальність за усунення цієї незавершеності в кінці кінців виражається багатством або бідністю самоідентифікуючої уяви особистості. Так, сьогодні маргіналом (життя на межі культур) стає не той, хто втрачає ідентичність, а той, хто боїться її втратити. Зростає переконаність у тому, що фактор маргінальності (поряд з іншими істотними факторами – економічним, політичним, технологічним) обумовлює прогресивно-поступальну зміну самосвідомості, отже, ідентичності: від родоплемінної самосвідомості через національну до планетарної самосвідомості – самосвідомості людства, отже, родової ідентичності (species identity). Головним трансфером сучасності є впровадження технології панування у соціальній практиці відносин речової залежності. Тут ідентичність мабуть «вислизає» від традиціоналізму її міфологізаторів. І тоді благо, втілене у дзвінкій монеті, стає, як правило, доступне всім людям.

ПІСЛЯМОВА

Здійснений авторським колективом філософсько-соціологічний аналіз різних аспектів інформаційного суспільства свідчить, що стрімкий розвиток і поширення нових інформаційно-комунікаційних технологій в результаті науково-технічного прогресу набуває сьогодні характер безпрецедентної за своїми масштабами інформаційної революції, яка оказує все зростаючий вплив на політику, економіку, науку та інші сфери життєдіяльності суспільства, як в рамках національних кордонів, так і в світі в цілому.

Інформація та знання стають одним із стратегічних ресурсів держави, масштаби використання якого стали порівняні з використанням традиційних ресурсів, а доступ до них – одним з основних факторів соціально-економічного розвитку. Постійно підсилюється роль цього чинника як засобу прискорення темпів глобальної інтеграції в економіці та інструменту впливу на масову свідомість, культуру і міжнародні відносини, що дозволяє говорити про появу об'єктивних передумов для руху до так званого «глобального інформаційного суспільства».

Набираючи силу інформаційна революція швидко змінює світ, надаючи людству принципово нові рішення і можливості у багатьох сферах. Але разом з очевидними благами, що вже існують, і ще більшими в недалекому майбутньому, ця революція несе з собою і принципово нові проблеми і протиріччя.

Дослідники характеризують зазначений процес характеризується такими об'єктивними показниками [1, с. 4]:

- обмін інформацією набув миттєвого та глобального характеру, відстані й державні кордони вже не є суттєвою перешкодою для руху інформаційних потоків;
- значно зросли й продовжують зростати можливості збору, обробки, зберігання, передачі інформації, доступу до неї;
- суттєво зросло та продовжує зростати значення доступу до інформації для розвитку різних сфер людської діяльності;
- виникає й дедалі більше загострюється проблема інформаційної нерівності й бідності – як на внутрішньому та регіональному, так і на міжнародному рівнях;
- відбувається перехід до нових форм зайнятості населення, зокрема формуються нові трудові ресурси за рахунок збільшення кількості зайнятих в інформаційно/інтелектуально орієнтованих типах робіт;
- безпрецедентно зросла кількість персональних і корпоративних контактів на локальному та глобальному рівнях, Україна активно включається у процеси формування нових трансдержавних і транснаціональних спільнот та ідентичностей.

Розбудова інформаційного суспільства в Україні є одним із стратегічних завдань розвитку нашої країни на найближчий період. Від її розв'язання багато в чому залежить стан економіки, рівень і якість життя населення країни, національна безпека й місце в світовій спільноті. Нині за рівнем свого інформаційного розвитку Україна значно відстає не лише від США і передових країн Європи, а й від деяких країн Азії, що швидко розвиваються. Більш того, міжнародний рейтинг України в цій сфері за останні роки неухильно знижується. Подальше збереження цієї тенденції становить собою пряму загрозу для національної безпеки країни. Однією з причин сучасного відставання нашої держави від передових країн у галузі інформаційного розвитку полягає в тому, що основні ідеї та концепції інформаційного суспільства як нового ступеня розвитку цивілізації ще не стали атрибутом суспільної свідомості й надбанням української культури.

В площині науково-практичних напрацювань основними її ціннісними орієнтирами для України мають стати:

- підвищення національної конкурентоспроможності за рахунок розвитку високотехнологічних секторів економіки та людського потенціалу, насамперед у високоінтелектуальних сферах праці;
- підвищення якості життя громадян за рахунок економічного зростання, надання легкого та загального доступу до інформації, знань, освіти, послуг закладів охорони здоров'я й адміністративних послуг органів державної влади та місцевого самоврядування, а також за рахунок значного розширення можливостей працевлаштування громадян, підвищення соціального захисту вразливих верств населення завдяки широкому використанню інформаційно-комунікаційних технологій;
- сприяння становленню відкритого демократичного суспільства, яке гарантуватиме дотримання конституційних прав громадян щодо участі у суспільному житті, прийнятті відповідних рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Таким чином, у сучасних умовах інформаційне суспільство має розглядатись як системний, потужний чинник політичної та суспільно-економічної модернізації, соціогуманітарного розвитку України, створення конкурентоспроможної економіки, забезпечення оптимальних умов людського розвитку, запровадження ефективних демократичних процедур.

ПРИМІТКИ ТА ПОСИЛАННЯ

Вступ

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Даниел Белл ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 2004. – 783 с.

Розділ I

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации : Диалектика прогрессивной линии развития как гуманная общечеловеческая философия для XXI в. [Текст] / Абдеев Р. Ф. – М. : ВЛАДОС, 1994. – 334 с.

2. Абдинова К. К. Средства массовой информации и политические процессы [Текст] / Абдинова К. К. // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Випуск 66 (№ 11). – С. 606-610.

3. Ажажа В. Г. К вопросу об информационной первооснове микро и макромиров Вселенной [Текст] / Ажажа В. Г., Белимов Г. С. // Философские науки. – 2001. – № 1. – С. 12-21.

4. Бех Ю. В. Розробка філософських засад загальної теорії управління як потреба інформаційного суспільства: актуальність, стан та перспективи вирішення [Текст] / Бех Ю. В. // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. 2012. – Вип.. 59. – К. : «ІНТАС». – С. 59-69.

5. Бобков А. Н. Проблема теоретического и практического разума в структуре мировоззрения [Текст] / Бобков А. Н. – М. :

Наука, 2005. – 305 с.

6. Будько М. М. Методи підвищення захищеності інформаційних ресурсів автоматизованих систем спеціального призначення та оптимізації структур систем їхнього технічного захисту [Текст] / Будько М. М. : Автореф. дис... канд. техн. наук : 05.13.21. – К., 2002. – 22 с.

7. Василькова В. В. Концепции общества знания: новая утопия или социальная технология [Текст] / Василькова В. В. // Общество знания: от идеи к практике. Часть I. Основные контуры концепции общества знания: Монография. – СПб. : Скифия-принт, 2008. – С. 7-10.

8. Використання інформаційного ресурсу для прийняття управлінського рішення [Текст] / Мацюк В. Я., Бесчастний В. М., Шамрай В. О. та ін. – Донецьк, 2006. – 208 с.

9. Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине [Текст] / Винер Н. ; пер. с англ. / под ред. и с предисл. – 2-е изд. – М. : Наука, 1983. – 343 с.

10. Власенко Ф. В. Особливості соціалізації індивіда в умовах інформаційного суспільства (соціально-філософський аналіз) [Текст] / Власенко Ф. В. : автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.03. – К., 2008. – 18 с.

11. Воинова Е. А. Медиатизация политики как феномен новой информационной культуры [Текст] / Воинова Е. А. : дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10. – М., 2006. – 237 с.

12. Глушков В. М. Кибернетика, вычислительная техника, информатика [Текст] / Глушков В. М. : в 3-х т. – Т. 1 Математические вопросы кибернетики. – К. : Наукова думка, 1990. – 261 с.

13. Гришанов І. В. Інформаційні аспекти знання і діяльності [Текст] / Гришанов І. В. : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.08. – К., 1994. – 133 с.

14. Данильян О. Г. Досвід створення електронного уряду у Франції та можливості його використання в Україні [Текст] / Данильян О. Г., Дзюбань О. П. // Гілея : науковий вісник. Збірник науко-

вих праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Випуск 58 (№ 3). – С. 669-674.

15. Даніліян В. О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз) [Текст] / Даніліян В. О. : монографія. – Х. : Право, 2008. – 184 с.

16. Дзьобань О. До проблеми комунікації в інформаційно-культурному просторі сучасного соціуму [Текст] / Дзьобань О. // Модернізація соціогуманітарного простору: історичний досвід, виклики та перспективи. Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Житомир-Вінниця, 14-15 травня 2015 р. – Вінниця : «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 101-103.

17. Дзьобань О. П. Homo informaticus: до проблеми осмислення сутності [Текст] / Дзьобань О. П. // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – № 1 (20). – С. 13-21.

18. Дзьобань О. П. До питання про тенденції соціокультурної трансформаційної динаміки [Текст] / Дзьобань О. П. // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – Харків : ООО «Апекс+», 2005. – Вип. 1(22). – 2005. – С. 85-91.

19. Дзьобань О. П. Особистість і громадянське суспільство у проблемному полі синергетичної комунікації [Текст] / Дзьобань О. П. Жданенко С. Б. // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 5. – С. 72-82.

20. Дзьобань О. П. Інформаційна безпека в умовах глобалізаційних тенденцій: до проблеми осмислення сутності [Текст] / Дзьобань О. П. // Збірник наукових праць «Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії». – Запоріжжя : ЗДІА, – Випуск № 24. – 2006. – С. 101-108.

21. Дзьобань О. П. Інформаційна безпека як пріоритетна проблема сучасного суспільства [Текст] / Дзьобань О. П. // Право на інформацію в громадянському суспільстві. Проблеми інформаційної безпеки держави: Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 22 квітня 2015 р. / За заг. ред. д.політ.н., проф. Сосніна О. В. – К., 2015. – С. 30-33.

22. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій : монографія [Текст] / Дзьобань О. П. – Харків : Майдан, 2012. – 224 с.

23. Дзьобань О. П. Соціально-політичне середовище як комплекс динамічних взаємодій порядку й хаосу [Текст] / Дзьобань О. П., Лукашевич С. Ю. // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2012. – Вип. 1(11). – С. 159-167.

24. Дзьобань О. П. Комунікаційна природа інформаційного простору [Текст] / Дзьобань О. П., Мелякова Ю. В. // Інформація і право. – 2012. – № 2 (5). – С. 81-88.

25. Дзьобань О. П. Інформаційна безпека: нові виміри загроз, пов'язаних із інформаційно-комунікаційною діяльністю [Текст] / Дзьобань О. П., Соснін О. В. // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : Збірник наукових праць / Під ред. В. Г. Воронкової. – Випуск 61. – Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2015. – С. 24-34.

26. Дольник В. Р. Вышли мы все из природы [Текст] / Дольник В. Р. – М. : Linka Press, 1996. – 328 с.

27. Дольська О. О. Новий тип мислення як чинник формування інформаційного суспільства (до проблеми трансформації комунікативної раціональності) [Текст] / Дольська О. О., Харченко І. М. // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2010. – Випуск 42 (№ 12). – С. 197-207.

28. Дракер П. Посткапиталистическое общество // Новая постиндустриальная волна на западе : Антология [Текст] / Дракер П. / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 67-100.

29. Дубов Д. В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості [Текст] / Дубов Д. В., Ожеван М. А., Гнатюк С. Л. – К. : НІСД, 2010. – 29 с.

30. Ефременко Д. В. Концепция общества знания как теория социальных трансформаций: достижения и проблемы [Текст] / Ефременко Д. В. // Вопросы философии. – 2010. – № 1. – С. 49-61.

31. Зуев В. М. Теоретичні засади дослідження соціальних технологій розвитку суспільства [Текст] / Зуев В. М. // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Випуск 63 (№ 8). – С. 374-377.

32. Иноземцев В. Л. Европа, США и страны Юго-Восточной Азии в геополитическом пространстве XXI века [Электронный ресурс] / Иноземцев В. Л. – Режим доступа : <http://compucity.narod.ru/inozem3.htm>.

33. Иноземцев В. Л. Перспективы постиндустриальной теории в меняющемся мире [Текст] / Иноземцев В. Л. // Новая постиндустриальная волна на Западе : Антология. – М. : Academia, 1990. – С. 3-66.

34. Иноземцев В. Л. Расколотаая цивилизация: Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции [Текст] / Иноземцев В. Л. – М. : Academia: Наука, 1999. – 703 с.

35. Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества: Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире [Текст] / Иноземцев В. Л. – М. : Academia : Наука, 1998. – 639 с.

36. Інформаційні ресурси України: проблеми державного управління [Текст] / Мастяниця Й. У., Соснін О. В, Шиманський А. Є. – К. : НІСД, 2002. – 140 с.

37. Картунов О. В. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій : монографія [Текст] / Картунов О. В., Маруховський О. О.; за заг. ред. Картунова Олексія Васильовича. – К. : Ун-т економіки та права «КРОК», 2012. – 343 с.

38. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура [Текст] / Кастельс М. / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : Гос. ун-т. Высш. шк. экономики, 2000. – 606 с.

39. Кастельс М. Становление общества сетевых структур [Текст] / Кастельс М. // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1990. – С. 492-505.

40. Кернс-Смит А. Дж. Первые организмы [Текст] / Кернс-Смит А. Дж. // В мире науки. – 1985. – № 8. – С. 46-55.

41. Компанцева Л. Концепт «Информационное общество» как когнитивная основа изменений языковой картины мира современного общества [Электронный ресурс] / Компанцева Л. – Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/89_1/statti/56.pdf.

42. Костюк В. Н. Теория эволюции и социоэкономические процессы [Текст] / Костюк В. Н. – М. : УРСС, 2001. – 240 с.

43. Левитан Е. Взрыв, породивший нашу Вселенную [Текст] / Левитан Е. // Наука и жизнь. – 1998. – № 2. – С. 92-93.

44. Литвин І. С. Оптимізація інформаційної ефективності систем управління : монографія [Текст] / Литвин І. С. – Т. : ТНЕУ, 2008. – 336 с.

45. Лугуценко Т. В. Сутність та зміст культурного простору інформаційного суспільства в контексті культури постмодернізму [Текст] / Лугуценко Т. В. // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Випуск 65 (№ 10). – С. 401-405.

46. Мантатова Л. В. Ценностные основания современного цивилизационного развития [Текст] / Мантатова Л. В. : дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.11. – Улан-Удэ, 2004. – 322 с.

47. Мейлик-Гайказян И. В. Законы информации как добыча синергетического бумеранга [Текст] / Мейлик-Гайказян И. В. // Синергетическая парадигма. «Синергетика инновационной сложности». – М. : Прогресс-Традиция, 2011. – С. 464-479.

48. Попов В. П. Глобальный эволюционизм и синергетика, носферы [Текст] / Попов В. П., Крайнюченко И. В. – Р-н-Д. : АПСН СКНЦ ВШ, 2003. – 333 с.

49. Попов В. П. Человек, жизнь, будущее [Текст] / Попов В. П., Крайнюченко И. В. – Ессенуки : ЕИУБиП, 2002. – 99 с.

50. Попов С. М. Методологія аналізу управління як єдиного соціального організму [Текст] / Попов С. М. // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2010. – Випуск 40 (№ 10). – С. 173-180.

51. Попов В. П. Эволюция, информация и управление [Текст] / Попов В. П., Крайнюченко И. В. – Ессенуки : ЕИУБиП, 2002. – 254 с.

52. Ракизов А. И. Информация, наука, технология в глобальных исторических изменениях [Текст] / Ракизов А. И. – М. : ИНИОН, 1998. – 104 с.

53. Ракизов А. И. Философия компьютерной революции [Текст] / Ракизов А. И. – М. : Политиздат, 1991. – 286 с.

54. Романов О. А. Информационное общество в Японии и его проблемы [Электронный ресурс] / Романов О. А. – Режим доступа : <http://www.ict.edu.ru/vconf/index.php?a=vconf&c=getForm&r=thesisDesc&d=light&idsec=79&idthesis=2822>.

55. Савинцева М. Информационное общество в Японии: тенденции развития и новшества в сфере телекоммуникации [Электронный ресурс] / Савинцева М. – Режим доступа : [http://www.dzyalosh.ru/02-dostup/pravo/2002_61_62\(1_2\)/savinцева_1_2.html](http://www.dzyalosh.ru/02-dostup/pravo/2002_61_62(1_2)/savinцева_1_2.html).

56. Семиотика: [микроформа]: Антология / Сост. и общ. ред. Степанов Ю. С. – М. : РГБ, 2004. – 1 рулон.

57. Скубашевська О. С. Філософія інноваційного розвитку освіти в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні [Текст] / Скубашевська О. С. : автореф. ... дис. докт. філос. наук : 09.00.10. – К., 2010. – 31 с.

58. Степин В. С. Философская антропология и философия нау-

ки [Текст] / Степин В. С. – М. : Высшая школа, 1992. – 188 с.

59. Суська О. О. Психологія інформаційної діяльності в сфері масової комунікації. Основи формування критеріїв ефективності інформаційного обміну : монографія [Текст] / Суська О. О. – К., 2007. – 81 с.

60. Тойнби А. Д. Постижение истории : сборник [Текст] / Тойнби А. Д. / пер. с англ. Сост. Огурцов А. П.; вступ. ст. Уколовой В. И.; заключ. ст. Рашковского Е. Б.; авт. коммент. Д. Э. Харитонович, Н. И. Кошлыкина. – М. : Прогресс, 1990. – 730 с.

61. Тоффлер Э. Третья волна [Текст] / Тоффлер Э. / пер. с англ. К. Ю. Бурмистрова и др. – М. : АСТ. – 795 с.

62. Трошин А. С. Физиология клетки [Текст] / Трошин А. С., Трошина В. И. – М. : Просвещение, 1979. – 118 с.

63. Турен А. Возвращение человека действующего: Очерк социологии [Текст] / Турен А. / пер. с фр. Е. А. Самарской. – М. : Научный мир, 1998. – 203 с.

64. Урсул А. Д. Информатика, кибернетика, интеллект: Философские очерки [Текст] / Урсул А. Д. – Кишинев : Штиинца, 1989. – 293 с.

65. Фролов Ю. Белковая почта [Текст] / Фролов Ю. // Наука и жизнь. – 2000. – № 1. – С. 25-28.

66. Хьюбел Д. Мозг [Текст] / Хьюбел Д. – М. : Мир, 1984. – 280 с.

67. Ціннісні орієнтації молоді в умовах глобалізації та інформатизації соціуму : монографія [Текст] / Штанько В. І., Тіхонова Л. А., Ковальов В. О. та ін. – Х. : ХНУРЕ, 2009. – 164 с.

68. Ціннісні орієнтири молоді ХХІ століття: Збірник наукових праць кафедри філософії [Текст] – Д. : НГУ, 2004. – 121 с.

69. Черногор Я. Развитие информационного общества у Скандинавских странах [Электронный ресурс] / Черногор Я., Михайлюк Т. – Режим доступа : <http://www.viche.info/journal/1784/>.

70. Чугунов А. В. Теоретические основания концепции «Информационного общества» [Текст] / Чугунов А. В. – СПб. : Лань, 2000. – 340 с.

71. Шаповал О. В. Розробка національних стратегій інформаційного розвитку – пріоритет сучасності [Текст] / Шаповал О. В. // Нова парадигма. – К., 2004. – Вип. 38. – С. 166-172.
72. Шаронов Д. И. О коммуникативном смысле медиатизации [Электронный ресурс] / Шаронов Д. И. – Режим доступа : http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/phylolog/2008/02/2008_02_46.pdf.
73. Шварцберг В. Л. Особенности деятельности и общения в контексте информационного общества [Текст] / Шварцберг В. Л. : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. – М., 2003. – 180 с.
74. Шустров В. Г. Эпистеме Мира [Текст] / Шустров В. Г. – Н. Новгород : ДЕКОМ, 1993. – 204 с.
75. 177 Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація : монографія [Текст] / Яковлев Д. В. – О. : Астропринт, 2009. – 288 с.
76. Bahro R. From Red to Green [Text] / Bahro R. – L., 1984. – 350 p.
77. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting [Text] / Bell D. – N.Y., 1973. – 234 p.
78. Bell D. The Year 2000 – The Trajectory of an Idea [Text] / Bell D. // Toward the Year 2000. Work in Progress – Ed. by D. Bell. – Boston, 1968. – P. 22-35.
79. Brzezinski Zb. Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era [Text] / Brzezinski Zb. – N.Y., 1970. – 230 p.
80. Gorz A. Farewell to the Working Class: An Essey on Post-Industrial Socialism [Text] / Gorz A. – L., 1982. – 324 p.
81. Heilbroner R. L. Business Civilisacion in Decline [Text] / Heilbroner R. L. – N.Y.-L., 1976. – 240 p.
82. Masuda Y. Information Society as Postindustrial Society [Text] / Masuda Y. – Wash., 1983. – 234 p.
83. NTIA Telecom 2000 report [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dl.acm.org/citation.cfm?id=2294184>.
84. Poirier R. The Information Economy Approach: Characteristics, Limitations and Future Prospects [Text] / Poirier R.

// The Information Society 7. – 1990. – № 4. – P. 245-285.

85. Riesman D. Leisure and Work in Post-Industrial Society [Text] / Riesman D. // Mass Leisure / Eds. E. Larrabee, R. Meyersohn. – Glencoe (111), 1958. – P. 363-385.

86. Roszak T. Where the Waste land Ends: Politics and Transcendence in Postindustrial Society [Text] / Roszak T. – N.Y., 1972. – 280 p.

87. Toward the Year 2000. Work in Progress [Text] / Ed. by D. Bell. – Boston, 1968. – 340 p.

Розділ 2

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации : Диалектика прогрессивной линии развития как гуманная общечеловеческая философия для XXI в. [Текст] / Абдеев Р. Ф. – М. : ВЛАДОС, 1994. – 334 с.

2. Алексеева И. Ю. Возникновение идеологии информационного общества: [Электронный ресурс] / Алексеева И. Ю.. – Режим доступа : <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/99a40acf200e2915c32568b1002fcb16>.

3. Алексеева И. Ю. Что такое общество знаний? [Текст] / Алексеева И. Ю. – М. : Когито-центр, 2009. – 94 с.

4. Анпилогова Л. В. Особенности информационной природы человека в современном социуме // Современные проблемы массовой коммуникации [Электронный ресурс] / Анпилогова Л. В. – Режим доступа : http://conference.osu.ru/assets/files/conf_info/conf8/s23.pdf.

5. Аркадьев Г. И. Влияние поля современных информационных технологий на личность в юношеском возрасте [Текст] / Аркадьев Г. И. : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13. – М., 2003. – 156 с.

6. Бакланов И. С. Философия науки и научно-информационной деятельности [Текст] / Бакланов И. С., Синельников М. Б. – М. : Изд-во МОСУ; Ставрополь : Сервисшкола, 2002. – 320 с.

7. Бехманн Г. Общество знания – краткий обзор теоретиче-

ских поисков [Текст] / Бехманн Г. // Вопросы философии. – 2010. – № 2. – С. 113-126.

8. Брижко В. Е-майбутнє та інформаційне право [Текст] / Брижко В., Базанов Ю. / [2-е вид., доп.]. – К. : НДЦПІ АПрН України. – 2006. – 302 с.

9. Валлерстайн И. После либерализма [Текст] / Валлерстайн И.; пер. с англ. М. М. Гурвица и др. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 253 с.

10. Васильева М. Р. Моделирование общества знания: ценностный аспект: [Электронный ресурс] / Васильева М. Р. – Режим доступа : http://www.isras.ni/abslract_b;mk/209035057.pdf.

11. Василькова В. В. Концепции общества знания: новая утопия или социальная технология [Текст] / Василькова В. В. // Общество знания: от идеи к практике. Часть I. Основные контуры концепции общества знания: Монография. – СПб. : Скифия-принт, 2008. – С. 7-10.

12. Гамильтон А. Федералист: Политические эссе А.Гамильтона, Д.Мэдисона и Дж.Джея [Текст] / Гамильтон А. / пер. с англ. под общ. ред. и с предисл. Н. Н. Яковлева ; коммент. О. Л. Степановой. – М. : Прогресс : Литера, 1993. – 590 с.

13. Глухова Л. В. Экономика знаний: модели, методы, управление : монография [Текст] / Глухова Л. В. – М. : Изд-во ИКиП, 2008. – 118 с.

14. Горц А. Нематериальное: знание, стоимость и капитал [Текст] / Горц А. / пер. с фр. и нем. Марии Сокольской. – М. : Изд. дом Государственного ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 206 с.

15. Гухман В. Б. Философская сущность информационного подхода [Текст] / Гухман В. Б. : автореф. дис. ... д-ра филос. Наук : 09.00.08. – Тверь-Москва, 2001. – 38 с.

16. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество [Текст] / Гэлбрейт Дж. К. / пер. с англ. – М. : АСТ; СПб. : Транзиткнига, 2004. – 602 с.

17. Детерминизм: системы, развитие [Текст]. – Минск : Наука

и техника, 1985. – 261 с.

18. Дзьобань О. До проблеми комунікації в інформаційно-культурному просторі сучасного соціуму [Текст] / Дзьобань О. // Модернізація соціогуманітарного простору: історичний досвід, виклики та перспективи. Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Житомир-Вінниця, 14-15 травня 2015 р. – Вінниця : «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 101-103.

19. Дзьобань О. П. Homo informaticus: до проблеми осмислення сутності [Текст] / Дзьобань О. П. // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – № 1 (20). – С. 13-21.

20. Дзьобань О. П. Маніпулятивний характер інформаційного середовища сучасного суспільства [Текст] / Дзьобань О. П. // Інформація і право. – К., 2014. – № 3 (12). – С. 3-12.

21. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій : монографія [Текст] / Дзьобань О. П. – Харків : Майдан, 2012. – 224 с.

22. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади : монографія [Текст] / Дзьобань О. П. – Харків : Майдан, 2013. – 360 с.

23. Дзьобань О. П., Грубов В. М. Загальна характеристика суспільства як системи: системний і синергетичний аспекти [Текст] / Дзьобань О. П., Грубов В. М. // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. 10. – С. 69-77.

24. Дзьобань О. П. Віртуальні комунікації: роль і місце у сучасному світі [Текст] / Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. // Правова інформатика. – № 2 (46). – 2015. – С. 9-16.

25. Дзьобань О. П. Віртуальні комунікації: до проблеми філософського осмислення сутності [Текст] / Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. // Вісник Національного університету «Юридична

академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2015. – № 3 (26). – С. 7-19.

26. Дзьобань О. П. Інформаційні детермінанти сучасних трансформаційних процесів [Текст] / Дзьобань О. П., Романюк С. М. // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2012. – Вип. 3(13). – С. 13-19.

27. Дзьобань О. П. Інформаційна безпека: нові виміри загроз, пов'язаних із інформаційно-комунікаційною діяльністю [Текст] / Дзьобань О. П., Соснін О. В. // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : Збірник наукових праць / Під ред. В. Г. Воронкової. – Випуск 61. – Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2015. – С. 24-34.

28. Дракер П. Посткапиталистическое общество // Новая постиндустриальная волна на западе : Антология [Текст] / Дракер П. / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 67-100.

29. Дубас О. П. Інформаційна війна: нові можливості політичного протиборства / Дубас О. П. // Освіта регіону. – 2010. – № 1 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.social-science.com.ua>.

30. Дубас О. П. Феномен інформаційно-комунікаційного простору та їх ризики для політичних процесів / Дубас О. П. // Освіта регіону. – 2010. – № 2 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.social-science.com.ua>.

31. Ефременко Д. В. Концепция общества знания как теория социальных трансформаций: достижения и проблемы [Текст] / Ефременко Д. В. // Вопросы философии. – 2010. – № 1. – С. 49-61.

32. Жидкова О. О. Проблемы взаимодействия человека и информационной среды [Электронный ресурс] / Жидкова О. О. – Режим доступа : sps.kture.kharkov.ua/articles/Статья6.doc.

33. Збірник «Міжнародні стандарти забезпечення свобо-

ди слова» [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.parliament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=7&iar_id=442&as=2.

34. Йегер В. Пайдейя: Воспитание античного грека: (Эпоха великих воспитателей и воспитательных систем) [Текст] / Йегер В. – Т. 1. Пер. с нем. А. И. Любжина. – 2001. – 593 с.

35. Ижболдин В. А. Информационные сети: соотношение индивидуального и общественного сознания [Текст] / Ижболдин В. А. // Вестник Московской государственной академии делового администрирования. – 2011. – № 3. – С. 67-73.

36. Ильин В. В. Философия политики [Текст] / Ильин В. В., Панарин А. С. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1994. – 283 с.

37. Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями [Текст] / Под общ. ред. Б. З. Мильнера. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 624 с.

38. Информационная революция: наука, экономика, технология: Реф. сб. [Текст] / [Отв. ред. А. И. Ракитов]. – М. : ИНИОН, 1993. – 235 с.

39. Ирхин Ю. В. К вопросу о кросскультурных исследованиях: Восток-Запад [Текст] / Ирхин Ю. В. // Социологические исследования. – 2005. – № 2. – С. 131-134.

40. К обществам знания: всемирный доклад ЮНЕСКО 2005 [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://unesdoc.unesco.org/smages/001418/141843>.

41. Кастельс М. Галактика Интернет: размышления об Интернете, бизнесе и обществе [Текст] / Кастельс М. / Пер. с англ. А. Матвеева, под ред. В. Харитонов. – Екатеринбург : У-Фактория, 2004. – 327 с.

42. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура [Текст] / Кастельс М. / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : Гос. ун-т. Высш. шк. экономики, 2000. – 606 с.

43. Кастельс М. Могущество самобытности [Текст] / Кастельс М. // Новая постиндустриальная волна на западе:

Антологія / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 292-308.

44. Келле В. Ж. Личность и культура в системе цивилизационных механизмов [Текст] / Келле В. Ж. // Многомерный образ человека: Комплексное междисциплинарное исследование человека. – М. : Наука, 2001. – С. 150-168.

45. Келле В. Ж. Наука как компонент социальной системы [Текст] / Келле В. Ж. – М. : Наука, 1988. – 209 с.

46. Клепко С. Ф. Наукова робота і управління знаннями [Текст] / Клепко С. Ф. – Полтава : ПОІППО, 2005. – 201 с.

47. Козлов Б. И. Современная техника: в поисках оснований постиндустриального развития [Текст] / Козлов Б. И. // Высокие технологии и современная цивилизация. – М., 1999. – С. 41-57.

48. Компьютерная революция и информатизация общества: Сборник статей [Текст] / Редкол. : А. И. Ракитов (отв. ред.) и др. – М. : Б.и., 1990. – 301 с.

49. Кондрусева В. М. Інформаційне суспільство у контексті сучасної цивілізаційної ситуації (соціально-антропологічний аспект) : монографія [Текст] / В. М. Кондрусева ; [наук. ред. Борінштейн Є. Р.]. – Одеса : Бондаренко М. О., 2014. – 163 с.

50. Копилов В. О. Суспільство знання – категоризація ідеї [Текст] / Копилов В. О. // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2011. – № 8. – С. 45-53.

51. Корченкова Н. Ю. Становление теоретико-правовой концепции права на информацию [Текст] / Корченкова Н. Ю. : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Н.Новгород, 2000. – 197 с.

52. Краснокутська Ю. С. Інтернет як агент політичної соціалізації: сучасні тенденції [Текст] / Краснокутська Ю. С. // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Випуск 66 (№ 11). – С. 621-624.

53. Круглий стіл «Інформаційний суверенітет та відкритість

державної влади в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.niisp.org.ua/default48.php>.

54. Кутырев В. А. Естественное и искусственное: борьба миров [Текст] / Кутырев В. А. – Н.Новгород : Нижний Новгород, 1994. – 200 с.

55. Куцепал С. В. Комунікація та діалог у контексті освітніх викликів сучасності [Текст] / Куцепал С. В. // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Випуск 66 (№ 11). – С. 531-534.

56. Лазарович Н. Людина у світлі концепцій інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / Лазарович Н. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10345/1/6.pdf>.

57. Ласло Э. Век бифуркации. Постыжение изменяющегося мира [Текст] / Ласло Э. // Путь. – 1995. – № 7. – С. 3-129.

58. Логинов В. А. Интернет: все ли так просто? О психологических проблемах использования сети Интернет в образовании [Текст] / Логинов В. А. // Гуманітарні науки. – 2002. – № 2. – С.154-156.

59. Лукина Н. П. Информационное общество: состояние и перспективы социально-философского исследования [Электронный ресурс] / Лукина Н. П. – Режим доступа : <http://huminf.tsu.ru/e-jurnal/magazine/1/lukina.htm>.

60. Маркс К. К критике гегелевской философии права [Текст] / Карл Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1955. – Т.1. – С.219-368.

61. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США [Текст] / Махлуп Ф. – М. : Прогресс, 1966. – 463 с.

62. Медушевский А. Н. Экономика и общество в информационную эпоху [Текст] / Медушевский А. Н // Экономический журнал ВШЭ. – 2001. – Т. 5. – № 1. – С. 113-123.

63. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера [Текст] / Моисеев Н. Н. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 351 с.

64. Назаретян А. П. Беспределен ли человек? (Еще раз о гуманизме и его паллиативах) [Текст] / Назаретян А. П. // Обществен-

ные науки и современность. – 1992. – № 5. – С. 176-183.

65. Нариньяни А. С. Между эволюцией и сверхвысокими технологиями: новый человек ближайшего будущего [Текст] / Нариньяни А. С. // Вопросы философии. – 2008. – № 4. – С. 3-17.

66. Наумкина Е. А. От информационного общества к обществу знаний: образовательный аспект [Текст] / Наумкина Е. А. // Філософські науки: Зб. наук. праць. – Суми : СДПУ ім. А. С.Макаренка, 2009. – Вип. 1. – С. 30-37.

67. Негодаев И. А. На путях к информационному обществу [Текст] / Негодаев И. А. – Р-н-Д : Издательский центр ДГТУ, 1999. – 246 с.

68. Ноевий Ю. М. Теоретичні аспекти інформаційної політики держави [Електронний ресурс] / Ноевий Ю. М. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_31/Gileya31/P4_doc.pdf

69. Овсянкіна Л. А. Філософський аналіз ролі духовних цінностей у розвитку сучасної цивілізації [Текст] / Овсянкіна Л. А. // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Випуск 64 (№ 9). – С. 224-229.

70. Освітньо-культурний простір України: філософські, історичні, культурологічні абрисы : монографія [Текст] / За заг. ред. проф. Панфілова О. Ю. – Х. : Майдан, 2012. – 300 с.

71. Петров М. К. Историко-философские исследования [Текст] / Петров М. К. / [Составление, введ. ст. В. Н. Дубровина, Ю. Р. Тищенко]. – М. : Росспэн, 1996. – 510 с.

72. Пилипчук В. Г. Проблема агресії і насильства: світоглядно-інформаційний вимір // Освіта регіону. – 2012. – № 2 : [Електронний ресурс] / Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. – Режим доступу : <http://www.social-science.com.ua>.

73. Полани М. Личностное знание: на пути к посткритической философии [Текст] / Полани М. / Пер. с англ. Общ. ред. В. А. Лекторского, В. И. Аршинови ; предисл. В. А. Лекторского. – М. : Прогресс, 1985. – 344 с.

74. Попова С. А. Личность в процессе перехода к обществу знаний: социально-философский анализ [Текст] / Попова С. А. : Дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. – Р-н-Д., 2011. – 150 с.

75. Райх Р. Труд наций. Готовясь к капитализму XXI века [Электронный ресурс] / Райх Р. – Режим доступа : http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1506.html.

76. Ракитов А. И. Информация, наука, технология в глобальных исторических изменениях [Текст] / Ракитов А. И. – М. : ИНИОН, 1998. – 104 с.

77. Ракитов А. И. Философия компьютерной революции [Текст] / Ракитов А. И. – М. : Политиздат, 1991. – 286 с.

78. Сайкин Е. А. Многомерность личности как следствие мультипликации социальных ролей в информационном обществе [Текст] / Сайкин Е. А. : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. – Новосибирск, 2011. – 20 с.

79. Скворцов А. А. Мировоззренческие и теоретические основы этических исследований виртуальности [Текст] / Скворцов А. А. // Искусственный интеллект: междисциплинарный подход. – М., 2006. – С. 411-422.

80. Скворцов Л. В. Информационная культура и цельное знание [Текст] / Скворцов Л. В. – М. : ИНИОН, 2001. – 288 с.

81. Спекторский Е. В. Очерки по философии общественных наук [Текст] / Спекторский Е. В. – Вып. 1. – Варшава : Тип. Варш. учеб. окр., 1907. – 25 с.

82. Спекторский Е. В. Происхождение протестантского рационализма [Текст] / Спекторский Е. В. – Варшава : Тип. Варш. учеб. окр., 1914. – 67 с.

83. Степин В. С. Научная картина мира в культуре техногенной цивилизации [Текст] / Степин В. С., Кузнецова Л. Ф. – М. : Институт философии, 1994. – 272 с.

84. Стеценко Т. І. Право на інформацію як важливий принцип правової держави [Електронний ресурс] / Стеценко Т. І. – Режим доступу : <http://www.urzona.com/index>.

php?option=com_content&view=article&id=675:2011-07-29-05-52-57&catid=81:2010-08-09-18-12-46&Itemid=105.

85. Стрихарь А. В. Информационное общество: проблема развития личности и современное образование [Электронный ресурс] / Стрихарь А. В. – Режим доступа : <http://pws-conf.ru/nauchnaya/lss-2006/369-problemy-obrazovaniya-v-sovremennom-obschestve/>.

86. Сухина В. Ф. Человек в мире информатики [Текст] / Сухина В. Ф. – М. : Радио и связь, 1992. – 112 с.

87. Тапскотт Д. Электронно-цифровое общество: плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта [Текст] / Тапскотт Д. / пер. с англ. И. Дубинского, под ред. С. Писарева. – К. : ITN Пресс; М. : Реф-бук, 1999. – 403 с.

88. Татаркин А. И. Экономика знаний: проблемы теории и методологии [Текст] / Татаркин А. И., Пилипенко Е. В. – Екатеринбург : Ин-т экономики УрО РАН, 2007. – 284 с.

89. Ткачук В. В. Інформатизація освіти як чинник формування інноваційно-інформаційного суспільства в Україні (філософський аналіз) [Текст] / Ткачук В. В. : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10. – К., 2010. – 18 с.

90. Тоффлер О. Раса, власть и культура (перевод Поляковой Н.Л.) [Текст] / Тоффлер О. // Новая технократическая волна на Западе: Сборник статей : переводы / сост. и вступ. ст. П. С. Гуревича. – М. : Прогресс, 1986. – С. 276-288.

91. Тоффлер Э. Третья волна [Текст] / Тоффлер Э. / пер. с англ. К. Ю. Бурмистрова и др. – М. : АСТ. – 795 с.

92. Тоффлер Э. Шок будущего [Текст] / Тоффлер Э. / пер. с англ. – М. : Издательство АСТ, 2001. – 557 с.

93. Управление знаниями: концептуальная логика и модели [Текст] / Л. В. Заруева, Е. Н. Яненко, Н. С. Дереповская. – Новосибирск : НГАСУ, 2005. – 52 с.

94. Уханов Є. В. Мережеві комунікації та соціальне самовизначення індивіда [Текст] / Уханов Є. В. : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. – Х., 2010. – 18 с.

95. Федулова Л. І. Концептуальні засади економіки знань [Електронний ресурс] / Федулова Л. І. – Режим доступу : http://ief.org.ua/Arjiv_ET/Fedulova208.pdf.

96. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее [Текст] / Флорида Р. / пер. с англ. А. Константинов. – М. : Классика-XXI, 2011. – 419 с.

97. Фромм Э. Бегство от свободы [Текст] / Фромм Э. / пер. с англ. Г. Ф. Шверника. – М. : Прогресс, 1990. – 269 с.

98. Фромм Э. Революция надежды: о гуманизации технологического общества; Избавление от иллюзий: сопоставление взглядов Маркса и Фрейда [Текст] / Фромм Э. / пер. с англ. Н. Г. Кротовской и др. – М. : Айрис-пресс, 2005. – 344 с.

99. Харламов С. Ю. Философско-антропологические модели человека в концепциях информационного общества [Текст] / Харламов С. Ю. : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13. – Белгород, 2009. – 166 с.

100. Химанен П., Кастельс М. Информационное общество и государство благосостояния: Финская модель [Текст] / Химанен П., Кастельс М. / пер. с англ. А. Калинин, Ю. Подорога (гл. 4). Посл. Б. Кагарлицкий. – М. : Логос, 2002. – 224 с.

101. Черкащина Т. Ю. Субъекты экономики знаний: ролевые позиции среднего класса [Текст] / Черкащина Т. Ю. // Регион: экономика и социология. – 2008. – № 1. – С. 95-108.

102. Чувин С. Н. К вопросу о направлениях трансформации человека [Текст] / Чувин С. Н. // Социс. – 2007. – № 1. – С. 150-153.

103. Чхеайло І. І. Гендерна терапія інформаційного суспільства [Текст] / Чхеайло І. І. // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2011. – № 8. – С. 36-42.

104. Штер Н. Мир из знания [Электронный ресурс] / Штер Н. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000958/st000.shtml>.

105. Экономика знаний : монография [Текст] / В. П. Колесов и др.; отв. ред. В. П. Колесов. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 431 с.

106. Юдин Б. Г. Природа человека: конструктивизм против натурализма [Текст] / Юдин Б. Г. // Высшее образование в России. – 2005. – № 5. – С. 113-121.

107. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting [Text] / Bell D.– N.Y., 1973. – 234 p.

108. Castells M. Materials for an exploratory theory of network society [Text] / Castells M. – Brit. J. of Soc. – 2000. – № 51. – P. 14.

109. Lane R. The decline of politics and ideology in a knowledgeable society [Text] / Lane R. // American sociological rev. – N.Y., 1966. – Vol. 31. – № 5. – P. 620-670.

110. Schelsky H. Der Mensch in der wissenschaftlichen Zivilisation [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://books.google.com.ua/books?id=33d6eq9Gs5oC&pg=PA141&lpg=PA141&dq=Schelsky+H.+Der+Mensch+in+der+wissenschaftlichen+Zivilisation&source=.](http://books.google.com.ua/books?id=33d6eq9Gs5oC&pg=PA141&lpg=PA141&dq=Schelsky+H.+Der+Mensch+in+der+wissenschaftlichen+Zivilisation&source=)

111. Ster N. Knowledge Societies [Text] / Ster N. – L., 1994. – 234 p.

112. Weingart P. Die Stunde der Wahrheit?: Vom Verh altnis der Wissenschaft zu Politik, Wirtschaft und Medien in der Wissensgesellschaft [Электронный ресурс] / Weingart P. – Режим доступа : <http://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=16454>.

113. Willke H. Organisierte Wissensarbeit [Электронный ресурс] / Willke H. – Режим доступа : <http://130.203.133.150/showciting.jsessionid=836A81A3C28D6794C186F1CCF896739B?cid=570600>.

Розділ 3

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования / Д. Белл: [Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Academia, 2004. – 944 с.

2. Бергер П. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман: [Пер. с англ. Е. Руткевич]. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.

3. Биллингтон Дж. Х. Гуманитарные последствия информа-

ционной революции / Дж. Х. Биллингтон // Россия и современный мир. – 2000. – № 4. – С. 11 – 18.

4. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 400 с.

5. Бодрийяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодрийяр: [Пер. с франц. В. Ховхун]. – Київ: Видавництво Соломії Павличко "ОСНОВИ", 2004. – 230 с.

6. Вирилио П. Информационная бомба. Стратегический обман / П. Вирилио: [Пер. с франц. И. Окуновой]. – М. : ИТАДГК "Гнозис", Фонд "Прагматика культуры", 2002. – 192 с.

7. Власенко О. И. Феноменология телесности в киберкультуре / О. И. Власенко // Дефиниции культуры. – Томск, 1998. – 46 с.

8. Гаврилов А. А. Основные подходы к определению категории "виртуальная реальность" в современном философском дискурсе / А. А. Гаврилов // Молодой ученый. – 2012. – № 9. – С. 162 – 166.

9. Девтеров І. Віртуальність масового суспільства / І. Девтеров // Філософський альманах. – 2011. – Вип. 2. (100). – С. 23 – 32.

10. Дзьобань О.П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади: Монографія / О. П. Дзьобань. – Харків: Майдан, 2013. – 360 с.

11. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість народу та "правосвідомість натовпу": порівняльна характеристика / Ю. Ю. Калиновський // Гуманітарний часопис. – 2006. – № 4. – С. 79 – 86.

12. Кастельс М. Галактика Интернет. Размышление об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс: [Пер. с англ. А. Матвеева; под ред. В. Харитоновна]. – Екатеринбург: У- Фактория, 2004. – 328 с.

13. Кастельс М. Становление общества сетевых структур. Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / М. Кастельс: [Пер. с англ. ; под ред. В. Л.Иноземцева]. – М. : Прогресс, 1986. – 456 с.

14. Келли Дж. Психология личности: психология личностных конструктов / Дж. Келли: [Пер. с англ. К. Смирнова]. – СПб. : Речь, 2000. – 304 с.

15. Корабльова В. Покоління в полі культури: множинність ре-

презентацій: Монографія / В. Корабльова. – Харків: ХНУ ім. Каразіна, 2009. – 180 с.

16. Кузнецов М. М. Виртуальная реальность техногенный артефакт или сетевой феномен / М. М. Кузнецов // Человек, культура и общество в контексте глобализации современного мира. – Вып. 3. Электронная культура и новые гуманитарные технологии XXI века. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 94 с.

17. Кумеда Т. А. Концепт "картина світу" як об'єкт гуманітарних досліджень / Т. А. Кумеда // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К. : ВІР УАН – 2012. – Випуск 65 (№ 10). – С. 210 – 214.

18. Лазарович Н. Людина у світлі концепцій інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / Н. Лазарович – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10345/1/6.pdf>.

19. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме / Ж. Липовецки: [Пер. с франц. В. Кузнецова]. – М. : Владимир Даль, 2001. – 331 с.

20. Михайлов А. И. Научные коммуникации и информатика / А. И. Михайлов, А. И. Черный, Р. С. Гиляревский. – М. : Наука, 1976. – 436 с.

21. Назаретян А. П. Беспределен ли человек? (Еще раз о гуманизме и его паллиативах) / А. П. Назаретян // Общественные науки и современность. – 1992. – № 5. – С. 176 – 183.

22. Налимов В. В. Реальность нереального / В. В. Налимов, Ж. А. Дрогалина. – М. : Издательство "МИР ИДЕЙ", АО АКРОН, 1995. – 432 с.

23. Піддубна Л. В. Інтернетизація та комп'ютеризація соціокультурної інформації / Л. В. Піддубна // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – Харків: ХУПС, 2009. – Вип. 2 (33). – С. 137 – 147.

24. Ракитов А. И. Философия компьютерной революции / А. И. Ракитов. – М. : Политиздат, 1991. – 286 с.

25. Скворцов Л. В. Информационная культура и цельное зна-

ние / Л. В. Скворцов. – М. : ИНИОН, 2001. – 288 с.

26. Тапскотт Д. Электронно-цифровое общество / Д. Тапскотт. – М. : Рефл-бук, 1999. – 408 с.

27. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2004. – 781 с.

28. Уханов Є. В. Мережеві комунікації та соціальне самовизначення індивіда : Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Є. В. Уханов. – Харків, 2010. – 18 с.

29. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм. – М. : "Коллегиум", 1992. – 253 с

30. Храпова В. А. Человек в системе семантического бытия / В. А. Храпова // Личность. Культура. Общество. – 2005. – Вып. 2(26). – С. 244 – 253.

31. Шюц А. Формирование понятия и теории в общественных науках / А. Шюц. – М. : Мир, 1996. – 524 с.

Розділ 4

1. Астафьева О. Н. Полилог в условиях транснационализации культурного пространства: новая реальность глобализирующегося мира / О. Н. Астафьева // Теория и практика культуры : альманах. — Вып. 4. — М. : Изд-во РАГС, 2006. — С. 6—18.

2. Бодрийяр Ж. Америка / Ж. Бодрийяр. — СПб. : Владимир Даль, 2000. — 204 с.

3. Дарендорф Р. После 1989: Мораль, революция и гражданское общество. Размышления о революции в Европе : [пер. с англ.] / Ральф Дарендорф. — М. : Изд. фирма «Ad marginem», 1998. — 271 с.

4. Дзьобань О. П. Homo informaticus: до проблеми осмислення сутності / О. П. Дзьобань // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. — Х. : Право, 2014. — № 1 (20). — С. 13—21.

5. Дзьобань О. П. Віртуальна реальність: метафізичний сенс /

О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2012. – Вип. 2 (12). – С. 97–104.

6. Добренев В. И. Фундаментальная социология / Добренев В. И., Кравченко А. И. ; В 15 т. – М. : Инфра-М, 2004. – Т. 4. Общество : Статика и динамика. – 1120 с.

7. Жилінкова І. Правове регулювання Інтернет-відносин / І. Жилінкова // Право України. – 2003. – № 5. – С. 17–21.

8. Захарова О. А. Развитие культуры В контексте современных информационных технологий / О. А. Захарова // Библиотекосведение. – 2006. – № 5. – С. 41–43.

9. Зубов Ю. С. Информатизация и информационная культура / Зубов Ю. С. // Проблемы информационной культуры : Сб. ст. – М. : Изд-во МГУКИ, 1994. – С. 6–11.

10. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура : пер. с англ. / М. Кастельс ; [под науч. ред. О. И. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

11. Каткова М. В. Трансформация культуры в информационном пространстве современного общества : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Каткова Маргарита Владимировна. – Саратов, 2010. – 150 с.

12. Кириллова Н. Б. Глобальная медиасреда и парадоксы экранной культуры / Н. Б. Кириллова // Экранная культура в современном медиaprостранстве. – М.-Екатеринбург : ИПП «Уральский рабочий», 2006. – С. 28–40.

13. Кириллова Н. Б. Медиа-культура: от модерна к постмодерну / Н. Б. Кириллова. – М. : Академпроект, 2005. – 448 с.

14. Костина А. В. Культура информационного общества: тенденции и противоречия развития / А. В. Костина // Вестник Рязанского государственного университета им. С. А. Есенина. – 2009. – № 24. – С. 72–98.

15. Костина А. В. Традиционная, элитарная и массовая куль-

тура: концептуальные подходы к исследованию / А. В. Костина // Ученые записки Российской академии образования. – СПб. : Ин-т культурологии образования РАО : СПбГУП, 2011. – Вып. 1 : На пути к культурологической парадигме современного образования. – С. 397–462.

16. Крилова В. О. Типологія кіно та телебачення в координатах метаантропології / Крилова В. О. // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — К. : ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 85 (6). – С. 245–250.

17. Культура в сучасних трансформаційних процесах : монографія / М. М. Бровко та ін. ; відп. ред. : Бровко М. М.]. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2011. – 395 с.

18. Лугуценко Т. В. Культурний простір і простір культур у сучасній інформаційній цивілізації / Т. В. Лугуценко // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 82 (3). – С. 273–279.

19. Маклюэн М. Средство есть само содержание [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uic.unn.ru/pustyn/lib/maclu.ru.html>.

20. Мамонтова Н. И. Основные подходы к понятию «информационная культура» / Н. И. Мамонтова // Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. – 2010. – № 3. – Том 16. – С. 23–25.

21. Марасіна Г. В. Інформаційна культура сучасного українського суспільства [Електронний ресурс] / Г. В. Марасіна. — Режим доступу : http://mdgu-kid.at.ua/publ/informacijna_kultura_suchasnogo_ukrajinskogo_suspilstva/1-1-0-35.

22. Маркузе Г. Одномерный человек / Герберт Маркузе [пер. с англ. А. А. Юдина]. – М. : АСТ, 2009. – 331 с.

23. Михайлюк А. В. Развитие информационных технологий и изменение облика культуры / А. В. Михайлюк, С. В. Быкадоров // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 84 (5).

– С. 130–134.

24. Михалкович В. И. О сущности телевидения / Михалкович В. И. – М. : ИПК работников телевидения и радиовещания, 2000. – 50 с.

25. Моль А. Социодинамика культуры / Пер. с фр., вступ. ст., ред. и примеч. Б. В. Бирюкова / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973. – 406 с.

26. Орлов М. О. Социальная динамика глобального мира / М.О. Орлов. – Саратов : ООО Издательский центр «Наука», 2009. – 256 с.

27. Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды : пер. с исп. / Хосе Ортега-и-Гассет ; сост., предисл. и общ. ред. А. М. Руткевич. – М. : Весь мир, 1997. – 700 с.

28. Петрів Т. І. Інформаційні процеси в контексті глобалізації / Т. І. Петрів. – К. : Грамота, 2003. – 48 с.

29. Прудникова О. В. До проблеми соціокультурних трансформацій в інформаційному суспільстві / Прудникова О. В. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна перед глобальними викликами сучасності» (XXVII Харківські політологічні читання), 5 червня 2014 р. // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» : Серія : філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – № 4 (23). – С. 308–310.

30. Прудникова О. В. Глобальні соціокультурні процеси й інформаційна культура / О. В. Прудникова // Освіта і наука в Україні. Матеріали всеукраїнської конференції 21-22 червня 2013р., м. Дніпропетровськ. Частина 2. / наук. ред. О. Ю. Вислицький. – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2013. – С. 209–211.

31. Прудникова О. В. Інформаційна культура в контексті інформаційного етапу розвитку соціального буття / О. В. Прудникова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013.

– № 4 (18). – С. 33–40.

32. Ракитов А. И. Философия компьютерной революции / А. И. Ракитов. – М. : Политиздат, 1991. – 286 с.

33. Скородумова О. Б. Культура информационного общества / О. Б. Скородумова. – М. : МИРЭА, 2004. – 163 с.

34. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция. – 2000. – 743 с.

35. Тарасюк Л. С. Проблема сучасної етики спілкування в контексті метаантропології / Л. С. Тарасюк // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 85 (6). – С. 183–186.

36. Тестер К. Медиа и мораль / К. Тестер // Контексты современности. – 2-е изд., перераб. и доп. / сост. и ред. С. А. Ерофеев. – Казань : Изд-во КГУ, 2001. – С. 51–54.

37. Тойнби А. Дж. Постижение истории : сборник / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. Е. Д. Жаркова ; [предисл. В. И. Уколовой ; послесл. Е. Б. Рашковского]. – М. : Прогресс : Культура, 1996. – 606 с.

38. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: знание, богатство и сила на пороге XXI века / Элвин Тоффлер ; пер. с англ.: В. В. Белокосков и др. – М. : АСТ, 2009. – 668 с.

39. Эко У. Пять эссе на темы этики / У. Эко. – СПб. : Symposium, 2000. – 160 с.

Розділ 5

1. Арендт Х. Між минулим і майбутнім / Х. Арендт. – К. : Дух і літера, 2002. – 321 с.

2. Барт Р. Мифологии / Р. Барт ; пер. с фр. Зенкина С. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 314 с.

3. Висоцька О. Є. Комунікація як основа соціальних перетворень (у контексті становлення постмодерного суспільства) : монографія / О. Є. Висоцька. – Д. : Інновація, 2009. – 316 с.

4. Дмитренко Т. О. Сутність комунікації як універсальної форми соціальної взаємодії людей / Т. О. Дмитренко // Вісник ХДАК.

– Випуск 30. – 2010. – С. 88–95.

5. Дніпренко Н. К. Зміна парадигми в державному управлінні інформаційною сферою: комунікативний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 “Теорія та історія державного управління” / Н. К. Дніпренко. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.

6. Дьяков А. В. Ролан Барт как он есть / А. В. Дьяков. – СПб. : В. Даль, 2010. – 319 с.

7. Землянова Л. М. Коммуникативистика и средства информации : англо-русский толковый словарь концепций и терминов / Лидия Михайловна Землянова ; под ред. Я. Н. Засурского. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 416 с. – (21 век : информация и общество).

8. Зиновьев А. Глобальное сверхобщество и Россия / А. Зиновьев. – Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2000. – 128 с.

9. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – 288 с.

10. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура / Кастельс М. ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : Гос. ун-т. Высш. шк. экономики, 2000. – 606 с.

11. Козырев Г. И. Социальное действие, взаимодействие, поведение и социальный контроль / Г. И. Козырев // Социологические исследования. – 2005. – № 8. – С. 124–129.

12. Костенко Н. Досвід контент-аналізу: моделі та практики : монографія / Н. Костенко, В. Іванов. – К. : Центр вільної преси, – 2003. – 200 с.

13. Кравченко С. А. Социология: парадигмы через призму социологического воображения: учеб. пособие / С. А. Кравченко. – [изд. 2-ое, стереотип.]. – М. : Экзамен, 2003. – 512 с.

14. Кримський С. Б. Цивілізаційний розвиток людства / С. Б. Кримський, Ю. В. Павленко. – К. : Фенікс, 2007. – 316 с.

15. Крос К. Політична комунікація і висвітлення новин у демо-

кратичних суспільствах : перспективи конкуренції / Кетлін Крос, Роберт Гакет ; пер. з англ. Р. Ткачук. – К. : Основи, 2000. – 142 с.

16. Кули Ч. Социальная самость / Ч. Кули // Американская социологическая мысль : тексты / ред. В. И. Добренко. – М. : МГУ, 1994. – 495 с.

17. Лич Э. Культура и коммуникация : Логика взаимосвязи символов. К использованию структурного анализа в социальной антропологии : пер. с англ. / Эдмунд Лич. – М. : Вост. лит., 2001. – 142 с.

18. Лоуэнталь Д. Прошлое – чужая страна / Пер. с англ. А. В. Говорунова. – СПб. : Русский остров; Владимир Даль, 2004. – 622 с.

19. Луман Н. Власть / Никлас Луман; [пер. с нем.; послесл. А. Ю. Антоновского]. – М. : Праксис, 2001. – 249 с.

20. Луман Н. Медиа коммуникации / Никлас Луман ; [пер. з англ. А. Глухов, О. Никифоров]. – М. : Логос, 2005. – 280 с.

21. Луман Н. Что такое коммуникация? [Электронный ресурс] / Никлас Луман. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2954>.

22. Маклюэн М. Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры / Маршалл Маклюэн/ Пер. с англ. А. Юдина. – К.: Ника-Центр, 2004.– 432 с.

23. Маклюэн М. Понимание Медиа: внешние расширения человека / Маршалл Маклюэн ; пер. с англ. В. Г. Николаева. – 2-е изд. – М. : Гиперборея : Кучково поле, 2007. – 462 с.

24. Новейший философский словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Интер-прессервис; Книжный дом, 2001. – 1280 с.

25. Панарин И. Н. Технология информационной войны / Игорь Николаевич Панарин. – М. : КСП+, 2003. -- 320 с.

26. Петев Т. Теории за масовата комуникация / Т. Петев. – София: ФЖМК, 2005. – 279 с.

27. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закладів] / [відп. ред. Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкін]. – К. : Генеза, 1997. – 395 с.

28. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. :

Рефл-бук, К. : Ваклер, 2001. – 656 с.

29. Прудникова О. В. Діалектика масової комунікації та інформаційної культури у сучасному суспільстві / О. В. Прудникова // Філософія науки : традиції та інновації. Науковий журнал. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. – № 1 (11). – С. 48-57.

30. Прудникова О. В. Масова комунікація як підґрунтя розвитку інформаційної культури / О. В. Прудникова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – № 1(20). – С. 53–62.

31. Савельева И. Г. Массовая и популярная культура в современном обществе: коммуникационный аспект. автореферат дисс... канд. социол. наук : спец. 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / И. Г. Савельева. – Казань, 2000. – 18 с.

32. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдгар Сепир ; [пер. с англ.] / [под ред. А. Е. Кибрика]. – М. : Прогресс, 1993. – 654 с.

33. Сепир Э. Язык : Введение в изучение речи / Эдвард Сепир ; [пер. с англ. А. М. Сухотина]. – М. ; Л. : Соцэкгиз, 1934. – 223 с.

34. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учебное пособие / А. В. Соколов. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 461 с.

35. Социальная психология. Хрестоматія : учеб. пособие для студентов вузов / сост. Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 475 с.

36. Стоцький В. В. Роль та функції комунікативних технологій у процесі демократизації політичної системи / В. В. Стоцький // Вісник СевНТУ. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2009. – Вип. 100 : Політологія : зб. наук. праць. – С. 137–140.

37. Терина В. П. Массовая коммуникация. Исследование опыта запада / В. П. Терина. – М. : Мысль, 2000. – 343 с.

38. Тоффлер Е. Третя Хвиля / Андрій Євса (пер. з англ.). – К. :

Видавничий дім "Всесвіт", 2000. – 475 с.

39. Шкондин М. В. Система средств массовой информации как фактор общественного диалога / М. В. Шкондин. – М. : Мысль, 2002. – 211 с.

40. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Умберто Эко / Пер. с итал. В. Резник и А. Погоняйло. – СПб. : Симпозиум, 2006. – 544 с.

41. Эко У. Поиски совершенного языка в европейской культуре / Умберто Эко / пер. с итал. А. Мирюбовой (Серия «Становление Европы»). – М. : Александрия, 2007. – 430 с.

42. Frehner C. 1978-Email-SMS-MMS: the linguistic creativity of asynchronous discourse in the new media age / Carmen Frehner. – Bern : Peter Lang AG, International Academic Publishers, 2008. – 294 p.

Розділ 6

1. Авдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Авдеев. – М. : Наука, 1994. – 346 с.

2. Адорно Т. Проблемы философии морали / Т. Адорно. – М.: Республика, 2000. – 400 с.

3. Ажажа В.Г. К вопросу об информационной первооснове микро и макромиров Вселенной / В.Г. Ажажа, Г.С. Бепимов // Философские науки. – 2001. – № 1. – С. 12–18.

4. Бабієва А. Політичне насилля: теоретичний аспект / А. Бабієва // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 161–168.

5. Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память / А. Бергсон ; Пер. с фр. – Минск: Харвест, 1999. – 1407 с.

6. Бодрук О. Силовая грань безопасности / О. Бодрук // Політика і час. – 2005. – № 4. – С. 47–56.

7. Бутовская М. Л. Агрессия и примирение как проявление социальности у приматов и человека / М. Л. Бутовская // Общественные науки и современность. – 1998. – № 6. – С. 149–160.

8. Винер Н. Творец и будущее / Н. Винер. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 180 с.

9. Волков Е.Н. Преступный вызов практической психологии: феномен деструктивных культов и контроля сознания (введение в проблему) / Е.Н. Волков // Журнал практического психолога. – М. : Фолиум, 1996. – № 2. – С. 8–12.

10. Гжегорчик А. Духовная коммуникация в свете идеала ненасилия // Вопросы философии.– 1992.– № 3. – С. 12– 18.

11. Гор А. Земля на чаше весов / А. Гор // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология ; [Под редакцией В.Л. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – С. 24–40.

12. Гутгенбюль А. Зловещее очарование насилия.– СПб.: Гуманитарное агентство «Академический проспект», 2000. – 120 с.

13. Гурковський В. Взаємовідносини органів державної влади у сфері забезпечення інформаційної безпеки України: організаційно-правові питання / В. Гурковський // Вісник УАДУ : Науковий журнал. – 2002. – № 3. – С. 27–32

14. Гусейнов А. А. Понятия насилия и ненасилия / А.А. Гусейнов // Вопросы философии. – 1994. – № 6. – С. 6 – 12.

15. Гусейнов А.А. Возможно ли моральное обоснование насилия? / А.А. Гусейнов // Вопросы философии.– 2004. – № 3. – С. 19–27.

16. Дзьобань О.П. Інформаційна безпека в умовах глобалізаційних тенденцій: до проблеми осмислення сутності / О.П. Дзьобань // Збірник наукових праць «Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії».– Запоріжжя: ЗДІА, – Випуск № 24. – 2006. – С. 101–108.

17. Дзьобань О.П. Соціокультурні аспекти інформаційної безпеки / О.П. Дзьобань, О.Ю. Панфілов // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Науковий журнал. – 2013. – № 2. – С. 171–176.

18. Доценко Е.Л. Механизм межличностной манипуляции / Е.Л. Доценко // Вестник МГУ. – 1993. – № 4. – Сер. 14. Психология. – С. 12–18.

19. Жданухин Д.Ю. Границы использования информации: стратегия непрямого воздействия / Д.Ю. Жданухин // Международные отношения в эпоху глобальной информатизации [Электро-

нный ресурс]. – Режим доступа : www.auditorium.ru.

20. Задорин И. СМИ и массовое политическое сознание: взаимовлияние взаимозависимость / И. Задорин, Ю. Бурова, А. Сюткина. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.camegie.ru.

21. Кант И. Основы метафизики нравственности. Критика практического разума. Метафизика нравов. – СПб.: Наука, 1995. – 528 с.

22. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

23. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М.: Алгоритм, 2000. – 340 с.

24. Кестлер А. Тринадцатое колено: крушение империи хазар и ее наследие. – СПб.: Евразия, 2001. – 240 с.

25. Князева Е. Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 3–21.

26. Корнілов Д.І. Вплив інформаційно-комунікаційних проєктів у мережі Інтернет на рівень інформаційної безпеки / Д.І. Корнілов // Стратегічна панорама. – 2009. – № 4. – С. 152–161.

27. Крылов К. Пробуждение от идиотизма / К. Крылов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.russ.ru/politics/20021105-kr.html.

28. Крысько В. Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / В. Г. Крысько. – Минск : Харвест, 1999. – 240 с.

29. Маркузе Г. Эрос и цивилизация / Г. Маркузе. – К. : «ИСА», 1995. – 400 с.

30. Мидоуз Д. За пределами допустимого / Д. Мидоуз, Й. Рандерс // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология ; [Под редакцией В.А. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – С. 112–122.

31. Митрохин Л.Н. Мохандас Ганди и Мартин Лютер Кинг // Насилие и ненасилие: философия, политика, этика / Под ред.

Р. Г. Апресяна. – М.: Фонд независимого радиовещания, 2003. – С. 24– 46.

32. Назаретян А. П. Историческая эволюция морали: прогресс или регресс? / А. П. Назаретян // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 82–90.

33. Нечитайло Д.А. Джихад в информационном пространстве (киберджихад) / Д.А. Нечитайло [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://antiterror.ru/library/smi/144812970>.

34. Панарин И.Н. Информационная война и власть / И. Н. Панарин. – М. : Мир безопасности, 2001. – 400 с.

35. Панфілов О. Ю. Агресивність людської природи в контексті війни і політики / О. Ю. Панфілов // Особистість в умовах сучасних політичних відносин : збірник наукових статей (за матеріалами XIV Харківських політологічних читань) – Харків : Право, 2003. – С. 133–135.

36. Панфілов О. Ю. Логіка воєнної агресії у природі людини / О. Ю. Панфілов // Нова парадигма. Альманах наукових праць. Філософія. Політологія. Соціологія. Випуск 25. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – С. 191–200.

37. Панфілов О. Ю. Проблема свободи в філософії війни / О. Ю. Панфілов // Проблема свободи у теоретичній та практичній філософії: Матеріали X Харківських міжнародних Сквородинівських читань. – Х. : Екограф. – 2003. – Ч.2. – С. 74–76.

38. Печенкин В.В. Информационные технологии в социальной структуре общества / В.В. Печенкин. – Саратов : Изд-во Сарат. унта, 2001. – 240 с.

39. 601.Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М. : Прогресс, 1985. – 400 с.

40. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г.Г. Почепцов. – М. : «Рефл-бук»; К. : «Ваклер», 2001. – 240 с.

41. Степин В.С. Ненасилие как биологический и социокультурный феномен // Насилие и ненасилие: философия, политика, этика / Под ред. Р. Г. Апресяна. – М.: Фонд Независимого радиове-

щання, 2003. – С. 34–48.

42. Толстой Л. Н. Закон насилия и закон любви // Толстой Л. Н. – Полн. собр. соч. в 9-т., – М., Л.: Художественная литература, 1928–1958. – Т. 3.

43. Туроу Л. Будущее капитализма / Л. Туроу // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология ; [Под редакцией В. Л. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – С. 122–134.

44. Шаблінський І. Розуміння сили в контексті національної безпеки / І. Шаблінський // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4. – С. 107–114.

45. Шаблінський І. Фундаментальна загроза національній безпеці / І. Шаблінський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 124–131.

46. Фромм Э. Душа человека / Э.Фромм. – М. : Республика, 1992. – 340 с.

47. Stein G. Information War – Cyberwar – Netwar / G. Stein. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.infowar.com/mil/c4i/steinl

Розділ 7

1. Макаренко Є.А. Міжнародна інформаційна політика: структура, тенденції, перспективи: Дис ... д-ра. політич. наук: 23.00.04 \ Київ. націон. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 475 с.

2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [/http://gazeta.ua/articles/life/_kilkist-regulyarnih-internetkoristuvachiv-v-ukrayinizrosla-do-218-mln/633061](http://gazeta.ua/articles/life/_kilkist-regulyarnih-internetkoristuvachiv-v-ukrayinizrosla-do-218-mln/633061).

3. Даніліян В.О. Соціально-філософський аналіз феномена інформації // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Київ-Полтава, 2005. – Вип. 13. – С. 79-87.

4. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк.

– К. : НІСД, – 2010. – 64 с.

5. Информационные технологии в Украине: Колосс на глянцевых ногах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dou.ua/lenta/articles/it-in-ukraine/>.

6. Соловьев А. И. Политическая коммуникация: к проблеме теоретической идентификации / А. И. Соловьев // Политические исследования. – 2002. – № 3. – С. 9.

7. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь-справочник / сост. В. А. Ильганаева. – Харьков : КП «Городская типография», 2009. – 392 с.

8. Ліпкан В.А. Систематизація інформаційного законодавства України [Текст]: монографія / В. А. Ліпкан, В. А. Залізник. – К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2012. – 304 с.

9. Machlup F. The Production and Distribution of Know Ledge in the United States. Princeton. 1962; Japan's Information Society: Themes and Visions // EPA: Economic Planning Agency, 1969. – 176 p.

10. Системний підхід до організації інтенсивного масового навчання / [А. Ю. Кравченко, Н. В. Попова, В. Б. Полякова, Н. М. Медведєва]. – К., 2012. – С.2-3.

11. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 11.06.1998 № 615/98. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/615/98>.

12. Результати дослідження Factum Group Ukraine (кількість інтернет-користувачів, віковий склад інтернет-аудиторії) [Електронний ресурс]. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 09.01.2007 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 12. – ст.102.

13. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://factum-ua.com/about/factum>.

14. Узбстер Ф. Теории информационного общества. Пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной; под. ред. Е. Л. Вартановой. – М. :

Аспект Пресс, 2004. – 400 с.

15. Згуровський М. З. Сталий розвиток у глобальному і регіональному вимірах: Аналіз за даними 2005 р. / М. З. Згуровський. – К.: КПЦ, 2006. – 84 с.

16. Маслянюк П.П. Інформаційні ресурси та засоби їх створення / П.П.Маслянюк // Вісн. Східноукр. нац. ун-ту ім. В.Даля.– 2008.– Т. 1, № 7. – С.132-140.

17. Шпакова О. Політика інформаційної безпеки в Україні: правовий базис / О. Шпакова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Вип. 65(Ч.1), 2008. – С.242-249.

18. Цаленко М.Ш. Основы теории информационных ресурсов и социальная память / М.Ш. Цаленко // Научно-техническая информация. Серия "Организация и методика информационной работы. – 2006. – №12. – С.1-11.

19. Гайдук В. Україна у регіональному вимірі: проблеми та перспективи / В. Гайдук Т. Кучеренко, М. Михальченко. – Донецьк, 2002. – 307с.

Розділ 8

1. Чернієнко В. О. Ідентичність соціального суб'єкта у контексті соціокультурних трансформацій [Текст] / В. О. Чернієнко / Автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.03. – Д.: ДНУ, 2011. – 35 с.

2. Копилов В. О. Технологічний детермінізм, матеріалістична діалектика і перспективи капіталізму [Текст] / В. О. Копилов, В. О. Чернієнко, А. Ю. Кузнецов / Гуманітарний часопис: Збірник наукових праць. – Х.: ХАІ, 2012. – №1. – С. 16-27.

3. Хелд Д. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура [Текст] / Д. Хелд, Э. Макгрю, Д. Гольдблатт, Дж. Перратон / Пер. с англ. В. В. Сапова и др. – М.: Праксис, 2004. – 576 с.

4. Чернієнко В. О. Політичний трансфер [Текст] / В. О. Чернієнко / Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2015.

– 492 с.

5. Чернієнко В. О. Трансфер технологій ідентичності: проблеми дуальної освіти в Україні [Текст] / В. А. Черниенко, О. В. Черниенко / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Індивідуальний супровід дітей з особливими потребами: роль НРЦ у процесі інклюзивної освіти», 29-30 вересня 2016 р. – Львів: «Тріада Плюс», 2016. – С. 44-48.

6. Чернієнко В. О. Філософія екології ідентичності людини [Текст] / В. О. Чернієнко / Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди «Філософія». – Харків: ХНПУ, 2015. – Вип.. 45 (частина І). – С. 37-62.

7. Чернієнко В. О. Актуальні проблеми теорії ідентичності соціального суб'єкта [Текст] / В. О. Чернієнко, О. В. Чернієнко / Гуманітарний часопис: Збірник наукових праць. – Харків: ХАІ, 2013. – № 3. – С. 19-29.

8. Черниенко В. А. К эстетике идентичности социального субъекта [Текст] / В. А. Черниенко, О. В. Черниенко / «Людина, культура, техніка у новому тисячолітті». Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції 25-26 квітня 2013 року. – Харків: НАУ «ХАІ», 2013. – С. 27-28.

9. Пигулевский В. О. Дизайн и культура [Текст] / В. О. Пигулевский. – Х.: Изд-во «Гуманитарный центр», 2014. – 316 с.

Післямова

1. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіт. доп. / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван, С. А. Гнатюк. – К. : НІСД. – 2010. – 64 с.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СВІТОГЛЯДНИХ ТА НАУКОВИХ УЯВЛЕНЬ.....	7
1.1. Атрибутивний характер інформації у соціокультурних процесах.....	7
1.2. Інформаційне суспільство: концептуальні підходи до розуміння сутності.....	26
1.3. Соціотехнологічні виміри становлення й розвитку інформа- ційного суспільства	65
РОЗДІЛ 2. БІНАРНІСТЬ «ІНФОРМАЦІЯ-ЗНАННЯ» У НОВІТНІХ І ПЕРСПЕКТИВНИХ СТАДІЯХ АНТРОПОСОЦІОГЕНЕЗУ	98
2.1. Суспільство знання як інноваційна модель інформаційного суспільства	98
2.2. Амбівалентність сучасних інформаційних процесів на рівні соціально-організованої матерії.....	128
2.3. Антропологічний вимір інформаційного суспільства	154
РОЗДІЛ 3. ВІРТУАЛІЗАЦІЯ ТА СИМУЛЯЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	193
РОЗДІЛ 4. ОНТОЛОГІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ СУЧАСНОСТІ	220
4.1. Концепт природи інформаційної культури.....	220
4.2. Інформаційна культура та сучасні соціальні практики	228
РОЗДІЛ 5. МАСОВА КОМУНІКАЦІЯ ЯК АТРИБУТИВНИЙ ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ	247
5.1. Сутність масової комунікації у сучасному суспільстві	247
5.2. Масова комунікація як атрибут соціальної реальності.....	256

РОЗДІЛ 6. ІНФОРМАЦІЙНЕ НАСИЛЬСТВО	274
6.1. Методологічні засади розуміння інформаційного насильства	274
6.2. Змістовний аспект інформаційного насильства	284
РОЗДІЛ 7. СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: СТРАТЕГІЯ, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ	300
7.1. Український інформаційний простір у світовому рейтингу	300
7.2. Світоглядні аспекти розвитку сучасного інформаційного суспільства в Україні	305
7.3. Вплив інформаційних ресурсів на сучасний розвиток України	315
РОЗДІЛ 8. ДИЗАЙН НОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ	320
ПІСЛЯМОВА	343
ПРИМІТКИ ТА ПОСИЛАННЯ	346

Наукове видання

**Дзьобань О. П., Жданенко С.Б., Копилов В. О.,
Мануйлов Є. М., Мухіна І. Г., Панфілов О. Ю., Піддубна Л. В.,
Прудникова О. В., Соснін О. В., Чернієнко В. О.,
Чернієнко О. В., Шаталова Я. О., Шум М. А.**

**ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Монографія

*За загальною редакцією
професора О. Ю. Панфілова*

Комп'ютерна верстка, дизайн О. М. Панфілова

Підписано до друку 31.05.2017 р. Формат 60 x 84/16. Папір офсетний.
Гарнітура ArnoPro. Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 22,6.
Обл.-вид. арк. 28,5. Наклад 300 прим. Зам. № 04.

ФОП Данилко Н.С.
61010, вул. Основ'янська, 36 Б.
Тел. 066 173-65-22, 063 948-54-63.
e-mail: Natasha.danilko@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої діяльності ДК № 5121 від 09.06.2016 р.
Надруковано ФОП Данилко Н.С.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

Дзьобань О.П.
Жданенко С.Б.
Копилов В.О.
Мануйлов Є.М.
Мухіна І.Г.
Панфілов О.Ю.
Піддубна Л.В.

Пруднікова О.В.
Соснін О.В.
Чернієнко В.О.
Чернієнко О.В.
Шаталова Я.О.
Шум М.А.

**ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ
АСПЕКТИ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО
СУСПІЛЬСТВА**

МОНОГРАФІЯ